

KAUNO TECHNOLOGIJOS UNIVERSITETAS

RAMUNĖ MIEŽANSKIENĖ

AFRIKOS IR PIETŲ AZIJOS IMIGRANTŲ
TEISINIŲ SANTYKIŲ PATIRTYS IR TEISINĖS
SĄMONĖS BRUOŽAI LIETUVOJE

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, sociologija (S 005)

Kaunas, 2022

Disertacija rengta 2017–2021 metais Kauno technologijos universiteto Socialinių, humanitarinių mokslų ir menų fakultete, mokslo grupėje „Pilietinė visuomenė ir darnus vystymasis“. Mokslinius tyrimus rėmė Lietuvos mokslo taryba.

Doktorantūros teisė Kauno technologijos universitetui suteikta kartu su Vytauto Didžiojo universitetu ir Lietuvos socialinių mokslų centro sociologijos institutu.

Mokslinis vadovas:

Prof. dr. Audronė TELEŠIENĖ (Kauno technologijos universitetas, socialiniai mokslai, sociologija, S 005)

Redagavo: anglų kalbos redaktorė Dvilė Blaudžiūnienė (leidykla „Technologija“), lietuvių kalbos redaktorė Aurelija Gražina Rukšaitė (leidykla „Technologija“)

Sociologijos mokslo krypties disertacijos gynimo taryba:

Prof. dr. Vytis ČIUBRINSKAS (Vytauto Didžiojo universitetas, socialiniai mokslai, sociologija, S 005) – **pirmininkas**;

Doc. dr. Jose Manuel ECHAVARREN FERNANDEZ (Pablo de Olavide universitetas, Ispanija, socialiniai mokslai, sociologija, S 005);

Prof. dr. Vilmantė KUMPIKAITĖ-VALIŪNIENĖ (Kauno technologijos universitetas, socialiniai mokslai, vadyba, S 003);

Prof. dr. Vaidas MORKEVIČIUS (Kauno technologijos universitetas, socialiniai mokslai, sociologija, S 005);

Doc. dr. Kristina ŠLIAVAITĖ (Vytauto Didžiojo universitetas, socialiniai mokslai, sociologija, S 005).

Disertacija bus ginama viešame Sociologijos mokslo krypties disertacijos gynimo tarybos posėdyje 2022 m. rugsėjo 9 d. 15 val. Kauno technologijos universiteto „Santakos“ slėnyje, Posėdžių kambaryje.

Adresas: K. Baršausko g. 59-A228, 51423 Kaunas, Lietuva.

Tel. (370) 37 30 00 42; el. paštas doktorantura@ktu.lt

Disertacija išsiųsta 2022 m. rugpjūčio 9 d.

Su disertacija galima susipažinti interneto svetainėje <http://ktu.edu> ir Kauno technologijos universiteto bibliotekoje (K. Donelaičio g. 20, Kaunas LT-44239);

Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institute (Goštauto g. 9, Vilnius LT-01108); Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekoje (K. Donelaičio g. 52, Kaunas LT-44244).

KAUNAS UNIVERSITY OF TECHNOLOGY

RAMUNĖ MIEŽANSKIENĖ

AFRICAN AND SOUTH ASIAN IMMIGRANTS'
EXPERIENCES OF LEGAL RELATIONSHIPS
IN LITHUANIA AND THE FEATURES OF
LEGAL CONSCIOUSNESS

Doctoral dissertation
Social Sciences, Sociology (S 005)

Kaunas, 2022

This doctoral dissertation was prepared at Kaunas University of Technology, Faculty of Social Sciences, Arts and Humanities, Civil Society and Sustainability research group during the period of 2017–2021. The studies were supported by the Research Council of Lithuania.

The doctoral right has been granted to Kaunas University of Technology together with the Institute of Sociology at the Lithuanian Centre for Social Sciences and Vytautas Magnus University.

Scientific Supervisor

Prof. Dr. Audronė TELEŠIENĖ (Kaunas University of Technology, Social Sciences, Sociology, S 005)

Edited by: English language editor Dovilė Blaudžiūnienė (Publishing House *Technologija*), Lithuanian language editor Aurelija Gražina Rukšaitė (Publishing House *Technologija*)

Dissertation Defence Board of Sociology Science Field:

Prof. Dr. Vytis ČIUBRINSKAS (Vytautas Magnus University, Social Sciences, Sociology, S 005) – **chairperson**;

Assoc. Prof. Dr. Jose Manuel ECHAVARREN FERNANDEZ (Universidad Pablo de Olavide, Spain, Social Sciences, Sociology, S 005);

Prof. Dr. Vilmantė KUMPIKAITĖ-VALIŪNIENĖ (Kaunas University of Technology, Social Sciences, Sociology, S 003);

Prof. Dr. Vaidas MORKEVIČIUS (Kaunas University of Technology, Social Sciences, Sociology, S 005);

Assoc. Prof. Dr. Kristina ŠLIAVAITĖ (Vytautas Magnus University, Social Sciences, Sociology, S 005).

The official defence of the dissertation will be held at 3 p.m. on 9th of September, 2022 at the public meeting of Dissertation Defence Board of Sociology Science Field in the Meeting room at Santaka Valley of Kaunas University of Technology.

Address: K. Baršausko 59–A228, Kaunas LT-51423, Lithuania.

Phone (+370) 37 300 042; e-mail doktorantura@ktu.lt

The doctoral dissertation was sent out on 9th of August, 2022

The doctoral dissertation is available on the internet at <http://ktu.edu> and at the library of Kaunas University of Technology (Donelaičio 20, Kaunas LT-44239, Lithuania);

At the library of Institute of Sociology at the Lithuanian Centre for Social Sciences (Goštauto g. 9, Vilnius LT-01108) and at the library of Vytautas Magnus University (K. Donelaičio g. 52, Kaunas LT- 44244).

TURINYS

LENTELIŲ SĄRAŠAS	7
PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS	10
SANTRUMPŲ IR TERMINŲ SĄRAŠAS	12
IVADAS	14
1. IMIGRANTŲ TEISINĖS SĄMONĖS IR TEISINIŲ SANTYKIŲ PRIIMANČIOJE VALSTYBĖJE KONCEPTUALIZACIJA	21
1.1. Socialinių-teisės mokslų kryptis ir teisinės sąmonės teorija sociologijos mokslinių tyrimų diskurse.....	21
1.1.1. Socialinių-teisės mokslų kryptis ir teisės samprata jurisprudencijoje ir sociologijoje.....	21
1.1.2. Teisinės sąmonės sąvokos ir teisinių santykių turinio elementų teorinė konceptualizacija	24
1.1.3. Imigrantų teisiniai santykiai, integracija ir teisės dėmuo juose	28
1.2. Imigrantų teisinė sąmonė ir ją sąlygojantys veiksniai.....	34
1.2.1. Imigrantų teisinės sąmonės tyrimų raida, teorinės prieigos ir problematika	34
1.2.2. Imigrantų teisinės sąmonės bruožai ir juos sąlygojantys veiksniai.....	37
1.3. Lietuvos teisinė sistema – imigrantų teisinius santykius ir teisinę sąmonę formuojanti erdvė	50
1.3.1. Lietuvos teisinės sistemos atvirumas imigrantų teisinių santykių įgyvendinimui	51
1.3.2. Imigrantų darbo ir su jais susijusių administracinių teisinių santykių kontekstas Lietuvoje	59
1.3.3. Lietuvos visuomenės vaidmuo įgyvendinant imigrantų teisinius santykius	68
2. LIETUVOJE GYVENANČIŲ AFRIKOS IR PIETŲ AZIJOS IMIGRANTŲ TEISINIŲ SANTYKIŲ PATIRČIŲ, TEISINĖS SĄMONĖS BRUOŽŲ JUOS SĄLYGOJANČIŲ VEIKSNIŲ TYRIMO METODOLOGIJA	72
2.1. Empirinio tyrimo tikslas ir elementų pasirinkimo pagrindimas	72
2.2. Empirinio tyrimo metodas.....	80
2.3. Informantų atrankos strategija ir jos pagrindimas	81
2.4. Empirinio tyrimo duomenų analizės strategija.....	87
2.5. Empirinio tyrimo etika ir apribojimai	92

3. LIETUVOJE GYVENANČIŲ AFRIKOS IR PIETŲ AZIJOS IMIGRANTŲ TEISINIŲ SANTYKIŲ PATIRČIŲ, TEISINĖS SĄMONĖS BRUOŽŲ IR JUOS SĄLYGOJANČIŲ VEIKSNIŲ TYRIMO REZULTATAI	95
3.1. Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų įvaizdžiai, susiję su teise ir Lietuvos teisine sistema	95
3.2. Teisinių santykių su Lietuvos valstybės biudžetinėmis įstaigomis patirtys .	102
3.2.1. Imigrantų santykis su priimančios valstybės biudžetinėmis įstaigomis	103
3.2.2 Teisinių santykių patirtys, susijusios su administraciniais procesais migracijos įstaigose.....	106
3.2.2.1 Imigrantų patyrimai ir jausenos administraciniuose migracijos procesuose	107
3.2.2.2 Imigrantų elgsena, susijusi su administraciniais migracijos procesais	116
3.2.3. Teisinių santykių patirtys, susijusios su Sodros, Valstybinės mokesčių inspekcijos ir Užimtumo tarnybos administraciniais procesais	125
3.3. Darbo santykiai: Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų patirtys.....	136
3.3.1. Požiūriai ir lūkesčiai, susiję su darbo santykių įgyvendinimu.....	136
3.3.2. Darbo teisinių santykių patirtys	143
3.3.3. Imigrantų jausmai ir elgsena, susiję su darbo teisiniais santykiais...	155
3.4. Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų teisinių santykių patirtys santykyje su Lietuvos teisėsaugos ir privatumo požymių turinčiomis teisėsaugos institucijomis	165
3.4.1. Imigrantų santykis su Lietuvos teisėsaugos institucijomis ir privatumo požymių turinčiomis teisėsaugos institucijomis	166
3.4.2. Imigrantų jausmai ir elgsena susiję su policija	180
3.5. Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų teisinės sąmonės bruožai Lietuvoje	193
3.6. Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų teisinę sąmonę sąlygojantys veiksniai	205
IŠVADOS.....	229
SUMMARY	233
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	244
PRIEDAI	261

LENTELIŲ SĄRAŠAS

- 1.1 lentelė. Imigrantų teisinei sąmonei įtaką darantys makrolygmens veiksniai priimančioje valstybėje
- 1.2 lentelė. Imigrantų teisinei sąmonei įtaką darantys mezolygmens veiksniai priimančioje valstybėje
- 1.3 lentelė. Imigrantų teisinei sąmonei įtaką darantys mikrolygmens veiksniai priimančioje valstybėje
- 1.4 lentelė. Strateginiai migracijos ir integracijos politikos dokumentai Lietuvoje
- 1.5 lentelė. Imigrantų kreipimasis į LR VDI dėl darbo ginčų sprendimo
- 2.1 lentelė. Tyrimo grupės – Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų kilmės valstybių teisės viršenybės, demokratijos indeksų bei kultūrinio individualizmo ir distancijos rodikliai
- 2.2 lentelė. Empirinio tyrimo instrumento klausimai
- 2.3 lentelė. Tyrimo kintamųjų sąsaja su kodavimo sistema
- 3.1 lentelė. Teisės – socialinio elgesio gairių teikėjos bruožai informantų pasisakymuose
- 3.2 lentelė. Pozityviosios teisės sampratos bruožai informantų pasisakymuose
- 3.3 lentelė. Teisė akcentuojant „imigranto“ perspektyvą
- 3.4 lentelė. Teisė migracijos kontekste – lūkesčiai, sietini su teise Europos Sąjungoje
- 3.5 lentelė. Teisė migracijos kontekste: nesaugumo elementai
- 3.6 lentelė. Lūkesčiai, siejami su įstaigų veikla
- 3.7 lentelė. Pasisakymų apie migracijos įstaigas ir migracijos teisinius santykius raktinių žodžių kategorijos.
- 3.8 lentelė. Geranoriškumo svarbą iliustruojantys pasisakymai
- 3.9 lentelė. Administracinė elgsena: imigrantų patirtys
- 3.10 lentelė. Suinteresuotų pusių kompetentinga pagalba: imigrantų patirtys
- 3.11 lentelė. Neutralus ir / ar teigiamas migracijos administracinio proceso vertinimas: imigrantų patirtys
- 3.12 lentelė. Negatyvios situacijos – kumuliatyvaus rezultato pasekmė
- 3.13 lentelė. Negatyvūs jausmai: administracinių santykių patirtys
- 3.14 lentelė. Intensyvūs negatyvūs išgyvenimai
- 3.15 lentelė. Negatyvios ir savo turiniu bei poveikiu socialiniam gyvenimui svarios emocijos
- 3.16 lentelė. Atvykusiųjų emocijos, susijusios su migracijos administraciniais procesais
- 3.17 lentelė. Negatyvios emocijos ir nuostatų formavimasis
- 3.18 lentelė. Pasyvios ir aktyvios elgsenos, susijusios su administraciniais migracijos procesais, formos
- 3.19 lentelė. Galios disbalansas santykyje su migracijos įstaiga
- 3.20 lentelė. Tarpininko vaidmuo migracijos procesuose
- 3.21 lentelė. Veiksniai, skatinantys pasyvią imigranto elgseną, susijusią su administraciniais migracijos procesais
- 3.22 lentelė. Aktyvios elgsenos, susijusios su administraciniais migracijos procesais, pavyzdžiai
- 3.23 lentelė. Aktyvi elgsena, susijusi su administraciniu procesu
- 3.24 lentelė. Veiksniai, skatinantys aktyvią imigranto elgseną, susijusią su administraciniais migracijos procesais

3.25 lentelė. Valstybinių įstaigų veiklos identifikavimas

3.26 lentelė. Pašnekovų patirtys, susijusios su Sodros teikiamomis paslaugomis ir tarnautojų elgsena

3.27 lentelė. Socialinės-institucinės distancijos indikacijos

3.28 lentelė. Pasyvios ir aktyvios elgsenos, susijusios su Sodros ir VMI administraciniais procesais, formos

3.29 lentelė. Darbo santykiai – priimančios valstybės teisinės sistemos įvaizdžio dalis

3.30 lentelė. Imigrantų patarimai dėl darbo teisinių santykių tobulinimo

3.31 lentelė. Darbo santykiai, kurių įgyvendinimas imigrantams nekelia iššūkių

3.32 lentelė. Darbuotojų jausenos, susijusios su darbo santykiais, kurių įgyvendinimas nekelia iššūkių

3.33 lentelė. Informantų pasidalijimuose minimos nepalankios / neatitinkančios lūkesčių darbo sąlygos

3.34 lentelė. Neaiškios darbo sąlygos: imigrantų patirtys

3.35 lentelė. Nepalankių darbo santykių sprendimas: imigrantų patirtys

3.36 lentelė. Informantų pasidalinimuose minimi galimi teisių pažeidimai, susiję su darbo santykiais

3.37 lentelė. Darbuotojų teisių pažeidimai: imigrantų patirtys

3.38 lentelė. Lietuvos darbuotojų bruto darbo užmokesčio kaita 2015–2020 m. (įtraukiant duomenis iš individualių įmonių)

3.39 lentelė. Darbo santykius lydinčios jausenos

3.40 lentelė. Nuviliantys darbo teisinių santykių patyrimai

3.41 lentelė. Liūdesio ir apgailestavimo emocijos

3.42 lentelė. Ribotas darbo santykių turinio traktavimas

3.43 lentelė. Darbo santykius lemiantys nežinojimo ir kilmės valstybės patirties perkėlimo aspektai

3.44 lentelė. Informantų minima darbuotojų elgsena, susijusi su darbo santykiais, kurių įgyvendinimas kelia iššūkius

3.45 lentelė. Hipotetinė elgsena, susijusi su darbo santykiais

3.46 lentelė. Įvaizdžių apie teisėsaugos institucijas kilmė

3.47 lentelė. Pasisakymų apie LR policiją raktinių žodžių kategorijos

3.48 lentelė. Pozityvūs įvaizdžiai: *a priori* pasitikėjimas LR policija

3.49 lentelė. Policijos pareigūnų geranoriškos elgsenos ir edukacijos patirtimi grįstas pasitikėjimas.

3.50 lentelė. Išorinio policijos pareigūnų įvaizdžio elementai

3.51 lentelė. Policijos pareigūnus charakterizuojanti elgsena

3.52 lentelė. Teigiami policijos įvaizdžiai – nešališkos ir nepaperkamos institucijos bruožai

3.53 lentelė. Teigiami policijos įvaizdžiai pareigūnų elgsenos charakteristikoje

3.54 lentelė. Pozityvaus policijos vertinimo priežastys

3.55 lentelė. Klaidingų įvaizdžių apie teisinį reguliavimą ir institucijų kompetencijas pavyzdžiai

3.56 lentelė. Pasyvios ir aktyvios elgsenos formos santykyje su policija

3.57 lentelė. Pasyvios elgsenos priežastys

3.58 lentelė. Pareigūnų reiškiamos pozicijos svarba apsisprendžiant dėl elgsenos modelio

3.59 lentelė. Pareigūnų elgsenos svarba apsisprendžiant dėl elgsenos modelio

3.60 lentelė. Nekonstruktivos elgsenos formos

3.61 lentelė. Teisinės sąmonės „savęs pozicionavimo“ bruožą charakterizuojantys aspektai

3.62 lentelė. Teisinės sąmonės „analogijos“ bruožą charakterizuojantys aspektai

3.63 lentelė. Teisinės sąmonės „generalizavimo“ bruožą charakterizuojantys aspektai

3.64 lentelė. Teisinės sąmonės „retrospektyvumo“ bruožą charakterizuojantys aspektai

3.65 lentelė. Teisinės sąmonės „neperkeliamumo“ bruožą charakterizuojantys aspektai

3.66 lentelė. Teisinės sąmonės „aliuzijos“ bruožą charakterizuojantys aspektai

3.67 lentelė. Teisinės sąmonės „tarptautiškumo“ bruožą charakterizuojantys aspektai

3.68 lentelė. Objektyvūs veiksniai, darantys įtaką imigrantų teisiniams santykiams

3.69 lentelė. Atvykusiųjų požiūris į Lietuvos gyventojų santykį su teise

3.70 lentelė. Teisinis reguliavimas: atvykusiųjų patirtys migracijos įstaigoje

3.71 lentelė. Tarnautojų užsienio kalbos mokėjimo kompetencijų stoka

3.72 lentelė. Suinteresuotų pusių veiklos svarba vykstant migracijos administraciniais procesais

3.73 lentelė. Migracijos darbuotojų patiriami iššūkiai

3.74 lentelė. Imigrantų iššūkiai prieš įdiegiant MIGRIS sistemą

3.75 lentelė. Subjektyvūs veiksniai, darantys įtaką imigrantų teisiniams santykiams, susijusiems su administraciniais procesais

3.76 lentelė. Kilmės valstybės patirčių perkėlimas į priimančios valstybės teisinį kontekstą

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS

- 1.1 pav. 2020 m. Migrantų integracijos politikos indeksas Europoje. Adaptuota autorės. Šaltinis: (Solano ir Huddleston, 2021)
- 1.2 pav. J. Berry akulturacijos tyrimų struktūra (Berry, 1997, p. 15)
- 1.3 pav. Pagrindinės integracijos sritys pagal A. Agerį ir A. Strangą (Ager ir Strang, 2008, p. 22)
- 1.4 pav. Heuristinis integracijos procesų modelis empiriniams tyrimams (Garcés-mascareñas ir Penninx, 2016, p. 16)
- 1.5 pav. Integracijos procesai ir veikėjai (Spencer ir Charsley, 2021, p. 16)
- 1.6 pav. Teisinės sąmonės koncepto vartojimo dažnis 1990–2021*m. laikotarpio mokslinėse publikacijose (*2021 m. duomenys atspindi sausio–balandžio mėn.)
Šaltinis: sudaryta autorės
- 1.7 pav. Veiksnių, darančių įtaką imigrantų teisinei sąmonei, modelis. Šaltinis: sudaryta autorės
- 1.8 pav. Trečiųjų šalių piliečių sąsajos su darbo santykių teisine aplinka. Šaltinis: sudaryta autorės
- 2.1 pav. Asmens teisės samprata ir ją sąlygojančių santykių spektras. Šaltinis: sudaryta autorės
- 2.2 pav. Empirinio tyrimo elementų pasirinkimo strategija. Šaltinis: sudaryta autorės.
- 2.3 pav. Empirinio tyrimo instrumento elementai. Šaltinis: sudaryta autorės
- 2.4 pav. Imigrantams aktualių teisinių santykių spektro identifikavimo loginė schema. Šaltinis: sudaryta autorės
- 2.5 pav. Valstybės, iš kurių imigrantai atvyksta į Lietuvą, ir jų priskyrimas teisinei sistemai. Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis JAV Ottawa universiteto duomenimis apie šalių priskyrimą teisinei sistemai ir Migracijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos duomenimis
- 2.6 pav. Valstybių, iš kurių imigrantai atvyksta į Lietuvą, skaičius ir jų priskyrimas teisinei sistemai. Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Ottawa universiteto duomenimis apie šalių priskyrimą teisinei sistemai ir Migracijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos duomenimis
- 2.7 pav. Lietuvoje gyvenančių imigrantų skaičius pagal jų kilmės valstybės teisinę sistemą. Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Ottawa universiteto duomenimis apie šalių priskyrimą teisinei sistemai ir Migracijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos duomenimis
- 2.8 pav. Duomenų kodavimo schema pagal J. W. Creswellį (Creswell, 2007, p. 170)
- 2.9 pav. Imigrantams itin aktualių ir mažiau aktualių teisinių santykių sričių atskyrimo kriterijai: kodavimo sistema. Šaltinis: sudaryta autorės
- 3.1 pav. Reikšminiai žodžiai pasisakymuose apie teisę ir Lietuvos teisinę sistemą. Šaltinis: sudaryta autorės.
- 3.2 pav. Pasisakymuose apie teisę dažniausiai minimi veikiantieji. Šaltinis: sudaryta autorės
- 3.3 pav. Priimančios valstybės įstaigų ir jų veiklos spektro ir kompetencijų identifikavimo iššūkiai. Šaltinis: sudaryta autorės

- 3.4 pav. Pokalbio turinio apie Sodros biudžetinę įstaigą schema. Šaltinis: sudaryta autorės
- 3.5 pav. Pasisakymų raktinių žodžių debesis apie migracijos ir Sodros įstaigas bei su jais susijusius santykius. Šaltinis: sudaryta autorės
- 3.6 pav. Sodros įstaigą ir su ja susijusius santykius išskiriantys pagrindiniai raktažodžiai. Šaltinis: sudaryta autorės
- 3.7 pav. Migracijos įstaigas ir su jomis susijusius santykius išskiriantys pagrindiniai raktažodžiai. Šaltinis: sudaryta autorės
- 3.8 pav. Pasisakymuose apie migracijos ir Sodros įstaigas pasikartojantys pagrindiniai raktažodžiai. Šaltinis: sudaryta autorės
- 3.9 pav. Darbo ar kitas pajamas gaunantys trečiųjų šalių gyventojai Lietuvoje 2010–2020 m. laikotarpiu. Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis LR statistikos departamento duomenimis
- 3.10 pav. Nacionalinės integracijos politikos Lietuvoje pokyčius patyrusios sritys pagal MIPEX: darbo mobilumo, galimybės įgyti pilietybę ir antidiskriminacijos. Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Migrantų integracijos politikos indekso (MIPEX) duomenimis
- 3.11 pav. LR UT 2019 m. klientų paklausimų ir prašymų dinamika. Šaltinis: LR užimtumo tarnyba prie LR SADM (UT prie LR SADM, 2020, p. 20)
- 3.12 pav. Patirtimi paremta požiūrio į teisėsaugos instituciją diferenciacija. Šaltinis: sudaryta autorės
- 3.13 pav. Konceptualūs imigrantų teisinės sąmonės bruožų formavimosi šaltiniai. Šaltinis: sudaryta autorės
- 3.14 pav. Imigrantų (ne)žinojimo raiška ir pasekmės, susijusios su darbo teisiniais santykiais. Šaltinis: sudaryta autorės
- 3.15 pav. Imigrantų teisinę sąmonę sąlygojantys veiksniai. Šaltinis: sudaryta autorės

SANTRUMPŲ IR TERMINŲ SĄRAŠAS

VDI – Valstybinė darbo inspekcija prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos

VPK – Vyriausiasis policijos komisariatas

VMI – Valstybinė mokesčių inspekcija prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos

UT – Užimtumo tarnyba prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, arba Užimtumo tarnyba

Sodra – Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos

MD – Migracijos departamentas ir jo padaliniai prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos

KAD – LR užimtumo tarnybos klientų aptarnavimo departamentas

KAS – LR užimtumo tarnybos klientų aptarnavimo skyrius

VšĮ KOPŽI – Kovos su prekyba žmonėmis ir išnaudojimu centras

Kilmės valstybė – valstybė, kurios pilietybę turi užsienietis, o jei užsieniečio pilietybės nustatyti neįmanoma arba jis neturi jokios pilietybės, – valstybė, kurioje yra jo nuolatinė gyvenamoji vieta (LR įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“, 2004, 2 str. 11d.).

Teisės sistema – „teisės normų visumos egzistavimo ir veikimo būdas, kur visos teisės normos suorganizuotos į teisės institutus, pošakius, šakas, susijusias tarpusavio priklausomybe ir veikia garantuodamos viena kitos veiksmingumą“ (Vaišvila, 2009, p. 341–342).

Teisės hegemonija – plačiausia prasme suprantama kaip dominuojanti galia, priskirta teisei, kuri priverčia asmenis paklusti nusistovėjusioms (dominuojančioms) praktikoms ir instituciniam veikimui nenaudojant prievartos ar jos grėsmės (Litowitz, 2000, p. 517).

Teisinė sąmonė – plačiausia prasme tai „sistema vaizdinių, idėjų, teorijų, kurias susikuria tam tikrais interesais besivadovaujantys žmonės apie galiojančią ir pageidautiną teisę, apie galiojančių įstatymų sutikimą ar nesutikimą su jų interesais (teisingumu), taip pat teigiamos ir neigiamos emocijos, kurias patiria skirtingų interesų turėtojai, susidūrę su galiojančia teise, vertindami ją savo ir visuomenės apsaugos požiūriu“ (Vaišvila, 2009, p. 211). Analitinė disertacijos empirinio tyrimo teisinės sąmonės konceptualizacija remiasi L. J. Chua ir D. M. Engelio išskirtais teisinės sąmonės elementais, reprezentuojančiais atvykusiojo požiūrius, jausmus / emocijas ir elgseną (Chua ir Engel, 2019, p. 336) santykyje su priimančios valstybės teise.

Teisinė sistema – tam tikroje visuomenėje susiformavusių teisės institutų, vertybių ir sąvokų, sąmoningai perduodamų iš kartos į kartą, sistema (Berman, 1999, p. 15). Ji apima teisę nuo jos idėjinio būvio (doktrinos, teisėkūros subjektų) iki teisės normų (teisės sistemos) ir jų įgyvendinimo (teisinių santykių ir teisėsaugos institucijų) (Vaišvila, 2009, p. 357).

Teisinė socializacija – procesas, kurio metu asmuo mokydamasis perima socialinės aplinkos teisinę kultūrą, t. y. požiūrius, mintis ir elgseną, ir taip įsilieja į ją dėl savo praktinės veiklos, teisinio auklėjimo ir saviuoklos (Cotterrell, 1997, p. 181; Finckenauer, 1998; Galginaitytė, 2001, p. 21–22).

Trečiųjų šalių pilietis – asmuo, kuris nėra Europos Sąjungos valstybės narės pilietis ir kurio atvykimui į Lietuvos Respubliką ir buvimui joje taikomos Reglamento (ES) 2018 / 1806 nuostatos (Europos parlamento ir tarybos reglamentas (ES) 2018 / 1806, 2018; LR įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“, 2004, 11 str.).

IVADAS

XX a. ir XXI a. didėjant reguliarios ir nereguliarios migracijos mastams, tarptautinės migracijos tema tampa vis aktualesnė. Dėl globalaus migracijos reiškinio valstybės nacionaliniu bei supranacionaliniu lygmeniu ne tik susiduria su iššūkiais, bet ir naudojasi įvairiais teikiamais privalumais. Tarptautinė migracija teigiamai vertinama dėl aukštos kvalifikacijos darbuotojų ir jų intelektinių žinių indėlio į vietos ekonomikas (Sardak ir kt., 2021; Teney, 2021), taip pat dėl ekonominio bei socialinio ir politinio turinio vertybių apsikaitimo (Boatema Setrana ir Arhin-Sam, 2020; Tuccio ir kt., 2019). Kita vertus, pastebimi ir su migracija susiję iššūkiai, kurių pagrindinis – augantys nereguliarios migracijos srautai (Privara ir Rievajova, 2021). Dėl šių priežasčių konsoliduotos pastangos strategiškai planuoti migrantų srautus bei stiprinti integracijos procesus vis dažniau persikelia į tarptautinį politinį lygmenį (Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration, 2018).

Sparčiai kintanti socialinė realybė taip pat nulemia ir mokslinių tyrimų lauko, kuris stebina eksponentiškai didėjančia migracijos tyrimų gausa (Levy ir kt., 2020; Pisarevskaya ir kt., 2021; Scholten, 2018) bei itin išaugusiu mokslininkų tarptautiniu bendradarbiavimu (Levy ir kt., 2020), pokyčius. Olandijos Roterdamo universiteto tyrėjai N. Levy'is, A. Pisarevskaya ir P. Scholtenas, apžvelgę 1975–2019 m. publikuotus 44 286 autorių darbus migracijos tema, pastebi, kad jie pasižymi tarpdiscipliniškumu ir vystosi dagelyje krypčių: ne tik rasės / etniškumo studijose bet ir demografinių, socialinių-psichologinių, darbo / ekonomikos, tarptautiškumo ir kt. srityse (Levy ir kt., 2020, p. 24). Migracijos tyrimų spektras itin platus ir sociologijos mokslo kryptyje. Gana išsamiai analizuojami migracijos srautų pokyčiai, pabėgėlių situacija (FitzGerald ir Arar, 2018), gilinamasi į įvairias migracijos priežastis (Bygnes, 2017; Hunter ir kt., 2015, ir kt.) bei atkreipiamas dėmesys į integracijos problemas (Donato ir Ferris, 2020; Wingens ir kt., 2011, ir kt.). Šiame tyrimų spektre dalis mokslinių tyrimų taip pat skiriami ir atvykstančiųjų santykiui su priimančios valstybės teisine sistema aptarti.

Tarptautinė mokslinė literatūra atskleidžia, kad imigrantų santykis su priimančios valstybės teisinės sistemos dedamosiomis gali įgauti įvairias formas. Teisės sociologijos ir teisės antropologijos tyrėjai kelia klausimus, kaip ir kodėl migranto statusas kriminalizuojamas socialinėje erdvėje (Freier ir Pérez, 2021; Lousley, 2020; Sarah Singer, 2017, ir kt.), analizuoja migrantų nusikalstamumo reiškinį (Adamson, 2020; Korsakov, 2019, ir kt.). Taip pat žvelgia į ryšius, susiklostančius tarp migrantų ir priimančios valstybės teisinės tvarkos (Fox ir kt., 2020; Gundhus, 2021, ir kt.), kiek didesnio dėmesio susilaukia santykis su teisėsaugos institucijomis (Bradford ir Jackson, 2018; Röder ir Mühlau, 2012 ir kt.).

Minėtame mokslinių tyrimų kontekste itin vertinga tampa teisinės sąmonės teorinė prieiga. Ji siūlo pažvelgti į tai, kaip imigrantas jaučiasi, vertina ir kaip elgiasi priimančios valstybės teisinių santykių atžvilgiu. Svarbu tai, kad minėti elementai vertinami ne pavieniui, o kaip visuma – juos abstrahuojant bei ieškant modelių ir dėsningumų, kurie toliau gali būti įvardijami kaip teisinės sąmonės formos ar bruožai. Vis dėlto tarptautiniame moksliniame diskurse teisinės sąmonės teorijos taikymas

migracijos tyrimuose nėra pakankamai išplėtotas. Jų fragmentiškumas atsiskleidžia stebint dominuojančias tyrimų sritis ir jų elementus. Pavyzdžiui, didesnė dalis teisinės sąmonės tyrimų migracijos srityje analizuoja neteisėtai reziduojančių asmenų patirtis. R. Miežanskienė (2020) pastebi, kad tyrimuose taip pat dominuoja atskirų valstybių kontekstai, pavyzdžiui, Kanados ar Šiaurės Amerikos (Miežanskienė, 2020). Dėl minėto tyrimų fragmentiškumo kyla poreikis išplėsti mokslinio žinojimo ribas, analizuojant ne tik neteisėtai gyvenančių ar pabėgėlio statusą turinčių migrantų, bet ir teisėtai reziduojančių imigrantų patirtis santykyje su priimančios valstybės teisine sistema.

Lietuvos kontekstą analizuojančioje mokslinėje literatūroje gana išsamiai aptariamos imigrantus supančios socialinės ir politikos formavimo realijos. Vis dėlto pasigendama detalesnio tyrėjų dėmesio tiek atskiroms teisinių santykių sritims, tiek bendrai imigrantų santykiui su priimančios valstybės teisine sistema. Didesnė dalis Lietuvos kontekstą tyrinėjančių mokslininkų dėmesį sutelkia į priimančios valstybės migracijos politikos ir integracijos praktikos aspektus darbo santykiuose (Giedrė Blažytė ir Žibas, 2019; Kireliene, 2020; Miežienė ir Gruževskis, 2020; Žibas ir Petrušauskaitė, 2015a, 2015b, ir kt.). Kiek mažiau dėmesio skiriama šeimos santykiams (Giedrė Blažytė, 2017, 2018) bei itin nedidelė dalis tyrimų skiriama santykiui su teisėsaugos institucijomis aptarti (Labanauskas, 2020; Miežanskienė ir Giedraitytė, 2019; Viuhko ir kt., 2016). Jau atliktų mokslinių tyrimų spektre tam tikra apimti apžvelgiami imigrantų teisiniai santykiai ir identifikuojamos pagrindinės problemos. Pavyzdžiui, pastebima, kad Lietuvoje gyvenančių migrantų darbo sąlygos nėra tokios pačios, kurias turi vietos gyventojai, ir nurodoma, kad darbe imigrantai susiduria su rizika būti išnaudojami (Žibas ir Lekavičiūtė, 2017, p. 67; Žibas ir Petrušauskaitė, 2015a, p. 21). Atliktoje darbo sąlygų ir saugos analizėje atskleidžiama, kad „darbo migrantai kiek dažniau negu Lietuvos piliečiai darbe patiria užgauliojimus žodžiu ir fizinį smurtą“ ir tai, kad „darbo migrantų išnaudojimo atvejais atstovavimo ar pagalbos galimybės yra ribotos“ (Petrušauskaitė ir kt., 2015, p. 66–77). Analizuojant darbo santykių spektrą taip pat atskleidžiama, kad, susiklosčius ekstraordinarinėms situacijoms (išnaudojimo), teisinės apsaugos galimybės yra itin ribotos. I. Karalienė pastebi, kad asmenis patraukti baudžiamojon atsakomybėn už darbą ypač išnaudojančiomis sąlygomis yra sudėtinga (Karalienė, 2019). O štai A. Gutauskas akcentuoja, kad tokiu atveju atsakomybės dėl išnaudojimo priverstiniam darbui nesulaukiama dėl aukos (dažnu atveju – imigranto) itin didelio pažeidžiamumo bei atsisakymo ginti / įgyvendinti savo teises (Gutauskas, 2015, p. 65–66, 2016, p. 207). Šiuo metu nėra gausu išsamių mokslinių tyrimų apie Lietuvoje gyvenančių imigrantų teisių ir pareigų, susijusių su darbo ir kitais santykiais, įgyvendinimo ir gynimo praktiką. Vis dėlto šio spektro tyrimai yra itin svarbūs, nes tarptautinėje literatūroje pažymima, kad būtent imigrantai susiduria su didesne rizika būti išnaudojamais darbe ar tapti prekybos žmonėmis aukomis (Azad, 2019; Schwarz ir kt., 2019; Tulli ir kt., 2022, ir kt.).

Atkreiptinas dėmesys į tai, jog atvykusieji, kaip ir vietos gyventojai, dalyvauja ne tik darbo, bet ir įvairiuose kituose teisiniuose santykiuose, t. y. administraciniuose, baudžiamuosiuose ir civiliniuose, tačiau išsamesnių tyrimų apie juos kol kas nėra gausu. Esami tyrimai identifikuoja tai, kad imigrantai kenčia dėl neapykantos

nusikalstamų veikų (Labanauskas, 2019, 2020) bei susiduria su tam tikra kaltininkų nebaudžiamumo atmosfera. Taip pat, remiantis Lietuvoje studijuojančių užsienio studentų atliktos apklausos duomenimis, pastebima, kad atvykusieji patiria itin daug iššūkių dėl administracinių teisinių santykių (Miežanskienė ir Tartilaitė-Paulauskienė, 2020, p. 58). Taigi, Lietuvos mokslininkų tyrimuose kiek plačiau išanalizuoti darbo santykiai ir jų pagrindu susiklostantys teisiniai santykiai, kurie atskleidžia imigrantų patiriamus integracijos iššūkius ir pažeidžiamumą. Vis dėlto teisinių santykių aspektas analizuojamas gana fragmentiškai. Taip pat pasigendama dėmesio teisinių santykių įvairovei, kur būtų rodomi atvykusiųjų požiūriai ir elgsenos motyvai priimančios valstybės teisinėje sistemoje. Reikia pastebėti, kad atliktuose tyrimuose taip pat iki šiol nėra taikyta teisinės sąmonės teorija. Tai, kad atvykusiųjų santykis su Lietuvos teisine sistema moksliniame diskurse nėra išsamiai aptariamas, atskleidžia poreikį kiek detaliau pažvelgti į imigrantų patirtis šiame socialinių santykių spektre. O teisinės sąmonės teorijos prieiga sudaro galimybes ne tik identifikuoti imigrantų elgsenos ir požiūrių aspektus, tačiau taip pat ir juos apibendrinti, pateikiant atskirus teisinės sąmonės bruožus bei juos sąlygojančius veiksnus.

Politiniu ir teisėkūros lygmenimis, t. y. pagrindiniuose Lietuvos imigrantų integracijos principus reglamentuojančiuose teisės aktuose, atvykusiųjų santykis su teisine sistema taip pat aptariamas gana fragmentiškai. Kol kas nacionaliniu-politiniu lygmeniu imigrantų teisei socializacijai nebuvo skirta daug dėmesio. Tokią situaciją galimai lemia tai, jog teisiniai santykiai yra traktuotini kaip sudedamoji socialinių santykių sritis, ir taip yra sujungiami bei niveliuoti įvairių socialinių santykių plotmėje. Vis dėlto, atsižvelgiant į jų išskirtinumą ir svarbą įgyvendinant priimančios valstybės suteikiamas teises, manytina, kad šiam integracijos aspektui turėtų būti skiriamas papildomas dėmesys. Ypač dėl to, kad moksliniuose tyrimuose pastebima Lietuvos visuomenės socialinė distancija ir uždarumas atvykusiųjų atžvilgiu (Giedrė Blažytė ir Žibas, 2019, ir kt.), kuris atskiroms imigrantų grupėms susiaurina teisinio susižinojimo bei socialinės-teisinės įtraukties galimybes. Taip pat ir dėl to, kad nepakanka ši reiškinį amortizuojančių aspektų – imigrantus vienijančio NVO sektoriaus bei skaitlingesnės atvykusiųjų diasporos. Lietuvoje imigrantų diasporos ir jų NVO, kurios galėtų tarpininkauti teisinio susižinojimo srityje ir (ne)formaliai teikti pagalbą įgyvendinant teisinius santykius, nėra didelės. Nepaisant minėtų aplinkybių, nevyriausybinų organizacijų sektoriuje matomos iniciatyvos, kurios atvykusiems padeda susipažinti su teisiniu reguliavimu iš arčiau. Pavyzdžiui, VšĮ Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugija siekia naujus gyventojus supažindinti su Lietuvos teisės sistema vedama pilietinio orientavimosi mokymus. Taip pat konsultuojama teisės klausimais ir, esant kritinėms situacijoms, padeda teisinio atstovavimo lygmeniu. Vis dėlto NVO sektoriaus finansiniai resursai apriboja jų galimybes, todėl pateikiamos žinios ir formuojami įgūdžiai dažniau segmentiški ir orientuojami tik į tam tikras sritis, pavyzdžiui, supažindinimo su atskirais administraciniais procesais ar reikalavimais vairuotojo teisių įgijimo, Covid-19 pandemijos taisyklių perteikimo, taip pat pamatinių darbo santykių reguliavimo srityse.

Ir nors Lietuvos valstybė formaliai užtikrina pagrindinius teisių įgyvendinimo ir teisinės gynybos mechanizmus atvykusiems, o NVO sektorius veikia padėdamas, vis dėlto nėra atsakyta į klausimą, kaip Lietuvos teisinėje sistemoje jaučiasi patys

imigrantai. Nėra žinoma, kaip jiems sekasi įgyvendinti turimas teises, susijusias su įvairiais teisiniais santykiais. Trūksta žinių, kaip naujai atvykę asmenys sprendžia teisinio pobūdžio problemas, kokiais argumentais vadovaujasi ir kokius elgsenos modelius taiko. Atsižvelgiant į tai, kad atvykusieji santyki gali kurti turėtomis įvairiomis socialinėmis praktikomis kilmės bei priimančioje valstybėje (Kubal, 2015), tampa aktualu identifikuoti, kaip šios patirtys atsispindi atvykusiųjų teisiniuose santykiuose priimančioje valstybėje. Pastarieji padeda atskleisti teisinės sąmonės bruožus ir tai, kokie veiksniai sąlygoja jų formavimąsi. Minėtų klausimų spektre svarbu pažvelgti į Lietuvos migracijos ir integracijos politikos turinį, atsižvelgiant į atvykusiųjų galimybes įgyvendinti priimančios valstybės suteikiamas teises ir pareigas.

Disertacijos tyrime atsižvelgiama į tai, kad atskiros imigrantų grupės gali turėti skirtingas integracijos ir tapačiai teisinių santykių patirtis dėl priimančios visuomenės socialinės distancijos efekto. LSTC Etninių tyrimų skyriaus ir VŠĮ „Diversity development group“ kartotiniai tyrimai atskleidžia, kad didesnė socialinė distancija gali susiklostyti su skirtingos rasės (juodaodžiais), teisinio statuso (pabėgėliais) ar iš atskirų valstybių atvykusiais imigrantams (sirais, irakiečiais, kinais, čėčėnais). Lietuvos mokslinių tyrimų spektre jau yra analizuotos kinų ir turkų (Žibas, 2014) bei Indijos piliečių (Kireliene, 2020) patirtys, tačiau imigrantų, galinčių patirti didesnę socialinę distanciją, patirčių tyrimų nėra gausu. Disertacijoje atliktu tyrimu atsižvelgiama į NVO „Diversity Development Group“ vadovo mokslininko K. Žibo išreikštą rekomendaciją, kad „tikslinga įgyvendinti (planuoti) tiek atskirų imigrantų grupių, tiek imigracijos struktūros pakartotinius tyrimus, nes dėl sparčiai besikeičiančių imigracijos srautų keičiasi imigracijos struktūra, integracijos problematika ir imigrantų poreikiai“ (Žibas, 2014, p. 155). Taigi šiuo darbu atliepiamas poreikis pažvelgti kitapus monolitinės imigrantų struktūros, kurią reprezentuoja daugiausia į Lietuvą imigruojančių asmenų (Rusijos, Baltarusijos, Ukrainos), ir ištirti teisėtai reziduojančių imigrantų iš kitų nutolusių regionų (Afrikos ir Azijos) patirtis Lietuvoje.

Imigrantų teisinės sąmonės ir santykio su priimančios valstybės teisine sistema tyrimo aktualumas remiasi šiais aspektais:

- a) atsižvelgimu į tarptautiniame diskurse pastebėtą mokslinės literatūros imigrantų teisinės sąmonės tyrimų fragmentiškumą. Taip pat poreikiu plėsti imigrantų teisinės sąmonės tyrimų spektrą, įtraukiant iki šiol tokia teorine perspektyva neanalizuotą Lietuvos kontekstą. Poreikiu papildyti teisinės sąmonės tyrimų lauko mokslo žinias apie imigrantų teisinės sąmonės bruožus;
- b) siekiu pratęsti Lietuvos moksliniame diskurse atliktus tyrimus apie imigrantų patirtis, akcentuojant ir praplečiant mokslinį žinojimą apie teisėtai reziduojančių imigrantų teisinių santykių lauką. Tyrimo aktualumą pagrindžia jau atliktų mokslinių tyrimų išvados, kuriose atskleidžiamas imigrantų teisinio pažeidžiamumo aspektas;
- c) atkreipti dėmesį į teisėtai reziduojančių imigrantų, kurie patiria didesnę socialinę distanciją, teisinių santykių patirtis, teisinės sąmonės bruožus ir juos sąlygojančius veiksnius.

Šioje disertacijoje sprendžiama mokslinė problema apibrėžiama keliais klausimais

1. Kokios yra Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų darbo ir viešosios teisės pagrindu kylančių teisinių santykių patirtys Lietuvoje?
2. Kokie yra Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų teisinės sąmonės bruožai ir veiksniai Lietuvoje?

Tikslas: atskleisti ir įvertinti Lietuvoje gyvenančių Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų teisinių santykių patirtis, teisinės sąmonės bruožus ir juos sąlygojančius veiksnius.

Uždaviniai:

1. sukurti imigrantų teisinę sąmonę sąlygojančių veiksnių modelį bei pagrįsti mokslinio tyrimo metodologiją;
2. ištirti ir apibendrinti Lietuvoje gyvenančių Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų patirtis, susijusias su darbo ir viešosios teisės pagrindu kylančiais teisiniais santykiais;
3. išskirti Lietuvoje gyvenančių Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų teisinę sąmonę sąlygojančius veiksnius ir įvertinti jų svarbą imigrantų teisinės sąmonės raiškai;
4. identifikuoti ir aptarti Lietuvoje gyvenančių Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų teisinės sąmonės bruožus.

Darbo naujumas grindžiamas tuo, kad atliktas tyrimas yra tarpdisciplininis ir tiria imigrantų teisinę sąmonę vadovaujantis teisės ir sociologijos krypčių atstovų teorinėmis prieigomis. Moksliniu darbu atskleidžiama imigrantų teisinių santykių realybė, Lietuvos valstybės imigrantų integracijos politikos tobulinimo galimybės teisinės socializacijos srityje. Disertacijoje dėmesys skiriamas iki šiol Lietuvos moksliniame diskurse mažiau nagrinėtoms imigrantų patirtims teisinių santykių srityje. Darbo praktinis pritaikomumas, visų pirma, atsiskleidžia pateikiant rekomendacijas imigrantų teisei integracijai ir teisei socializacijai Lietuvoje stiprinti.

Atliktas tyrimas prisideda prie mokslo žinių teisinės sąmonės tyrimuose plėtros. Tyrimas taip pat atliepia užsienio piliečių teisinių santykių patirčių Lietuvos teisinėje sistemoje akademinės diskusijos poreikį. Tyrime išskirti imigrantų teisinės sąmonės bruožai įgalina identifikuoti dar vieną integracijos politikos aspektą – atvykusiųjų teisinės socializacijos stiprinimą.

Ginami disertacijos teiginiai:

1. Lietuvoje gyvenančių Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų teisei sąmonei būdingi tiek klasikiniai tarptautinėje mokslinėje literatūroje identifikuoti imigrantų teisinės sąmonės bruožai, tiek ir nauji, kituose tyrimuose nepastebėti bruožai. Tai rodo, kad teisinės sąmonės teorija turi būti papildyta, atsižvelgiant į skirtingas atvykusiųjų požūrių, jausmų ir elgsenos variacijas, kylančias iš skirtingo priimančios valstybės teisinių santykių konteksto.

2. Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų teisinės sąmonės bruožai Lietuvoje kyla:
a) patirties priimančioje valstybėje; b) patirties kilmės valstybėje; c) sąveikos tarp kilmės ir priimančios valstybės ir d) sąveikos tarp kilmės, priimančios valstybės bei kitų valstybių teisinių santykių įvaizdžių ir / ar patirčių pagrindu.
3. Imigrantų teisinė sąmonė yra veikiamą keliais lygmenimis – makro-, mezo- ir mikro-. Makrolygmeniu svarbu priimančios valstybės migracijos politika ir vyraujanti teisinė kultūra. Mezolygmeniu teisinės sąmonės raišką sąlygoja valstybės institucijų administracinė elgsena. Mikrolygmeniu teisei sąmonei svarbu atvykusiojo asmens socialinės-demografinės charakteristikos, teisinių žinių lygmuo, subjektyviai reiškiami lūkesčiai ir požiūriai.

Disertaciniame darbe taikyta metodų trianguliacija:

a) analizuojami moksliniai šaltiniai, teisės aktai bei politiniai dokumentai, sudarantys imigrantams galimybes įgyvendinti ir ginti savo teises priimančioje valstybėje;

b) siekiant identifikuoti imigrantų patirtis bei teisinės sąmonės bruožus ir veiksnius priimančioje valstybėje, buvo atliktas pusiau struktūruotas interviu su 45 Lietuvoje gyvenančiais imigrantais, kilusiais iš Afrikos ir Pietų Azijos regiono;

c) siekiant informacijos išsamumo, patikimumo ir validumo, darbas papildytas atliktu pusiau struktūruotu interviu su 6 ekspertais.

Interviu transkripcijos buvo koduojamos ir analizuojamos remiantis kokybinės turinio analizės prieiga ir pasitelkiant „Maxqda“ programinę įrangą.

Afrikos ir Pietų Azijos regionų pasirinkimą sąlygojo tai, kad empiriniame tyrime siekiama apžvelgti galimai didžiausią socialinį pokytį patiriančių imigrantų patirtis, požiūrius ir elgsenos modelius. Siekiant išskirti homogenišką informantų segmentą, pasirinkta šiomis charakteristikomis pasižyminti informantų grupė, t. y. imigrantai, atvykę iš vieno geografinio regiono, mišrių teisinių sistemų (ne Vakarų teisės tradicijos), kurių patirtis kilmės valstybės teisinėje sistemoje skiriasi nuo ES regiono vidutinio teisės viršenybės ir demokratijos įgyvendinimo indeksų. Šias kategorijas atitinka pastarosios grupės:

a. imigrantai iš Afrikos kontinento, kurių kilmės valstybės klasifikuojamos mišriomis teisinėmis sistemomis, turinčiomis anglosaksų, religinės ir paprotinės teisės bruožų;

b. imigrantai iš Pietų Azijos geografinio regiono (Pakistano, Indijos ir kt.), kurių kilmės valstybės klasifikuojamos mišriomis teisinėmis sistemomis, turinčiomis anglosaksų / religinės ir / ar anglosaksų / religinės ir paprotinės teisės bruožų.

Siekiant išskirti imigrantų teisinės sąmonės bruožus ir juos sąlygojančius veiksnius priimančioje valstybėje, empirinio tyrimo laukas buvo susietas su keliomis kategorijomis. Visų pirma, tai teisės sampratos, kuri yra diktuojama valstybės (t. y. etatistinės / pozityvistinės prieigos kategorija), ir, antra, tai, kaip priimančioje valstybėje teisę supranta / vertina imigrantai. Pirmasis struktūrinis elementas yra siejamas su nacionalinės teisės sistemos dedamosiomis, tarp kurių yra ir teisės sistemos elementai, atspindintys vienas kitus teisinius santykius – teisės šakas. Taigi

šio tyrimo lauke apsiribojama: 1) imigrantų patyrimais, požiūriais ir elgsena susidūrus su teisiniu reguliavimu ir jo įgyvendinimu darbo ir administracinės teisės šakose, kurios ir reprezentuoja teisės sistemos dedamąsias, bei 2) imigrantų patyrimais, požiūriais ir elgsena susidūrus su teisėsaugos institucijų veikla. Kitas dėmesio centre esantis elementas – imigrantų teisinė sąmonė ir ją sąlygojantys veiksniai, kurie išskiriami analizuojant atvykusiųjų patirtis Lietuvos valstybės teisinės sistemoje.

1. IMIGRANTŲ TEISINĖS SĄMONĖS IR TEISINIŲ SANTYKIŲ PRIIMANČIOJE VALSTYBĖJE KONCEPTUALIZACIJA

1.1. Socialinių-teisės mokslų kryptis ir teisinės sąmonės teorija sociologijos mokslinių tyrimų diskurse

Teisės ir kitų socialinių mokslų sąveika pastebima įvairiuose tyrimų laukuose. Teisės vaidmuo aptariamas ir esminiuose sociologų M. Weberio, K. Marxo, E. Durkheimo, T. Parsonso, N. Luhmanno, J. Habermaso, P. Bourdieu, R. Pouno ir kitų sociologų bei teisininkų veikaluose. Juose teisės konceptas įgauna skirtingas reikšmes, identifikuojant įvairius teisės veikimo būdus ir formas visuomenėje. Šiame teisės traktavimo spektre svarbu pažvelgti į socialinius-teisinius tyrimus ir teisės koncepto traktavimą jurisprudencijos ir sociologijos mokslų kryptyse. Teisės samprata aktuali ir taikant teisinės sąmonės teoriją. Joje aptariami asmens santykio su daugyalygiu ir pliuralistiniu teisės institutu. Atsižvelgiant į daugialypį teisės sampratos turinį, išskirtina stabili jos traktavimo dalis, t. y. imperatyvioji teisė ir iš jos kylantys teisiniai santykiai. Integracijos laikotarpiu su imperatyvia teise neišvengiamai susiduria ir imigravusieji. Taip integracijos proceso metu priimančios valstybės teisiniai santykiai tampa imigrantų teisinės sąmonės dalimi. Šiame skyriuje apžvelgiami integracijos modeliai bei teisės ir teisinių santykių dedamoji juose. Taip pat pateikiama teisinės sąmonės ir turinio elementų teorinė konceptualizacija.

1.1.1. Socialinių-teisės mokslų kryptis ir teisės samprata jurisprudencijoje ir sociologijoje

Socialinių-teisės (angl. *socio-legal*) tyrimų kryptis nuo XX a. 7 deš. labiausiai išplėtotą ir vystytą JAV moksliniame diskurse. Aptardami šį mokslinių tyrimų spektrą, Naomi Creutzfeldt, Marcas Masonas ir Kirsten McConnachie (2019) pastebėjo, kad jis glaudžiai siejasi ir sujungia daugelį socialinių ir kitų mokslų krypčių. Tarp jų yra ne tik sociologija, bet ir antropologija, psichologija, istorija, geografija, politika, tarptautiniai santykiai, kultūros studijos, ekonomika, filosofija ir dar kitos (Creutzfeldt ir kt., 2019, p. 3). Atsakydami į klausimą, kas vis dėlto yra socialinis-teisinis („visuomenės ir teisės“) mokslas plačiausia prasme, tyrėjai pateikia atsakymą, kad tai „matymas bei pripažinimas abipusio ir bendro (angl. *constitutive*) santykio, kuris susiklosto tarp visuomenės ir teisės“ (Creutzfeldt ir kt., 2019, p. 4). Pastebima ir tai, kad šio santykio interpretacijos taip pat gali būti begalinės, nes atspindi nuolat besikeičiančią visuomenę.

Socialinių ir teisės mokslų sąjungoje gimsta ir teisės sociologijos mokslų kryptis. Sharyn Roach Anleu ir Kathy Mack (2019) pastebi, kad sociologijos teorijų pradininkai M. Weberis, K. Marxas, E. Durkheimas, T. Parsonsas, ir N. Luhmannas ar J. Habermasas teisę laikė esant vienu esminių sudedamųjų socialinės tikrovės dalių. Kraštutiniais atvejais sociologiniuose svarstymuose linkstama manyti, kad beveik visi socialiniai gyvenimo aspektai yra pajungti teisiniam reguliavimui ir teisei (tokia pozicija įvardijama „teisės hegemonija“). Hegemonijos sąvoka suformuota dar

marksistinės teorijos vystymo diskurse, identifikuojant kaip vienos grupės dominavimą kitos atžvilgiu. A. Gramsci's pripažįstamas hegemonijos sąvokos pradininku, jo darbais remiantis toliau buvo vystomas ir „teisės hegemonijos“ sąvokos turinys. Teisės hegemonija plačiausia prasme suprantama kaip dominuojanti galia, priskirta teisei. Ši galia priverčia asmenis paklusti nusistovėjusioms (dominuojančioms) praktikoms ir instituciniam veikimui nenaudojant prievartos ar jos grėsmės (Litowitz, 2000, p. 517). Net ir pirmieji teisinės sąmonės tyrimai yra kildinami iš siekio suprasti, kaip teisė, nepaisant tarp *de facto* ir *de jure* skirtumų, vis tiek išlaiko savo institucinę galią (Silbey, 2010). Teisės sąmonės mokslininkų matymu, visuomenės nariai šį santykį su „teisės hegemonija“ išreiškia per tris jo išraiškos formas, tai: 1) nuolankumas (2) įsitraukimas (3) priešinimasis (Ewick ir Silbey, 1998b; Halliday, 2019). Tačiau pati hegemonija negali būti suabsoliutinama. Pasak S. Hull, hegemonija neturėtų būti ideologiškai mistifikuojama, tarsi kitos, jai prieštaraujančios jėgos ir socialinių santykių praktikos būtų sujungtos ir joje pradingtų (Halliday, 2019, p. 871 cit. S. Hull, 2016: 169). Taigi, vienu atveju teisė gali veikti kaip nepriklausomas kintamasis, kitu – kaip priklausomas. Remdamiesi R. Cotterelli (1998), Anleu ir Kathy Mack (2019) atkreipia dėmesį, kad kaip nepriklausomas kintamasis „teisė lemia ir daugelio konceptų prasmes. Pavyzdžiui: turtas, nuosavybė sutartis, pasitikėjimas, atsakomybė, kaltė ir asmuo (Anleu ir Mack, 2019, p. 149).

Nėra vieningos nuomonės apie teisės sociologijos sampratos turinį, kuris gali būti apibrėžiamas siauresniais arba platesniais požiūriais. Remiantis skirstymu, kurį pateikia M. Deflemas (2008), siauruoju požiūriu teisės sociologijos samprata gali būti apibrėžiama kaip bendrosios sociologijos šaka, nagrinėjanti teisės (įstatymų) normų atsiradimo ir raidos socialines sąlygas bei vaidmenį (veiksmingumą) visuomenėje (Deflem, 2008, p. 100; Kazlauskienė ir kt., 2015, p. 88). Žvelgiant plačiuoju požiūriu – tai socialinė tvarka. Pastaroji prieiga remiasi visuomenės pliuralistinės prigimties idėja ir tuo, kad joje realiai kuriama tvarka yra pripažįstama teisės forma, o tiksliau – viena iš daugelio formų.

Vienas iš pagrindinių sociologinės jurisprudencijos vystytojų R. Poundas suformuoja šešias pagrindines gaires, kuriomis remiantis galima identifikuoti sritis, kurios patenka į teisės sociologijos intereso lauką. Pagal R. Poundą (1943, 1945), teisės sociologija: 1) tiria faktinį ir realų socialinį teisės poveikį; 2) susikoncentruoja į teisės poveikį, siekiant pasirošti atitinkamai teisės aktų leidybai; 3) siekia teisės viršenybės ir įgyvendinimo efektyvumo; 4) tiria socialinį teisės poveikį laike / istoriniu laikotarpiu; 5) siekia teisingo teisės įgyvendinimo, kuris turi būti taikomas visiems atvejams; 6) sustiprina teisės socialinės kontrolės funkciją (Deflem, 2008, p. 100).

Toliau analizuojant teisės ir sociologijos mokslų sąjungą, galima pastebėti ir skirtingus sąveikos lygmenis. Sharyn Roach Anleu ir Kathy Mack (2019) pastebi, kad teisės ir sociologijos mokslo santykis matomas tiek makro-, tiek mikrolygmenyse. Makrolygmenyje sociologijoje teisė traktuojama kaip institucija / struktūra, identifikuojant jos sąsajas su kitomis struktūromis, tokiomis kaip politika, ekonominiai santykiai, kultūrinės vertybės, taip pat nurodomi galimai susiklostantys santykiai tarp teisės bei kitų įvairių socialinės kontrolės formų. Mikrolygmenyje mokslininkų žvilgsnis nukrypsta į konkrečius veikėjus, tarp kurių yra tiek teisininkai,

teisėjai, socialiniai aktyvistai bei kasdienybėje su teise susiduriantys žmonės. Pastaruosius su teise sieja patirtis, interpretavimas, derybos ar pasipriešinimas, santykis institucijomis, teisinis diskursas (Anleu ir Mack, 2019, p. 149).

Žvelgiant į jurisprudencijos ir sociologijos mokslų sąveiką, J. Bengoetxea (2020), remdamasis J. L. Austinu (1950), akcentuoja, kad, norint kalbėti apie teisės fenomeną, teisinės jurisprudencijos ir sociologijos mokslų vienovė yra būtina. Autorius pastebi, kad skirtumai tarp šių mokslo sričių yra daugiau paremti argumentavimo pagrindimais diskusijose. Jurisprudencijoje orientuojamasi į tai, kaip teisė veikia, t. y. remiantis taisyklėmis (normomis), procesais (procedūromis) ir institucijų veikimu, kurios stabilizuoja ir atspindi socialines praktikas, valdingus įgaliojimus, teisinius nesutarimus ir socialinį veiksmą, įskaitant teisės normų reguliuojamą asmenų elgseną. O teisės ir visuomenės mokslininkams aktualesnis yra socialinis / visuomenės veiksmas, kuris generuoja santykį su teise (Bengoetxea, 2020, p. 17). Vis dėlto šioje diskusijoje galima ir reikėtų diskutuoti, kur yra skiriamoji riba tarp to, kas yra (ne)laikytina teise jurisprudencijoje. Tamanaha (2017) atkreipia dėmesį į tai, kad teisės filosofijos teorijose universalios teisės apibrėžime pasigendama pagrindimo, kokie yra esminiai „teisės“ elementai ir kokia yra „teisės prigimtis“. Mokslininkas pastebi, kad istorijos tarpsniuose matyta įvairių teisės formų, įskaitant paprotinę, prigimtinę, religinę, valstybės, tarptautinę, transnacionalinę komercinę, žmogaus teisių, kur kiekviena šių formų pasižymi savo ypatumais (Tamanaha, 2017b, p. 22). Pastarosios kinta priklausomai nuo socialinių, kultūrinių, ekonominių, politinių ir technologinių veiksmų. Taigi, teisė yra ne tik kintanti, bet ir kontekstuali (Tamanaha, 2017a). Ši teorinė prieiga yra laikytina vienu iš bandymų modernioje jurisprudencijoje atgaivinti ir akcentuoti socialinę-teisinę („realistinės teisės“) prieigą. Nors pastaroji prieiga yra svarbi socialinių-teisės, teisės sociologijos mokslų atstovams, tačiau jurisprudencijos moksle kritikuotina kaip netenkinanti „teorijos“ lygmenį (de Sousa, 2018, p. 438–439). Vis dėlto pasilikimas vien su analitinės jurisprudencijos (teisinio pozityvizmo) prieiga mokslinėje erdvėje taip pat yra kritikuotinas, nes pastaroji nepaaiškina daugelio teisės ir visuomenės santykio elementų. Pavyzdžiui, H. J. Bermanas (1999) pastebi, kad ši prieiga negali būti tinkamu pagrindu, kuris padėtų suprasti ir paaiškinti Vakarų teisės raidos faktus, ir siūlo kitas alternatyvas, tarp kurių minima ir teisės bei sociologijos tyrimų kryptis (prigimtinių teisės teorija, istorinė jurisprudencija ir sociologinės jurisprudencijos mokyklos) (Berman, 1999, p. 29).

Tačiau teisės autonomiškumo aspektas išlieka svariu argumentu jurisprudencijos moksle ir įtraukiamas siekiant pažinti teisės hegemonijos ribas. Teisės teorijoje išskiriami atskiri bruožai, nusakantys teisės autonomiškumo pagrindus. Jiems priskiriama: visuotinumas – teisės normos didžiąja dalimi „depersonalizuoja“ adresatą, nes yra taikomos plačiam subjektų ratui; abstraktumas – teisės normomis kuriamas abstraktaus veikimo modelis, kuris garantuoja tam tikrų lūkesčių išsipildymą bei teisinių klausimų sprendimo nuspėjamumą; teisinis formalizmas – suformuoja aiškius elgesio reikalavimus (kurie atskiriami nuo konkretaus turinio) bei įgalina valstybės aparatą techniškai racionaliai dirbti; speciali teisinė lingvistika – specialios teisinės kalbos formavimas lemia tai, kad tik specialus subjektų ratas turi galimybę ją laisvai disponuoti (Cerar, 2009, p. 24).

Teisės, kaip sistemos atskirumo („autonomous“) – izoliuotumo nuo išorinio pasaulio idėja plėtojama pasitelkiant N. Luhmano ir G. Teubnerio sistemų teorijas. Pavyzdžiui, N. Luhmano pateikiama socialinės sistemos ir jos struktūros samprata remiasi sistemos ir jai artimos aplinkos atskyrimu. Sistema egzistuoja tik tuomet, jei nustatytos tam tikros sistemos ir jos aplinkos ribos, nes priešingu atveju ji taptų kitos sistemos dalimi (Leonavičius, 2017:120). Remdamasis H. Maturana, H. Foersteriu ir N. Luhmannu, autonomiškumo idėją toliau vysto Teubneris ir, vartodamas tokias sąvokas, kaip „savikūri sistema“, „savirėmi“, kuria uždaro teisės sistemos sampratą. Remiantis G. Teubneriu (1993), teisę galima traktuoti kaip save kuriančią ir atkuriančią sistemą ir teisės sistemai apibūdinti vartoti savikūros terminą („autopoiesis“). Šios teorijos pagrindu formuojamas teisės autonomiškumo klausimas nenukrypsta į kraštutinumus, t. y. visiško autonomiškumo. Teisės autonomiškumas galimas kaip savęs reprodukovimas komunikacijoje, o teisės santykis su visuomene atsiranda per kitus autonominius komunikacinius tinklus.

Antropologijos mokslų kryptyje teisės konceptas įgauna kitas formas ir apibrėžtumus, teisės aiškinimo pagrindus susiejant su teisinio pliuralizmo idėja. Vis dėlto, net ir esant gana lanksčiam teisės sampratos traktavimui, atsiribojant nuo valstybės kuriamos teisės sampratos ir persikeliant į teisę, apibrėžiamą per asmens ar asmenų grupės sampratą, valstybės kuriamo normatyvinio elemento neišsivadama. Tačiau jam teikiama reikšmė susiaurinama iki „vienos iš“ teisės sampratų ir net nebūtinai tampa sudedamąja teisės sampratos dalimi (on Benda-Beckmann, 2002, p. 59).

Taigi, teisės ir socialinių mokslų sąveika moksliniame diskurse išreiškiama daugiau nei per vieną teisės turinio ir veikimo aiškinimo interpretaciją. Teisės ir visuomenės moksluose – moderniojoje jurisprudencijoje bei teisės sociologijoje – mąstytojų žvilgsnis perkeliamas nuo itin konkretaus teisinio pozityvizmo link visuomenės kuriamos teisės sampratos. Taip teisės ir kitų socialinių mokslų sąveikos diskurse įsitvirtina teisinio pliuralizmo ir visuomenėje formuojamos teisės sampratos idėja ir atsitraukiama nuo teisės autonomiškumo koncepto, keliami klausimai dėl teisės hegemonijos. Teisės sociologijos mokslinių tyrimų žvilgsnis praplečia ir pasiūlo naujas teisės interpretavimo bei teisės ir visuomenės mokslinių tyrimų gaires.

1.1.2. Teisinės sąmonės sąvokos ir teisinių santykių turinio elementų teorinė konceptualizacija

Teisinės sąmonės tyrimų sritis yra sąlyginai jauna, tačiau įgaunanti vis didesnį tyrėjų susidomėjimą ir nuo 2003 m. pasižymi pastebimais didėjančiu mokslinių tyrimų skaičiumi (žr. 1.6 pav.). Šiame tyrimų lauke mokslinius tyrimus vykdo įvairių tyrimų kryptių socialinių mokslų atstovai, tačiau didžiausią indėlį įneša teisės, sociologijos ir antropologijos mokslininkų darbai.

Platų teisinės sąmonės tyrimų spektrą apima tyrimai, skirti aptarti teisinės sąmonės turinį darbo santykių (Albiston, 2019; Kirk, 2021, ir kt.), šeimos santykių (De Hart ir Besselsen, 2021; Liu, 2018; Moustafa, 2013, ir kt.) bei visuomenės aktyvaus dalyvavimo teisės mobilizavimo srityse, pavyzdžiui, aplinkosauginiame aktyvizme (Fritsvold, 2009; S. Halliday ir Morgan, 2013), LGBT (Knauer, 2012) ar

žmogaus gyvybės sampratos (abortų legalumo) klausimais (Wilson, 2011). Šiuose tyrimuose taip pat žvelgiama ir į socialiai pažeidžiamų grupių santykį su teise, t. y. tautinių mažumų, nelegalių migrantų (Leisy J. Abrego, 2018; Galli, 2020; Menjí ir Albrego, 2012; Muñoz, 2018; Solórzano, 2021, ir kt.), analizuojama ir legaliai imigravusiųjų teisinė sąmonė bei keliamas socialinės gražos klausimas (Kubal, 2009, 2015, 2016). Santykis su teise taip pat aktualus seksualinių mažumų (Herrera, 2019; Hull, 2016; Knauer, 2012; Nisar, 2018 ir kt.), patyrusių neteisėtą elgseną – diskriminaciją (Marshall, 2005) ar neapykantos kalbos apraiškas (Nielsen, 2017), tyrimuose. Naujausiuose svarstymuose taip pat atkreipiamas dėmesys į teisinę sąmonę virtualios / elektroninės realybės sąlygomis, pavyzdžiui, naudojant, bikoino kriptovaliutą (De Castro Cunha Filho ir Blum, 2021) ar patiriant skaitmenizavimo iššūkius (Baranov ir kt., 2021).

Moksliniame diskurse jau kur kas anksčiau analizuojami elito, teisės specialistų – teisėjų, advokatų – teisinės sąmonės bruožai (Grammatikov, 2020; Sarat ir Felstiner, 1989; Tungnirun, 2018). Teisinės sąmonės aspektai taip pat analizuojami ir istoriniuose tyrimuose (Davis ir Nemec, 2016; Kennedy, 1980). Dalies tyrimų perspektyva įgalina atskleisti teisinės sąmonės turinį besikeičiančios kultūros ir religijos sąveikoje. Pavyzdžiui, atkreipiamas dėmesys į vis labiau sekuliariai tampančios visuomenės pokyčius ir kultūros sandūroje atsiskleidžiančius teisinės sąmonės raiškos bruožus (Engel, 2016; Munger, 2007).

Egzistuojant daugeliui teisinės sąmonės tyrimų krypčių ir temų, tyrėjams taip pat kilo klausimų ir dėl teisinės sąmonės turinio konceptualizacijos. Teisinės sąmonės sąvokos apibrėžimo kompleksiskumą ir iš to kylančią problematiką pripažįsta daugelis teisės ir visuomenės mokslo atstovų, tarp kurių yra teisinės sąmonės tyrimų ekspertai D. Engelis, P. Ewick, S. Silbey, S. Halliday'us, L. J. Chua ir kt.

Apžvelgiant teisinės sąmonės turinio konceptualizacijos problemą, visų pirma reikia pastebėti, kad, siekdami atskleisti teisinės sąmonės turinį, mokslininkai remiasi skirtingomis teorinėmis prieigomis. Pastarosios savo ruožtu diktuoja šios sąvokos komponentus / dedamąsias bei jų tarpusavio santykį. Taigi, analizuojant teisinės sąmonės turinį, visų pirma svarbu atsižvelgti, kaip yra traktuojami teisės ir sąmonės elementai, ir tik tada kelti klausimą, ką reiškia jų sąveika drauge ir kokį mokslinių tyrimų rezultatų turinį ši apibrėžtis lemia. Nuo teorinės prieigos priklauso ne tik teisinės sąmonės teorijoje itin svarbaus komponento „teisė“ apibrėžtis, bet ir metodologinė empirinių tyrimų atlikimo perspektyva. Pavyzdžiui, teisės mobilizavimo teorinė prieiga iškelia pozityvistinės teisės sampratos elementus, tyrimuose atitinkamai siekiama atskleisti santykį su valstybės institucijomis ar išsiaiškinti teisės aktų taikymo efektyvumo klausimus. Šiuo atveju kiekybiniai metodai tampa puikiu empirinių duomenų šaltiniu. Puikus tokios prieigos pavyzdys gali būti JAV Delaware universiteto mokslininkų atlikta 644 studentų apklausa, kuria norėta išsiaiškinti, kokios grupės ir kokiais atvejais yra linkusios naudotis vaizdo įrašymo priemonėmis santykiyje su policija. Minimas tyrimas atskleidė, kad būtent rasės ir etniškumo požymiais išsiskiriantys studentai yra labiau linkę naudotis tokiomis priemonėmis ir šis veiksmas pateisinamas socialinio teisingumo siekiu (Farmer ir kt., 2015, p. 370–371). Kita prieiga teisinės sąmonės tyrimų kryptyje akcentuoja tapatybės ir kultūros svarbą, kur neišvengiamai dominuoja pliuralistinės

teisės samprata. Minimu atveju tiriama, kokie santykiai susiklosto asmeniui sąveikaujant su teisine realybe, kaip ji yra suprantama ir vertinama, kokie jos bruožai, kiek ji svarbi kasdieniniame gyvenime, o šiam procesui aprašyti pasitelkiami išsamūs kokybiniai tyrimai. Kaip puikų tokiu tyrimų pavyzdį galima įvardyti teisinės sąmonės teorijos vystytojų Ewick ir Silbey (1998) atliktus 430 interviu, kurių metu tyrėjai su informantais kalbėjosi ne tiek apie teisę, kiek apie kasdienio gyvenimo patyrimus, o gautas įžvalgas sujungė į tris teisinės sąmonės formas (Ewick ir Silbey, 1998a, p. 251–253).

Teisinės sąmonės mokslo srityje jau atlikta nemažai teorinių ir juos lydinčių empirinių tyrimų. Šios srities specialistai S. Halliday'us (2019), L. J. Chua bei D. M. Engelis (2019), pateikia apibendrintas teisinės sąmonės tyrimo teorines kryptis. S. Halliday'us (2019), apžvelgdamas mokslines publikacijas teisinės sąmonės tyrimų spektre, pastarąsias struktūravo remdamasis teisinio sąmoningumo koncepto turiniu arba atsižvelgdamas, kokios yra jo dedamosios. Minimas autorius išskiria keturias mokslinių tyrimų teorines prieigas, kuriose, kaip minėta, teisinės sąmonės koncepto turinys tampa vienu svarbiausių skirties kriterijų. S. Halliday'us šią tipologiją pateikė taip pat atsakydamas į klausimus, kas yra teisinė sąmonė, kodėl šie tyrimai atliekami, kieno ir kaip teisinė sąmonė gali būti tiriama. Minėtų klausimų pagrindu sudarytą teisinės sąmonės tyrimų krypčių skirstymą jis pateikia kaip „idealiuosius tipus“, pripažindamas galimą jų persidengimą ir nekeldamas pretenzijų jais reprezentuoti visų šiame lauke atliktų tyrimų.

Taigi, S. Halliday'us nurodo esant: a) kritinę, b) interpretatyviąją, c) palyginamąją – kultūrinę ir d) teisės įgyvendinimo (angl. *law-in-action*) teorines prieigas, kuriomis remiantis tiriama teisinė sąmonė (Halliday, 2019, p. 860). Panašius, tačiau kiek siauriau teisinės sąmonės tyrimus klasifikuoja L. J. Chua bei D. M. Engelis (2019). Tyrėjai pateikia tris pagrindines apibendrintas teisinės sąmonės tyrimo prieigas: teisinės sąmonės tyrimus, kuriuose svarbūs tapatybės (angl. *identity*), teisės hegemonijos (angl. *hegemony*) ir mobilizacijos (angl. *mobilization*) aspektai (Chua ir Engel, 2021; Chua ir Engel, 2019a). Prognozuodami teisinės sąmonės tyrimų perspektyvas, autoriai moksliniam diskursui taip pat išskiria ir ketvirtą teisinės sąmonės tyrimų prieigą, ją įvardydami kaip „santykinę“ (angl. *relational*), kuri pasižymi kelių teorinių prieigų deriniu. Kaip ir S. Halliday'us, mokslininkai taip pat aiškiai konstatuoja, kad šios trys prieigos nėra monolitiškos (Chua ir Engel, 2019b, p. 337).

Pasak S. Halliday'aus, ankstyvosios kritinės teorijos prieigose teisė suprantama ne tik kaip valstybės teisė, tačiau atkreipiamas dėmesys į tai, koks jos santykis su kasdieniu žmonių gyvenimu (Halliday, 2019, p. 862). Kritinės teorijos pradininkai teisinės sąmonės tyrimus matė per teisės profesijos atstovų kuriamą įvaizdį, panaudodami teisingumo ir lygybės kategorijas (Halliday, 2019, p. 681; Trubek, 1984). S. Halliday'us taip pat įžvalgiai pastebi, kad tai tebuvo daugiau teorinė prieiga, kuri nesirėmė empiriniais tyrimais. Aptariamu metu nebuvo pakankamai tyrimų ir žinių apie paprasto asmens ar kasdienį teisinį sąmoningumą. Būtent šis teorinis vakuumas buvo užpildytas dar 1998 m. atliktu empiriniu Ewick ir Silbey tyrimu, kuris pateikė tris teisės ir visuomenės santykio charakteristikas: „nuolankumas“, „išitraukimas“ ir „priešinimasis“. Pasak S. Halliday'aus, kritinės teisės prieigos

atstovai dažniau teisę suprantą ne tik kaip valstybės teisę, tačiau atkreipia dėmesį į tai, koks yra paprastų žmonių supratimas apie ją. Teisinio sąmoningumo samprata aiškinama pagal Ewick ir Silbey (1998), Giddenso (1984), Merry (1995); Sarato (1990), Hallo (2016) akcentuojamą teisinio sąmoningumo sampratos kompleksiskumą.

Mokslinėje literatūroje bandyta pateikti įvairių su teisine sąmone susijusių klasifikacijų. Teorijoje teisinė sąmonė skirstoma į rūšis pagal subjektus, t. y. individo, grupės ir visuomenės teisinė sąmonė. Taip pat išskiriami ir veiksniai, formuojantys teisinę sąmonę. V. Šlapkauskas prie svarbių veiksnių priskiria 1) žinias apie teisę, įgytas šeimoje, mokykloje, darbovietėje, savišvietos būdu, iš draugų ir pažįstamų asmenų pasakojimų, žiniasklaidos priemonių; 2) teisinių santykių praktinės patirties; 3) emocinio teisingumo išgyvenimo, kylančio iš teisinių santykių praktinės patirties (Kazlauskienė ir kt., 2015, p. 41; Šlapkauskas, 2004). Žvelgdami į teisinės sąmonės skirstymą pagal asmenų teisinio išmanymo, kompetencijos laipsnį, mokslinėje literatūroje sutinkame tris kategorijas: „paprastąją (kasdieninę)“, „profesionaliąją“ ir mokslinę“. Prof. V. Šlapkausko teigimu, „paprastoji teisinė sąmonė – tai stichiškai susiformavęs teisės ir teisėtumo supratimas, kuriame vyrauja teisinė psichologija“ (Kazlauskienė ir kt., 2015, p. 41). Svarbiausiais teisinės sąmonės komponentais yra laikoma:

- a) žinios apie teisę kaip visuomeninių santykių reguliatorių;
- b) žmogaus teisių ir laisvių, teisinės atsakomybės bei teisės reguliuojamos veiklos rūšių supratimas;
- c) požiūris į teisinius reiškinius: į teisės sistemą, konkrečių teisės normų reikalavimus, teisingumo institucijas ir jų veiklą;
- d) savo teisinio statuso, veikiančių įstatymų ir socialinio aktyvumo galimybių teisinis vertinimas“ (Kazlauskienė ir kt., 2015; Šlapkauskas, 2004, p. 155–156).

Siekdami apibendrinti teisinės sąmonės turinio elementus, F. Horáka, D. Lackobas ir A. Klocckbas atliktoje teisinės sąmonės tyrimų sisteminėje literatūros analizėje (Horáka ir kt., 2021) išskiria šešis esminius komponentus. Tarp jų yra pasikartojantys tie patys elementai: bendrosios ir specialiosios žinios, įgūdžiai, požiūriai, pasitikėjimas ir tapatybė (angl. *identity*) (Horáka ir kt., 2021).

Aptariant teisinės sąmonės formas, pirmosios jų buvo identifikuotos JAV, pamatiniu Ewick ir Silbey (1998) darbu „Common place of Law“. Jame autorės išskiria tris asmens santykio su teise aspektus, t. y. nuolankumą, įsitraukimą ir priešinimąsi. Autorės pabrėžė, kad šios santykio formos (teisinės sąmonės formos) koegzistuoja kartu ir yra kintamos. Kiekviena jų pasižymi tam tikrais elementais / bruožais. Autorių darbas taip pat rodo, kad tarp formalaus institucionalizuoto ir teisės praktinio taikymo yra neatitikimų, ir tai, kad teisės ir asmens santykis nėra monolitinis. Šis skirstymas susilaukė ir mokslininkų kritikos dėl itin sureikšmintos teisės hegemoniško veikimo. V. fon Beckmanas pastebi, kad atliktas tyrimas turi tautologijos elementų ir atliepia tą teisės sampratą, kuri yra pateikiama aukščiausių valdžią turinčio asmens, taigi neatspindi teisės pliuralistinės prigimties ir šiuo aspektu yra ribota (von Benda-Beckmann, 2002, p. 56). M. Hertoghas (2018) pasipriešina teisės hegemonijos išaukštinimui ir savo monografijoje iliustruoja priešingą vaizdą –

labiau visuomenės atsitolinimą nei paklusimą teisei, kaip visa valdančiai jėgai. Mokslininkas tokį požiūrį perteikia išvystydamas teisinio atsitolinimo teoriją, kartu pateikdamas ir teisinio atsitolinimo spektrą. Jam priskiriami „bereikšmiškumo“, „bejėgiškumo“, „cinizmo“ ir „izoliavimosi“ konceptai (Hertogh, 2018, p. 57). „Bereikšmiškumas“ M. Hertogho pateiktame skirstyme išreiškia asmens negalėjimą suprasti ir / ar planuoti teisinių procesų baigties, „bejėgiškumas“ suponuoja pojūtį, kad negalima kontroliuoti teisinių procesų pasekmių, o teisė tampa itin varžanti. „Cinizmas“ išreiškiamas asmens jausena, kad esamos sistemos teisės normos nėra / neturėtų būti įpareigojančios. Galiausiai vienu iš teisinio atsitolinimo profilių teisinio sąmoningumo raiškoje M. Hertoghas mato „izoliavimąsi“, kuris atsiskleidžia atotrūkiu tarp asmens ir teisiniu reguliavimu nustatomų vertybių.

Pastarosios M. Hertogho (2018) įžvalgos apie visuomenės atsitolinimą nuo teisės ir siekis paneigti teisės hegemoniškumą sulaukė įvairios kritikos. Pavyzdžiui, S. Halliday'us (2019) įvertina M. Hertogho (2018) įdirbį pateikiant teisinio atsitolinimo formų pateikimą, tačiau nesutinka, kad šiuo darbu yra pasiūloma alternatyvi teorija tai, kurią pateikė Ewick ir Silbey (1998). Autorius teigia, kad nors M. Hertoghas savo darbe siekia išskirti kitokį santykį (angl. *secular*), kuris nebūtų susietas nei su teisės hegemonija, nei su kritinės teorijos pradmenimis ar teisinės sistemos išaukštinimu, tačiau tyrime atskleistas visuomenės atsitolinimas nuo teisės / valstybės neimplikuoja teisės hegemonijos neegzistavimo (Halliday, 2019, p. 871).

Taigi galime pastebėti, kad moksliniame diskurse rodomi teisinės sąmonės turinio elementai gali būti susisteminti į kelias pagrindines kategorijas: teisės sampratą (pliuralistinę ir pozityvistinę), požiūrius, jausmus ir elgseną jos atžvilgiu bei asmens žinias. Atliekamas disertacijos tyrimas sujungia tiek teisės hegemonijos (angl. *hegemony*), tiek ir platesnio asmens santykio su teise aspektus. Disertacijos tyrimas savo turiniu reprezentuoja tyrėjų įvardytą „santykinę“ teorinę prieigą.

1.1.3. Imigrantų teisiniai santykiai, integracija ir teisės dėmuo juose

Atvykusiųjų teisiniai santykiai neatsiejamai susiję su priimančios valstybės socialine aplinka ir integracijos procesais joje. Migrantų integraciją priimančioje valstybėje galima vadinti kompleksiniu procesu. E. Carmel, A. Cerami ir T. Papadopoulos'as (2011), aptardami Europos integracijos politikos spektrą socialinės gerovės srityje, pastebi, kad šis procesas jungia daugelį ir įvairių praktikų, nusistovėjusių ekonominėse, politinėse ir tarpasmeninėse erdvėse, kurios savo ruožtu sukuria ryšius su priimančia visuomene (Papadopoulos, 2011, p. 37). Priimanti visuomenė ir ryšys su ja yra svari ir tuo aspektu, kad sudaro vieną iš teisinės sistemos dedamųjų, ir šio santykio tyrimai įgalina diskutuoti apie teisinės socializacijos dimensiją. Integracijos procesuose taip pat svarbus vaidmuo tenka ir instituciniam veikimui (politiniam sprendimų lygmeniui), kuris neapsiriboja vietos ar nacionaliniu lygmeniu, tačiau yra svarbus ir tarpvalstybiniu bei viršvalstybiniu lygmenimis. Būtent institucinio veikimo lygmeniu padedami teisinės integracijos pagrindai, kuriais remiantis nustatomas imigrantų teisinio statuso turinys ir visa su šiuo statusu susijusi šalies teikiama socialinė gerovė atvykusiems. Ir, priešingai, imigravusieji susiduria su

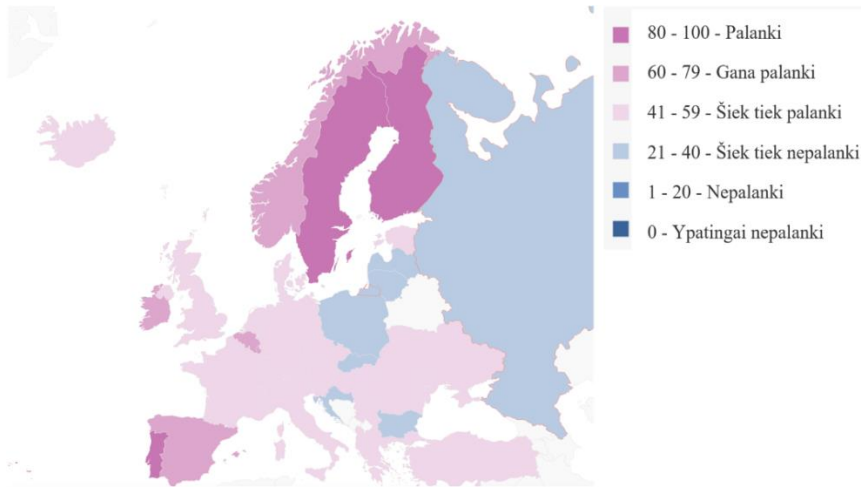
28

instituciniu reguliavimu per institucijas ir sukuriamus teisinius santykius ir jų turinį. Šiame kontekste kuriami ir reiškiasi imigravusiųjų požiūriai į teisinius santykius.

Bendrais teisinių santykių požymiais išskiriama tai, kad teisiniai santykiai atsiranda ir funkcionuoja tik teisės normos arba viešai pripažįstamų teisės principų pagrindu, iš kurių atsiradusios teisės ir pareigos yra ginamos valstybinėmis priemonėmis (Vaišvila, 2009, p. 402). Teisinis santykis kyla ir tuomet, kai teisės norma tiesiogiai nesukuria teisinio santykio, bet sudaro prielaidas jam kilti. Tokiu atveju asmenims sudaromos galimybės dispozityviai kurti civilinius teisinius santykius, pavyzdžiui, savo valia ir iniciatyva sudaryti sutartis. Bendriausiais pagrindais teisiniam santykiui atsirasti teisės teorijoje išskiriamos tokios prielaidos: teisės norma ir teisės principas, teisiniai faktai ir teisinis subjektiškumas, kuris reiškiasi tokiomis teisinio santykio dalyvių charakteristikomis, kaip teisnumas ir veiknumas (Vaišvila, 2009, p. 404). Platesniame teisinių santykių apibrėžime numatoma, kad „teisiniai santykiai – tai realioje tikrovėje pasireiškiantys tarpasmeniniai ryšiai, kurie atsiranda šių santykių dalyviams turint tam tikrą teisinę savybę – teisinį subjektiškumą – teisės principų ir / ar normų pagrindų dėl tam tikrų objektyvių gėrių (vertybių) – interesų; tai tie santykiai, kurių dalyviai turi subjektines teises ir teises pareigas ir kurie, esant būtinybei, gali būti užtikrinami valstybės prievartos priemonėmis“ (Baublys ir kt., 2019, p. 429). Minimo pobūdžio santykiai gali kilti tiek tarp vietos gyventojų, tiek tarp imigrantų. Vis dėlto imigranto teisinių santykių specifika išsiskiria tuo aspektu, kad priimančioje valstybėje a) dalis teisiniais santykiais įgyjamų teisių ir pareigų priklauso nuo atvykusiojo teisinio statuso, t. y. suteikto leidimo gyventi. Tokiu atveju asmuo negali sukurti dalies tam tikrų teisinių santykių be išankstinio valstybės institucijų leidimo, pavyzdžiui, įsidarbinti; b) atvykusysis turi galimybę įgyvendinti teisinius santykius priimančioje valstybėje jos apibrėžtu laikotarpiu (t. y. laikino leidimo gyventi laikotarpiu).

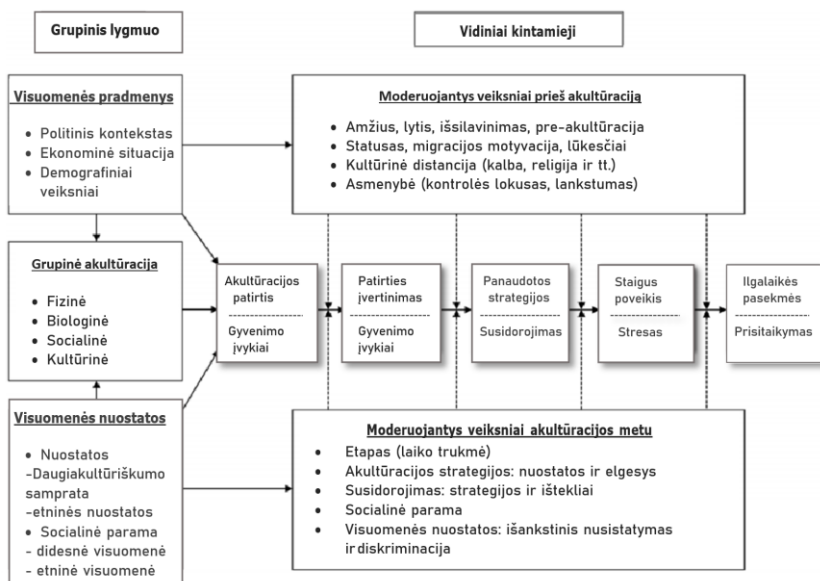
Teisiniai santykiai imigrantus lydi visą jų integracijos laikotarpį ir yra susiję su įvairiomis socialinio gyvenimo sritimis. Tiek pasaulio, tiek Europos kontekste vis dar vyrauja gana skirtingas migrantų integracijos politikos taikymo ir įgyvendinimo braižas. Imigrantų teisiniu statusu suteikiamų galimybių visuma puikiai atsispindi tokiuose tarptautiniuose tyrimuose, kaip MIPEX 2020 (Solano ir Huddleston, 2021), Eurostat (European Commission, 2021), OECD (OECD / European Union, 2015) ir kt. Pavyzdžiui, 2020 m. migrantų integracijos politikos tyrimas (MIPEX) atskleidžia atskirų Europos Sąjungos valstybių šalių lyderystę nustatant palankesnes integracijos politikos sąlygas imigrantams. Pavyzdžiui, Skandinavijos šalių integracijos indeksas yra didesnis nei Pietų Europos (Norvegijos (69), Švedijos (86), taip pat Portugalijos (81), Ispanijos (60) ir Belgijos (69) bei Airijos (64). Mažiau palankia integracijos politika pasižymi Lenkija (40), Slovakija (39), Latvija (37), Bulgarija (40) ir Lietuva (37) (žr. 1.1 pav.) (Solano ir Huddleston, 2021). Gana reikšmingus skirtumus pasirenkant ir įgyvendinant nacionalines integracijos politikas rodo ir vietos savivaldos lygmeniu vykdomos integracijos procesų apžvalgos, kur pastebima, kad skiriasi ne tik integracijos turinys, tačiau ir būdai, kuriomis pastaroji yra įgyvendinama. Pavyzdžiui, aptariant savivaldos migrantų integracijos politikos įgyvendinimą, pastebima, kad esminiai elementai yra vykdomos politikos adaptavimas, kuris tiktų vietos ir imigrantų bendruomenėms, bei efektyvesnė vietos ir

centrinės valdžios komunikacija ir pastangos dirbti kartu (Franzke ir Ruano de la Fuente, 2021, p. 335).

1.1 pav. 2020 m. Migrantų integracijos politikos indeksas Europoje. Adaptuota autorės. Šaltinis: (Solano ir Huddleston, 2021)

Siekiant atidžiau pažvelgti į susiklostantį santykį su priimančios valstybės teisine sistema, visų pirma reiktų atsižvelgti į keletą svarių elementų, kurie sąlygoja asmens integraciją, ir identifikuoti „teisės“ kaip teisės sistemos ir teisinės sistemos vaidmenį juose. Migrantų integraciją analizuojančioje mokslinėje literatūroje yra pasiūlytas ne vienas migrantų integracijos modelis, tarp jų ir J. Berry'io (1997) akulturacijos modelis, Agerio and Strango (2008), Penninxo ir Garcés-Mascreñas (2016), Spencerio ir Charsley'aus (2016, 2021) modeliai. Kiekviename jų galime išžvelgti tam tikrą dedamąją, kuri apibrėžtų imigranto santykį su priimančios valstybės teisine sistema, vis dėlto jis nėra akivaizdus, nes pateikiami modeliai yra aukštesnio abstrakcijos lygmens. Štai J. Berry'is (1997), siūlydamas atitinkamą akulturacijos tyrimų struktūrą, identifikuoja individualius, grupės ir visuomenės veiksnius, kurie neabejotinai yra svarbūs imigranto santykio su priimančios valstybės teisine sistema vystymesi (Berry, 1997, p. 15). Tačiau identifikuoti elementai nėra tiek detalios pateikiami, kad išryškėtų „teisės sistemos“ ir „teisinės sistemos“ dedamosios (žr. 1.2 pav. J. Berry'io akulturacijos tyrimų struktūra (Berry, 1997, p. 15)). Jos tampa sudedamąja pateikiamų sąvokų dalimi. Pavyzdžiui, „politinis kontekstas“ reprezentuoja migracijos politiką, kuri savo ruožtu įtraukia ir teisinį reguliavimą, „kultūros“ sąvoką, plačiąja prasme sujungiant ir priimančios, ir kilmės valstybės teisinės kultūros elementus. J. Berry'io minimos socialinės-demografinės charakteristikos ir požiūriai bei lūkesčiai yra svarbios kategorijos teisinės sąmonės tyrimų kontekste. Galiausiai „visuomenės priėmimas“ yra svarbus teisinės integracijos pokyčių elementas (žr. skyrių apie imigrantų teisei sąmonei įtaką darančius veiksniai).

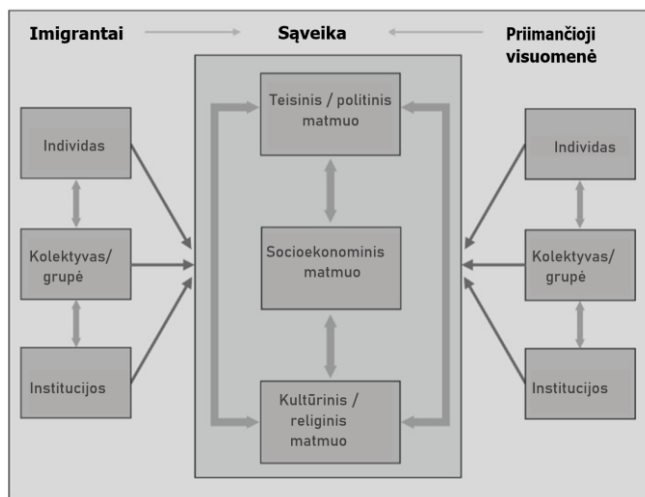
1.2 pav. J. Berry'io akulturacijos tyrimų struktūra (Berry, 1997, p. 15)

Imigranto santykis su priimančios valstybės teisine sistema tik iš dalies yra paaiškinamas vėlesniuose moksliniam diskursui pasiūlytuose modeliuose, nors kartais pateikiamas kaip viena kertinių integracijos dalių. Pavyzdžiui, Ageris and Strangas (2008) pozicionuoja, kad pilietybės ir teisių turėjimas (angl. *Citizenship and Rights*) pateikiamas kaip viena pamatinių pozicijų imigrantų integracijai. Autoriai daro išvadą, kad „norint suformuoti efektyvią integracijos politiką, valstybės turi pabrėžti, kokia yra jų pilietybės įgijimo politika“ (Ager ir Strang, 2008, p. 175). Taigi, teisė ir teisiniai santykiai yra pozicionuojami kaip vieni tų, kurie gali nulemti integracijos rezultatus.

1.3 pav. Pagrindinės integracijos sritys pagal A. Agerį ir A. Strangą (Ager ir Strang, 2008, p. 22)

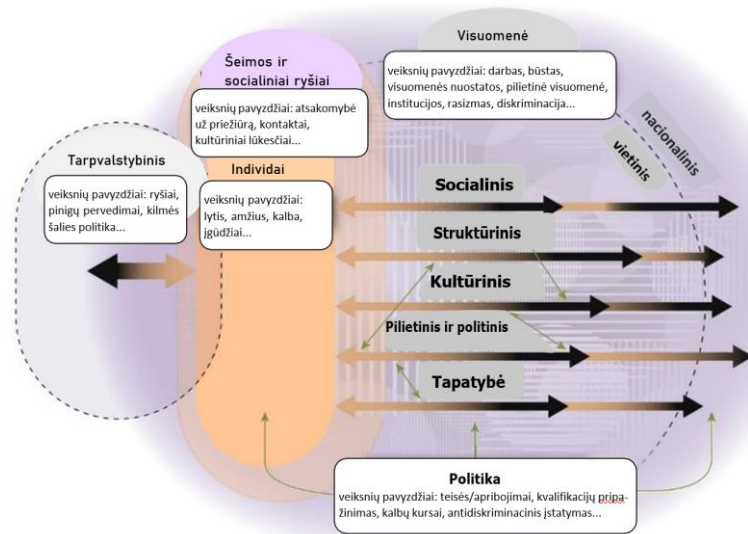
Teisinių santykių spektras dar aiškiau identifikuojamas ir tuose modeliuose, kurie integracijos procesuose akcentuoja institucijų svarbą. Juose pateikiant veikiančiųjų ir aplinkos sąveikos elementus išryškėja priimančios valstybės vaidmuo, formuojantis integracijos struktūrą. Tokį modelį pateikia R. Penninxas ir B. Garcés-Mascareñas (2016) (Garcés-Mascareñas ir Penninx, 2016, p. 16) (žr. 1.4 pav.).

1.4 pav. Heuristinis integracijos procesų modelis empiriniams tyrimams (Garcés-mascareñas ir Penninx, 2016, p. 16)

Spenceris and Charsley'us (2021) integracijos modelį keitė ir tobulino remdamiesi išskirtais penkiais integracijos koncepto turinio kritikos elementais¹. Tačiau ir šiame integracijos modelyje teisės ir teisinių santykių elementas aiškiai identifikuojamas jį susiejant su valstybės teisiniu reguliavimu. Vis dėlto Spencerio ir Charsley'aus (2021) pateiktame integracijos modelyje teisė matoma kur kas plačiau. Autoriai pabrėžia, kad, „teisių svarba, kuri identifikuojama vienoje iš politikos sričių, gali būti tiriama santykyje su kiekvienu vykstančiu procesu ir ne absorbuota ar menkliau matoma“ struktūrinėse dimensijose (Spencer ir Charsley, 2021, p. 19). Taigi teisinį reguliavimą galima traktuoti ir kaip tapatybės (angl. *identity*) kūrimo elementą. Taip modelyje išryškėja teisės ir teisinių santykių vaidmuo. Jie tampa tuo faktoriumi, kurio pagrindu kuriama bendra tapatybė ir priklausymo santykis priimančioje visuomenėje. Teisės vaidmuo identifikuojamas taip pat ir civiliniuose ir / ar politiniuose procesuose.

¹ Normatyvumas, „kito“ atskyrimo pateisinimas, nesavalaikiai įsivaizdavimai apie visuomenę, metodologinis nacionalizmas, per siauras migrantų integracijos proceso / struktūros identifikavimas (Spencer & Charsley, 2021, p. 5–6).

1.5 pav. Integracijos procesai ir veikėjai (Spencer ir Charsley, 2021, p. 16)

Apibendrinant galima pastebėti, kad teisės ir teisinių santykių elementas integracijos modeliuose yra svarus, tačiau ne visais atvejais tiesiogiai įvardijamas ar akcentuojamas. Pirmoji sąveika su teise gimsta žvelgiant per imigrantų integracijos politikos prizmę, kur imigrantų sąveiką su priimančios valstybės teise galima apibrėžti gana aiškiai – kaip imigravusių asmenų teisių ir pareigų visumą priimančioje valstybėje. Šiuo aspektu analizuojant sudaromos galimybės gana tiksliai kategorizuoti valstybių integracijos politikas į labiau ar mažiau palankias (pavyzdžiui, MIPEX indeksai), lyginti jas tarpusavyje, išskirti labiau ar mažiau palankias tam tikras sritis (pavyzdžiui, imigrantų politinio įsitraukimo, sveikatos apsaugos, švietimo sritis). Vis dėlto imigranto santykio su priimančios valstybės teisine sistema negalima apibrėžti vien per institucinius modelius, kuriuos nustato priimančios valstybės. Jie tik rodo apie galimybes, tačiau nenurodo, kokie yra subjektyvūs elementai siekiant pasinaudoti imigrantams suteiktomis teisėmis. Žvelgiant vien į instituciniu lygmeniu suteikiamas teises ir pareigas, ignoruojamas asmens teisinės socializacijos kriterijus. Tokiu atveju apibrėžiamos tik *de jure* galimybės naudotis teisėmis ar pareigomis ir nepakankamai dėmesio skiriama abipusio santykio lygmeniui, kuriame reikštusi ir imigravusio asmens požiūriai, intencijos ir valia naudotis suteikiamomis teisėmis / pareigomis. Aukščiau minėti modeliai pateikia daugiau nei vieną sferą ir sritį, kuri yra susijusi su santykiais integracijos procesuose. Socialinių jungčių sritis aiškiai įvardija Ageris and Strangas (2008), tačiau, kaip ir kituose modeliuose, sąveikos pateikiamos kaip konceptualus modelis, neišskiriant teisinių santykių aspekto.

1.2. Imigrantų teisinė sąmonė ir ją sąlygojantys veiksniai

Teisinės sąmonės tyrimų moksliniame diskurse keliamas klausimas apie imigranto ir priimančios valstybės teisinės aplinkos sąveikas. Atsakymus, kaip tirti ir kokiais aspektais analizuoti imigrantų sąveikas su priimančios valstybės teise, galima rasti teisinės asimiliacijos, teisinio pliuralizmo ir teisinės sąmonės bei teisinės kultūros ar teisinio transnacionalizmo moksliniuose tyrimuose (A. Kubal, 2013; 2016, p. 27–44). Kiekviena šių teorijų aiškina imigranto įsitraukimą į teisinę erdvę priimančioje valstybėje. Pastarųjų tyrimų spektre analizuojamas ir aprašomas imigranto ir priimančios valstybės santykis bei atskleidžiamos teisinio konteksto ir asmens individualumo svarba jame. Ir nors teisinės sąmonės teorija nėra vienintelė, kuria siekiama rasti atsakymus, tačiau ji savo aprėptimi turi potencialą inkorporuoti tiek teisinio pliuralizmo idėją, tiek atsižvelgti į teisinės asimiliacijos teorijoje akcentuojamą institucinį teisės struktūriškumą. Taigi imigrantų teisinės sąmonės tyrimai – besivystanti ir empiriniais duomenimis grįsta mokslinių tyrimų sritis. Žvelgiant giliau į teisinės sąmonės tyrimų lauką, šiame poskyryje aptariamas imigrantų teisinės sąmonės tyrimų spektras, atkreipiamas dėmesys į šios krypties tyrimų raidą, dažniausiai naudojamas teorines prieigas bei keliamą problematiką. Taip pat apžvelgiami bei analizuojami imigrantų teisinės sąmonės bruožai ir juos sąlygojantys veiksniai.

1.2.1. Imigrantų teisinės sąmonės tyrimų raida, teorinės prieigos ir problematika

Migrantų teisinės sąmonės tyrimų spektras pradėtas vystyti siekiant ištirti, koks susiklosto santykis tarp imigranto ir priimančios valstybės teisinės sistemos. Vis dėlto šioje tyrimų kryptyje žinių nėra tiek daug, ir jos gana fragmentiškos. A. Kubal (2013) pastebi, kad migrantų santykio su priimančia valstybe moksliniai tyrimai naudojami keliomis pagrindinėmis teorinėmis perspektyvomis: teisinės asimiliacijos, teisinio pliuralizmo ir teisinės sąmonės / teisinės kultūros. Teisinės asimiliacijos teorine prieiga vadovaujamosi siekiant akcentuoti priimančios valstybės teisinės sistemos struktūras (teisėsaugos ir / ar kitas teisinės sistemos dedamąsias, kurias A. Kubal įvardija kaip „teisinę aplinką“). Šiame tyrimų spektre migrantai traktuojami kaip pasyvūs priimančios valstybės teisinės sistemos recipientai, kur pagrindinis žvilgsnis nukrypsta į galimybes, kurias sukuria įstatymai ar sudaro valstybės integracijos politika (Kubal, 2013, p. 59). Teisinės sąmonės prieiga sudaro galimybes pažvelgti ir iš imigranto perspektyvos. Teisinės sąmonės tyrimai sudaro prielaidas tyrinėti kur kas platesnį ratą sąveikos elementų, kurie leidžia atpažinti ir analizuoti asmens santykį su priimančios valstybės teisine sistema. Teisinės sąmonės dedamosios sujungia tiek požiūrius, jausmus, tiek tai, kaip asmuo save suvokia priimančios valstybės teisinėje sistemoje.

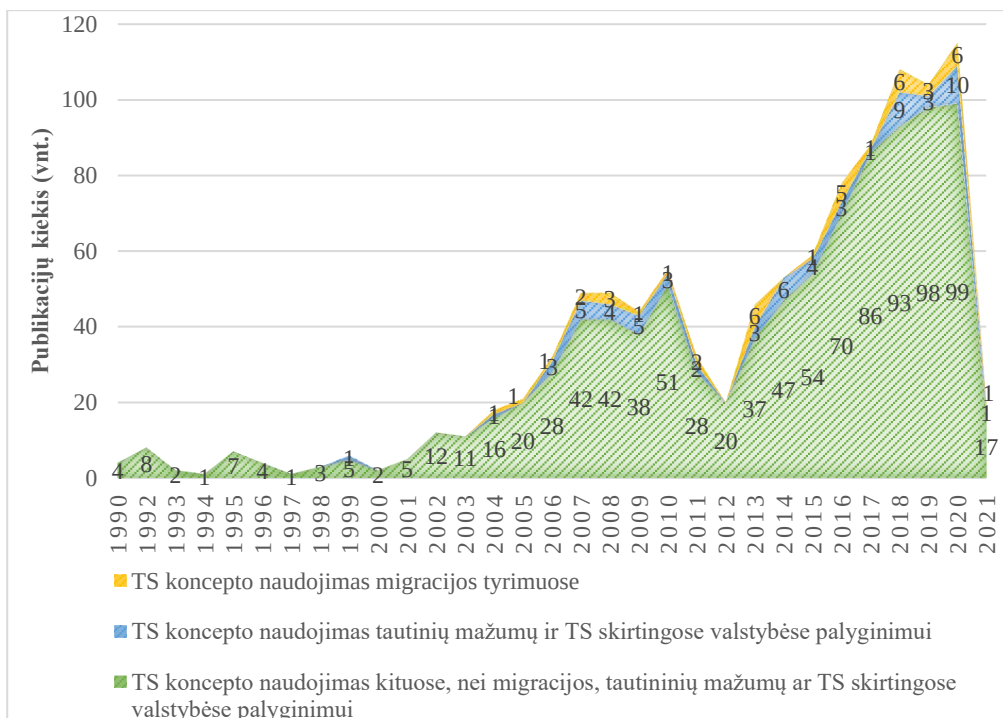
Imigrantų ir priimančios valstybės teisinius santykius analizuojančių tyrimų spektrą yra sudėtinga aptarti remiantis viena teorine prieiga bent dėl kelių priežasčių. Visų pirma dėl to, kad šiame tyrimų lauke galima išskirti bent keletą teorinių prieigų ir su jomis susijusių konceptų, skirtų minimam santykiui apibrėžti ir paaiškinti. Tam pačiam – imigrantų ir priimančios valstybės teisinės sistemos santykiui aptarti

naudojama ne viena teorija ir ją lydintys konceptai. Tyrimuose sutinkame tiek teisinės sąmonės (angl. *legal consciousness*), tiek ir „teisinio žinojimo“ (angl. *legal awareness*) ir „teisės mobilizavimo“ (angl. *legal mobilization*), teisinių reikalavimų / teisių pareiškimo (angl. *claims making*) sąvokas.

Antra, kaip jau ir minėta, teisinės sąmonės tyrimai apima bent tris sudedamąsias imigrantų sąveikos su priimančios valstybės teisine sistema dalis: jausmus, požiūrius ir elgseną. Atitinkamai moksliniame diskurse yra tyrimų, kurie analizuoja tik vieną ar kelis iš minėtų elementų ir kuriuose teisinės sąmonės konceptas nėra vartojamas. Vis dėlto teisinės sąmonės tyrimų sritis, nors ir persidengia, tačiau neturėtų būti tapatinama nei su „teisinio žinojimo“, nei su siauresnio spektro tyrimais. Teisinės sąmonės tyrimuose pateikiamos aukštesnio abstrakcijos lygmens išvalgos. Dėl šios priežasties tolesnėje tyrimų analizėje prioritetas teikiamas teisinės sąmonės tyrimams migracijos srityje, tačiau taip pat nėra ignoruojamos ir siauresnės teorinės mokslininkų išvalgos bei komentuojama ir kita imigrantų ir priimančios valstybės teisinius santykius analizuojanti mokslinė literatūra.

Socialiniuose moksluose svariausių ir žinomiausių mokslo duomenų bazių rinkiniuose – Clarivate Analytics, Scopus and EBSCOhost 1990–2021*m. laikotarpiu publikuota šiek tiek daugiau nei tūkstantis darbų (n=1055), kuriuose yra vartojama teisinės sąmonės sąvoka². Tarp jų daugiau nei dešimtmetį (nuo 2004 m.) žvelgiama ir į migracijos bei teisės dedamųjų santykį, kuriame galima identifikuoti tam tikrą kryptį, skirtą tarptautiškumo ir tarpkultūriškumo elementams, t. y. tautinių mažumų ir teisinės sąmonės bruožams skirtingose valstybėse, palyginti. Lygiagrečiai ir beveik tokia pačia apimtimi galima išskirti ir kitą – giminingą kryptį, kurią sudaro publikacijos, skirtos migrantų teisinės sąmonės tyrimams (žr. 1.6 pav.). Šių tyrimų spektras įgalina giliau ir detaliau pažvelgti įvairiuose kontekstuose kylančias imigrantų patirtis, joms įtaką darančius veiksniai bei teisinės sąmonės bruožus (toliau aptariama 1.2.2 Imigrantų teisinės sąmonės bruožai ir juos sąlygojantys veiksniai).

² Įtraukiamos publikacijos, kuriose taikomas teisinės sąmonės konceptas, vartojamas pavadinimuose, santraukose ir raktiniuose žodžiuose. Užklauso laikotarpis apima 1990 sausio – 2021 balandžio mėn.

1.6 pav. Teisinės sąmonės koncepto vartojimo dažnis 1990–2021*m. laikotarpio mokslinėse publikacijose (*2021 m. duomenys atspindi sausio–balandžio mėn.)

Šaltinis: sudaryta autorės

Imigrantų teisinės sąmonės tyrimų nėra gausu, tačiau pati teisinės sąmonės sąvoka gana dažnai vartojama siekiant atskleisti skirtingose valstybėse egzistuojančius piliečių santykius su teisine tvarka, institucijomis, aptariant mažumų santykį su valstybės teisine tvarka (reguliavimu). Pavyzdžiui, teisinės sąmonės koncepto vartojimo procentinis pasiskirstymas 1990–2021*m. laikotarpio mokslinėse publikacijose rodo, kad teisinės sąmonės koncepto panaudojimas migracijos tyrimuose tesudaro 3,8 %, o tautinių mažumų ir teisiniam sąmoningumui skirtingose valstybėse palyginti – 6,1 %. Likusioje mokslinėje literatūroje (90,1 %) teisinės sąmonės konceptas vartojamas įvairiose kitose tyrimų srityse.

Teisinės sąmonės sąvokos konceptualizavimas migracijos tyrimuose nėra ryškus, tačiau dėl tyrimo lauko išskirtinumo įgauna vis didesnį mokslininkų susidomėjimą. Mokslinių tyrimų apžvalga leidžia išskirti, kaip formuojasi teisinės sąmonės tyrimų kryptis. Pastaroji pasižymi tokiais išskirtiniais skiriamaisiais bruožais, kaip tyrimo subjektų ratas (imigrantų patirtys), kontekstualumo plotis ir reikšmė (kilmės ir priimančios valstybės), bei teorinėmis prieigomis (neapsiribojama viena teorine prieiga).

Minėtų tyrimų spektre pastebimas tam tikrų dominuojančių elementų pasiskirstymas, pavyzdžiui, į kokių subjektų ratą yra nukreipiamas tyrėjo žvilgsnis (legaliai / nelegaliai gyvenančius imigrantus), ir į tai, kokios šalies kontekstinė aplinka yra aptariama. Reikia pastebėti, kad dominuoja studijos, aptariančios JAV kontekstą

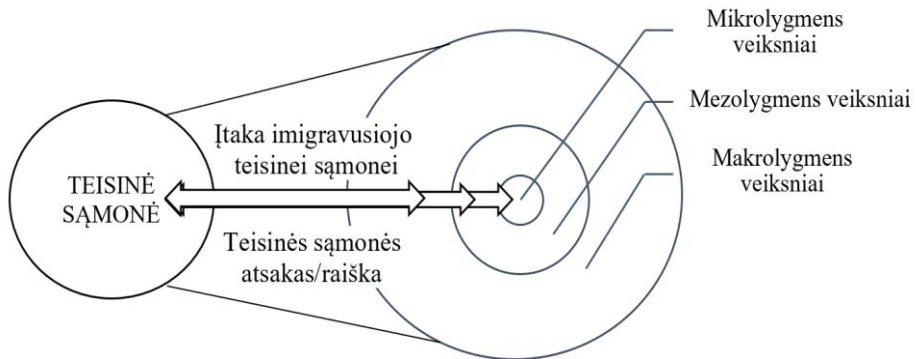
(23 publikacijos, arba 57 % visų imigrantų teisinę sąmonę komentuojančių tyrimų). Atitinkamai vyrauja nelegaliai gyvenančių imigrantų patirčių analizė priimančios valstybės teisinėje sistemoje. Tyrimų, kuriuose aptariami teisėtai šalyje gyvenančių imigrantų ar pabėgėlių teisinės sąmonės bruožai, yra daug mažiau. Tokią situaciją diktuoja itin dominuojanti JAV teisinės sąmonės tyrimų kryptis, atitinkamai perkeliama šios šalies konteksto aspektus. Vienas jų – nelegalios migracijos problema. Minimose nelegalios migracijos ir teisinės sąmonės tyrimų kryptyje savo išvagas pateikia keletas mokslininkų, tačiau viena žymiausių šio konteksto ir teisinės sąmonės tyrimų atstovė – L. J. Albego. Tyrėja daugiau nei dešimtmečio perspektyvoje remdamasi teisinės sąmonės teorija komentuoja nelegaliai į JAV atvykusiųjų santykį, kylančią JAV teisinėje sistemoje.

1.2.2. Imigrantų teisinės sąmonės bruožai ir juos sąlygojantys veiksniai

Imigranto statusas nurodo, kad tam tikru metu asmuo pakeitė ne tik savo gyvenamąją vietą ir socialinį ratą, bet kartu ir teisinę aplinką, t. y. pradėjo gyventi mažiau pažįstamoje priimančios valstybės teisinėje sistemoje. Pastaruoju atveju susiklosto kompleksiškas asmens santykis su daugiau nei vienos teisinės sistemos dedamosiomis. Asmuo ne tik atvyksta su kilmės valstybėje susiformavusiais elgsenos modeliais, požiūriais ir lūkesčiais, susijusiais su teisine aplinka, bet ir susiduria su skirtingomis patirtimis priimančioje valstybėje, kurios priverčia naujai įvertinti teisinę tikrovę. Šį laikotarpį galima pavadinti „virsmo“, arba „transformacijos“, etapu, kuriam mokslininkai priskiria imigrantų teisinės adaptacijos (Hein ir Beger, 2001; Kubal, 2013, ir kt.) arba teisinės socializacijos kategorijas (Piquero ir kt., 2016, ir kt.). Dėl minėtų ypatumų asmens teisinė sąmonė ir jos raiška gali įgauti tokių bruožų, kokiais ji nepasižymėjo kilmės valstybėje. Šis „virsmo“ ir / ar jo pasekmių laikotarpis itin domina mokslininkus, jie ne tik jį apibūdina, bet ir analizuoja dėl jo įtakos kylančius teisinės sąmonės bruožus. Siekiant atskleisti minėtą kompleksinę realybę, toliau aptariami mokslinėje literatūroje aprašyti imigrantų teisinei sąmonei įtaką darantys veiksniai ir atskiri teisinės sąmonės bruožai.

Tarptautinėje mokslinėje literatūroje identifikuojamas gana platus spektras veiksnių, darančių įtaką asmens teisinei sąmonei. Tarp jų yra jau minėtos žinių, įgūdžių, požiūrių, pasitikėjimo bei tapatybės plotmės (Horáka ir kt., 2021). Reikia pastebėti, kad migracijos patirtis tiesiogiai siejasi su visais minėtais elementais, nes, pasikeitus kilmės valstybei, atsiranda žinių ir patirties stoka naujoje aplinkoje. Taip pat keliama ir naujos tapatybės / priklausymo priimančios valstybės socialinei realybei klausimai. Ir nors kilmės šalies pakeitimas sudaro prielaidas teisinės sąmonės pokyčiams, moksliniu lygmeniu šis aspektas tirtas gana fragmentiškai. Tyrimuose pastebimas ne tik fragmentiškas veiksnių identifikavimas (dėmesį susitelkiant į vieną ar kelis), bet ir itin siauras teisinės sąmonės bruožų identifikavimas. Vis dėlto, išanalizavus ir susisteminus turimos mokslinės literatūros žinias, galima pastebėti, kad imigrantų teisinei sąmonei įtaką darantys veiksniai atliepia ir kyla iš kelių lygmenų socialinių ir institucinių struktūrų, t. y. makro-, mezo- ir mikro-. Šis skirstymas įgalina pateikti apibendrintą imigrantų teisinei sąmonei įtaką darančių veiksnių modelį (žr. 1.7

pav.). Jis atvaizduoja esminius aspektus, kurie daro įtaką imigrantų teisinei sąmonei ir kurių santykyje kyla imigrantų teisinės sąmonės bruožai.

1.7 pav. Veiksnių, darančių įtaką imigrantų teisinei sąmonei, modelis. Šaltinis: sudaryta autorės

Makrolygmens veiksniams priskirtinos kilmės ir priimančios valstybės socialinės aplinkos, istoriškai susiformavusių ir vyraujančių vertybių sistema ir priimančios valstybės migracijos politika. Mezolygmeniui priskirtini valstybių institucijų veiklos bruožai, visuomenės narių ir organizacijų veiklos aspektai (darbdavių, NVO ir kt. suinteresuotųjų pusių veikla) bei integracijos politikos įgyvendinimo efektyvumas. Mikrolygmens struktūros reprezentuoja imigranto asmenines savybes ir santykio su priimančios valstybės teisine sistema bruožus, t. y. subjektyvius išgyvenimus, sampratas ir elgsenos modelius. Tarp jų – amžiaus, lyties, išsilavinimo, požiūrių ar kitos charakteristikos. Mokslinėje literatūroje atkreipiamas dėmesys į visų šių elementų raišką, tačiau akcentuojant vieną ar kelis iš pasirinktų lygmenų. Kol kas nėra pakankamai mokslinių tyrimų apie teisinės sąmonės transformacijos laikotarpį ir atvykusiųjų teisinės sąmonės bruožus.

Taigi, siekiant sistemaiškai aptarti imigrantų teisinei sąmonei įtaką darančius veiksniai, visų pirma akcentuotinas makrolygmens dėmuo. Makro dėmenyje neaptariama atskirų veikėjų reikšmė, nes ši kategorija generalizuotai pristato priimančios valstybės kultūrinę ir teisinę aplinką. Taigi šis lygmuo savo turiniu aprėpia tokias plačias kategorijas, kaip kultūra, visuomenės vertybės, priimančios valstybės pozicija migracijos klausimais (migracijos politika). Makrolygmuo yra itin svarbus, nes įvairiais būdais (aptariama toliau) daro įtaką imigravusio asmens jausenai priimančioje visuomenėje ir kartu teisinei sąmonei. Makrolygmenyje gali būti „užkoduojami“ / sukeliama atvykusiųjų nesaugumo ir priešiško jausmai arba priešingai – skatinamas palankumas.

1.1 lentelė. Imigrantų teisei sąmonei įtaką darantys makrolygmens veiksniai priimančioje valstybėje

Makrolygmens veiksnių pavyzdžiai	Priimančios valstybės migracijos politika, teisinė aplinka ir imigranto teisinis statusas joje. Pavyzdžiui: nelegalios migracijos legalizavimo politika (Albrego, 2008, 2011, 2018, 2019) ir kt.
	Priimančios valstybės vertybių kultūra – vertybių sistema. Pavyzdžiui: meritokratijos idealai JAV (Albrego, 2008, 2018 ir kt.)
	Priimančios valstybės politinė kultūra. Pavyzdžiui: parama ir skatinimas įsitraukti į politinį dalyvavimą (Casabeer, 2008, García, 2016, 2021) ir kt.

Šaltinis: sudaryta autorės.

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad priimančios valstybės migracijos politika ir jos valia nustatomas teisinis statusas yra vienas dažniausiai mokslininkų minimų imigrantų teisei sąmonei įtaką darančių veiksnių. Numatomo statuso pagrindu asmuo įgalinamas (arba ne) būti visateisiu *de jure* teisių turėtoju priimančioje valstybėje. Reikia pastebėti, kad teisinio statuso aktualumas skirtinguose valstybių socialiniuose kontekstuose įgyja skirtingas reikšmes. Vienose valstybėse teisėtas rezidavimas tampa kertiniu gyvenimo priimančioje valstybėje pagrindu ir be jo šalyje likti yra itin sudėtinga. Kitose valstybėse teisinis statusas yra svarbus, tačiau jo neturintiems vis dar egzistuoja apribotos galimybės gyventi, dirbti ir vystyti socialinį gyvenimą. Šitai puikiai iliustruoja JAV pavyzdys, kur gyvena itin didelė ne tik teisėtai, bet ir neteisėtai atvykusių imigrantų dalis (Meksikos, El Salvadoro, Gvatemalos, Haičio ir kt.). Šioje daugiakultūroje valstybėje socialinė aplinka niveliuoja neteisėto rezidavimo keliamus nepatogumus ir taip rezidavimą, neturint teisėto leidimo gyventi, daro įmanomą. Tačiau čia reiktų atkreipti dėmesį į tai, kad valstybės susiduria su skirtingomis migracijos kontekstų realijomis, t. y. smarkiai besiskiriančiais teisėtai ir neteisėtai sienas kirtusių³ imigrantų srautais (McAuliffe ir kt., 2019; UN DESA, 2020; UN IOM, 2021). Štai Rytų Europos šalių kontekstas yra priešingas JAV, Lietuvos, Latvijos, Estijos, Lenkijos valstybės priima daug mažesnius teisėtai atvykstančių imigrantų srautus. Nelegalios migracijos mastai taip pat yra kur kas mažesni. Detaliau žvelgiant, Lietuvos atvejį galima būtų apibūdinti kaip vieną

³ Nors ir yra pateikiamų globalių statistinių duomenų apie nelegalių migrantų skaičius, tačiau pastarųjų pagrindu nustatyta nelegalių migrantų populiacija yra kritikuojama. Gordono ir kt. (2009), Kyawo (2017), Skeldono (2018) UN IOM 2020 m. ataskaitoje akcentuojama, kad ne visi duomenys turėtų būti traktuojami tiesiogiai. Svarbu atsižvelgti į tai, kad tikslūs duomenis apie nelegalius migrantus sunku nustatyti, nes vyrauja skirtingi migracijos terminų apibrėžimai, o ir pats nelegalaus imigranto statuso įgijimas / išnykimas priklauso nuo greitai kintančių aplinkybių. Taip pat svarbu paminėti, kad valstybės vadovaujasi skirtinga politika ir turi skirtingus požiūrius, kada migrantą įvardinti neteisėtai reziduojančiu (McAuliffe et al., 2019, p. 28–29).

IOM ataskaitoje pabrėžta, kad praktikoje egzistuoja daugiau nei vienas būdas tapti nelegaliu imigrantu. Asmens teisinis statusas iš legalaus į nelegalų gali greitai pasikeisti (legaliai atvykus ir pasilikus ilgiau, nei įgalina leidimas; b) gimti nelegalių migrantų šeimoje; c) nelegaliai kirsti sieną ir atvykti į šalį; d) pasilikti šalyje po neigiamo sprendimo dėl prieglobsčio gavėjo statuso).

kraštutinių dėl to, kad imigrantų dalis populiacijoje yra itin nedidelė (2020 m. – 2,64 %, 2021m. – 3,12 %), o ir su neteisėta migracija susijusiais iššūkiais išsamiau susipažinta tik 2021 metais. Lietuva nepasižymi daugiakultūriškumu, o atliekami socialinės distancijos tyrimai atskleidžia gana rezervuotą požiūrį į atvykstančiuosius (ypač besiskiriančius rase ir tikėjimu). Atsižvelgiant į tai, tikėtina, kad neteisėtai gyvenantis asmuo negalėtų ilgai vystyti socialinio gyvenimo tokia apimtimi, kokia yra galima JAV. Taigi, teisinio statuso kaip teisei sąmonei įtaką darančio veiksnio svarba, priklausomai nuo priimančios valstybės socialinio konteksto, gali skirtis.

Teisinės sąmonės tyrimų spektre JAV situaciją itin plačiai ir kartotiniuose tyrimuose aptaria J. L. Albrego (Abrego 2018, 2019; 2008; 2011). Taip pat savo įžvalgomis apie imigrantų patirtis ir požiūrius į teisių reiškimą / įgyvendinimą dalijasi K. M. Casebeeris (Casebeer, 2008), S. Gleesonas (S. Gleeson, 2010), R. Swan ir M. Clark-Ibáñez (Swan ir Clark-Ibáñez, 2017) S. Muñozas (Muñoz, 2018; 2016), C. E. Santosas ir kt. (Santos ir kt., 2018), C. Galli (Galli, 2020), M. F. Massoudas ir K. M. Moore'as (Massoud ir Moore, 2020), Y. Mandujano-Salazar (Mandujno-Salazar, 2020) bei kiti tyrėjai.

L. J Albrego (2018, 2011, 2018, 2019), C. E. Santosas (2018), M. Clark-Ibáñez (2017), S. Muñozas (2016, 2018) ir kt. tyrimuose sutelkia dėmesį į tuos nelegalios migracijos atvejus, kada asmenys neturi teisės gyventi priimančioje valstybėje, tačiau joje yra gimę ir / ar užaugę. Ne vienoje studijoje tyrėjai (Santos ir kt., 2018; Swan ir Clark-Ibáñez, 2017) pastebi, koks yra svarus teisinio statuso dėmuo jų teisinės sąmonės raidoje ir santykio su valstybe kūrimui. Autorių dėmesys nukrypsta į transformacijas, vykstančias priėmus imigrantų teises praplečiančius teisės aktus. Tyrimuose žvelgiama į nelegaliai JAV gyvenančius jaunos imigrantus (iš Meksikos, El Salvadoro, Gvatemalos) ir jų teisinės sąmonės bruožų pokyčius po įvykusių teisinio reguliavimo pasikeitimų. L. J, Albrego analizuoja Kalifornijos valstijoje migrantams teisėto gyvenimo galimybes atveriančio teisės akto poveikį („California Assembly Bill 540“). Pastaris dokumentas sudarė galimybes nelegaliai gyvenantiems ir gerais studijų rezultatais pasižymintiems imigrantams toliau studijuoti universitetuose itin panašiomis sąlygomis, kurias turi JAV piliečiai. L. J. Albrego pažymi, kad naujoji tapatybė sudarė galimybes jaunuoliams įgyvendinti savo teises ir jų teisinį sąmoningumą pakreipė nuo atskirties (pagal. S. Sylbey „priešais teisę“ (angl. *against the law*)), link jos panaudojimo savo interesams, t. y. mobilizavimo (pagal. S. Sylbey, angl. „*with the law*“) (L. Abrego, 2008, p. 729). Kitame tyrime L. J. Albrego palygina JAV gyvenančių pirmos ir antros kartos (1,5 kartos, angl. „*1,5 generation immigrants*“) nelegalių imigrantų patirtis ir akcentuoja, kad būtent teisinio statuso pokyčiai nelegaliems imigrantams yra esminiai ir sudaro prielaidas integruotis į vietos visuomenę (Abrego, 2011, p. 362). Sekant JAV kontekste vykstančius migracijos politikos įvykius, itin reikšmingas tapo 2012 m. JAV prezidento B. Obamos pasirašytas „Executive Action, Deferred Action for Childhood Arrivals“ (toliau – „DACA“) teisės aktas, kuris suteikė daugiau galimybių turintiems neteisėtai reziduojančio migranto statusą. Šie teisinio statuso pasikeitimai atskiroms imigrantų

grupėms atvėrė laikinas galimybes išvengti deportacijos⁴. S. Swan ir M. Clark-Ibáñez šį teisės aktą įvardija kaip „teisinės sąmonės pokyčių katalizatorių“ (Swan ir Clark-Ibáñez, 2017, p. 89). Svarbu paminėti ir tai, kad mokslininkai identifikuoja daug platesnį minėtų teisės aktų poveikį. L. J. Albrego pastebi, kad „DACA“ suteiktos galimybės turėjo esminės reikšmės ne tik imigrantams, kuriems jis taikomas, bet ir imigrantų šeimos nariams, nes sudarė galimybes pajusti didesnę priklausomumo jausmą priimančioje valstybėje (angl. *greater sense of belonging*) (Abrego, 2018, p. 198). Teisinio statuso sukeliamas neapibrėžtumas imigranto gyvenime ne tik stigmatizuoja, bet ir priverčia jį ieškoti kiek įmanoma įvairesnių būdų ir formų, kaip gyventi su apribojimais ir kaip juos keisti. E. Tungohanas, analizuodamas Kanados teisinį ir socialinį kontekstą, pastebėjo, kad imigrantai aktyviai stengiasi pasinaudoti galimybėmis pasilikti ir legaliai dirbti Kanadoje, taip mobilizuodami savo galimybes pasinaudoti suteikiamomis teisėmis (Tungohan, 2018, p. 217).

Taigi, asmens teisinis statusas su jam suteikiamų teisių ir galimybių spektru yra identifikuojamas kaip vienas veiksnių, turinčių poveikį imigranto teisei sąmonei. Naujų teisių suteikimas vertinamas teigiamai ir gali paskatinti teisinės sąmonės pokyčius teigiama linkme, tačiau papildomas teisių ribojimas įgauna neigiamas poveikio formas. Jei teisės aktuose įtvirtinama ar sustiprinama galia veikti prieš teisėto gyventojo statuso neturinčius imigrantus, tai veda link jų stigmatizavimo. Tokias tendencijas liudija atliktas tyrimas JAV, Arizonos valstijoje. Joje priimtas migracijos įstatymas „SB1070“ sudarė teisėtus pagrindus policijos pareigūnams esant bet kokioms aplinkybėmis sulaikyti nelegalia imigracija įtariamą asmenį. Mokslininkų teigimu, tokia politika sukėlė daugiau baimės ir atsitolinimo jausmus ne tik tarp imigrantų, bet ir tarp kitų visuomenės narių (Santos ir kt., 2018, p. 1684–1685). Empiriniu tyrimu taip pat buvo patvirtinta, kad jaunimo žinojimas apie teisės aktą „SB1070“ ir tai, kaip šis žinojimas veikia santykyje su lytimi, sukelia kenksmingą poveikį berniukų akademinio prisitaikymo srityje (Santos ir kt., 2018, p. 1685).

Vis dėlto norėtusi pabrėžti ir tai, kad ne vien teisėto rezidento statuso neturėjimas gali turėti svarų poveikį imigravusiųjų teisei sąmonei. Pastarojo reikšmė neturėtų būti perdėtai sureikšminama, nes moksliniai tyrimai patvirtina, jog net ir tarp legaliai gyvenančių imigrantų nesaugumo ir pažeidžiamumo laipsnis dėl teisinio statuso taip pat gali būti didelis. Minimas nesaugumo jausmas neaplenkia net ir imigravusių aukštos kvalifikacijos darbuotojų (Chacko ir Price, 2020, p. 15). Galiausiai, atliepdami susidariusią situaciją, atvykusieji turi aktyviai stengtis valdyti rizikas, susijusias su legalaus gyvenimo priimančioje valstybėje statusu. C. Mnjivar pateikia puikų tokio santykio pavyzdį JAV kontekste. Ji pastebi, kad įvestas daugiapakopis teisinis reguliavimas sudaro sąlygas migrantams jaustis nesaugiems (nepaisant statuso), nes atvykusieji turi sekti ne tik vietos, bet ir valstijos bei federalinį

⁴ „DACA“ („Executive Action, Deferred Action for Childhood Arrivals (DACA)“ – potvarkis, kuriuo numatoma susilaikyti nuo išsiuntimo iš šalies tų, kurie atvyko būdami nepilnamečiais (iki 16 m.). Asmuo taip pat turi atitikti ir kitas numatytas sąlygas, t. y. a) iki 2012 m. nebūti sulaukusių 31 m., b) į JAV būti atvykusiu iki 16 m., c) nuo 2007 m. nuolat gyventi JAV. Reikia akcentuoti, kad „DACA“ potvarkis nesuteikia teisės tapti legaliu JAV rezidentu arba gauti pilietybę. Šiuo aktu oficialiai atidedamas deportacijos veiksmas, t. y. susilaikoma nuo deportacijos (angl. *deferred action*).

JAV migracijos teisinio reguliavimo lygmenis. Toks aktyvus domėjimasis teisiniu reguliavimu perkelia santykį nuo „normalaus“ į kitą – „hiperaktyvų“ (angl. *hyper awareness*) (Menjívar, 2011, p. 393).

Kitas veiksnys, turintis įtakos imigrantų teisinės sąmonės formavimuisi, yra priimančios valstybės socialinių vertybių modelis bei valstybės politinė kultūra. Teisės mobilizavimui visų pirma reikia asmens iniciatyvos, tačiau tai, ar ji bus parodyta, gali būti nulemta įvairių aplinkybių. Viena jų – priimančios valstybės socialinė ir vertybinė aplinka, kuri sudaro didesnes galimybes asmenims mobilizuoti teisę savo poreikiams. Pavyzdžiui, A. G. Garcia pastebi (2016), kad ilgalaikis imigrantų santykio su priimančia visuomene puoselėjimas paskatina net ir nelegalių imigrantų įsitraukimą į politinę veiklą. Ir nors toks politinis dalyvavimas yra apribotas įstatymu, tačiau jis yra galimas ir realiai įgyvendinamas (A. García, 2016, p. 22; A. S. García, 2021). Atskirais atvejais teisės mobilizavimas pareikalauja peržengti ir asmeninius vidinius barjerus. Nelegalios migracijos atveju tai – baimės ir nesaugumo jausmai. Mokslininkai pastebi, kad net ir naujų galimybių sudarymas nelegaliai reziduojantiems imigrantams gali sukelti iššūkių, nes įpareigoja atskleisti asmens teisinį statusą priimančioje valstybėje, o tai taip pat reiškia priimti deportavimą kaip šio veiksmo pasekmę (Abrego, 2008, p. 730; Swan ir Clark-Ibáñez, 2017, p. 91). Pavyzdžiui, jau minėti „California Assembly Bill 540“ ir „DACA“ teisės aktai taip pat yra susiję su šiomis rizikomis, tačiau, nepaisant jų, dalis jaunų imigrantų nori ir geba pasinaudoti teisės akto suteikiamomis galimybėmis. Mokslininkai akcentuoja, kad ši drąsa yra stipriai veikiamą vietos meritokratijos⁵ idealo, kuris buvo perimtas priimančioje valstybėje (L. Abrego, 2008; L.J. Abrego, 2018). Vis dėlto reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad vadovavimasis meritokratijos principu nėra absoliutus ir nebūtinai visais atvejais sudaro prielaidas teisės mobilizavimui. Migracijos tyrimų diskurse atkreipiamas dėmesys ir į tai, kad meritokratijos idealų palaikymas sudaro prielaidas validuoti esamą nepalankią situaciją. Taip atsitinka dėl to, kad, meritokratijos idealo vedami, imigrantai „normalizuoja“ arba pateisina esamus sunkumus kaip laikinus (kol bus pasiekiami užsibrėžti tikslai). Pastebima ir tai, kad ne visi imigrantai yra vienodai vedami meritokratijos idealo, ir tai puikiai iliustruoja T. F. Hedegaardo atliktas tyrimas. Juo buvo siekiama išsiaiškinti Danijoje, Olandijoje ir Vokietijoje gyvenančių devynių⁶ imigrantų pilietybių požiūrius į teiginį, kad sunkus darbas gali lemti sėkmę priimančioje valstybėje. Mokslininkas pastebėjo, kad imigrantų požiūriai ir meritokratijos idealų turėjimas gali skirtis, priklausomai nuo kilmės valstybės, jos klestėjimo / turtingumo lygmens (Hedegaard, 2019). Pavyzdžiui, stipriausią palaikymą meritokratijos principams pareiškė imigrantai iš Filipinų, o silpniausią – Japonijos. Meritokratijos idealais mažiau tikėjo ir tie, kurie jautė diskriminavimo visuomenės grėsmę (Hedegaard, 2019, p. 11–12).

⁵ Meritokratijos idėja moksliniam diskursui pateikiama dar 1958 m. kaip kelių veiksnių – asmens intelekto ir pastangų visuma (Young, 1961). Meritokratijos principo taikymas migranto socialinėje realybėje reiškia, kad, nepaisant įvairių aplinkybių, sunkus darbas ir socialinių taisyklių laikymasis galiausiai lemia sėkmę (Hedegaard, 2019; Lopez Rodriguez, 2010).

⁶ Tyrimas buvo skirtas išsiaiškinti, kaip stipriai imigrantai iš Lenkijos, Ispanijos, Didžiosios Britanijos, Kinijos, Japonijos, Turkijos, Filipinų, Rusijos ir JAV palaiko meritokratijos principą imigracijos metu.

Priimančios valstybės politinė kultūra taip pat gali būti įvardijama kaip katalizatorius – kaip tas veiksnys, kuris migrantus gali paskatinti ginti ir reikalauti savo teisių. Puikus šio veiksnio pavyzdys atsiskleidžia K. M. Casebeerio analizuotoje situacijoje, kuri vėlgį vystėsi JAV, - Floridos valstijoje. Mokslininkas išvalgiai atskleidžia, kaip neteisingo apmokėjimo už darbą atveju (didesne dalimi imigrantams iš Lotynų Amerikos ir Haičio) mobilizavosi ir už darbuotojų teises kovojo ne tik patys nukentėjusieji, bet ir pilietinės visuomenės nariai, bendruomenės, profesinės sąjungos (Casebeer, 2008, p. 1090–1091). Šis pasipriešinimas įgavo viešo ir plataus protesto formą, kol tapo sėkmingu darbuotojų teisių apgynimo atveju. Taigi, K. M. Casebeeris atskleidžia, kad visuomenės aktyvumas ir palaikymas gali būti itin svarus veiksnys, kuris įgalina migrantus mobilizuotis ir ginti teises. Visuomenės palaikymą taip pat būti galima įvardyti kaip „priešnuodį“ ar destigmatizuojantį veiksnį, kuris turi galią neutralizuoti imigranto nesaugumo jausmą. M. Munozo (2016) tyrimas taip pat patvirtina, kad tos nelegalių imigrantų patirtys, kai jie nepatiria atstūmimo visuomenėje dėl statuso, taip pat veikimas visuomeninėje veikloje sumažina baimės jausmą tiek, kad asmuo geba būti aktyvus net ir politinėje erdvėje (Muñoz, 2016, p. 726–727). Taigi, galima suponuoti, kad teisinio statuso daroma įtaka imigranto teisinės sąmonės turi poveikio ribas, kurias gali praplėsti visuomenės parama. Vis dėlto svarbu akcentuoti, kad socialinis veiksmas turi būti ne formaliai, bet realiai veikiantis ir kylantis iš pačios visuomenės, t. y. atitinkantis vietos gyventojų iniciatyvos (angl. *grass roots / bottom up*) principą. Šiame kontekste svarus tampa ir imigrantų diasporos dydis, ir jų dalis priimančioje visuomenėje. K. M. Casebeerio aprašomoje darbuotojų teisių gynimo situacijoje keliami reikalavimai buvo išgirsti ir palaikomi visuomenės, nes JAV imigrantai sudaro sąlyginai didelę dalį, o keliamos problemos ne tik nėra naujos, bet ir gerai žinomos ir visuomenėje diskutuotos. Taigi, remiantis K. M. Casebeerio (2008) ir M. Munozo (2016, 2018) atliktais tyrimais, galima pastebėti, kad priimančios valstybės visuomenės politinės kultūros elementai ir jų perimamumas sudaro prielaidas imigrantams aktyviau mobilizuoti savo teises.

Antrai migrantų teisei sąmonės įtaką darančių veiksmų grupei ir mezolygmeniui priskirtina priimančios valstybės institucijų administracinė kultūra, o tiksliau – priimančios valstybės institucijų veiklos bruožai bei įvairių visuomenės socialinių veikėjų elgsena.

1.2 lentelė. Imigrantų teisei sąmonei įtaką darantys mezolygmens veiksniai priimančioje valstybėje

Mezolygmens veiksmų pavyzdžiai	Valstybės institucijų administracinė kultūra. Pavyzdžiui: institucinis / teisinis smurtas. Institucionalizuotas, represyvus dėmesys tam tikroms migrantų grupėms (Menjí & Albrego, 2012), restriktivi migracijos struktūrų elgsena (Borrelli, 2021), (Kubal, 2016b). Socialinių veikėjų elgsena priimančioje valstybėje. Pavyzdžiui: nevyriausybinių sektoriaus veiklos aktyvumas ginant ar padedant įgyvendinti teises (Haddeland & Franko, 2021). Teisinio atstovavimo pasiūla ir galimybės ją pasinaudoti (Hein & Beger, 2001). Socialinių santykių veikėjų elgsena – darbdavių „švelnus smurtas“ (angl. <i>soft violence</i>) ir kt. (Parreñas ir kt., 2020).
--------------------------------	---

Šaltinis: sudaryta autorės.

Mokslinėje literatūroje neretai analizuojamas valstybės institucijų veikimas ir jo bruožai, pavyzdžiui, akcentuojant atvykusiųjų patiriamo teisinio / institucinio smurto aspektus. Institucinio / teisinio smurto sąvoka apibrėžiama jungiant keletą elementų, t. y. subjektyvią ir objektyvią puses. Viena vertus, tai teisėtos ir legitimios valstybės jėgos panaudojimas įstatymų leidėjo nustatytai politikai įgyvendinti, kita vertus – subjektyvią pusę atspindi mastas, kiek šios jėgos panaudojimas atliepia visuomenės interesus ir yra humaniškas. Atskiruose migracijos tyrimuose teisinio smurto kategorijai priskirtini formalūs teisiniai reikalavimai, kurie yra parengti vadovaujantis valstybės migracijos politika, o kaip institucinis smurtas įvardijamas valstybės institucijoms priskirtas jų tiesioginių funkcijų vykdymas. Vis dėlto mokslininkai atkreipia dėmesį ir į tai, kaip imigrantai jaučia šios politikos įgyvendinimą, kokią poveikį ji turi jų psichologinei / emocinei savijautai.

Minėto institucinio / teisinio smurto apraiškos gali būti įvairios. Swan ir Clark-Ibáñez nurodo, kad tai ekstensyvi ir selektyvi teisėsaugos institucijų veikla, pavyzdžiui, teisėsaugos institucijų pareigūnų migrantų sulaikymas už menkiausias nusižengimus, po kurio vyksta deportacijos procesas (Swan ir Clark-Ibáñez, 2017, p. 71). Tokio smurto apraiškos gali būti pastebimos ir kituose sektoriuose, pavyzdžiui, sveikatos. Analizuodamas sveikatos sektoriaus susidūrimą su imigrantais, A. M. Jimenezas pastebi, kad JAV sveikatos sistemos darbuotojai, net ir turėdami galimybes (atskirais atvejais) suteikti platesnį paslaugų ratą, vadovaujasi išimtinai funkcinio atskyrimu, pagal tai, ar asmuo teisėtai gyvena priimančioje valstybėje (Jimenez, 2021, p. 7). Tačiau, priklausomai nuo teisinės sistemos ir situacijos specifiškumo, nelegalaus rezidento statuso turėjimas nebūtinai visais atvejais tampa kliūtimi pasinaudoti sveikatos sektoriaus paslaugomis priimančioje valstybėje. Vienas tokių pavyzdžių – Didžiojoje Britanijoje COVID-19 pandemijos metu taikyta praktika. Siekiant suvaldyti pandemijos pasekmes, visiems imigrantams, nepaisant jų teisinio statuso, buvo sudarytos sąlygos tiek testuotis, tiek ir vakcinuotis. Vis dėlto

D. Britanijos sveikatos institucijų veikla kritikuojama dėl griežtos „susižinojimo“ ir „papildomo apmokestinimo politikos“, kuri smarkiai apriboja neteisėtai reziduojančius imigrantus (pavyzdžiui, nėštumo atvejais) kreiptis į sveikatos sektoriaus įstaigas (Nellums ir kt., 2021, p. 7). Neteisėtai gyvenančių migrantų situaciją tiriantys JAV mokslininkai akcentuoja, kad toks institucinis smurtas yra validuojamas ir palaikomas valstybės teisėkūros, t. y. migracijos politikos (Menjívar ir Abrego, 2012). Taip pat atkreipia dėmesį į tai, kokias neigiamas pasekmes šie valstybės institucijų veiksmai lemia. Pavyzdžiui, gana dažni migrantų sulaikymai ir deportacijos baimė neigiamai paveikia migrantų vaikų ir kitų šeimos narių psichologinę sveikatą bei socialinį gyvenimą (Abrego, 2019, p. 665; Santos ir kt., 2018). Menjívar ir Abrego (2012) savo tyrimu atskleidžia, kad kriminalizuojamas imigranto statusas ir teisinis smurtas daro įtaką ne tik neteisėtai, bet ir teisėtai gyvenantiems migrantams (Menjívar ir Abrego, 2012, p. 1414). Taigi, dalis imigrantų artimos aplinkos žmonių juos atjaučia ir jaučia atitolimą nuo esamos teisinės tvarkos.

Pratęsiant išsakytas mintis, svarbu akcentuoti, kad institucinių veikėjų elgsena priimančioje valstybėje gali tik sustiprinti atvykusiųjų nesaugumo jausmą. Ypač tais atvejais, kada imigrantų atžvilgiu ekstensyviai naudojama valstybės migracijos politikos galia. Tai puikiai atspindi R. S. Parreñas, K. Kantachote ir R. Silvey (2020) atliktas tyrimas apie imigrantų darbuotojų patirtis Singapūre. Mokslininkų tyrimas atskleidžia itin didelę darbuotojų ir darbdavių galios disproporciją, kuri kyla iš glaudaus imigranto statuso sujungimo su teisėtu gyvenimu ir galimybėmis dirbti šalyje. Pasak autorių, tokia galia turėtų būti įvardijama kaip „smurtas“, tačiau ne tiesioginis, o „švelnus smurtas“ (angl. *soft violence*). Juo yra prisidengiama nelygybės ir „tarnystės“ statusui pabrėžti (Parreñas ir kt., 2020, p. 2). Šis „švelnus smurtas“ yra sietinas su tam tikromis darbdavių veiklomis, tokiomis kaip: delsimas sumokėti atlyginimą, komendanto valandos įvedimas ar skolos ryšio palaikymas, kuris dažniausiai susidaro kaip darbuotojo skola, darbdaviui apmokėjus kelionės į priimančios valstybės šalį išlaidas (Parreñas ir kt., 2020, p. 2 cit. Chacko ir Price, 2020, p. 12). Tačiau tai yra neigiamo poveikio pavyzdžiai, kuriais neturėtų būti apsiribojama. Institucinio poveikio mechanizmai taip pat gali būti veiksniai, kurie teigiamai veikia imigrantų teisinę sąmonę. Tuo pačiu Singapūro darbuotojų imigrantų atveju pastebėta, kad teisinio žinojimo skatinimas priimančioje valstybėje gali padėti keisti situaciją migrantų naudai. Pavyzdžiui, Singapūre rengiami nuotoliniai mokymai skirti ne darbuotojams, o darbdaviams, norintiems įdarbinti užsieniečių. Šios šalies kultūroje yra įprasta samdyti pagalbininką įvairiems darbams namų ūkiuose atlikti, ir tam dažnai yra samdomi imigrantai. Tokia nuotolinių mokymų forma institucijos siekia užtikrinti laisvai samdomų ir namuose dirbančių imigrantų teises. Svarbų vaidmenį atlieka ir nevyriausybinės organizacijos, atliekančios tyrimus ir sekančios darbuotojų teisių įgyvendinimo situaciją (Parreñas ir kt., 2020, p. 6). Visuomenės aktyvių veikėjų ir nevyriausybinių sektoriaus palaikymo svarbą atsiskleidžia H. B. Haddeland ir K. Franko (2021) bei M. Casebeerio aprašyti atvejai. Pirmame jų Norvegijos mokslininkai savo tyrime pristatė kelių pilietinio nepaklusnumo atvejų analizę. Tyrėjų aprašytose situacijose buvo nagrinėjamos bylos teismuose dėl pastoriaus ir įmonės nepaklusimo Norvegijos teisniui reguliavimui. Pastarieji suteikė darbus prieglobsčio prašytojams ir kitiems imigrantams, kurie formaliai neturėjo

teisės būti įdarbinti. Nors bylų baigtys ir nebuvo sėkmingos kaltinamiesiems (t. y. jie pripažinti kaltais), tačiau susilaukė didelio visuomenės ir pačių imigrantų dėmesio. Šis veiksmas svarbus keliais aspektais. Visų pirma, buvo aiškiai išreikštas viešas pilietinės visuomenės narių palaikymas ir buvo siekiama paveikti galios struktūras imigrantų naudai. Vienas kaltinamų visuomenės veikėjų (jo įmonė) sistemingai ir sąmoningai samdė imigrantus, neslėpdamas nepaklusimo įstatymui, tada pats kreipėsi į teisėsaugą ir teisminiu keliu siekė įrodyti, kad gyvenantieji Norvegijoje turi teisę dirbti. Kartu į šį pilietinį veiksmą jis įtraukė platesnę Norvegijos visuomenės dalį, t. y. vyko piliečių ir imigrantų demonstracijos, dalyvavimas teismo posėdžiuose, o tai susilaukė ir nacionalinės žiniasklaidos dėmesio. Kitas svarbus aspektas, kuris darė įtaką imigrantų teisinės sąmonės raidai, yra tai, kad pastarieji nepabijojo atskleisti savo neteisėto buvimo statuso ir dalyvavo vykusiuose teismo procesuose (Haddeland ir Franko, 2021, p. 6–7). Tai liudija apie teisinės sąmonės transformacijos galimybę, kurią paskatina vietos gyventojų iniciatyvos. Įdomu ir tai, jog H. B. Haddeland ir K. Franko mini, jog tokio nepaklusimo formos nėra vienintelės, pavyzdžiui, tam tikros NVO leidžia dirbti imigrantams ir po to, kai atmetami jų prieglobsčio prašytojų prašymai, o teisėsaugos pareigūnai nėra linkę inicijuoti tokius ikiteisminius tyrimus (Haddeland ir Franko, 2021, p. 8,10).

Imigrantų teisei sąmonei įtaką darančių veiksmų modelyje „mikrolygmuo visų pirma reprezentuoja asmens subjektyvius pajautimus, santykį su priimančios valstybės teisine aplinka, koks yra jo identitetas priimančioje valstybėje (žr. 1.3 lent.). Su šiuo identitetu susiejami ir toliau kylantys požiūriai ir jausmai, kurie tampa teisinės sąmonės dalimi. Imigrantų teisei sąmonei įtaką darančių veiksmų modelyje mikrolygmuo išsiskiria iš kitų, nes jis ne tik reprezentuoja asmens subjektyvių išgyvenimų lygmenį, tačiau taip pat generuoja „atsaką“ į kitų struktūrų poveikį. Tiksliau – jame galime matyti makro- ir mezolygmens veiksmų daromą įtaką imigranto teisei sąmonei. Vienas tokių pavyzdžių būtų priimančios valstybės migracijos politika ir galimi teisinio statuso pokyčiai, kurie sukelia nesaugumo jausmus ir poreikį hiperaktyviai domėtis teisėto gyvenimo šalyje klausimais.

1.3 lentelė. Imigrantų teisei sąmonei įtaką darantys mikrolygmens veiksniai

Mikrolygmens veiksmų pavyzdžiai	Subjektyvus teisinio statuso pajautimas / išgyvenimas. Pavyzdžiui: pirmos kartos nelegaliems imigrantams JAV tai baimės šaltinis, 1,5 kartos imigrantams tai stigma (Albrego, 2011, 2018). Individualus santykis su priimančios valstybės teisine sistema. Pavyzdžiui: nuolatinis teisinio reguliavimo pajutimas kaip „visur ir visada esančio“ (angl. <i>hyper present, omni-present</i>) (Menjivar, 2011; Swan ir Clark-Ibáñez, 2017; Garcia, 2016, ir kt.). Teisių priklausymo aspektas (angl. <i>paradox of legal entitlement</i>) (Graca, 2021 ir kt.). Asmens socialinės, demografinės charakteristikos. Pavyzdžiui: moters, nukentėjusios nuo smurto artimoje aplinkoje, santykis su priimančios valstybės teisinio reguliavimo taikymu (Garcia, 2016, 2018) ir kt. Paauglio ir / ar jauno asmens santykis su teise priimančioje valstybėje.
---------------------------------	--

Šaltinis: sudaryta autorės.

Mokslininkai pastebi, kad subjektyviai išgyvenamo teisinio statuso ir dėl jo kylančio nesaugumo jausmo patirtis sudaro prielaidas imigrantui neįgyvendinti / nepasinaudoti suteikiamomis teisėmis. Pastebėtina, kad šis nesaugumo ir pažeidžiamumo jausmas identifikuojamas ne tik tarp neteisėtai, bet ir tarp teisėtai reziduojančių imigrantų (Gleeson, 2010; Menjívar, 2011). Tyrimais taip pat atskleidžiama, kad asmens turimas teisinis rezidavimo statusas (teisėto / neteisėto rezidavimo) gali įgauti daugiau nei vieną išraiškos formą, kuri priklauso nuo turimos socialinių santykių patirties priimančioje valstybėje. Pavyzdžiui, L. J. Abrego, analizuodama JAV neteisėtai gyvenančių imigrantų patirtis, nurodo, kad pirmos kartos imigrantams neteisėto rezidento statusas yra baimės šaltinis, tačiau 1,5 kartos imigrantams – daugiau stigmatos nei baimės (Abrego, 2011, p. 362–363). Jei pirmieji mato save kaip „užribio“ visuomenės dalį (angl. *marginalized*), tai kita karta, priešingai – atsisako save matyti tokioje pozicijoje. Šiame tyrime taip pat pastebima, kad „nors stigmatos išgyvenimas ir gali būti barjeras reikalaujant teisių įgyvendinimo, tačiau jos įveikimo slenkstis yra žemesnis nei baimės“ (Abrego, 2011:363). Pastaroji įžvalga suteikia pagrindą dar kartą akcentuoti priimančios valstybės socialinės aplinkos reikšmę (t. y. atkreipti dėmesį į makro- ir mezolygmenis) ir tai, kokią įtaką ji daro atvykusių santykiui su teisine sistema ir jausenai joje.

Neteisėto imigranto santykis su priimančios valstybės teisine aplinka taip pat atsiskleidžia per jo supratimą apie savo turimo teisinio statuso reikšmę ir tai, kaip jis yra atskleidžiamas. Pavyzdžiui, S. M. Munoz (2016) tyrimas rodo, kad asmens supratimas apie teisinį statusą imigrantus įgalino įvertinti teisėto gyvenimo šalyje vertę. Autorė taip pastebi, kad reikšmingos yra ir aplinkybės, kuriomis atskleidžiamas neteisėto gyvenimo šalyje faktas. Neteisėtai reziduojančio imigranto statusas gali būti atsiskleistas dar labiau pabrėžiant jo bejėgiškumą (pavyzdžiui, sulaikymo metu) arba, priešingai – tapti įgalinimo įrankiu jam atvirai kovojant už platesnių teisių suteikimą. Lygiagrečiai atskleidimo formos pasirinkimas daro įtaką asmens teisei sąmonei, nes arba suteikia imigrantams pasitikėjimo ir priklausymo priimančiai valstybei jausmus (Muñoz, 2016, p. 727), arba didina priešišumą.

Santykis, kuris susiklosto tarp imigranto ir priimančios valstybės teisės sistemos, gali atsiskleisti ir kitokia forma – hiperintensyvų jos pajutimą (angl. *hyper-presence*, *hyper alert*). Šį kylančio santykio aspektą pastebėjo S. Menjívar (2011), R. S. Swan ir M. Clark-Ibáñez (2017), A. S. Garcia (2016) ir kiti mokslininkai. R. S. Swan ir M. Clark-Ibáñez, hiperintensyvų teisės pajutimą pastebi tarp jaunų migrantų ir jį sieja su išgyvenimais priimančios valstybės teisinėje sistemoje. Autorės pastebi, kad jis kyla iš negatyvios patirties, kuri nėra susijusi imigrantų teisių apsauga (Swan ir Clark-Ibáñez, 2017, p. 89–90). C. Menjívar tyrimai taip pat atskleidžia, kad šis nuolatinis intensyvus teisės pajutimas (angl. *hyper alert*) imigrantą skatina nuolat mąstyti, kaip ir kokias būdais jis gali panaudoti vietos teisę savo interesams, o minėto santykio kilmė yra siejama su socialiniu, ekonominiu ir teisiniu nesaugumu (Menjívar, 2011, p. 392–393). Taip pat svarbu ir tai, jog šis išgyvenimas paliečia kur kas platesnį subjektų ratą, nes teisinio statuso sukeliama nestabilumo pajutimas persikelia ir į kasdienį gyvenimą, pavyzdžiui, šeimos ar darbo santykius. A. S. Garcia šiam reiškiniui apibūdinti taikliai vartoja terminą visur esantis (angl. *omnipresent*), nurodydama, kad migracijos teisinis klausimas vienu metu persismelkia įvairias

socialinio gyvenimo sritis. Migracijos teisinio režimo temos dominavimą mokslininkė stebi ir politinio aktyvumo srityje, atkreipdama dėmesį į tai, kad net ir turimos žinios apie vietos politiką yra susijusios daugiau su migracijos aspektais (García, 2016, p. 21).

Ir nors hiperaktyvus teisinio statuso pajutimas gali sustiprinti asmens marginalumo jausmą, tačiau itin aktyvus domėjimasis teisine tvarka ir jos keliama reikalavimais taip pat gali būti ir paskata mobilizuoti teisę. Toks teisės mobilizavimas inspiruoja naujus teisinės sąmonės bruožus. E Tungohan pastebi, kad migrantai (atlikto tyrimo populiacijoje – nelegalūs), siekdami išplėsti savo galimybes pasilikti priimančioje šalyje, naudojami žiniomis apie skirtingas migracijos politikas atskirose teritorijose. Taip susiformuoja tarpiteritorinio teisinio sąmoningumo bruožas (Tungohan, 2018). Atvykusieji mąsto labiau globaliai nei lokaliai.

Vis dėlto teisės mobilizavimas gali tapti sudėtingas ir nebūti *a priori* numatomas procesas. Pavyzdžiui, analizuojant „DADA“ suteikiamų galimybių atvejį JAV, pastebėta, kad didelė dalis (pirmaisiais metais iki 50 %) imigrantų nepasinaudojo jiems suteikiamomis teisėmis (nemobilizavo teisinių galimybių) ir neįgijo teisėto rezidento statuso. Toks migrantų atsakas mokslininkus vertė klausiti, kokios yra minėto pasirinkimo priežastys. Nepasinaudojus DACA galimybėmis prarandamas kelias link legalaus statuso šalyje bei galimybė įgyti ne tik daugiau teisių (pavyzdžiui, legaliai dirbti, gauti socialinį draudimą ir kt.), bet ir gauti sąlygas susikurti ekonomiškai geresnę socialinę gerovę (Patler ir kt., 2021). Tirdamos minėtą reiškinį, Swan ir Clark-Ibáñez, pastebi, kad šiame teisės mobilizavimo etape svarbiais elementais tapo DACA proceso mokesčio dydis, dokumentų rengimo sukelta įtampa ir jau ne kartą minėtas nesaugumo jausmas (Swan ir Clark-Ibáñez, 2017, p. 89–90). Taigi minėtas tyrimas atskleidžia, kad teisinė sąmonė turi galią apibrėžti tolimesnę jos raidą. Minėtu atveju esamas atsitolinimas bei nesaugumas daro įtaką ir tolesniam pasilikimui tokia pačia santykyje.

Galiausiai negalima neįvertinti teisinės sąmonės vystymosi perspektyvų ir priimančios valstybės migracijos politikos poveikio platesniam priimančios visuomenės subjektų ratui. Imigrantų (ir ne tik) teisinė sąmonė nėra kintanti individualiai, t. y. atskirai nuo visuomenėje esančių struktūrų ir jų ryšių. Taigi ir teisinės sąmonės bruožai ne tik kyla iš santykio, bet ir keičiasi jame (Abrego, 2018, 2019, Swan ir Clark-Ibáñez, 2017). Pavyzdžiui, JAV suteikus teisę imigrantams legalizuoti savo teisinį statusą (DACA), keitėsi ne tik jų teisinė sąmonė, bet ir jų šeimų bei artimųjų. Šie legitimacijos inspiruoti teisinės sąmonės pokyčiai buvo pastebimi ne tik individualiai, bet ir bendruomenėje. Tačiau tai nereiškia, kad pastarieji gali vykti tik teigiama linkme. Štai JAV atliktas tyrimas atskleidė, kad mišrioje šeimoje kartu gyvenantys JAV piliečiai jautriai išgyvena jų artimųjų nesaugią situaciją (dėl deportacijos rizikos). Jiems sunku matyti, kaip jų artimieji vargsta (angl. *suffering*), ir tai daro įtaką jų teisei sąmonei, sukelia atsitolinimo (angl. *alienated*) ir pasipriešinimo jausmus jų pačių turimos pilietybės suteikiamoms privilegijoms (Abrego, 2019, p. 664).

Apibendrinant reikėtų dar kartą pasikartoti, kad nėra atlikto mokslinio tyrimo, kuris būtų skirtas išimtinai imigrantų teisei sąmonei įtaką darantiems veiksniams įvardyti ir jų turiniui apibrėžti. Teisinės sąmonės tyrimuose įvairūs veiksniai

identifikuojami aptariant imigrantų teisinės sąmonės bruožus, tačiau pačios veiksmų struktūros retai tebūna pagrindinis tyrimo objektas. Pavyzdžiui, atskiruose L. J. Abrego darbuose (L. Abrego, 2008; L. J. Abrego, 2011) atkreipiamas dėmesys į valstybės įstatymo galią ir perimtus priimančios valstybės meritokratijos idealus (makro- ir mezolygmenys), tačiau nesigilinama į valstybės teisinio reguliavimo ir institucijų vaidmenį šiame procese. S. Singer (S. Singer, 2019) sutelkia dėmesį į imigrantų teisės sampratą („salos efektą“) (mikrolygmuo), tačiau neanalizuoja įvairių socialinių veiksmų (makro- ir mezolygmuo) ir kt.

Imigrantų teisinės sąmonės tema atliktų mokslinių tyrimų apžvalga įgalina pateikti keletą išvadų, susijusių su teisine sąmone formuojančių veiksmų svarba. Visų pirma, imigrantų teisinės sąmonės raiškai didelę įtaką turi tai, koks teisinis statusas yra suteikiamas priimančioje valstybėje. Svarbu ne tik tai, ar imigrantas priimančioje šalyje gyvena teisėtai, bet ir tai, kokios teisės ir jų visuma lydi asmens rezidavimą priimančioje valstybėje. Vis dėlto net ir kraštutiniais atvejais, t. y. neteisėtai gyvenančių imigrantų teisinė sąmonė gali būti nukreipta į teisių reikalavimą priimančioje valstybėje (angl. *claims making* / *with the law* modelio taikymas). Tokie atvejai moksliniais tyrimais atskleisti 1,5 kartos imigrantų kartos atvejais (JAV) ir sudaro prielaidas teigti, kad su teisiniu statusu susijęs teisių reikalavimas ar įgyvendinimas negali būti suabsoliutinamas. Jei priimančios valstybės kultūros ypatumai, t. y. vertybinė sistema, yra palanki ir sudaromos galimybės ją perimti, tai tokiu atveju teisinės sąmonės bruožai turi potencialą pasikeisti priimančios valstybės teisės mobilizavimo linkme. Tai puikiai iliustruoja aukščiau aptarti mokslininkų tyrimai apie JAV gyvenančių jaunų neteisėtai reziduojančių migrantų teisinę sąmonę.

Žvelgiant į mezolygmenų veiksmų ratą, reikėtų akcentuoti, kad imigrantų teisei sąmonei įtakos turi ir priimančios valstybės politikos priemonės, t. y. institucinė elgsena atvykusiųjų atžvilgiu, integracijos politikos įgyvendinimas bei kiti aspektai. Negatyvius išgyvenimus sukeliantis teisinis reguliavimas ir jo taikymas imigrantų atžvilgiu mokslinėje literatūroje įvardijamas kaip institucinis ir / arba teisinis smurtas. Pastarąjį patiria ne tik teisėtai, bet ir neteisėtai reziduojantys imigrantai. Svarbu akcentuoti, kad institucinio ir / ar teisinio smurto pasekmės yra platesnio poveikio, nei tikimasi, t. y. poveikis daromas ne tik imigranto teisei sąmonei, bet ir jo socialiniam ratui ar net platesnei bendruomenei. Šiame poskyryje pateikiame veiksmų, darančių įtaką imigrantų teisei sąmonei, modelyje yra plačiausi jų lygmenys, tačiau jau atlikti moksliniai tyrimai leidžia užtikrintai teigti, kad teisinės sąmonės bruožai gali būti kildinami iš subjekto ir socialinių bei institucinių struktūrų sąveikos. Remiantis moksline literatūra, akcentuotini šie esminiai teiginiai apie imigrantų teisei sąmonei įtaką darančius veiksmus:

1. teisinė sąmonė yra veikiamą imigrantui suteikiamo teisinio statuso ir juo suteikiamų teisių apimtį priimančioje valstybėje;
2. teisinė sąmonė kinta, priklausomai nuo kilmės ir priimančios valstybės kultūrinės aplinkos ir vertybių sistemos, jų perimamumo;
3. teisinės sąmonės pokyčiai priklauso nuo laiko ir įsitraukimo į institucinį, socialinį ir kultūrinį priimančios valstybės gyvenimą;
4. teisinės sąmonės pokyčius skatina priimančios valstybės visuomenės narių palaikymas.

Aptartų veiksmų spektras negali (ir neturi) apibrėžti visų galimų imigranto teisei sąmonei įtaką darančių veiksmų poveiklo priimančioje valstybėje, nes jis priklauso nuo kontekstinių aplinkybių, kurios akivaizdžiai skiriasi. Vis dėlto šių veiksmų aptarimas įgalina diskutuoti apie tai, kokie jų turi potencialą, iš esmės keisti imigrantų teisinę sąmonę migracijos kontekste.

Galiausiai reikia pastebėti, kad yra maža studijų, kurios galėtų pateikti išsamesnių žinių apie legaliai gyvenančių imigrantų teisinės sąmonės bruožus ir jiems įtaką darančius veiksmus. Taigi galima pastebėti atsiveriantį mokslinių žinių trūkumą, kurį toliau siekiama užpildyti atlikus tyrimą, nukreiptą į legaliai reziduojančių imigrantų teisinių santykių patirtis, jiems įtaką darančius veiksmus ir išskiriant teisinės sąmonės bruožus. Taigi, atlikta literatūros analizė suponuoja, kad empiriniu tyrimu galima papildyti iki šiol turimas žinias apie imigrantų teisinės sąmonės bruožų spektrą. Taip pat detaliau išskirti veiksmus, sąlygojančius teisinės sąmonės bruožus.

Atsižvelgiant į atliktą mokslinės literatūros apžvalgą, šioje dalyje pateikiami apibendrinti teisei sąmonei įtaką darantys veiksniai, makro-, mezo- ir mikrolygmenyse ir juos reprezentuojantis modelis. Pasirinkimas apibendrinti veiksmus būtent tokiu modeliu sietinas su jau atliktų tyrimų, skirtų tikslingai aptarti imigrantų teisei sąmonei įtaką darančius veiksmus, apribojimais. Tarptautiniuose imigrantų teisinę sąmonę analizuojančiuose mokslo darbuose veiksniai minimi fragmentiškai, ne visais atvejais išskiriant tiesioginę įtaką imigravusių teisei sąmonei. Dėl minėtos priežasties nėra galima sudaryti itin tikslų tokių veiksmų sąrašą. Atsižvelgiant į minėtą aspektą, disertacijos empirinio tyrimo rezultatų pristatymo dalyje (trečiame skyriuje) siekiama detaliai identifikuoti ir aptarti Lietuvoje gyvenančių imigrantų teisei sąmonei įtaką darančius veiksmus.

1.3. Lietuvos teisinė sistema – imigrantų teisinius santykius ir teisinę sąmonę formuojanti erdvė

Norint atsakyti į klausimą, koks imigrantų santykis su priimančios valstybės teise, svarbu išanalizuoti, kaip pastaroji sąveikauja su asmeniu, gyvenančiu tam tikroje visuomenėje ir konkrečiai – priimančios valstybės teisinėje sistemoje. Lietuvos teisinė sistema plačiausia prasme apima įvairius teisinius reiškinius ir yra traktuojama kaip visuminis darinys. Ji išreiškia teisinės sąmonės, objektinės teisės ir teisinės praktikos vienovę. Teisinė sistema „apima teisę nuo jos idėjinio būvio (doktrinos, teisėkūros subjektų) iki teisės sistemos (teisės normų, teisės principų, papročių) ir jos įgyvendinimo (valstybės ir teisėsaugos institucijų veiklos)“ (Visuotinė lietuvių enciklopedija, 2021). Taigi, teisinės sistemos turinys yra itin platus ir įvairiapusis, tačiau kartu gali būti skaidomas ir analizuojamas atsižvelgiant į atskiras dedamąsias. Dėl šios priežasties gali būti įvardijami bei analizuojami atvykusiųjų ir priimančios valstybės teisinės sąveikos bruožai.

Šiame skyriuje analizuojamos Lietuvos teisinės sistemos charakteristikos, kurios yra tiesiogiai susijusios su imigranto gyvenimu priimančioje visuomenėje. Visų pirma a) koncentruojamasi į teisinį reguliavimą, kuris imigranto statusą išskiria iš priimančios visuomenės narių teisinio statuso. Toliau aptariami b) teisės sistemos *de jure* atvirumo elementai, atsižvelgiant, kiek ir koku mastu imigrantai įgalinami

pažinti ir taikyti Lietuvoje įtvirtintą teisinį reguliavimą. Apžvelgiant institucinio prieinamumo elementus, įvertinamas valstybės institucijų ir įstaigų užtikrinimas imigrantams naudotis galimybėmis įgyvendinti turimas teises ir pareigas. Taip pat apžvelgiamas c) Lietuvos socialinės visuomenės vaidmuo priimant naujus gyventojus.

1.3.1. Lietuvos teisinės sistemos atvirumas imigrantų teisinių santykių įgyvendinimui

Teisinė sistema moksliniame diskurse gali būti suprantama kaip tam tikroje visuomenėje susiformavusių teisės institutų, vertybių ir sąvokų, kurios yra sąmoningai perduodamos iš kartos į kartą, sistema (Berman, 1999, p. 15). Tai itin plati sąvoka, kuri teisės dimensijai priskiria tiek jos idėjinį būvį (doktrina, teisėkūros subjektai), tiek teisės normas (teisės sistema) ir jų įgyvendinimą (teisinių santykių ir teisėsaugos institucijų veikla) (Vaišvila, 2009, p. 357). Teisės sistema yra jos sudedamoji dalis, kurią sudaro „teisės normų visumos egzistavimo ir veikimo būdas, kur visos teisės normos suorganizuotos į teisės institutus, požakius, šakas, susijusios tarpusavio priklausomybe ir veikia garantuojamos viena kitos veiksmingumą“ (Vaišvila, 2009, p. 341–342). Tiek teisinės, tiek teisės sistemų veikimą socialiniu lygmeniu gali nusakyti jų įgyvendinimo bruožai. Įvairių valstybių teisinių ir teisės sistemų veikimo charakteristikos išreiškiamos per skirtingus indikatorius tokiuose tarptautiniuose indeksuose, kaip teisės / įstatymų viršenybės įgyvendinimo indeksas (angl. *WJP Rule of Law Index*), demokratijos indeksas (angl. *Democracy Index*), Pasaulio Banko apskaičiuoti valdymo indikatoriai (angl. *The Worldwide Governance Indicators*) ir kituose indeksuose, kuriuose atsižvelgiama į teisinių institutų ir institucijų funkcionavimo rodiklius bei jų santykį su visuomene. Pavyzdžiui, teisės / įstatymų viršenybės įgyvendinimo indeksas pateikiamas įvertinus valstybės valdžių stabdžių ir atsvarų sistemą, korupcijos lygį, valdžios atskaitomybę ir atvirumą vietos visuomenei, pagrindinių žmogaus teisių įgyvendinimą, nuosavybės apsaugą, teisės normų įgyvendinimo efektyvumą, civilinių ginčų sprendimo sistemą bei baudžiamosios teisės įgyvendinimo efektyvumą (Rule of Law Index, 2020). Būtent su šiomis valstybės struktūromis ir jų veikla susijusios patirtys sąlygoja atskirose valstybėse gyvenančių asmenų teisinę sąmonę. Jos taip pat rodo turėtas atvykusiųjų patirtis kilmės valstybėje. Pavyzdžiui, pagal minėtus teisės / įstatymų viršenybės įgyvendinimo ir demokratijos indeksus Lietuva pasižymi aukštesniais įvertinimais nei didesnės dalies Lietuvoje gyvenančių imigrantų kilmės šalys. Šie rodikliai parodo, kad atvykusiųjų patirtys kilmės valstybėse bus skirtingos. Remiantis šiuo aspektu, svarbu aptarti Lietuvos, kaip priimančios valstybės, teisinį ir socialinį kontekstą.

Atvykstantys gyventi į Lietuvą asmenys teisėtai reziduoja priimančios valstybės teisinėje sistemoje remdamiesi jiems išduotu leidimu gyventi. Tam skirtingus pagrindus numato LR įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ (LR įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“, 2004). Remiantis minėto įstatymo 3 str. 1-3 d. apibrėžiamas ir pamatinis atvykusiųjų santykis su priimančios valstybės teisine sistema, kuriuo numatoma, kad užsieniečiai Lietuvoje:

- a) turi tas teises ir laisves, kurias numato LR Konstitucija, tarptautinės sutartys, įstatymai ir ES teisės aktai;
- b) yra lygūs pagal įstatymus, neatsižvelgiant į jų lytį, rasę, tautybę, kalbą, kilmę, socialinę padėtį, tikėjimą, įsitikinimus ar pažiūras;
- c) privalo laikytis LR Konstitucijos, įstatymų ir kitų teisės aktų (LR įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“, 2004, 3 str. 1-3 d.).

Šios nuostatos užtikrina lygybę pagal įstatymą, tačiau tai nereiškia, kad atvykęs asmuo visais atvejais turės tokias pačias teises ir galimybes, kaip ir vietos gyventojai. Kiek ir kokiomis aplinkybėmis turimos teisės susivienodins, priklauso nuo turimo teisinio statuso, apibrėžiančio priežastis, kodėl asmuo atvyko ir koks jo vaidmuo priimančioje šalyje. Suteikiamų teisių turinio aspektas gali būti iliustruojamas pavyzdžiu apie galimybes lygiomis teisėmis dalyvauti darbo rinkoje. Štai vietos gyventojai turi teisę būti įdarbinti ir keisti darbovietę, o imigrantas, pavyzdžiui, į Lietuvą atvykęs dirbti trečiųjų šalių pilietis, atskirais atvejais privalo gauti valstybės institucijos leidimą dirbti ar keisti darbovietę (LR įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“, 2004, 44 str. 7 d.). Tokiu atveju Migracijos departamentas patikrina, ar darbovietė ir darbuotojas atitinka įstatymo keliamus reikalavimus, kurie numatyti 44str. 1d. 3p.⁷, ir per mėnesį leidimą suteikia arba ne. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad atvykusiojo teisinis statusas lems skirtumus, kokia apimtimi ši taisyklė bus įgyvendinta. Pavyzdžiui, trečiųjų šalių pilietis bus atleidžiamas nuo pareigos įsigyti leidimą dirbti, jeigu tenkina LR įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ 58 str. sąlygas, kuriame įvardijami atvejai, kada atvykusysis atleidžiamas nuo tokios atsakomybės (žr. 1 priedą „Sąlygos, atleidžiančios nuo įpareigojimo gauti leidimą dirbti Lietuvoje“). Vienas tokių atvejų – asmens turimas leidimas nuolat gyventi Lietuvoje. Minėtas reguliavimas, *de jure* nėra traktuojamas kaip diskriminacinis, o greičiau atitinka įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ 3 str. 1d. nuostatą, kad jis turi „tas teises ir laisves, kurias numatoLR įstatymai“.

Atvykusieji turi teisę reikalauti taikyti vienodus standartus priimančioje visuomenėje, t. y. netaikyti paslėptos ir tiesioginės diskriminacijos. Tokią teisę užtikrina LR Konstitucijos 29 str. įtvirtinta nuostata dėl asmenų lygybės ir draudimo varžyti žmogaus teises bei teikti jam privilegijas dėl rasės, tautybės, kalbos, kilmės, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų ir kt. aspektų. Ir nors LR Lygių galimybių įstatymas užtikrina šios nuostatos taikymą, vis dėlto atskirais atvejais galimi ribojimai, kuriuos patiria užsieniečiai, yra pateisinami tuo pačiu teisiniu reguliavimu. Pavyzdžiui, tiesiogine diskriminacija nėra laikomi LR Lygių galimybių įstatymo 2 str. 9d. numatyti kriterijai. Tarp jų nurodytos tokios teisės, kaip įstatymo numatytas reikalavimas mokėti valstybinę kalbą, dalyvauti politinėje veikloje ir kitos su pilietybe susijusios teisės (LR lygių galimybių įstatymas, 2016). Kitais atvejais numatomi apribojimai turi būti teisėti, proporcingi ir pagrįsti. Pavyzdžiui, diskriminacija nebus

⁷ 44 str. 1 d. 3 p. numatyta, kad darbuotojas turi atitikti šias sąlygas: a) darbdavys įsipareigoja įdarbinti užsieniečių pagal darbo sutartį ne trumpesniam negu 6 mėnesių laikotarpiui; b) pateikiama darbdavio informacija apie užsieniečio turimą kvalifikaciją, jos atitiktį darbo vietai ir ne mažesnę negu vienerių metų darbo patirtį pagal turimą kvalifikaciją per pastaruosius penkerius metus (su išimtimis); c) Užimtumo tarnyba prie LR SADM priima sprendimą, kad užsieniečio darbas atitinka LR darbo rinkos poreikius (numatytos išimties) (LR įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“, 2004).

laikomi specialūs reikalavimai, „kai dėl konkrečių profesinės veiklos rūšių pobūdžio arba dėl jų vykdymo sąlygų tam tikra žmogaus savybė yra esminis ir lemiamas profesinis reikalavimas (LR lygių galimybių įstatymas, 2016, 2str. 9d. 7p.). Toks reikalavimas galėtų būti poreikis gerai mokėti lietuvių kalbą, kuri yra svarbi, norint tinkamai atlikti darbo funkcijas.

Taigi, priimančios valstybės teisinėje sistemoje atvykusieji pasitinkami ne su tapačiomis teisėmis, kurias turi vietos gyventojai, tačiau pastarieji skirtumai nelaikytini, *de jure* diskriminacijos elementais. Kita vertus, įstatymu numatyta teisiniu reguliavimu aiškiai siekiama, kad atvykęs asmuo nepatirtų tiesioginės ir / ar netiesioginės diskriminacijos.

LR įstatyme „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ įtvirtintas lygybės principas prieš įstatymą nurodo valstybės institucijų įsipareigojimą nediskriminuoti asmens remiantis jo lytimi, rase, tautybe, kalba, kilme, socialine padėtimi, tikėjimu, įsitikinimais ar pažiūromis. Taip pat Lygių galimybių įstatymo 5 str. 1 d. įtvirtintas įpareigojimas valstybės ir savivaldybių institucijoms ir įstaigoms įgyvendinti visų besikreipiančiųjų lygias galimybes. Analogiškai LR Viešojo administravimo įstatymo 3 str. numatyta, kad viešojo administravimo subjektas vadovaujasi lygiateisiškumo principu ir, „priimdamas administracinius sprendimus, turi atsižvelgti į tai, kad prieš įstatymą visi asmenys lygūs, ir negali varžyti jų teisių ar teikti jiems privilegijų“ dėl jų rasės, tautybės, kalbos, kilmės ir kitų aplinkybių (LR viešojo administravimo įstatymas, 2020).

Darbo santykių srityje atvykstančiųjų lygiateisiškumas užtikrinamas LR DK 26 str. nurodytu įpareigojimu darbdaviui įgyvendinti lyčių lygybės ir nediskriminavimo principus. Šis įpareigojimas reiškia draudimą taikyti tiesioginę ir netiesioginę diskriminaciją dėl aplinkybių, nesusijusių su darbuotojų dalykinėmis savybėmis⁸ (LR darbo kodeksas, 2016). Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad darbdavys lygybės principus turi užtikrinti ne tik darbuotojo priėmimo į darbą metu, t. y. sudaryti vienodas atrankos sąlygas bei kriterijus (LR DK 26str.), bet ir imtis aktyvių priemonių darbo funkcijų vykdymo metu. Joms priskirtinas įpareigojimas „imtis priemonių, kad darbuotojas darbo vietoje nepatirtų priekabiavimo, seksualinio priekabiavimo ir nebūtų duodami nurodymai diskriminuoti, taip pat nebūtų persekiojamas ir būtų apsaugotas nuo priešiško elgesio ar neigiamų pasekmių, jeigu pateikia skundą dėl diskriminacijos ar dalyvauja byloje dėl diskriminacijos“ (LR DK 26 str. 2 d. 5 p.). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad darbdaviui įteikti ir itin paveikūs instrumentai užtikrinti, kad būtų taikoma lygių galimybių politika. LR DK 58 str. suteikia teisę atleisti darbuotoją be įspėjimo ir nemokėti išėtinės išmokos tais atvejais, kada darbuotojas šiuurkščiai pažeidžia darbo pareigas. Kaip šiuurkštus pažeidimas gali būti traktuotinas „priekabiavimas dėl lyties ar seksualinis priekabiavimas, diskriminacinio pobūdžio veiksmai ar garbės ir orumo pažeidimas kitų darbuotojų ar trečiųjų asmenų atžvilgiu darbo metu ar darbo vietoje“ (LR DK 58 str. 3 d. 4 p.). Darbdavys taip pat privalo sudaryti vienodas darbo sąlygas

⁸ LR DK 26 str. 1 d. numatytas platus ir nebaigtinis sąrašas pagrindų, kuriais remiantis įmanoma diskriminacija. Tarp jų: priekabiavimas, seksualinis priekabiavimas, nurodymas diskriminuoti lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, sveikatos būklės, etninės priklausomybės, narystės politinėje partijoje ar asociacijoje, religijos, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų (su išimtimis) ketinimo turėti vaiką pagrindų ar kitais įstatymuose nustatytais pagrindais (LR darbo kodeksas, 2016).

ir galimybes tobulinti kvalifikaciją, siekti profesinio tobulėjimo, persikvalifikuoti, įgyti praktinės darbo patirties, taip pat teikti vienodas lengvatas (LR DK 26 str.); taikyti vienodus darbo vertinimo ir atleidimo iš darbo kriterijus (LR DK 26 str.). Darbo apmokėjimo sistema taip pat turi būti parengta taip, kad ją taikant būtų išvengta bet kokio diskriminavimo lyties ir kitais pagrindais (LR DK 140 str. 5 d., LR DK 26 str. 2 d. 4 p.).

Jei darbovietėje dirba daugiau nei 50 darbuotojų, LR DK 26 str. 6 d. numato darbdaviui prievolę priimti lygių galimybių politikos įgyvendinimo ir vykdymo priežiūros priemones, kurios turėtų padėti atvykusiems jaustis užtikrintai, kad turimos teisės bus įgyvendintos. Minėtos LR DK straipsnio nuostatos buvo kodifikuotos tik 2016 m., o iki tol lygiateisiškumo užtikrinimas buvo sukoncentruotas Lygių galimybių bei Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymuose. Iš šio pokyčio tikėtasi, kad jis padidins lygiateisiškumą darbo santykių srityje, teisių ir pareigų matomumą bei paskatins aktyvesnę pažeistų teisių apsaugą (Davulis, 2017, p. 14). Mokslinėje erdvėje keliamas klausimas dėl praktinio tokių priemonių įgyvendinimo efektyvumo. Pavyzdžiui, tiriant lyčių lygybės įgyvendinimo procesus Lietuvos savivaldybėse pastebėta, kad lygybės politikos „reikalavimas išliko neprioritetinis dėl politikos turinio ir įgyvendinimo kriterijų nebuvimo, administracinių gebėjimų bei išteklių trūkumo ir vis dar dominuojančių tradicinių lyčių normų“ (Pilinkaite-Sotirovic ir Kontvainė, 2021, p. 66).

Atvykstantieji gali pasižymėti įvairiomis charakteristikomis, tačiau daugelį imigrantų vienijantis bruožas yra priimančios valstybės kalbos nemokėjimas arba dalinis jos mokėjimas. Su šiuo aspektu yra susijęs kitas svarbus teisinės sistemos atvirumo elementas – norint įgyvendinti teisinį reguliavimą, pirmiausia jis turi būti pažinus. Teisinio reguliavimo žinojimas yra tiesiogiai susijęs su jau minėto LR įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ 3 str. 1 d. 3 p. įtvirtintu reikalavimu „laikytis LR Konstitucijos, įstatymų ir kitų teisės aktų“. Deja, net ir užsienio piliečių, kurie dar nėra susipažinę su priimančios valstybės teisiniu reguliavimu, įstatymų nežinojimas ar netinkamas jų nuostatų suvokimas neatleidžia nuo juose numatytų sankcijų taikymo ir nepateisina įstatymų reikalavimų nevykdymo ar netinkamo jų vykdymo“ (LR Civilinis kodeksas, 2003, 1.6 str.). Valstybė, deja, neturi aiškių politikos gairių, kaip ir kokiais aspektais supažindinti atvykusiuosius su galiojančiu teisiniu reguliavimu. Tokiomis aplinkybėmis imigrantų teisinės socializacijos⁹ procesas tampa itin fragmentiškas.

Svarstant apie teisinio reguliavimo prieinamumą atvykstantiems, reiktų atsižvelgti, kiek ir kokiomis aplinkybėmis asmens teisės ir pareigos išreiškiantys dokumentai yra prieinami. Šiuo atveju svarbūs keli kriterijai: teisinio pobūdžio dokumentų vertimas ir pateikimas atvykusiųjų diasporai. Deja, teisės aktų vertimas, nors ir vykdomas, nėra sistemingas (žr. įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ vertimo į užsienio kalbą aptarimą 3 skyriuje). Teisės aktų prieinamumą elektroninėje erdvėje per www.e-tar.lt ar <https://e-seimas.lrs.lt/> užtikrina valstybė, tačiau

⁹ Pasak J. Galinaitytės (2001), teisinė socializacija atspindi bendrųjų socializacijos dėsnių pasireiškimą formuojantis bei tobulėjant individo teisei sąmonei, teisiniam elgesiui ir teisei kultūrai. Teisinė socializacija taip pat suprantama kaip procesas, kuriame individui perduodama ir jis perima socialinės aplinkos teisinę kultūrą, įsilieja į šią socialinę aplinką savo praktinės veiklos, teisinio auklėjimo ir saviuklos dėka“ (Galinaitytė, 2001, p. 21–22).

atvykusiems, stokojantiems skaitmeninio raštingumo pagrindų, tokia pateikimo forma nėra efektyvi, ir teisės aktų turinys tampa *de facto* nepasiekiamas. Teisinio pobūdžio informacijos pasiekiamumą užtikrina ir viešojo administravimo institucijos, tačiau tik nuo jų gebėjimo informaciją pateikti aiškiai ir suprantamai priklausys, kiek atvykusysis turės galimybių pažinti teisinio reguliavimo turinį.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad tiek lietuvių kalbos nemokantys, tiek ir ją mokantys imigrantai yra priklausomi nuo teisinio pobūdžio informacijos vertimo ir jo kokybės. Reikia dar kartą atsižvelgti, kad į Lietuvą atvykstančių dirbti yra daug daugiau išmanančių amatus, o ne aukštos kvalifikacijos darbuotojų. Tai suponuoja, kad daliai atvykusiųjų gali trūkti specialių kompetencijų ieškant teisės aktų ar / ir teisingai interpretuojant jų turinį. Moksliniais tyrimais ne kartą akcentuota, kad teisinė kalba – specialybės kalba, pasižyminti itin dideliu tikslumu, ją sunku suprasti ir taikyti¹⁰. Tarptautinis aiškią kalbą propaguojantis judėjimas (angl. *plain language*) akcentuoja, kad teisinė kalba turi būti paprasta, atsisakoma komplikuočių teisinių terminų ir aiškinimų (Matveeva ir kt., 2017). Tačiau Z. Zōdi's (2018) pastebi, kad ir to neužtenka, nes paprasti žmonės vadovaujasi kita logika – teisiniame dokumente ieško konkrečios problemos sprendimo, todėl reikia ne tik supaprastinti kalbą, bet ir restruktūrizuoti patį tekstą (Zodi, 2019, p. 260). Lietuvos teisėkūrai keliamas aiškumo reikalavimas, reiškiantis, kad teisės aktuose nustatytas teisinis reguliavimas būtų „logiškas, nuoseklus, glaustas, suprantamas, tikslus, aiškus ir nedviprasmiškas“ (LR teisėkūros pagrindų įstatymas, 2012, 3 str. 2 d. 6 p.). Vis dėlto praktinė realybė atskleidžia kiek kitokias tendencijas. Neaiškių nuostatų yra ir įstatymuose, tokių gali būti gausu net ir viešųjų paslaugų sutartyse su vartotojais (Miežanskienė ir Tartilaitė, 2014, p. 76). Taigi, imigrantams įgauti žinių apie priimančios valstybės teisinį reguliavimą tampa dar sudėtingiau. Šiomis aplinkybėmis itin svarbūs tampa viešojo administravimo subjektai, galintys tinkamai perduoti valstybės reguliavimo turinį.

Viešojo administravimo įstatymo 28 str. straipsnyje įtvirtinta, kad administracinės procedūros kalba – valstybinė lietuvių kalba. Tais atvejais, kada besikreipiantysis asmuo, dėl kurio yra pradėta administracinė procedūra, ar kiti suinteresuotieji asmenys nemoka ar nesupranta lietuvių kalbos, turi dalyvauti vertėjas (LR viešojo administravimo įstatymas, 2020, 28 str. 2 d.). Teisės aktai įtvirtina atvykusiems galimybes gauti informaciją ir tais atvejais, kada asmuo nemoka valstybinės kalbos. Pavyzdžiui, LRV nutarime dėl „Prašymų ir skundų nagrinėjimo ir asmenų aptarnavimo viešojo administravimo subjektuose taisyklėse numatyti reikalavimai kreipiantis žodžiu ir raštu. Abiem atvejais reikalaujama, kad asmenys (atvykusysis ir tarnautojas) suprastų teisinio santykio turinį ir galėtų adekvačiai vertinti situaciją. Taisyklių 12 str. įtvirtinta, kad „kreipiantis žodžiu, prašymas gali būti pateikiamas prašymą teikiančiajam asmeniui ar jo atstovui ir jį aptarnaujančiam valstybės tarnautojui suprantama kalba. Jeigu asmuo ar jo atstovas nemoka valstybinės kalbos, o institucijoje nėra valstybės tarnautojo, suprantančio kalbą, kuria kalba asmuo ar jo atstovas, <...> atvykusiajam kreipiantis žodžiu į instituciją turi dalyvauti vertėjas (LRV nutarimas „Dėl prašymų ir skundų nagrinėjimo ir asmenų aptarnavimo viešojo

¹⁰ Teisės autonomiškumas akcentuojamas remiantis skiriamaisiais bruožais, tarp kurių yra išskirtas teisinės kalbos specifiškumas, t. y. specialios teisinės kalbos formavimas, kuris lemia tai, jog tik specialus subjektų ratas turi galimybę ją laisvai disponuoti (Cerar, 2009, p. 24).

administravimo subjektuose taisyklių patvirtinimo“, 2017). Taisyklėse įtvirtinta, kad vertėjo paslaugomis turi pasirūpinti atvykusysis, nebent pati institucija būtų nustačiusi kitaip. Kreipimasis raštu atvykusiesiems gali tapti dar labiau komplikotas. Tais atvejais, jei asmuo negali pateikti prašymo valstybe kalba, neturi socialinio rato pagalbos ir institucijos vadovas nėra nurodęs, kad prašymai priimami ir kitomis kalbomis, remiantis minėtų taisyklių 13 str. 1, atvykusiajam raštą reiktų išversti ir vertimo tikrumą paliudyti Lietuvos Respublikos notariato įstatymo nustatyta tvarka. Remdamasis 15 str., vadovas, atsižvelgdamas į institucijos funkcijas bei tarnautojų kompetenciją, turi teisę nustatyti ir kitas kalbas, kuriomis net ir parašyti prašymai gali būti priimami. Apie tokį institucijos vadovo sprendimą informacija turi būti paskelbta institucijos interneto svetainėje ir vieno langelio asmenų aptarnavimo padalinio skelbimų lentoje (LRV nutarimas „Dėl Prašymų ir skundų nagrinėjimo ir asmenų aptarnavimo viešojo administravimo subjektuose taisyklių patvirtinimo“, 2017). Visais atvejais itin svarbus tampa atvykusiojo socialinis resursas, t. y. socialinio rato ar NVO palaikymas, kuris tarpininkautų santykiuose su valstybės institucijomis ir suteiktų vertėjo paslaugas. Taigi, remiantis įstatymų lydimaisiais aktais, atvykusiųjų galimybės greitai ir efektyviai gauti viešo subjekto paslaugas priklauso bent nuo kelių kriterijų: 1) tarnautojo kompetencijų komunikuoti atvykusiojo mokama kalba, 2) institucijos vadovo iniciatyvos užtikrinant užsienio šalių piliečių aptarnavimą užsienio kalba bei 3) imigrantų turimų socialinių resursų.

Atsakant į klausimą, kokios valstybės tarnautojo kalbinės kompetencijos nustatomos teisės aktais, reikia atsižvelgti į LR Valstybės tarnybos įstatymo numatytus priėmimo į valstybės tarnautojų pareigas reikalavimus ir paskutinės redakcijos LRV nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo įgyvendinimo“ reikalavimus pareigybėms. Taigi, remiantis LR Valstybės tarnybos įstatymo 9 str. 4 d., į valstybės tarnautojo pareigas priimami asmenys turi atitikti bendruosius ir specialiuosius reikalavimus, nustatytus teisės aktuose ar pareigybės aprašyme (LR valstybės tarnybos įstatymo Nr. VIII-1316 pakeitimo įstatymas, 2018). LRV nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo įgyvendinimo“ 31 str. numatyti specialieji reikalavimai tarnautojui ir imperatyviai nurodoma, kad:

- a) I pareigybės lygmens pareigybei taikomas ne žemesnis kaip B2 užsienio kalbos mokėjimo lygis, išskyrus teismo kancelerio pareigybę, kuriai užsienio kalbos mokėjimas nustatomas pagal poreikį;
- b) II pareigybės lygmens pareigybei – ne žemesnis kaip B1 užsienio kalbos mokėjimo lygis;
- c) pareigybės, kurios specialiosios veiklos sritis yra administracinis reglamentavimas, aprašyme nustatomas ne žemesnis kaip B1 užsienio kalbos mokėjimo lygis;
- d) pareigybės, kurios bendrosios veiklos sritis yra tarptautiniai ryšiai, aprašyme nustatomas ne žemesnis kaip B2 užsienio kalbos mokėjimo lygis;
- e) kitoms pareigybėms užsienio kalbos mokėjimo lygis nustatomas pagal poreikį (LRV nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo įgyvendinimo“, 2018).

Nutarime taip pat nurodomas užsienio kalbos mokėjimas kaip vienas Valstybės tarnautojų kvalifikacijos tobulinimo prioritetų, tarpkultūrinė komunikacija¹¹ įtraukiama į tarnautojų specifinių kompetencijų sąrašą.

Šiame kontekste itin svarbūs tampa reikalavimai pareigūnams, kurie atlieka viešojo administravimo funkcijas ir pagal įstatymus turi įgaliojimus duoti nepavaldiems asmenims teisės aktų nustatytus privalomus vykdyti nurodymus. Panašus, tačiau netapatus reglamentavimas numatytas pareigūnų, įvardintų Vidaus tarnybos statute, atžvilgiu. Į pretenduojantiems į vidaus tarnybą asmenims taikomus reikalavimus nėra įtrauktas reikalavimas mokėti užsienio kalbą (LR vidaus tarnybos statuto pakeitimo įstatymas, 2018, 8-9 str.) Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, teisingumo ir finansų ministro pasirašytu įsakymu „Dėl Vidaus tarnybos sistemos pareigūnų pareigybių aprašo ir vertinimo metodikos patvirtinimo“ kalbinės kompetencijos numatytos tik kaip specialiosios. Jos taikomos atsižvelgiant į pareigūno pareigybės paskirtį ir funkcijas („Dėl Vidaus tarnybos sistemos pareigūnų pareigybių aprašo ir vertinimo metodikos patvirtinimo“, 2019, 11 str. 6, 9 d.).

Atvykusiems gyventi į Lietuvą taip pat aktualus ir sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumas ir galimybės bendrauti su medikais. Medikų kompetencijos numatytos poįstatyminiuose teisės aktuose, tačiau nei Lietuvos medicinos normoje MN 159:2016, identifikuojančioje skubiosios medicinos gydytojo teises, pareigas, kompetencijas ir atsakomybę (LR SAM įsakymas „Dėl Lietuvos medicinos normos MN 159:2021 „Skubiosios medicinos gydytojas“ patvirtinimo“, 2021), nei Lietuvos medicinos normoje MN 14:2005 dėl šeimos gydytojo teisių, pareigų, kompetencijų ir atsakomybės (LR SAM įsakymas „Dėl Lietuvos medicinos normos MN 14:2019 „Šeimos gydytojas“ patvirtinimo“, 2019) nėra reikalavimo gebėti bendrauti ir pateikti informaciją pacientui užsienio kalba. Atkreiptinas dėmesys, kad šeimos gydytojas turi mokėti konsultuoti pacientą; išsiaiškinti ir apibūdinti priežastį, dėl kurios atvyko pacientas, paaiškinti, kaip suprato jo atvykimo priežastį, rinkti anamnezę, apibendrinti ir suteikti aiškią informaciją ir atlikti kitas funkcijas. Vis dėlto, vadovaujantis teisės aktais, tokie specialieji reikalavimai, kaip kalbinės kompetencijos, medikų pareigybėms gali būti patvirtinti kiekvieno darbdavio individualiai, todėl ši sritis taip pat paliekama įstaigų vadovų iniciatyvai ir privataus sektoriaus konkurencingumo sričiai.

Neatsižvelgiant į jau minėtas išimtis bei reikalavimus atskirų viešojo sektoriaus darbuotojų kompetencijoms, valstybinės kalbos imperatyvas išlieka. Remiantis LR valstybinės kalbos įstatymo nuostatomis:

1. Lietuvos Respublikos įstatymai ir kiti teisės aktai priimami ir skelbiami valstybine kalba (3 straipsnis);
2. visos Lietuvos Respublikoje veikiančios institucijos, įstaigos, įmonės ir organizacijos raštvedybą, apskaitos, atskaitomybės, finansinius bei techninius dokumentus tvarko valstybine kalba (4 str.);
3. valstybės ir savivaldos institucijų, įstaigų ir organizacijų, ryšių, transporto, sveikatos ir socialinės apsaugos, policijos ir teisėsaugos tarnybų, prekybos

¹¹ Taip, kaip suprantamas pagal įstatymą, – gebėjimas suprasti kultūrinius skirtumus, efektyviai veikti ir bendrauti skirtingoje nei įprastoje kultūrinėje ir kalbinėje aplinkoje.

ir kitų gyventojų aptarnavimo įstaigų vadovai turi užtikrinti, kad gyventojai būtų aptarnaujami valstybine kalba (7 str.);

4. visi Lietuvos Respublikos fizinių ir juridinių asmenų sandoriai sudaromi valstybine kalba. Sandoriai su užsienio valstybių fiziniais ir juridiniais asmenimis sudaromi valstybine ir kita abiem pusėms priimtina kalba (9 str.);
5. oficialūs valstybės ir savivaldos institucijų, valstybės įstaigų, įmonių organizuojami renginiai (sesijos, suvažiavimai, susirinkimai, posėdžiai, pasitarimai ir kiti) vyksta valstybine kalba. Tais atvejais, kai kalbėtojas vartoja kitą kalbą, turi būti verčiama į valstybinę kalbą. Ši nuostata netaikoma Lietuvos Respublikoje organizuojamiems tarptautiniams renginiams (10 str.) (LR valstybinės kalbos įstatymas, 1995).

Nepaisymas reikalavimo vartoti valstybinę atliekant tarnybines pareigas valstybės ir savivaldybių institucijose ir įstaigose bei kitų juridinių asmenų veikloje, užtraukia administracinę atsakomybę jų vadovams ar kitiems atsakingiems asmenims (įspėjimą arba baudą nuo 60 iki 140 eurų) (LR administracinių nusižengimų kodeksas, 2015, 499 str.).

Atvejai, kai užsieniečiai turi teisę gauti informaciją jiems suprantama kalba, įtvirtinti Lietuvos Respublikos įstatyme dėl užsieniečių teisinės padėties ir yra išimtinai susiję su prieglobsčio prašymo sistema. Tokie atvejai apima šias situacijas:

1. užsienietis pageidauja kreiptis dėl prieglobsčio, ir jam suprantama kalba pateikiama informacija apie šią teisę ir taikytinas procedūras (65 str.);
2. vykdoma prieglobsčio prašytojo apklausa, kurios metu yra užtikrinama prieglobsčio prašytojo teisė į vertėją žodžiu ir teisė į valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, jeigu atvykęs asmuo to pageidauja (82 str.1 d.);
3. prieglobsčio prašytojas supažindinamas su visais dėl jo priimtais sprendimais ir suteikiamos jų kopijos (82 str. 3 d.);
4. priėmus sprendimą dėl pabėgėlio statuso ar papildomos apsaugos suteikimo, vidaus reikalų ministro įgaliota institucija pabėgėliui jam suprantama kalba suteikia informaciją apie Lietuvos Respublikos teisės aktuose nustatytas teises ir pareigas, susijusias su pabėgėlio statusu (86 str. 4 d., 87str. 4d., 94 str. 3d.);
5. sulaikytas prieglobsčio prašytojas jam suprantama kalba nedelsiant raštu informuojamas apie sulaikymo pagrindus, sprendimo sulaikyti apskundimo tvarką ir galimybę gauti nemokamą teisinę pagalbą (114 str. 3d.);
6. teismo sprendimas sulaikyti užsienietį arba skirti jam alternatyvią sulaikymui priemonę turi būti nedelsiant paskelbiamas užsieniečiui suprantama kalba, nurodant priežastis, dėl kurių jis sulaikomas arba jam skiriama alternatyvi sulaikymui priemonė (116 str. 3 d.) ir kt.;
7. apie galimybę pateikti prašymą leisti savanoriškai grįžti į užsienio valstybę neteisėtai reziduojantį užsienietį jam suprantama kalba informuoja Valstybės sienos apsaugos tarnyba arba Migracijos departamentas (125 str. 2¹).

Administracinių nusižengimų teisenoje dalyvaujančiam byloje asmeniui, kuris nemoka lietuvių kalbos, užtikrinama teisė kalbėti gimtąja kalba arba ta kalba, kurią jis moka, ir naudotis vertėjo paslaugomis (LR administracinių nusižengimų kodeksas, 2015, 568 str. 2 d., 577 str. 2 d. 7 p., 579 str. 1 d. 7 p.). Lietuvių kalbos nemokantys baudžiamojo proceso dalyviai taip pat turi teisę naudotis vertėjo paslaugomis, o valstybė turi užtikrinti jiems teisę „daryti pareiškimus, duoti parodymus ir paaiškinimus, paduoti prašymus ir skundus bei kalbėti teisme gimtąja kalba arba kita kalba, kurią jie moka“ (LR baudžiamojo proceso kodeksas, 2002, 8 str. 3 d.) Civilinio proceso metu asmenims, nemokantiems valstybinės kalbos, taip pat garantuojama teisė naudotis vertėjo paslaugomis (LR civilinio proceso kodeksas, 2002, 11 str. 2 d., 597 str.).

Vis dėlto valstybės tarnautojų kalbinės kompetencijos nėra vienintelės, kurios būtų svarbios atvykstantiems. A. Novelskaitė ir R. Pučėtaitė (2018) tyrimu atskleidžia, kad įstaigų veikla taip pat nepateisina vietos populiacijos lūkesčių. Lietuvos gyventojų vidutinis pasitikėjimo valstybės tarnybos įstaigomis rodiklis tesiekia 5–6 balus iš dešimties. Mokslininkės atkreipia dėmesį, kad reikėtų tobulinti institucinės veiklos sritis, susijusias su tarnautojų atsakomybės ir pagarbos klientui principais (Novelskaitė ir Pučėtaitė, 2018, p. 137).

Apibendrinant galima teigti, kad atvykstantieji turi ribotas galimybes individualiai studijuoti ar susipažinti su Lietuvoje galiojančiu teisiniu reguliavimu dėl turimų kalbinių kompetencijų trūkumo ir juridinės technikos sudėtingumo. Valstybė neužtikrina plataus masto ir savalaikių teisės aktų vertimų į pagrindines atvykstančiųjų mokamas kalbas – rusų ir anglų. Vis dėlto teisinė bazė yra tinkamai parengta, kad viešojo administravimo institucijų tarnautojai turėtų tinkamas kalbines kompetencijas, siekiant sudaryti sąlygas atvykstantiems naudotis viešojo sektoriaus paslaugomis, o vadovai naudotųsi svertais užtikrinant komunikaciją pagrindinėmis užsienio kalbomis, kuriomis kalba imigrantai Lietuvoje. Specialieji reikalavimai dėl tarnautojų užsienio kalbos mokėjimo ir vartojimo veikloje yra nustatomi poįstatyminiais teisės aktais. Ir nors valstybės tarnautojai ir pareigūnai, atlikdami savo darbo funkcijas, yra įpareigoti kalbėti valstybine kalba, įstatymuose numatytos išimtys, kuriomis gali pasinaudoti ir atvykusieji. Užsieniečiams Lietuvoje nėra garantuojamos teisės visais atvejais gauti administracines paslaugas, teikti prašymus ir skundus jiems suprantama kalba, tačiau, dalyvaujant administracinėse, baudžiamosiose, civilinėse bylose, formaliai kiekvienam asmeniui užtikrinama teisė naudotis vertėjo paslaugomis. Visos aptartos sąlygos, kuriomis imigrantai gali ir yra įgalinami pažinti ir taikyti Lietuvoje įtvirtintą teisinį reguliavimą, turėtų būti traktuojamos kaip priimančios valstybės teisinės sistemos dalis ir vienas veiksmų, dalyvaujančių atvykstančiųjų teisinės sąmonės formavimesi.

1.3.2. Imigrantų darbo ir su jais susijusių administracinių teisinių santykių kontekstas Lietuvoje

Atsižvelgiant į darbo santykių aktualumą, toliau šiame poskyryje bus analizuojamas imigrantų iš trečiųjų šalių darbo santykius apibūdinantis teisinis reguliavimas ir su juo susijusi aplinka, susieta su administraciniais ir kitais teisiniais

santykiais. Šių teisinių santykių turinio ir konteksto apžvalga puikiai iliustruoja Lietuvos teisinės sistemos bruožus, su kuriais tenka susidurti atvykusiems imigrantams.

Imigrantų darbo santykių įgyvendinimas lemia tam tikrą teisinių santykių lauką, kuriame dalyvaus atvykęs gyventi į Lietuvą asmuo. Būtent darbo teisinių santykių kontekste itin svarbus tampa imigranto teisinio statuso klausimas. Jis ne tik suteikia teisinį pagrindą, bet ir apriboja galimybes įgyvendinti darbo teisinius santykius priimančioje valstybėje bei sukuria papildomus saitus su viešojo administravimo institucijomis. Teisinis reguliavimas lemia, kad dėl imigrantų įsidarbinimo, darbo keitimo ir pabaigos privalomos stebėsenos ir kontroliavimo į darbo santykius papildomai įsitraukia tokios valstybės įstaigos, kaip LR migracijos departamentas bei LR užimtumo tarnyba. Taigi, skirtingai nuo vietos gyventojų, imigrantų darbo santykiai yra labiau institucionalizuoti. Imigrantų darbo santykiai glaudžiai susiejami su priimančios valstybės viešosios teisės pagrindu kylančiais teisiniais santykiais, kurie taip pat persipina su darbo teisiniais santykiais. Šiame santykių spektre kylančios patirtys, elgsena, jausmai ir požiūriai sudaro prielaidas atskleisti imigrantų santykį su darbo teisinių santykių reguliavimu ir taikymu. Šioje aplinkoje taip pat kristalizuojasi teisinės sąmonės bruožai ir ją sąlygojantys veiksniai. Dėl minėtų aspektų šiame poskyryje skiriamas papildomas dėmesys būtent darbo ir su jais susijusių teisinių santykių turiniui.

Trečiųjų šalių piliečių darbo ir su jais susijusių teisinių santykių kontekstas yra gana platus, tačiau ši aplinka gali būti struktūruojama, atkreipiant dėmesį į politinių sprendimų, institucinės veiklos bei priimančios valstybės socialinės aplinkos aspektus. Pastarieji yra kildinami ir identifikuojami integracijos modeliuose (žr. 1 skyrių) ir reprezentuoja bei atliepia atskiras sritis ir veikėjus, dalyvaujančius integracijos procesuose. Tolesnėje trečiųjų šalių piliečių darbo ir su jais susijusių teisinių santykių konteksto apžvalgoje atkreipiamas dėmesys į šiuos tiesiogiai su imigrantų darbo santykiais susijusius aspektus:

- 1) teisinio reglamentavimo, t. y. trečiųjų šalių piliečių įsidarbinimo ir darbo teisinių santykių reguliavimo turinį / imigrantų darbo santykių įgyvendinimo politikos aspektus;
- 2) institucinį – priimančios valstybės įstaigų ir institucijų dalyvavimą darbo ir su jais susijusiuose santykiuose;
- 3) socialinį – trečiųjų šalių piliečių (tarp jų P. Azijos ir Afrikos imigrantų), įgyvendinančių darbo santykius, dinamiką Lietuvos dirbančiųjų visuomenėje;
- 4) imigrantų darbo santykių įgyvendinimo ir gynimo – teisės aktais numatytų teisių ir pareigų susižinojimo, darbdavio ir darbuotojo teisių gynimo praktiką.

Moksliniuose tyrimuose pastebima, kad Lietuvoje įgyvendinamos darbo jėgos migracijos politika nėra patraukli darbo migrantams, norintiems pasilikti šalyje ir integruotis į jos visuomenę (Žibas ir Petrušauskaitė, 2015a, p. 22). Ji nesukuria ilgalaikio gyvenimo šalyje perspektyvų, pastebimas tikslinių paslaugų prieinamumo poreikis (Petrušauskaitė ir kt., 2015, p. 67–68). Šiame kontekste svarbūs tampa visi darbo ir su jais susijusių teisinių santykių aspektai.

Aptariant trečiųjų šalių piliečių įsidarbinimo ir darbo teisinių santykių reguliavimo turinį, reikia pabrėžti, kad jis, visų pirma, reprezentuoja sudėtinę valstybės politikos dalį. Strateginiai migracijos ir integracijos politikos dokumentai Lietuvoje formuojami taip, kad atitiktų naudos valstybei kriterijų (žr. 4 lent.). Pastarasis yra – mažesnė „neto“ migracija, didesnės darbo jėgos pasiūlos ir darbo našumo poreikis rinkoje.

1.4 lentelė. Strateginiai migracijos ir integracijos politikos dokumentai Lietuvoje

Strateginis politikos dokumentas	Su migrantų darbo santykiais susiję migracijos politikos prioritetai
LR Vyriausybės nutarimas „Dėl Demografijos, migracijos ir integracijos politikos 2018–2030 metų strategijos įgyvendinimo 2020–2022 metų tarpinstitucinio veiklos plano patvirtinimo“	Ypač aukštos kvalifikacijos specialistų pritraukimas. Karjeros galimybių viešinimas ir užsienio studentų integraciją į Lietuvos darbo rinką. (LR Vyriausybės nutarimas „Dėl Demografijos, migracijos ir integracijos politikos 2018–2030 metų strategijos įgyvendinimo 2020–2022 metų tarpinstitucinio veiklos plano patvirtinimo“, 2020, p. 12).
LR Seimo nutarimas „Dėl Demografijos, migracijos ir integracijos politikos 2018–2030 metų strategijos patvirtinimo“	Proporcingas užsienio šalių piliečių atvykimas. Valstybės poreikius atitinkanti užsienio šalių piliečių imigracija. (LR Seimo nutarimas „Dėl Demografijos, migracijos ir integracijos politikos 2018–2030 metų strategijos patvirtinimo“, 2018, p. 21).
LR Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2014 m. sausio 22 d. nutarimo Nr. 79 „Dėl Lietuvos migracijos politikos gairių patvirtinimo“ pakeitimo“	Palankesnės imigracijos procedūros toms kategorijoms užsieniečių, kurių atvykimu suinteresuota Lietuva. Kvotų įvedimas trūkstamų profesijų darbuotojams iš trečiųjų šalių. (LR Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2014 m. sausio 22 d. nutarimo Nr. 79 „Dėl Lietuvos migracijos politikos gairių patvirtinimo“ pakeitimo“, 2020, p. 5).

Šaltinis: sudaryta autorės

Kiek dėmesingiau žvelgiant į migrantų darbo santykių politikos formavimą Lietuvoje, galima teigti, kad yra išskiriamos ir prioritetizuojamos atskiros „laukiamų“ migrantų grupės. Demografijos, migracijos ir integracijos politikos 2018–2030 m. strategijoje numatyta, kad kartu su grįžtama migracija proporcingas užsienio šalių piliečių atvykimas yra vienas tų elementų, kuris turėtų sumažinti neigiamą neto migraciją Lietuvoje (LR Seimo nutarimas „Dėl Demografijos, migracijos ir integracijos politikos 2018–2030 metų strategijos patvirtinimo“, 2018, p. 21). Dokumente pateikiamoje vizijoje nurodoma, kad turi būti vykdoma valstybės poreikius atitinkanti užsienio šalių piliečių imigracija (p. 3.). Atitinkamai LR Vyriausybės nutarime siūloma stiprinti Lietuvos, kaip geros vietos dirbti ir kurti verslą, įvaizdį užsienio šalyse, orientuojantis į užsieniečius (LR Vyriausybės nutarimas „Dėl Demografijos, migracijos ir integracijos politikos 2018–2030 metų strategijos įgyvendinimo 2020–2022 metų tarpinstitucinio veiklos plano patvirtinimo“, 2020, p. 12). Vyriausybės nutarime numatytų veiklų sąrašė

orientuojamasi į ypač aukštos kvalifikacijos specialistų pritraukimą, karjeros galimybių viešinimą ir užsienio studentų integraciją į Lietuvos darbo rinką.

Naujoje (2020 m.) LR Vyriausybės nutarimo redakcijoje „Dėl Lietuvos migracijos politikos gairių patvirtinimo“ siekiama griežčiau reaguoti į didėjančius imigrantų srautus, sudarančius konkurenciją Lietuvos gyventojams darbo rinkoje. Taip pat pastebimas siekis reaguoti į pasitaikančius piktnaudžiavimo atvejus praktikoje. Todėl atnaujintose gairėse matomas aiškus komunikavimas dėl darbo migracijos, kuri netenkina Lietuvos interesų, pozicija (LR Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2014 m. sausio 22 d. nutarimo Nr. 79 „Dėl Lietuvos migracijos politikos gairių patvirtinimo“ pakeitimo“, 2020, p. 5).

Lietuvos migracijos politika apibrėžia, kad Lietuvoje dirbti asmenys gali tiek kreipdamiesi dėl vizos D suteikimo (ilgalaikės nacionalinės vizos suteikimo) darbo pagrindu, tiek kreipdamiesi dėl leidimo gyventi Lietuvoje išdavimo darbo pagrindu (žr. 17 priedą „Darbo pagrindu atvykstančių gyventi Lietuvoje užsieniečių dalis“). Dalis imigrantų taip pat įgyja teisę dirbti, tačiau neturi pareigos to papildomai formalizuoti (pvz., studijuojantys ar turintys leidimą nuolat gyventi ar gyvenantys šeimos susijungimo pagrindu). Taigi Lietuvoje imigrantams taikomas skirtingas teisinis reguliavimas, kuris atsispindi darbo santykiuose. Visi teisiniai pagrindai ir imigrantų galimybės gyventi ir įsidarbinti Lietuvoje apibrėžiami įstatymu „Dėl Užsieniečių teisinės padėties“ (LR įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“, 2004), o reikalavimai detalizuojami lydimaisiais teisės aktais – LR socialinės apsaugos ir darbo ministro, LR vidaus reikalų ministro, LR užimtumo tarnybos direktoriaus įsakymais (žr. 15 priedą „Teisės aktai, reglamentuojantys imigrantų įdarbinimo teisinius santykius Lietuvoje“).

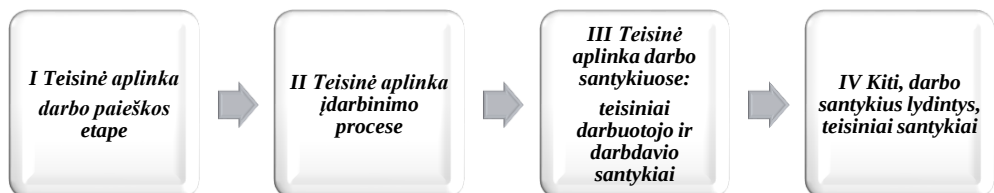
Apžvelgiant SADM ministro ir Užimtumo tarnybos direktoriaus įsakymais įtvirtintas tvarkas, reikia pastebėti, kad trečiųjų šalių piliečių įdarbinimo galimybės yra apribotos keliais aspektais. Pirmasis – teisinis reguliavimas, kuriuo apribojamos galimybės įdarbinti trečiųjų šalių pilietį, kaip aiškų prioritetą išlaikant Lietuvos gyventojus. Šis prioritetas atsiskleidžia per kvotų įvedimą ir sudėtingą (imlį laikui ir kitiems resursams) administracinę įdarbinimo procedūrą. Svarbu atsižvelgti į tai, kad, vadovaujantis šiomis tvarkomis, pagrindinės atsakomybės imigranto įdarbinimo procesuose yra darbdavio dispozicijoje. Trečiųjų šalių piliečiams šis minėtose tvarkose numatytas itin detalus teisinis reguliavimas yra neprieinamas, visų pirma dėl to, kad pagrindiniai dokumentai nėra išversti į Lietuvos kontekste pagrindines užsienio valstybės piliečiams reikiamas rusų ar anglų kalbas. Taigi, asmuo neturi net hipotetinių galimybių su jais susipažinti ir jais remdamasis įgyti daugiau galimybių spęsti dėl savo ateities planų. Pavyzdžiui, apsispręsti, kada ir kokiomis aplinkybėmis galėtų keisti darbdavį ir kada darbdavio keitimas sukels itin neigiamų pasekmių, nes nebus tenkinami administraciniai teisiniai reikalavimai / įsidarbinimo procedūros (daugiau apie tai trečiame skyriuje – aptariant santykius su administracinėmis institucijomis).

Taigi, su imigrantų įdarbinimo politika susijusius pamatinius sprendimus identifikuojame migracijos politikoje, kuri prioritetą teikia tam tikrų sričių specialistų įdarbinimui, siekiant, kad būtų užtikrinta trūkstamų specialybių darbuotojų pasiūla Lietuvoje. Šiuo pagrindu imigrantų atvykimas į Lietuvą darbo tikslais yra ribojamas

ir paremtas valstybės nustatytais kvotomis¹². Vis dėlto atitinkamose srityse siekiamos politikos įgyvendinimas nėra itin rezultatyvus. Tiek Migracijos politikos gairės (2014), tiek vėlesni statistiniai rodikliai atskleidžia, kad aukštos profesinės kvalifikacijos užsieniečių į Lietuvą atvyksta palyginti nedaug: 2017 m. išduotas 231 leidimas laikinai gyventi aukštos profesinės kvalifikacijos darbuotojams, 2018 m. – 391, 2019 m. – 407, 2020 m. – 367. Taip pat pastebimas neaukštos profesinės kvalifikacijos darbuotojų srautas, kuris sudaro papildomą konkurenciją Lietuvos darbo rinkoje.

Instituciniame imigrantų darbo ir su jais susijusių teisinių santykių spektre itin svarų vaidmenį atlieka valstybės įstaigos. Todėl privalu atidžiau pažvelgti į trečiųjų šalių piliečių darbo santykių teisinio reguliavimo turinį ir atsižvelgti į priimančios valstybės įstaigų ir institucijų įtaką į darbo santykius. Trečiųjų šalių imigrantų darbo santykių patirtys yra tiesiogiai sietinos su Lietuvos valstybės (biudžetinių) įstaigų ir institucijų veikla dar iki formalaus darbo santykių sudarymo. Tai yra vienas pagrindinių imigrantų darbo santykių bruožų, jų patirtis išskiriantis iš priimančios valstybės gyventojų įsidarbinimo ir darbo santykių patirčių. Valstybės įstaigų dalyvavimas taip pat yra svarbus elementas imigrantų darbo santykių keitimo ar pabaigos stadijose.

Vis dėlto įstaigų dalyvavimas ir vaidmuo imigrantų darbo ir su jais susijusiuosiuose santykiuose nėra vienodas ir priklauso nuo pastarųjų turinio ir stadijos, t. y. „darbo paieškos“, „įdarbinimo“ arba jau įgyvendinamų „darbo santykių“. Reikia atkreipti dėmesį, kad, be pastarųjų, susiklosto „kiti darbo santykius lydintys teisiniai santykiai“ bei įvairių valstybės įstaigų dalyvavimas juose (žr. 1.8 pav.).

1.8 pav. Trečiųjų šalių piliečių sąsajos su darbo santykių teisine aplinka. Šaltinis: sudaryta autorės

Valstybės įstaigų spektre esminius su imigrantų darbo santykiais susijusius teisinius klausimus pagal savo kompetencijas sprendžia Migracijos departamentas /

¹² Kvotos numatytos remiantis Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymu „Dėl užsieniečių, kurie atvyksta į Lietuvos Respubliką dirbti pagal profesiją, kuri įtraukta į Profesijų, kurių darbuotojų trūksta Lietuvos Respublikoje, sąrašą pagal ekonominės veiklos rūšis, kvotos 2021 metams patvirtinimo“. Remiantis ministru nutarimu, 2021 m. iš viso skirta 32 200 kvotų užsieniečiams, kurių profesija įtraukta į profesijų, kurių darbuotojų trūksta Lietuvos Respublikoje, sąrašą. Ji skirta paslaugų (11 600 / 36 %), pramonės (9 500 / 30 %, statybos (9 100 / 28 %), žemės ūkio (2 000 / 6 %) sektoriams. (LR SADM ministro įsakymas „Dėl užsieniečių, kurie atvyksta į Lietuvos Respubliką dirbti pagal profesiją, kuri įtraukta į Profesijų, kurių darbuotojų trūksta Lietuvos Respublikoje, sąrašą pagal ekonominės veiklos rūšis, kvotos 2021 metams patvirtinimo“, 2020; LR užimtumo tarnybos prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos direktoriaus įsakymas „Dėl Profesijų, kurių darbuotojų trūksta Lietuvos Respublikoje, sąrašo pagal ekonominės veiklos rūšis 2021 metams patvirtinimo“, 2020).

skyriai ir Užimtumo tarnyba (žr. 16 priedą „Lietuvos valstybės įstaigų funkcijos, sietinos su imigrantų įsidarbinimo ir darbo santykių įgyvendinimu“). Kitos įstaigos, pavyzdžiui, LR VDI, taip pat dalyvauja administraciniuose teisiniuose santykiuose, tačiau jų įsitraukimas nėra imperatyvus, ir dėl to ne toks intensyvus.

Aptariant trečiųjų šalių piliečių sąsajas su darbo santykių teisine aplinka, galima išskirti keturias sferas, kuriose atvykusieji dalyvauja. Pirmoji jų – teisinė aplinka darbo paieškos etape (I) imigrantams *de jure* užtikrinama teisė kreiptis tiek į Migracijos departamentą, tiek į Užimtumo tarnybą ir gauti informaciją ar konsultuotis dėl įsidarbinimui keliamų reikalavimų. Šiame etape yra svarbi LR užimtumo tarnyba, nes, remiantis LR užimtumo įstatymo 16 str. 3 d. 8 p., numatyta, kad LR užimtumo tarnyba išduoda leidimus dirbti Lietuvoje (ir priima sprendimus Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ ir jo įgyvendinamųjų teisės aktų nustatyta tvarka). Ir jeigu užsienietį ketinantis įdarbinti darbdavys turi teisę gauti neribotas užimtumo tarnybos paslaugas, tai imigranto statusas gali apriboti jo galimybes santykiyje su šia institucija.

Pavyzdžiui, teisė naudotis visomis Užimtumo tarnybos teikiamomis paslaugomis nėra garantuojama visoms imigrantų grupėms. LR užimtumo įstatyme yra numatyta, kad darbo rinkos paslaugos ir užimtumo rėmimo priemonės nėra taikomos:

- a) užsieniečiams, kurie pagal Lietuvos Respublikos teisės aktus nėra atleidžiami nuo pareigos įsigyti leidimą dirbti Lietuvos Respublikoje (1 str. 2 d. 3 p.);
- b) darbdaviams fiziniams asmenims, kurie nėra nuolatiniai Lietuvos Respublikos gyventojai (1 str. 2 d. 4 p.). Tačiau paslaugos dėl laisvų darbo vietų registravimo, informavimo ir tarpininkavimo įdarbinant taikomos ir darbdaviams, vykdančioms veiklą Europos ekonominės erdvės valstybėse narėse ir Šveicarijos konfederacijoje (1 str. 3 d.). Išimtimi laikoma konsultavimo paslauga apie sezoninį darbą, ir šia paslauga gali naudotis užsieniečiai, atvykstantys į Lietuvos Respubliką dirbti sezoninių darbų (Lietuvos Respublikos užimtumo įstatymas, 2016).

Reikia pastebėti, imigranto teisių ribos yra glaudžiai sietinos su jo teisiniu statusu. Aiškiausiai tai iliustruoja LR užimtumo įstatymo 24 str. 4 d. 10 p., kuriame yra numatyta, kad bedarbio statusas panaikinamas, kada baigiasi galioti bedarbio leidimas gyventi Lietuvoje (Lietuvos Respublikos užimtumo įstatymas, 2016).

Imigrantų iš trečiųjų šalių įdarbinimo stadija (II) yra siejama su darbo santykių formalizavimu. Įsidarbinimo formalizavimas – jau tolesnio etapo dalis, kada imigrantas turi potencialų darbdavį. Tai sudėtingesnis procesas, nes šiame etape reikia įrodyti, kad įstatymo keliami reikalavimai įdarbinimui yra išpildomi (juos apibrėžiančios tvarkos yra minimos 15 priede).

Kokia apimti į šį procesą įsitrauks Užimtumo tarnyba, priklauso jau nuo imigranto teisinio statuso, t. y. turėjimo / ne leidimo gyventi, leidimo gyventi teisinio pagrindo bei kitų lydinčių kriterijų ir išlygų, numatytų užsieniečių teisinės padėties įstatymo 44 str. bei SADM ministro įsakymuose. Šiame procese itin intensyviai dalyvauja ir LR migracijos departamentas bei įstaigos. Jos ne tik informuoja trečiųjų šalių piliečius apie įsidarbinimo teisinius pagrindus, bet ir sprendžia tokius klausimus, kaip leidimo gyventi Lietuvoje išdavimas darbo pagrindu. Tai, kad įsidarbinimo formalizavimo

stadijoje dalyvauja dvi valstybės įtaigos (MD ir UT), dažnai tampa imigrantų sumaišties priežastimi (plačiau – trečiame skyriuje).

Imigrantų darbo santykių teisinėje aplinkoje (III) aktualios išlieka tos pačios įtaigos (MD ir UT), pasikeičia tik pagrindas, dėl kurio į jas kreipiamasi, t. y. kai imigrantas nori keisti darbovietę arba darbo funkciją. Analogiškai (darbo apieškos etapui) teikiant konsultacijas dalyvauja tiek Migracijos departamentas, tiek Užimtumo tarnyba. Valdingų įpareigojimų srityje migracijos įtaigos kompetencija apima prievolę, nutrūkus imigranto darbo santykiams, konstatuoti leidimo gyventi pabaigą. Įstaiga taip pat įpareigota atlikti papildomą funkciją – tvirtinti imigranto darbovietės / darbo funkcijos pakeitimo faktą (LR įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“, 2004).

Apibendrinant darbo ir su ja susijusias aplinkas, galima pastebėti, kad atvykę į naują darbo rinką ir pradėję dirbti trečiųjų šalių piliečiai pirmiausia susiduria su darbo santykiuose garantuojamu darbuotojų teisių ir pareigų turiniu, kuris *de jure* nesiskiria nuo taikomo vietos gyventojams. Vis dėlto imigranto statusas gali lemti papildomus darbo teisinių santykių apsunkinimo elementus. Pavyzdžiui, papildomus darbo teisinių santykių pasibaigimo pagrindus (leidimo gyventi Lietuvoje pasibaigimo atveju), apsunkinti darbovietės keitimo ir įsidarbinimo procesus, tačiau formaliai tai niekaip neapriboja kitų darbuotojams suteikiamų teisių, numatytų Darbo kodekse ar kituose norminiuose aktuose. Vis dėlto nėra aišku, kaip šios teisės įgyvendinamos praktikoje esant mažiau palankioms sąlygoms ir ekstraordinariams darbo santykiams. Tai, kad atvykusieji susiduria su įvairiais darbo teisiniais santykius lydinčiais sunkumais, atskleidžia ankstesni tyrimai. Juose minima, kad darbo migrantai susiduria su įvairiais iššūkiais, tarp kurių ir informacijos trūkumas apie darbuotojams priklausančias socialines garantijas; akcentuojamas darbdavių piktnaudžiavimas darbuotojo imigranto teisinio statuso galimybėmis ir menkos atvykusiųjų perspektyvos derėtis dėl palankesnių darbo sąlygų (Petrušauskaitė ir kt., 2015, p. 66–67). Tyrėjai taip pat pastebi, kad Lietuvos imigracijos politika imigrantus traktuoja kaip darbo jėgą, o ne kaip žmones su ekonominiais, socialiniais ir kultūriniais resursais (Žibas ir Petrušauskaitė, 2015a, p. 22).

Susiklosčius ekstraordinariams darbo santykiams, t. y. kylant darbuotojo ir darbdavio ginčui, imigranto trečiųjų šalių piliečio institucijų spektre turėtų atsirasti ir darbuotojo teises ginanti LR valstybinė darbo inspekcija su ikiteisminėmis darbuotojų ir darbdavio ginčus sprendžiančiomis Darbo ginčų komisijomis. Nėra išsamaus atsakymo į klausimą, ar ir kaip imigrantai darbuotojai, ypač trečiųjų šalių piliečiai, naudojasi darbuotojų teisių gynimo mechanizmais Lietuvoje. Vis dėlto yra faktinės aplinkybės, kurios liudija apie imigrantų darbo teisių įgyvendinimo sunkumus, susijusius su darbo santykiais.

Nors ir nėra itin išsamių kiekybinių duomenų, galinčių atskleisti imigrantų teisinę elgseną, susijusią su darbo teisiniais santykiais, tačiau galima remtis neseniai pradėtais rinkti VDI DGK statistiniais duomenimis ir susipažinti su bendromis tendencijomis. Štai 2019–2020 m. statistiniais duomenys apie darbo ginčų nagrinėjimo mastą atskleidžia, kad užsieniečiai gana dažnai naudojasi šia valstybės neteismine ginčų sprendimo procedūra, spręsdami nesutarimus ar gindami teises darbo santykių srityje (žr. 1.5 lent.). Atsižvelgiant į dirbančių trečiųjų šalių imigrantų

skaičius, tiek 2019, tiek 2020 m. dominuoja kreipimaisi iš skaitlingiausių imigrantų grupių. Pagrįstai prašymų spręsti darbuotojo ir darbdavio ginčus gausa išsiskiria Ukrainos (2019-193 / 2020-334) ir Baltarusijos (2019-184 / 2020-287) piliečių iniciatyva. Tačiau nėra pastebima Afrikos piliečių skundų ir tik keli prašymai iš Pietų Azijos (2019-2 / 2020-7) kilusių asmenų. Vis dėlto gana didelį susidomėjimą kelia tai, kad užsieniečių prašymai bendroje dalyje sudaro nemenką nagrinėtų prašymų dalį: 2019 – 5,5 % ir net 2020 – 9,7 %. Visų pirma, pastebimas beveik padvigubėjęs kreipimūsi skaičius dėl nesutarimo su darbdaviu 2020 m. Covid-19 pandemijos metu. Jis rodo galimą darbdavių valią nepaisyti darbuotojų teisių ir itin didelį imigrantų darbuotojų pažeidžiamumą. Kol kas nėra aiškaus atsakymo, ar galime tai traktuoti kaip itin didelio pasitikėjimo valstybės institucijų veikla ženklą. Minėtu laikotarpiu Lietuvos mokslinių tyrimų diskurse trūksta studijų, kurios atkreiptų dėmesį į atvykstančiųjų teisinę elgseną. Šiame kontekste taip pat nėra aišku, kokia darbo santykių praktika susiklosto tarp Lietuvos darbdavių ir imigrantų, kurie yra pažeidžiami, t. y. išgyvena socialinės distancijos aplinkybes (pavyzdžiui, Afrikos ir Pietų Azijos).

1.5 lentelė. Imigrantų kreipimasis į LR VDI dėl darbo ginčų sprendimo

Metai	Lietuvoje visų užimtų asmenų sk. / samdomų darbuotojų sk. / užimtų užsieniečių sk. / % dalis	Bendras VDI DGK išnagrinėtų prašymų sk. Lietuvoje / Lietuvos piliečių / užsieniečių / užsieniečių dalis nuo visų išnagrinėtų ginčų	Lietuvos pilietybę turinčių užimtų asmenų sk., / dalis, kurių ginčus nagrinėjo DGK	Užsieniečių užimtų asmenų sk. / dalis, kurių ginčus nagrinėjo DGK	Užsienio valstybių piliečių kreipimasis į VDI Darbo ginčų komisiją pagal pilietybę	
2019	1378400 — užimti asmenys Lietuvoje 1217700 – Lietuvoje visi samdomi asmenys 68 600 t. y. 4,98 % – užimtų asmenų yra užsieniečiai ¹³ 5,63 % – užsieniečių nuo visų samdomų darbuotojų Lietuvoje	7579 — bendras Lietuvos piliečių — 7166 (sudaro –94,5 %) Iš jų užsieniečių – 413 (sudaro 5,5 %)	1309800 / – užimtų Lietuvos pilietybę turinčių asmenų 1149100 – samdomi darbuotojai – lietuviai 7166, t. y. 0,55 % užimtų	Preziumuojamas Lietuvos dirbančių užsieniečių skaičius — 68 600 Nagrinėta – 413 ginčų, tai sudaro 0,6 % samdomų užsieniečių skaičiaus	Trečiųjų šalių piliečiai	193 – Ukrainos 184 – Baltarusijos 7 – Rusijos 3 – Gruzijos 2 – Moldovos 2 – Madagaskaro 2 – Indijos 9 – Latvijos 5 – Lenkijos

¹³ Užimti gyventojai – asmenys, dirbantys bet kokią darbą, gaunantys už jį atlygį pinigais ar natūra arba turintys iš jo pajamų ar pelno. Kaip užimti traktuojami 15–89 metų gyventojai, tiriamąją savaitę ne trumpiau kaip valandą dirbę bet kokią darbą, už kurį gavo darbo užmokesį pinigais ar atlygį natūra ar iš kurio turėjo pelno ar pajamų, taip pat gyventojai, kurie turėjo darbą, bet tiriamąją savaitę laikinai nedirbo (Gyventojų užimtumo statistinio tyrimo metodika, 2021, p. 1).

			0,623 lietuvių samdomų	%		2 – Šveicarijos 1 – Bulgarijos 1– Estijos 1 – Ispanijos 1– Prancūzijos
2020	1358100 – užimti asmenys Lietuvoje 65600 užimti užsieniečiai (4,83 % iš užimtų asmenų) 1198400 – samdomi darbuotojai Lietuvoje 5,47 % – užsieniečių nuo visų samdomų darbuotojų Lietuvoje	7354 – bendras DGK prašymų skaičius Lietuvos piliečių – 6643 t. y. 90,3 % Iš jų užsieniečių – 711 t. y. 9,67 %	1132800 – bendras lietuvių darbuotojų skaičius DGK ginčai sudaro 0,586 % nuo samdomų lietuvių darbuotojų	Preziumuoj amas Lietuvoje dirbančių užsieniečių skaičius. Nagrinėta 711 – ginčų tai sudaro 1,08 % dirbančių užsieniečių skaičiaus	Trečiųjų šalių piliečiai 34 kitų valstybių – detalūs duomenys nepateikiami	334 – Ukrainos 287 – Baltarusijos 21 – Rusijos 12 – Azerbaidža no 10 – Turkijos 6 – Moldovos 7 – Indijos

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis VDI ir statistikos departamento duomenimis.

Igyvendinant darbo santykius, susiklosto ir (IV) kiti juos lydintys teisiniai santykiai su kitomis valstybės įstaigomis. Šio santykio turinys susijęs su tam tikrų darbdavio / darbuotojo prievolių valstybei įvykdymu. Pavyzdžiui, iš darbo santykių gautų pajamų atskaitymai Sodrai, taip pat prievolės, susijusios su pajamų mokesčio sumokėjimu Valstybinei mokesčių inspekcijai. Ir nors gana glaudžiai susiję su darbo santykiais, tačiau pastarieji teisiniai santykiai –išvestiniai, t. y. kyla dėl darbo santykių, bet nukreipia į administracinius teisinius santykius.

Apžvelgiant imigrantų darbo ir su jais susijusių teisinių santykių spektrą, galima pastebėti bent keliose teisės šakose pasiskirstančius teisinius santykius, t. y. darbo, administracinius, civilinius ir santykį su teisėsaugos institucijomis. Taigi darbo teisiniai santykiai imigrantus įveda ir į įvairių teisinių santykių spektrą, apimančią centrinius – darbo santykius, administracinius, kurių turinį sudaro tam tikros prievolės valstybei. Tik nedidelė, tačiau svarbi dalis yra susijusi ir su civiliniais teisiniais santykiais (sudarant civilines sutartis šalia darbo sutarties, pavyzdžiui, konfidencialumo). Kita aktuali, tačiau mažai tyrinėta sritis – imigrantų darbo teisinių santykių vystymasis persikeliant į teisingumą vykdančių ir ginčus administruojančių institucijų veiklos spektrą. Vis dėlto šioje srityje nėra gausu mokslinių tyrimų ar statistinių duomenų. Taigi, darbo ir su jais susijusių teisinių santykių spektras apima valstybės imigrantų darbo politiką, pagrindines viešojo administravimo funkcijas įgyvendinančių valstybės institucijų veiklą, kurios pagal savo kompetencijas sprendžia esminius su imigrantų įsidarbinimu susijusius teisinius klausimus bei ginčų ir teisminę praktikas. Atsižvelgiant į tai, kad mokslinių tyrimų apie imigrantų patirtis,

susijusias su darbo teisiniais santykiais, nėra gausu, toliau trečiame skyriuje bus analizuojamos atvykusiųjų patirtys, susijusios su darbo santykiais: kylantys iššūkiai bei jų sprendimo strategijos. Taip aptariami veiksniai, darantys įtaką imigrantų elgsenai.

1.3.3. Lietuvos visuomenės vaidmuo įgyvendinant imigrantų teisinius santykius

Atsižvelgiant į atliktą makroveiksmų analizę, galima teigti, kad visuomenės palaikymas, kuris yra skiriamas imigrantams, sudaro prielaidas gilesnei imigrantų teisei socializacijai. Taip pat suponuoja, kad adaptacijos laikas priimančioje visuomenėje bus sklandus. Vis dėlto Lietuvos kontekstą analizuojančiame moksliniame diskurse yra maža tyrimų, kurie empiriškai atskleistų, koks yra visuomenės vaidmuo imigrantų teisių įgyvendinimo ir gynimo procesuose, tačiau šio portreto kontūrus galima apibrėžti aptariant kitus rodiklius. Visų pirma, žvelgiant į atliktus mokslinius tyrimus, skirtus visuomenės nuostatomis imigrantų atžvilgiu, bei socialinės distancijos tyrimų rezultatus. Antra, aptariant visuomenės iniciatyvas, skirtas imigrantų integracijai, bei išskiriant nevyriausybinių sektoriaus veiklos bruožus ir sąsajas su visuomene imigrantų integracijos srityje. Šių veiksmų aptarimas sudaro prielaidas indikuoti migrantams palankų arba mažiau palankų priimančios visuomenės vaidmenį imigrantų teisių identifikavimo, įgyvendinimo ir gynimo procesuose. Minėti aspektai taip pat įgalina kelti klausimus apie imigrantų teisinės socializacijos bruožus ir priimančios valstybės visuomenės indėlį šiame procese.

Visuomenės nuostatų kaita imigrantų atžvilgiu bei socialinės distancijos tyrimų rezultatai įgalina pažvelgti į Lietuvos gyventojų požiūrį į imigrantus kaitą daugiau nei pastarojo dešimtmečio laikotarpiu (2008–2020 m.) Migrantų integracijos tyrimų srityje įžvalgas pateikia J. Kuznecovienė (2008), V. Beresnevičiūtė (2009, 2012), T. Leončikas (2009), G. Blažytė (2015, 2016, 2018, 2019), K. Žibas (2008, 2009, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2019). V. Platačiūtė (2014, 2017), M. Frėjutė-Rakauskienė (2015), V. Petrušauskaitė, A. Batuchina (2015), V. Pilinkaitė-Sotirovič (2011, 2012) ir kt. Tyrimų spektras apima migracijos politikos turinio aptarimą, migrantų pabėgėlių integracijos klausimus. Svarbūs ir siauresnis tyrimo aspektai – imigrantų integracija darbo rinkoje, imigrantų portretizavimas Lietuvos žiniasklaidoje, studentų imigrantų įsitvirtinimo klausimai ir kt.

Globalizacijos ir kartu migracijos tendencijos lemia vis didėjantį asmenų, gyvenančių ne savo kilmės valstybėje, skaičių. Lietuva taip pat susiduria su migracijos reiškiniu, ir nors imigrantų dalis bendroje gyventojų populiacijoje nėra didelė, tačiau pasižymi aiškia augimo tendencija (nuo 2007m. – 0,98 % iki 2018 m. – 1,76 %, 2021 m. – 3,12 %). 2021 m. pradžioje Lietuvoje gyvenančių užsieniečių skaičius siekė 76 511 (Migracijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, 2021, p. 15). Ir nors pastebimas atvykusiųjų skaičiaus didėjimas, tačiau nauji visuomenės nariai vis dar sudaro sąlyginai nedidelę jos dalį. Mokslinėje literatūroje taip pat atkreipiamas dėmesys į tai, kad „Lietuvos visuomenė pasižymi heterogeniškumu, tačiau jai nėra būdinga nei rasinė, nei stipriai diferencijuota religinė ar kultūrinė įvairovė“ (Žvinklienė ir kt., 2018, p. 102). Galbūt tai viena iš priežasčių,

kodėl Lietuvos piliečiai kol kas negali tiksliai identifikuoti diskriminacijos atvejų (Janušauskienė, 2019).

Visuomenės nuomonių tyrimuose imigracijos tendencijos yra pastebimos ir atskleidžia visuomenės nevienareikšmišką migracijos procesų vertinimą. Žvelgiant retrospektyviai į 2008–2020 m. laikotarpio Lietuvos gyventojų nuomonių tyrimus, galima stebėti ir įvardyti itin lėtai, tačiau kintančias nuostatas užsieniečių imigrantų atžvilgiu. Į šiuos pokyčius įsiterpia tarptautinėje erdvėje ir Lietuvos visuomenėje vykstantys migracijos krizės įvykiai, tačiau nėra mokslinių tyrimų, kurie pagrįstų / paneigtų jų ilgalaikį poveikį visuomenės nuostatoms atvykusiujų atžvilgiu¹⁴.

2008 m. J. Kuznecovienė bandė atsakyti į klausimus, ar tuometinė Lietuvos visuomenė yra, ar nėra atvira tautinė bendruomenė ir pagal kokius kriterijus konstruojamos šios ribos: ar tie kriterijai reiškia atvirumą, suteikiantį galimybę kitam tapti savam, ar, priešingai – barjeru, nepraleidžiančiu kito. Šio tyrimo rezultatai nuvedė prie tokių išsimenamų teiginių, kad „didžioji dauguma Lietuvos gyventojų su imigracija susijusius reiškinius vertina neigiamai“ (Kuznecovienė, 2008, p. 106). Tai puikiai iliustruoja apklausa, kada 86,7 % respondentų nepritarė nuomonei, jog padidėjusi šalies kultūrinė įvairovė, atsirandanti kaip imigracinių procesų rezultatas, gali būti vertinama kaip teigiamas reiškinys“ (Kuznecovienė, 2008, p. 106). Taigi, dar 2008 m. daroma išvada, kad „atvirumas kitam vargu ar gali būti konstatuojamas kaip lietuviškojo identiteto bruožas“ (Kuznecovienė, 2008, p. 107). 2009 m. pasirodžiusio tyrimo apie diskriminacijos toleravimą Lietuvoje autoriai atkreipia dėmesį, kad socialinio nepakantumo nuostatos gali būti diskriminacijos tikimybės rodiklis, o pastarosios „gali virsti diskriminacija esant palankiam kontekstui – kai Lietuvos gyventojai nedaug žino apie draudimus riboti asmens teises ir savo teisių gynimą ar nesuvokia diskriminacijos“ (Beresnevičiute ir Leončikas, 2009, p. 342). Net ir 2017 m. diskriminacijos suvokimas ir atpažinimas įvardijamas kaip rimta socialinė problema. Reprezentatyvus LSTC atliktas tyrimas atskleidžia, kad tik penktadalis apklaustųjų „aiškiai supranta, kokios situacijos gali būti priskirtos diskriminacijai, o 23 % respondentų, nepriklausomai nuo to, kaip supranta diskriminaciją, negali pasakyti, ar yra ją patyrę, ar ne“ (Janušauskienė, 2019, p. 105).

2010 m. Tarptautinės migracijos organizacijos (toliau – TMO) atliktos apklausos duomenys nurodo, kad „absoliuti dauguma (57,8 %) Lietuvos gyventojų imigraciją į Lietuvą kaip reiškinį vertina neigiamai, ir tik 18,8 % teigiamai“ (Sipavičienė ir kt., 2010, p. 8). 2011 m. M. Taljūnaitė (2011) pateikia panašias išvadas, kaip ir J. Kuzniacovienė (2008), aptardama imigrantų valstybės ir neimigracines valstybės bruožus, Lietuvos atvejui priskyrusi kelių aspektų sinergiją, kur vienas jų „a) atvirumas savo piliečiams“, kitas „b) „siauri“, bet atidaryti „varteliai“ imigrantams“ (Taljūnaitė, 2011, p. 55). Minėtas to laiko tendencijas tarsi atkartoja tarptautinio tyrimo „Migrantų integracijos politikos indeksas“ (MIPEX 2015) rezultatai, kurių pagrindu nustatyta, kad Lietuvoje taikytos integracijos politikos priemonės įvertintos kaip sąlyginai nepalankios imigrantams ir priskirta 34-a vieta iš 38 tyrime dalyvavusių (visų ES ir kt.) valstybių (Huddleston ir kt., 2015)

¹⁴ Moksliniuose tyrimuose kol kas nekommentuojamos 2021 m. migracijos krizės pasekmės ir visuomenės nuomonės. Tikėtina, kad nuomonė bus pakitusi, tačiau, nesant objektyvių, reprezentatyvių tyrimų, negalima daryti išankstinių išvadų.

Aptardami 2015 m. Lietuvos gyventojų nuostatas dėl socialinių grupių, Blažytė ir kt. (2016) pastebi visuomenės neigiamas vertinimo tendencijas (jų stiprėjimą) ir nepakantumo pažeidžiamoms socialinėms bei etninėms grupėms išlaikymą (G. Blažytė ir kt., 2016). Vis dėlto 2017 m. Eurobarometro (Integration of immigrants in the European Union) apklausos duomenys nerodo, kad lietuviai būtų ypač neigiamai nusistatę imigrantų atžvilgiu. Ir nors 28 % apklaustųjų imigraciją įvardija daugiau kaip problemą nei galimybę, vis dėlto panaši dalis (26 %) mano, jog tai daugiau galimybė nei problema. Didelė dalis likusių respondentų turi potencialą į imigravusį pažvelgti ne vien iš neigiamos pusės, pavyzdžiui, yra manančių, kad imigracija gali sujungti abu minėtus scenarijus (27 %) („tiek galimybė, tiek problema“), ar galvojančių, kad imigracija nėra „nei problema, nei galimybė“ (16 %). Minėti duomenys rodo kiek kintančias bendras tendencijas ir visuomenės palinkimą ne į tokias radikalias nuomones imigravusių užsieniečių atžvilgiu.

Taip pat svarbu atžvelgti ir pagrindines priežastis, susijusias su neigiamomis nuostatomis užsieniečių imigrantų atžvilgiu. 2009 m. atlikto nuostatų tyrimo apie Lietuvoje gyvenančius užsieniečius ne ES piliečius duomenys atskleidžia, kad „daugumos Lietuvos gyventojų (61 %) nuomone, į Lietuvą atvykstantys užsienio šalių darbuotojai gali sukelti socialinių neramumų; daugiau nei pusė (57 %) apklaustųjų mano, kad Lietuvoje jau pakanka imigrantų, ir negalima leisti, kad jų atvyktų daugiau. Iš tyrimo dalyvavusių respondentų daugiau negu pusė (52 %) neįžvelgia į Lietuvą atvykstančių užsienio šalių darbuotojų naudos Lietuvos ekonomikai“ (Žibas ir Platačiūtė, 2017, p. 18). A. Telešienės tyrime (2013) nurodoma, kad atvirumas imigracijai gali būti reikšmingai susijęs su imigrantų keliamų ekonominių ir kultūrinių grėsmių suvokimu visuomenėje (Telešienė, 2013, p. 133). Šį teiginį papildė TMO atliktos apklausos rezultatai (Sipavičienė ir kt., 2010), kuriais visų pirma siekta įvertinti visuomenės suvokiamus ekonominio pobūdžio grėsmės aspektus. Apklausoje „paprašyti paaiškinti konkrečiau, kodėl „blogai“, kad užsienio piliečiai atvyksta dirbti ir gyventi į Lietuvą, absoliuti dauguma respondentų (84,7 % dėl ES migrantų ir 72,5 % dėl trečiųjų šalių migrantų) nurodė tokias priežastis, kaip konkurencijos baimė („užima darbo vietas“, „išstumia lietuvius į užsienį“, „mažina atlyginimus“)“ (Sipavičienė ir kt., 2010, p. 12). Antrame plane apklaustieji nurodė problemas, susijusias su kultūriniais skirtumais, užsieniečių nenoru integruotis bei nusikalstamumo didėjimu. Nepaisant to, kad minėtas nusikalstamumo aspektas nėra tarp lyderiaujančių priežasčių (6,3 %), tačiau jo paminėjimas suponuoja, kad daliai visuomenės jis yra svarbus vertinant užsieniečio buvimą šalia.

Kitas svarbus aspektas yra priimančios visuomenės elgsena teisinių santykių srityje, t. y. tai, ką atvykusieji gali pastebėti ir kokios elgsenos „mokyti“. 2017 m. atlikto reprezentatyvaus tyrimo apie diskriminacijos suvokimą ir požiūrį į lygių galimybių principo užtikrinimą Lietuvoje duomenys atskleidė, jog lietuviai nepasitiki institucijomis ir siekia su diskriminacija susijusius klausimus spręsti individualiai. Svarbu yra tai, kad „nepasitikėjimas valstybe ir jos gebėjimu apginti piliečių teises respondentų yra laikomas esminiu demotyvuojančiu veiksniu, atgrasančiu žmones nuo kovos už savo teises“ (Janušauskienė, 2019, p. 106). Aptardami reiškiamą pasitikėjimą teisėsaugos institucijomis, matome kiek kitokius – didesnio pasitikėjimo ženklus. Aptardamas pasitikėjimo teisėsaugos institucijomis Lietuvoje rodiklius, E.

Visockas (2016) teigia, kad „skirtingi pasitikėjimo elementai visuomenės vertinami gana skirtingai, taip pat skiriasi nuo „apibendrinto“ pasitikėjimo“, tačiau daro išvadą, kad „didžioji dauguma gyventojų jaučia pareigą paremti policijos sprendimus ir veiklą“ ir patvirtina jos legitimumą (Visockas, 2016, p. 88–89, 112).

Taigi, apibendrinant galima teigti, kad atvykusieji susiduria su visuomene, kurioje socialinė ir institucinė distancija yra galima dėl įvairių priežasčių. Priimančioje visuomenėje vyrauja nuosaikus pasitikėjimas valstybės institucijų darbu ir sąlyginai (priklausomai nuo vertinimo kriterijų) teigiamai vertinama teisėsaugos institucijų veikla. Šiomis aplinkybėmis galima daryti prielaidą, kad asmens teisių ir pareigų susižinojimas ir įgyvendinimas išskirtinai priklauso nuo socialinių / ekonominių resursų, todėl atvykusiems yra itin svarbūs saitai su ta visuomenės dalimi, kuri, pagal apklausų rezultatus, rodo palankumą imigrantams.

2. LIETUVOJE GYVENANČIŲ AFRIKOS IR PIETŲ AZIJOS IMIGRANTŲ TEISINIŲ SANTYKIŲ PATIRČIŲ, TEISINĖS SĄMONĖS BRUOŽŲ JUOS SĄLYGOJANČIŲ VEIKSNIŲ TYRIMO METODOLOGIJA

Imigrantų teisinė sąmonė ir jos raiška moksliniuose tyrimuose gali būti traktuojama ir tiriama kaip tam tikras socialinio gyvenimo konstruktas. Teisinės sąmonės tyrimo kontekste ši prieiga nukreipia į atvykusiųjų patirtis, susijusias su priimančios valstybės teise, kaip į atskirą reiškinį. Kokybinių tyrimų prieigos pasirinkimas tolesniame tyrime yra sąlygotas pagrindinio tyrimo tikslo – atskleisti imigrantų patirtis ir santykį su priimančios valstybės teise. Šis procesas nėra išimtinai nukreiptas į teorijos formavimą, taip, kaip tai suprantama grindžiamąjoje teorijoje, o labiau į reiškinio (asmuo kitoje teisinėje sistemoje) atskleidimą. Jis labiau praturtina esančias teorijas (tyrimo atveju – teisinio sąmoningumo) nei formuoja naujas. Siekiant šio darbo tyrimo tikslų, kur kas artimesne galėtų būtų tematinė analizė, kuri nukreiptų tyrimo dėmesį į atvejų kontekstą. Vis dėlto disertacijos tyrime akcentuojami teisinės sąmonės teorijoje numatyti ir labiau į individą nei į aplinką nukreipti tyrimo elementai (asmens diskursas, jo jausmai ir elgsena).

Šioje disertacijoje itin svarbus teisinių santykių laukas, kuriam aprašyti ir analizuoti iš dalies (t. y. tik pasirenkant tyrimo elementus) pritaikoma ir pozityvistinė prieiga. Ir nors pastaroji yra „redukcionistinė, tačiau logiška, akcentuojanti empirinių duomenų rinkimą, orientuota į priežasties ir pasekmės dėsnius bei apibrėžianti pagal iš anksto numatytas teorijas“ (Creswell, 2007, p. 20). Siekiant visapusiškai atskleisti (individo ir konteksto) imigrantų patirtis santykyje su priimančios valstybės teise, toliau bus svarbus ir struktūruotas, ir siauresnis (bet tikslus) požiūris į tokius tyrimo elementus, kaip „teisė“, o atliekant tyrimus naudojama kokybinė turinio analizė.

2.1. Empirinio tyrimo tikslas ir elementų pasirinkimo pagrindimas

Empirinio tyrimo objektas yra Lietuvoje gyvenančių Afrikos ir Pietų Azijos valstybių piliečių patirtys teisinėje sistemoje, požiūriai, jausmai / emocijos ir elgsena. Šie elementai atspindi teorinėje dalyje įvardytas teisinės sąmonės sudedamąsias dalis. Atsižvelgiant į teorinėje dalyje aptartą poreikį detaliau ištirti imigrantų patirtis ir teisinės sąmonės bruožus, disertacijoje atliekamas empirinis tyrimas, kurio pagrindinis tikslas – ištirti Lietuvoje gyvenančių Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų požiūrius. Susijusius su priimančios valstybės teisinio reguliavimo sritimi, jo įgyvendinimu bei atskleisti kylančias atvykusiųjų elgsenas ir jausenas, susijusias su teisiniais santykiais. Įvertinus minimas atvykusiųjų patirtis, išskirti teisinės sąmonės bruožus ir juos sąlygojančius veiksnus.

Siekiant išskirti imigrantų teisinės sąmonės bruožus, jų formavimąsi ir raišką sąlygojančius veiksnus priimančioje valstybėje, neišvengiamai susiduriama su tyrimo elementų apibrėžtumo klausimu. Visų pirma, svarbu atsižvelgti, kokia teisinės sąmonės apibrėžtis pateikiama moksliniuose tyrimuose. Adaptuojant Chua ir Engel

(2019) išskirtas dedamąsias, galima išskirti tokias migrantų teisinės sąmonės dedamąsias: a) tai, ką asmuo mąsto ir sako apie teisę priimančioje valstybėje; b) tai, kaip jaučiasi pastarosios atžvilgiu, ir c) tai, kaip elgiasi, susidūręs su teise priimančioje valstybėje (Chua ir Engel, 2019). Tačiau tai nėra plačiausia teisinės sąmonės apibrėžtis. Siekdami apibendrinti teisinės sąmonės turinio elementus, F. Horáka, D. Lackobas ir A. Klocckas teisinės sąmonės tyrimų sisteminėje literatūros analizėje pastebi šešis esminius komponentus. Tarp jų yra bendrosios ir specialiosios žinios, įgūdžiai, požiūriai, pasitikėjimas ir tapatybė (angl. *identity*) (Horáka ir kt., 2021). Remiantis šiuo aiškinimu, būtų aktualu atsižvelgti ir į imigrantų turimų žinių ir įgūdžių lygmenį bei į asmens tapatumo aspektą priimančios valstybės teisinėje sistemoje. Vis dėlto žinių lygmens dedamoji atsiskleidžia per atvykusiųjų teisinių santykių vertinimą, o tapatybės priimančios valstybės teisinėje sistemoje dėmuo yra išreiškiamas per jau minėtas tris teisinės sąmonės dedamąsias.

Taigi, remiantis teisinės sąmonės teorijoje pateikiamomis kategorijomis, galima išskirti bent tris pamatinius empirinio pažinimo lygmenis, kurie aprėpia asmens požiūrius, jausmus ir emocijas bei elgsenos formas priimančios valstybės teisinių santykių srityje. Visi šie elementai reiškiasi atvykusiųjų patirtyse, kuriose taip pat atsispindi, kiek ir kaip asmuo naudojasi savo turimomis žiniomis ir kiek jis save sieja su priimančios valstybės teisine sistema, t. y. jaučiasi jos dalimi.

Visi minėti dėmenys reiškiasi tam tikroje socialinių santykių plotmėje, t. y. tam tikros valstybės teisinėje sistemoje, ir šiame kontekste taip pat turi būti atsakyta į keletą esminių klausimų. Visų pirma, kas yra teisė ir kaip ji traktuojama teisinės sąmonės tyrimuose. Antra, kokioje socialinių santykių plotmėje reiškiasi asmens teisinė sąmonė.

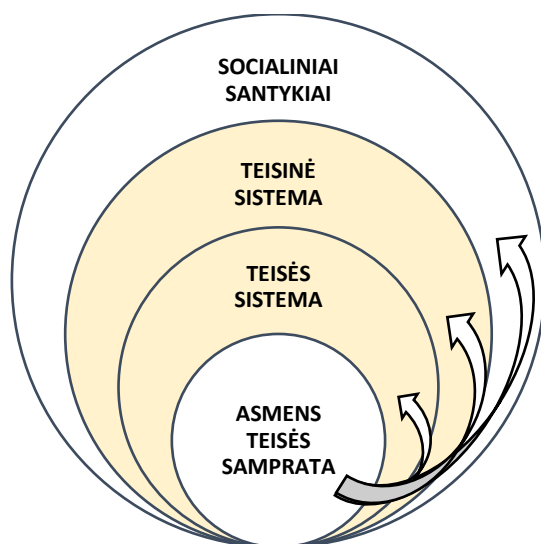
Kaip jau minėta, dėl skirtingų teorinių prieigų teisinės sąmonės tyrimuose teisės konceptas nėra suprantamas vienodai (Aidinlis, 2019; Chua ir Engel, 2019b; Halliday, 2019 ir kt.). Aidinlisas (2019) šios situacijos sprendinius mato siūlydamas identifikuoti, kur ir kaip „teisės“ elementas yra traktuojamas teisinės sąmonės tyrime. Pavyzdžiui, autorius siūlo žvelgti į tai, kokią teorinį požiūrį reprezentuoja teisinės sąmonės tyrimo klausimai, ir į tai, kokiam kintamajam „teisė“ yra priskiriama – priklausomam ar ne. Remdamasis šiomis įžvalgomis, mokslininkas „teisės“ koncepto aiškinimą ir taikymą teisinės sąmonės tyrimuose susintetina į kelis požiūrius: sudėtinį (angl. *constitutive*), instrumentinį (angl. *instrumental*) ir hibridinį / mišrų (angl. *hybrid*). Visų pirma, jis pastebi, kad pagrindinė skirtis tarp skirtingo interpretavimo, kas yra „teisė“, atsiranda dėl to, kad moksliniuose tyrimuose siekiama skirtingų tikslų ir atitinkamai formuojami skirtingi tyrimo klausimai. Pavyzdžiui, remiantis „sudėtinio“ požiūriu, dalis teisinės sąmonės tyrimų teisę traktuoja kaip sudėtinį socialinio gyvenimo elementą, kuris egzistuoja ir yra kuriamas visuomenėje. Remiantis šiuo požiūriu, svarbios tiek valstybės, tiek ir sociumo kuriama teisė ir jos sampratos, o tyrimais siekiama šį santykį aprašyti, ypatingą dėmesį skiriant teisės hegemonijos aspektui (apie teisės hegemoniją plačiau teorinėje dalyje). Kita dalis tyrimų remiasi instrumentiniu (angl. *instrumental*) požiūriu, kur teisė traktuojama kur kas siauriau – kaip atskiras socialiniams santykiams įtaką darantis veikėjas – „nepriklausomas kintamasis“, dažnai identifikuojamas kaip formalūs valstybės paliepimai. Šiuose tyrimuose klausiama, kokie yra objektyviosios teisės taikymo

aspektai arba trūkumai (akivaizdžiai matoma „gap“/trūkstamų ar neatliekamų tyrimų srityje). Tarp minėtų dviejų perspektyvų numatoma ir „hibridinė / mišri“ prieiga, t. y. kada tyrėjas pradeda tyrimą nuo objektyvios teisės kaip nepriklausomo kintamojo ir toliau jį tęsia analizuodamas, įtraukdamas kur kas platesnį santykių spektrą. Šis požiūris jungia sudėtinio ir instrumentinio požiūrių prieštaras, nes moksliniame tyrime klausima, kaip patys asmenys supranta, kas (jiems) yra teisė. Taip yra įveikiama kritika dėl teisės hegemonijos propagavimo (kada teisės samprata yra „įteigiama“ ir dominuojanti). Atitinkamai minėtuose „teisės“ sampratos „instrumentiniame“ ir „mišriame“ požiūriuose pagrindinis tyrimo dėmesys sutelkiamas į teisės mobilizavimo teorinę prieigą (Aidinlis, 2019, p. 498–501).

Remiantis minėto tyrimo išvalgomis, tolesnėje empirinio tyrimo formavimo ir vykdymo strategijoje bus vadovaujamasi minėta, „mišraus“ požiūrio prieiga. Pastaroji įgalina teisinės sąmonės sąvoką traktuoti ne tik kaip itin sudėtingą darinį, tačiau ir kaip tokį, kurį galima išskaidyti ir, pasak S. Aidinliso, naudoti analizėje, taikant skirtingus konceptus (Aidinlis, 2019, p. 511)

Taigi, atsižvelgiant į jau paminėtus mišrios prieigos privalumus, tolesniame tyrime bus vadovaujamasi dviem prieigomis: teisė traktuojama kaip priklausomas kintamasis, kaip „viena iš“ socialinių veikėjų, kurios samprata gali būti kuriama ir taikoma visuomenės narių. Vis dėlto, vadovaujantis „instrumentiniu“ požiūriu, pozityvioji teisė ir iš jos kylantys teisiniai santykiai tyrime traktuotini kaip pirmasis „atskaitos“ taškas, kuriuo remiantis galima identifikuoti teisinės sąmonės bruožus pagal jau minėtus tris teisinės sąmonės empirinio pažinimo lygmenis: asmens požiūrius, emocijas bei elgsenos formas. Reikia pastebėti, kad, vadovaujantis plačiausia prieiga ir teisę traktuojant kaip asmens subjektyvų suvokimą apie ją, į šią tyrimo erdvę įsitraukia daugelis įvairių kultūros, religijos ir kitų veiksmų, kurie gali dalyvauti asmens sampratoje apie teisę (Menski, 2009, p. 200–202). Vis dėlto tai nereiškia, kad pastarieji eliminuoja valstybės pozityviosios teisės egzistavimą, vaidmenį ir kuriamą santykį su ja. Priešingai, jų egzistavimas tampa dar labiau pastebimas, analizuojant santykį su pozityvia – valstybės kuriama teise.

Minėta prieiga taip pat įgalina atsakyti ir į kitus klausimus: kokioje erdvėje galima pastebėti asmens teisinės sąmonės raišką? kur reiškiasi asmens teisinė sąmonė ir koks jos santykis su priimančios valstybės teisine sistema? Siekiant empirinio tyrimo tikslumo, pirmiausia bus žvelgiama į imigravusio asmens teisės sampratą ir jos dedamąsias, o toliau analizuojamas su pozityvia teise susijęs teisinių santykių laukas.

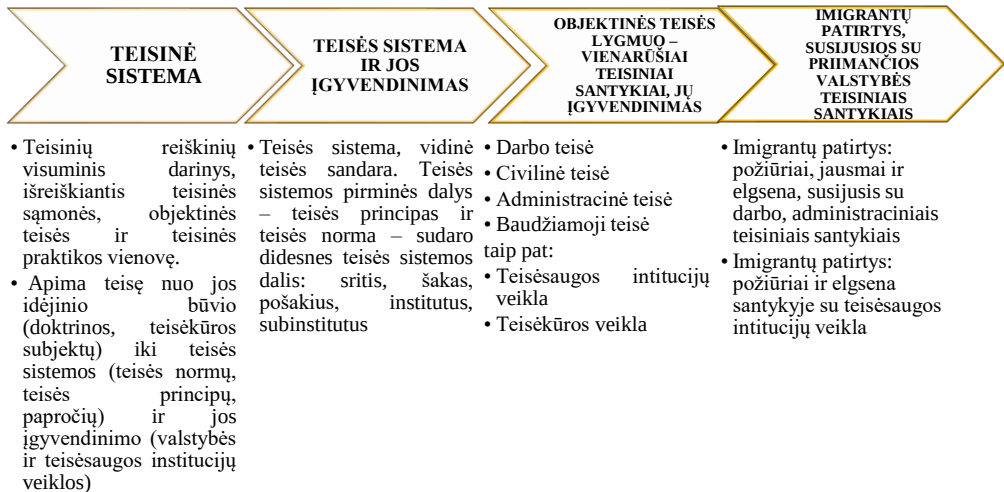
2.1 pav. Asmens teisės samprata ir ją sąlygojančių santykių spektras. Šaltinis: sudaryta autorės

Remiantis šia prieiga, nėra neigama, kad asmens teisės samprata yra socialinių santykių konstruktas ir gali įgauti įvairias formas, tačiau toliau empirinio tyrimo instrumente apsiribojama tik tais santykiais, kurie yra susiję su pozityvios valstybės teise. Taigi, pozityvioji teisė yra „viena iš“ galimų teisės sampratų, tačiau dėl jos objektyviai pamatuojamo egzistavimo ji yra sudedamoji dalis visų sociumo narių gyvenime.

Taigi, analizuodami atvykusiųjų teisinės sąmonės bruožus, visų pirma žvelgiame į teisinės sistemos, toliau siauresnės jos dedamosios – nacionalinės teisinės sistemos ir jos teisės sistemos elementus. Taip aptariamas makrolygmens tyrimo laukas ir teisė (objektyvia prasme) jame. Tik po šios makrolygmens dedamųjų santykio su subjektu (imigrantu) apžvalgos bus priartėjama prie mikrolygmens – imigrantų teisinės sąmonės tyrimo, remiantis jau minėta triada (požiūriais, emocijomis bei elgsena), bei atsižvelgiama į žinių, įgūdžių bei tapatybės raiškos aspektus.

Aptariant teisinės sistemos lygmenį, reikia pastebėti, kad lyginamosios teisėtyros mokslininkai išskiria plačiausias savo turiniu teises struktūras – teisės tradicijas. Imigruojančio asmens patirtis yra unikali tuo, kad jis pakeičia ne tik savo socialinę aplinką, tačiau ir (tikėtina) teisinę ir teisės sistemas, kurios priimančioje valstybėje pasižymi kitokiomis charakteristikomis nei kilmės valstybėje. Žvelgiant iš makrolygmens perspektyvos, „teisė“ priimančioje valstybėje pirmiausia gali būti charakterizuojama per jos priskyrimą tam tikrai teisei sistemai. Vis dėlto pastaroji prieiga yra metodologiškai problemiška – mokslinėje literatūroje nurodomas itin platus teisinės sistemos dedamųjų spektras (žr. 1 skyrių), o ir įprasta teisinių sistemų tipologija yra kritikuojama dėl neaiškos taksonomijos ir neatliepimo į šio laiko realijas (Csaba, 2020; Husa, 2004, 2016, p. 13). Pastaroji situacija pagrįstai įpareigoja susiaurinti tyrimo lauką ir toliau vadovautis „instrumentine“ teisės traktavimo prieiga

ir taip (empirinio tyrimo instrumente) susisaistyti su jurisprudencijoje taikomu pozityviosios teisės sampratos aiškinimu¹⁵. Minėtu pagrindu toliau formuojamas ir itin tikslus tyrimo instrumentas (detaliau apie tyrimo instrumentą žr. 2, 3, 4, 11 priedus). Atsižvelgiant į jau minėtą argumentą, empirinio tyrimo instrumente vienu svarbiausių teisinės sistemos elementų tampa priimančios valstybės teisės ir jos įgyvendinimo sistema. Pagal šį pasirinkimą, teisės sistema traktuojama kaip teisinės sistemos visumos dalis (Galginaitis, 2002; Jankevičiūtė-Lastauskienė ir kt., 2020, p. 211). Remiantis mokslinėje literatūroje pateikiamais teisinės sistemos apibrėžimais, toliau gilinamasi į pozityviosios teisės lygmenį, kurį H. Merrymanas ir R. Pérez-Perdomo'as (2017) dar įvardija kaip teisės sistemos organizavimą, o M. A. Glendonas, M. V. V. Gordonas, C. Osakwe'as išskiria kaip teisės šakas ir teisės institutus (Glendon ir kt., 1993). Analogiškai šis pozityviosios teisės dėmuo tiesiogiai atsikartoja ir kituose mokslinės literatūroje pateikiamuose teisinės sistemos apibrėžimuose (Duve, 2018, p. 21; Galginaitis, 2002; Jankevičiūtė-Lastauskienė ir kt., 2020, p. 212; Vaišvila, 2009, p. 358).

2.2 pav. Empirinio tyrimo elementų pasirinkimo strategija. Šaltinis: sudaryta autorės

Teisės sistemos įgyvendinimas yra paremtas teisiniu reglamentavimu ir institucijų veikimo sistema. Ši sistema priskiriama teorinėje dalyje išskirto, mezolygmens, kuris sąlygoja imigrantų teisinę sąmonę, veiksniams. Dėl šios priežasties empirinio tyrimo instrumente, visų pirma, apsiribojama 1) imigrantų patirtimis, požiūriais, jausmais ir elgsena susidūrus su teisiniu reguliavimu ir jo

¹⁵ Teisinis pozityvizmas remiasi teisės aiškinimu, kuris teikia objektyviajai teisei pirmumą ir siejamas su valstybės nustatytų ir valstybės valią išreiškiančių įpareigojamų teisės normų rinkiniu. Taigi, teisė sutapatinama su valstybės leidžiamomis teisės normomis (Kelsen, 2002, p. 234–257; Vaišvila, 2009, p. 72).

įgyvendinimu darbo, civilinės ir administracinės teisės šakose, kurios ir yra teisės sistemos dedamosios¹⁶, bei 2) imigrantų patirtimis, požiūriais, jausmais ir elgsena susidūrus su teisėsaugos institucijų veikla. Toliau apibrėžiant empirinio tyrimo lauką, atsižvelgiama į teisinio reglamentavimo ir institucijų sąveikas. Itin svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad kiekviena teisės šaka turi konkretų reguliavimo dalyką ir metodą, nukreipiantį į vienos rūšies visuomeninius teisinius santykius, tačiau būtent teisėsaugos institucijų veiklos spektras nėra nukreiptas į vienos rūšies teisinius santykius (Danišauskas, 2013, p. 15). Pavyzdžiui, policijos, prokuratūros, antstolio vaidmuo gali būti svarus asmens teisių gynbos procese, nepaisant teisinių santykių priskyrimo civilinei, darbo ar baudžiamajai teisei¹⁷, ir taip atveria kelius vertinti platesnį subjektų ratą. Taigi atsiranda papildoma ir svari santykių plotmė, t. y. imigrantų santykis su teisingumo (teismai) ir įvairiomis teisėsaugos (policija, prokuratūra, sienos kontrolė ir kt.) bei privatumo požymių turinčiomis teisėsaugos institucijomis (Lietuvos advokatūra, antstoliais, notariatu¹⁸). Dėl šios priežasties, besiklostant įvairiems socialiniams santykiams, teisėsaugos institucijų vaidmuo gali tapti itin svarus teisinius santykius lydinčiame kontekste.

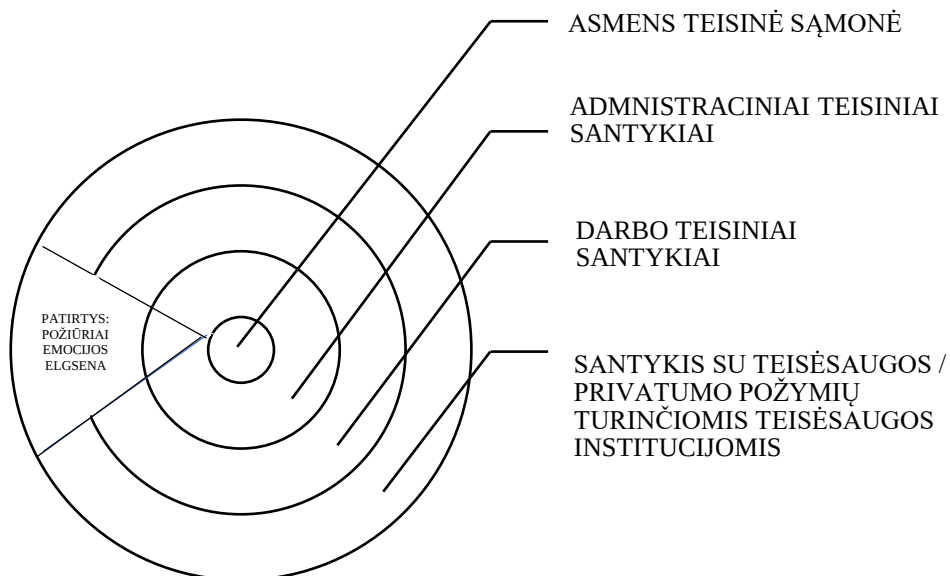
Apibendrinant galima teigti, kad, siekiant kuo išsamiau ir metodologiškai tiksliau aptarti imigrantų santykį su teise priimančioje valstybėje, būtinybe tampa į tyrimo instrumento rodiklius įtraukti ir atitinkamai aptarti santykį su įvairiomis teisėsaugos institucijomis. Atsižvelgiant į šiuos argumentus, tolesniam tyrimui numatomi (plačiomis kategorijomis) šie teisiniai santykiai:

1. darbo ir administraciniai teisiniai santykiai;
2. santykis su valstybės teisingumo ir teisėsaugos institucijų veikla (teismais, policija, sienos apsaugos kontrole ir kt.);
3. santykis su privatumo požymių turinčiomis (arba nepriklausomomis) teisėsaugos institucijomis (advokatų, antstolių, notarų veikla).

¹⁶ Baudžiamosios teisės sprendžiami susiklostantys teisiniai santykiai nėra *tiesioginis* tyrimo objektas dėl toliau minimų priežasčių: 1) baudžiamosios teisės sprendžiami susiklostantys teisiniai santykiai – kraštinis teisinių santykių atvejis ir nėra įprasta kasdinių teisinių santykių dalis; 2) itin siauras baudžiamosios teisės sprendžiamų susiklostančių teisinių santykių atvejų skaičius; 3) dalis empiriniame tyrime aptariamų atvejų, susijusių su baudžiamosios teisės sprendžiamais susiklostančiais teisiniais santykiais, įtraukiami į santykių su teisėsaugos institucijomis aptarimą.

¹⁷ Keli galimi pavyzdžiai iš empirinio tyrimo medžiagos: susiklosčius konfliktiniams santykiams tarp nuomotojo ir nuomininko dėl pasirašytos sutarties vykdymo, vienos iš šalių prašymu klausimą spręsti pakviečiama teisėsaugos institucija – policija. Taip į civilinių teisinių santykių lauką įtraukiama ir teisėsaugos institucija. Kitas pavyzdys – verslo vykdymo atveju nesumokėjus mokesčių, imigrantas sulaukia antstolio veiksmų – išieškojimo.

¹⁸ Valstybės kontroliuojamos profesinės veiklos.

2.3 pav. Empirinio tyrimo instrumento elementai. Šaltinis: sudaryta autorės

Siekiant detaliau aptarti jau minėtus teisės sistemos segmentus ir juose susiklostančius teisinius santykius, empirinio tyrimo žvilgsnis nukreipiamas į tai, kokios patirtys – situacijos ir juose kylantys jausmai / emocijos, požiūriai ir elgsena imigrantus lydi savo turiniu intensyviausiuose santykiuose:

1. darbo teisinių santykių srityje, t.y. teisinių santykių patirtys, požiūriai į teisinį reguliavimą ir jo įgyvendinimą bei elgsena įgyvendinant teises darbo santykių srityje;
2. administracinių teisinių santykių srityje, santykyje su Valstybės biudžetinėmis įstaigomis, įgyvendinančiomis valstybės numatytą teisinį reguliavimą svarbiose visuomenės gyvenimo srityse:
 - a. patirimai, požiūriai, elgsena, susiję su Valstybinės mokesčių inspekcijos prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos (toliau VMI) veikla;
 - b. patirtys, požiūriai, elgsena, susiję su Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos prie socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau Sodra) veikla;
 - c. patirtys, požiūriai, elgsena, susiję su Užimtumo tarnybos prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau Užimtumo tarnyba) veikla;
3. Lietuvos valstybėje veikiančiomis teisėsaugos institucijomis:

- a. patirtys, požūriai, elgsena, susiję su Lietuvos policijos, sienos kontrolės pareigūnų veikla (toliau LR policija, sienos kontrolės apsaugos tarnyba);
 - b. patirtys, požūriai, elgsena, susiję su Lietuvos teismų sistemos veikla (teismai);
4. Lietuvos valstybėje veikiančiomis privatumo požymių turinčiomis (arba nepriklausomomis valstybės) teisėsaugos institucijomis:
- a. patirtys, požūriai, elgsena, susiję su antstolių veikla (toliau – Antstolių institutas);
 - b. patirtys, požūriai, elgsena, susiję su notarų veikla (toliau – Notariato institutas);
 - c. patirtys, požūriai, elgsena, susiję su teisininkų – advokatų veikla (toliau – Advokatūros institutas).

Į minėtą spektrą civilinių teisinių santykių analizė nėra įtraukiama dėl kelių priežasčių: 1) civiliniai teisiniai santykiai pasižymi dispozityvumu, kuris juos itin išskiria iš darbo ir administracinių teisinių santykių diapazono. Siekiant gilesnio ir išsamesnio žvilgsnio, sietino su pozityvia valstybės teise, pasirinkti daugiau imperatyvais grįsti teisiniai santykiai; 2) savo turiniu šie teisiniai santykiai aprėpia didelę dalį socialinio gyvenimo, todėl tyrimo ribos būtų perdėm išplėtos.

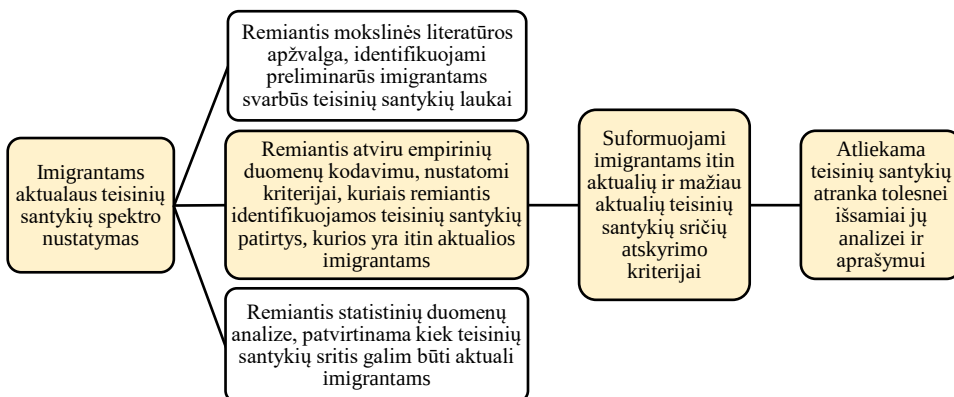
Apibendrinant atlikto empirinio tyrimo elementų pasirinkimo strategiją, priimančios valstybės teisė, su kuria susiduria imigrantai, traktuojama kaip visuma teisinių santykių, susiklostančių civilinių, darbo bei administracinių teisinių santykių pagrindu, aprėpiant santykį su teisėsaugos bei privatumo požymių turinčiomis valstybės teisėsaugos institucijomis. Taigi, detalų empirinio tyrimo instrumentą sudaro imigrantų patirtys – požūriai, jausmai / emocijos ir elgsena, susiję su atitinkamais vienaarūšiais teisiniais santykiais, kurie susiklosto socialiniame gyvenime ir susidūrus su teisėsaugos institucijomis (žr. 2.3 lent. „Tyrimo kintamųjų sąsaja su kodavimo sistema“).

Reikia pastebėti, kad pagal teisės šakas skirstomi teisiniai santykiai sudaro itin platų tyrimo lauką, nes pastaruosius sudaro įvairūs teisiniai institutai, t. y. vienaarūšiai teisiniai santykiai (pavyzdžiui, civilinėje teisėje – sutartiniai, šeimos, paveldėjimo ir kt.). Ir nors ši aplinkybė sudaro vieną didžiausių tyrimo iššūkių, vis dėlto pastarąjį pasirinkimą galima pagrįstai argumentuoti siekiu tinkamai atsakyti į mokslinius tyrimo klausimus bei praktiniu rezultatu pritaikomumu. Taigi, moksliniame tyrime keliami klausimai siejami su šių atsakymų paieškomis:

- 1) koks teisinių santykių spektras yra aktualus imigrantams ir kokios priežastys lemia jo svarbą?
- 2) ar asmens teisinės sąmonės raiška yra priklausoma nuo teisinių santykių t. y. gali pasireikšti skirtingai? kokios aplinkybės skirtinguose teisiniuose santykiuose lemia asmens panašius / skirtingus teisinės sąmonės bruožus?

Siekiant numatyti imigrantams aktualius teisnius santykius, metodologiškai privalu atsižvelgti į kuo platesnį teisinių santykių spektrą, išskirti aktualiausius ir

palyginti patirtis, požiūrius ir elgseną juose. Šis veiksmas – sudedamoji tyrimo dalis (žr. 2.4 pav.).

2.4 pav. Imigrantams aktualių teisinių santykių spektro identifikavimo loginė schema. Šaltinis: sudaryta autorės

Kita argumentų grupė, lemianti platų tyrimo spektrą, yra sąlygota tyrimo praktinio pritaikomumo. Empirinio tyrimo rezultatai atskleidžia institucijų ir įstaigų veiklos pozityvias ir neigiamas praktikas, todėl šiame kontekste svarbu:

- 1) pateikti objektyvias, tikslias ir išsamias rekomendacijas konkrečiai įstaigai ir / ar institucijai. Įvertinti informacijos sklaidos bei edukacijos poreikį tiek imigrantams, tiek institucijoms, atsižvelgiant į konkrečius teisinius santykius bei numatant galimas informacijos pateikimo formas bei sklaidos kanalus;
- 2) atsižvelgti į imigrantų patirtis kitų institucijų / įstaigų veiklos kontekste.

2.2. Empirinio tyrimo metodas

Teisės ir asmens santykio tyrimų metodai mokslinėje literatūroje vyrauja priklausomai nuo klausimo, į kurį tyrėjas nori atsakyti. Interviu ir stebėjimas dažnai naudojami aptarti asmens santykiui su tam tikromis teisės sistemoje veikiančiomis institucijomis. Jei žvelgsime į teisinės sąmonės tyrimų spektrą, pastebėsime, kad pasitelkiami tiek kiekybiniai, tiek kokybiniai metodai (Chua ir Engel, 2019; Halliday, 2019), tačiau imigrantų ir kitų jautrių visuomenės grupių grupių (LGBT, smurto aukų ir kt.) tyrimuose išimtinai taikomas giluminio ir / ar pusiau struktūruoto interviu bei stebėjimo metodai.

Siekiant aprašyti imigrantų patirtis priimančioje valstybėje bei išskirti teisinės sąmonės bruožus, buvo pasirinkta atlikti pusiau struktūruotus interviu su imigrantais ir ekspertais.

Empiriniame tyime su atvykusiais dalyvavo 45 informantai ir jis buvo atliekamas anglų kalba keliais etapais:

- 1) 2018 12 – 2019 12 laikotarpiu – 12 interviu susitinkant su informantais;
- 2) 2020 08 – 2021 01 laikotarpiu 33 interviu susitinkant su informantais bei naudojantis el. ryšio priemonėmis. Atsižvelgiant į susiklosčiusią situaciją ir dėl SARS-CoV-2 paskelbtą karantiną, 5 interviu buvo atlikti naudojanti vaizdo perdavimo platforma – www.zoom.us.

Įrašytų ir transkribuotų interviu vidutinė trukmė buvo 77 min., interviu trukmė svyravo nuo 38 min. iki 190 min.

Dalyviai buvo kviečiami dalyvauti tyrime taikant tikslinių grupių formavimo kriterijus – pagal kilmės valstybės priklausymą teisei sistemai, teisės viršenybės taikymą, geografinį regioną bei imigravimo pagrindą (plačiau: Informantų atrankos strategija ir jos pagrindimas). Siekiant pasiekti platesnį informantų ratą, buvo taikomas sniego gniūžtės metodas, taip pat kreipiamasi į nevyriausybinių organizaciją, dirbančią imigrantų integracijos srityje. Dalis tyrime dalyvavusių informantų yra kilę iš Afrikos (24), kita dalis – iš Pietų Azijos (21) valstybių.

Interviu su ekspertais skirtas papildyti ir kontekstualiai aprašyti bei įvertinti informantų patirtis Lietuvos teisinėje sistemoje. Empirinis tyrimas su ekspertais atliktas 2021 kovo – 2021 birželio mėn.

Ekspertų atranka rėmėsi ekspertų patirtimi migrantų teisių įgyvendinimo srityje. Taip pat atsižvelgiama į tai, kokias teisinės sistemos dedamųjų patirtis reprezentuoja ekspertinės žinios, pavyzdžiui, darbo ar administraciniuose santykiuose. Šiame tyrime dalyvavo:

1. vadovaujančias pareigas užimantis darbuotojų teises ginančios profesinės sąjungos atstovas;
vadovaujančias pareigas užimanti NVO atstovė – VšĮ Kovos su prekyba žmonėmis ir išnaudojimu centro vadovė;
2. advokatas, konsultuojantis užsieniečius verslo teisės klausimais;
3. teisininkas, atstovaujantis ir konsultuojantis užsienio valstybės piliečius, – VšĮ Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugijos praktikas;
4. vadovaujančias pareigas užimantis valstybės tarnautojas – LR VDI ekspertas – darbo ginčų komisijos narys.
5. valstybės tarnautojas – LR VDI ekspertas
6. vadovaujančias pareigas užimantis valstybės tarnautojas – LR migracijos tarnybos tarnautojas.

Ekspertų interviu duomenys panaudoti papildyti, paaiškinti bei kontekstualizuoti kitus duomenis, gautus trečiųjų šalių piliečių interviu metu.

2.3. Informantų atrankos strategija ir jos pagrindimas

Duomenims rinkti šiame tyrime taikomas pusiau struktūruotas interviu su imigrantais, kurių charakteristikos atitiko imigracijos pagrindo, priskyrimo teisei sistemai, kalbinių įgūdžių, kilmės regiono požymius / charakteristikas. Taip pat atsižvelgiama ir į kultūrinius kilmės regionų ypatumus. Toliau pateikiami tokia atranką pagrindžiantys argumentai.

Pirmasis argumentas yra susijęs su imigravimo pagrindu ir priežastimis. Lietuvoje gyvena daug didesnė dalis laisvu savo apsisprendimu atvykusių imigrantų nei gavusių pabėgėlio ar prieglobsčio prašytojo statusą (Migracijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, 2020). Mokslinėje literatūroje jau seniai išskiriami ne tik teisiniai, bet ir socialiniai skirtumai, darantys aiškią takoskyrą tarp pabėgėlių, laikiną apsaugą turinčių ir kitais pagrindais atvykstančių imigrantų (Bernard, 1976). Pirmoji grupė išsiskiria tokiomis svariomis charakteristikomis, kaip psichologinė savijauta, socialinė atskirtis, migracijos priežastys, įvykių eigos kontrolė ir kt. (Žibas, Biekša, Račius, 2016, p. 16 pagal Westermeyer 1990, pagal Potocky – Tripody 2001). Pavyzdžiui, pabėgėlio statusą turintys asmenys pasižymi kitokiomis charakteristikomis nei ekonominiai imigrantai (Ruiz ir Vargas-Silva, 2018). Ši atvykusiųjų grupė susiduria ne tik su imigranto statuso iššūkiais, bet taip pat išsiskiria tuo, jog turi įveikti psichologinės ir emocinės sveikatos problemas, kurios kilo dėl ne savo noru įvykusios migracijos (Gleeson ir kt., 2020; Hollander ir kt., 2011; Silove ir kt., 1998).

Tyrime pabėgėlių ir laikinąją apsaugą turinčių imigrantų teisiniai santykiai neturėtų būti tapatinami su darbo, ekonominiais ar kitais interesais atvykusiųjų. Pabėgėlių ir prieglobsčio prašytojų išskirtinė pozicija teisių įgyvendinimo prasme pasižymi ir tuo, kad valstybė teikia sistemine finansinę ir konsultacinę pagalbą integracijos laikotarpiu. Užtikrinama valstybės ir nevyriausybinių sektoriaus parama, kuriamas kitokio pobūdžio santykis su institucijomis ir teisine sistema, susijusia su administraciniais ir darbo santykiais. Atsižvelgiant į šios imigravusių asmenų grupės išskirtinumą bei siekiant empirinio tyrimo informantų grupės homogeniškumo / patirčių palyginamumo, toliau tyrime koncentruojamasi į savo apsisprendimu imigravusių asmenų patirtis. Taigi dėl išskirtinių charakteristikų į tyrimą nėra įtraukiami tie imigrantai, kurie patyrė priverstinę migraciją, siekia pabėgėlio ar prieglobsčio prašytojo statuso.

Visos teisėto imigravimo į Lietuvos valstybę sąlygos yra nurodytos įstatyme (LR įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“, 2004). Remiantis bendromis teisės akte nurodytomis teisėtomis imigravimo kategorijomis, informantai buvo atrinkti pagal savanorišką ir teisėtą rezidavimą šalyje išreiškiančius kriterijus:

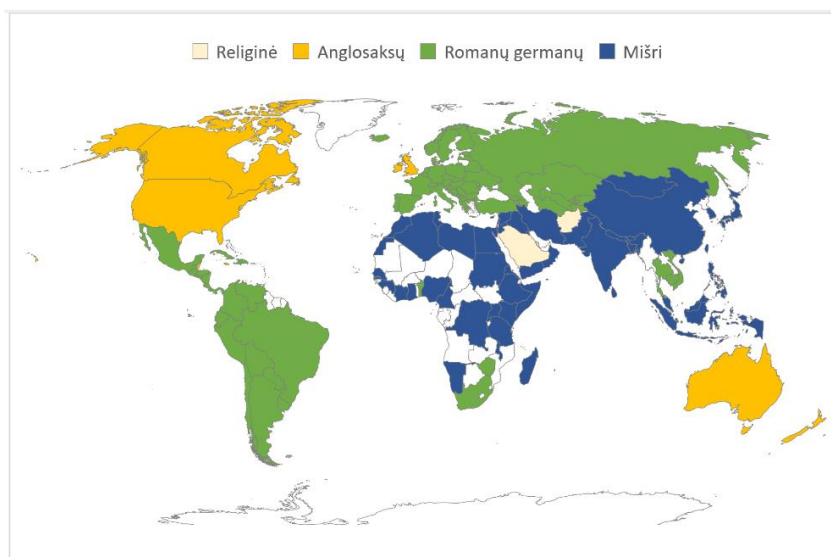
- a. atvykimas darbo ar ekonominės veiklos vykdymo tikslu;
- b. atvykimas ir teisės gyventi Lietuvoje įgijimas šeimos susijungimo pagrindu;
- c. atvykimas studijų ar stažuotės tikslais.

Tyrimui pasirinkti a–c kriterijus atitinkantys informantai, nes jų teisinis statusas empiriniame tyrime reprezentuoja laisvą imigrantų sprendimą palikti kilmės ir vykti į priimančią šalį. Šiuo aspektu atskiriamos imigrantų ir pabėgėlių charakteristikos (Žibas, Biekša, Račius, 2016, p. 16 pagal Westermeyer 1990, pagal Potocky – Tripody 2001). Minėtas išskyrimas susiaurina tiriamų teisinių santykių patirčių lauką, atsižvelgiant į tai, kad pabėgėlio ir prieglobsčio prašytojo teisių ir pareigų turinys nėra tapatus.

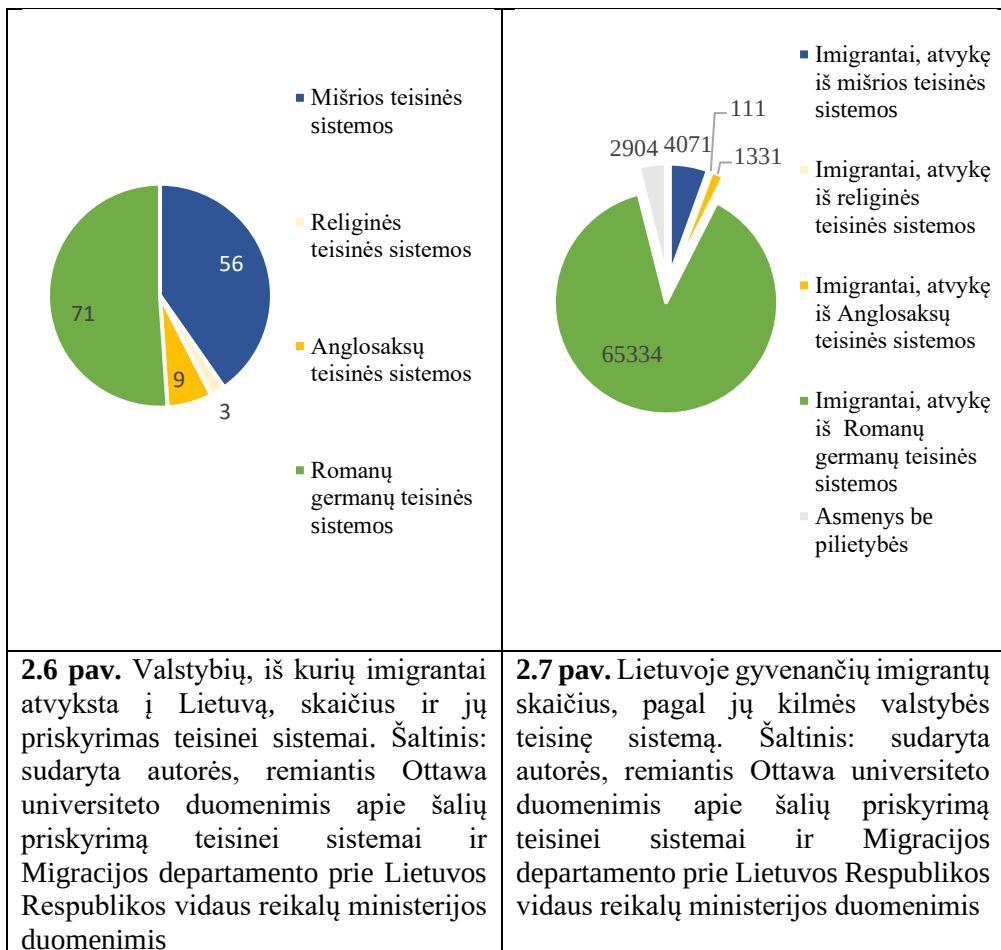
Antrasis argumentas, kurio pagrindu informantai buvo atrenkami dalyvauti tyrime, yra kilmės valstybės teisinė sistema, geografinis kilmės regionas ir atitikimas teisinių sistemų klasteriams. Atsižvelgiant tiek į teisės teorijos, tiek į lyginamosios

teisėtyros mokslininkų pastebėjimus, galima teigti, kad kiekvienos valstybės teisė yra ne tik istorijos ir kultūros nulemtas rezultatas, bet taip pat ir unikalus reiškiny. Pasak M. A. Glendon, M. W. Gordono ir C. Osakwe (1993), negalėtume rasti dviejų vienodų nacionalinių teisinių sistemų. Teisė taip pat traktuojama kultūrinės raiškos forma ir jos be adaptacijos negalima perkelti iš vienos kultūros į kitą (Glendon ir kt., 1993). Lygiai taip pat ir asmens teisinė sąmonė, kuri susiformavo vienoje valstybėje, neišvengiamai patirs pokyčius kitoje – priimančioje valstybėje. Toliau tyrimo strategijoje bus siekiama atsižvelgti į imigrantų, atvykusių iš skirtingų teisinių sistemų, aspektą. Siekiama identifikuoti būtent to informantų segmento, kuris, tikėtina, turi kitokias patirtis, susijusias su teise ir jos įgyvendinimu kilmės valstybėje, palyginti su priimančia valstybe – Lietuva.

Remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2020 m. pradžioje Lietuvos Respublikoje gyveno 136 valstybių piliečiai bei asmenys be pilietybės, kurie turėjo galiojančius ir jų teisinę padėtį Lietuvos Respublikoje patvirtinančius dokumentus (Migracijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, 2020). Ir nors, žvelgdami į šalis, iš kurių yra atvykę imigrantai, ir jų priklausymą tam tikroms teisinėms sistemoms, matome romanų-germanų ir mišrios teisinės sistemų dominavimą (žr. 2.4 ir 2.5 pav.), tačiau kiek kitokia situacija atsiveria stebint imigrantų diasporų skaitlingumą. Daug didesnė dalis imigravusių į Lietuvą atvyko iš tai pačiai teisei sistemai priskiriamų šalių, kaip ir Lietuva (žr. 2.6 pav.).

2.5 pav. Valstybės, iš kurių imigrantai atvyksta į Lietuvą, ir jų priskyrimas teisei sistemai. Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis JAV Ottawa universiteto duomenimis apie šalių priskyrimą teisei sistemai ir Migracijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos duomenimis (Migracijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, 2020)

Apibendrinant šio rodiklio duomenis galima identifikuoti informantų grupę, kuri išsiskiria pagal kilmės valstybės teisinę sistemą, – tai asmenys, atvažiavę iš anglosaksų, religinės ir mišrios teisinių sistemų.

Vis dėlto teisinė sistema, iš kurios yra kilęs imigrantas, yra makrolygmens indikatorius ir gali tik iš dalies nusakyti egzistuojantį skirtumą, patiriamą tarp kilmės ir jį priimančios valstybės nacionalinių teisinių sistemų. Siekiant papildyti atrankos kriterijų, susijusį su teisinėmis sistemomis, toliau analizuojami nacionalinių teisinių sistemų efektyvumo rodikliai. Atsižvelgiant į tai, kad teisinių santykių patirtys formuoja asmens teisinę sąmonę, svarbu įtraukti papildomus rodiklius, ir šiame kontekste demokratijos (Economist Intelligence Unit, 2020) ir teisės viršenybės įgyvendinimo (Rule of Law Index, 2020) indeksai tampa svarbiais atrankos kriterijais. Kaip jau minėta, imigrantui potencialiai nauja socialinė-teisinė tikrovė dar intensyviau atsiveria per teisės įgyvendinimo patirties sritį. Analizuojant geografinių regionų demokratijos ir teisės viršenybės įgyvendinimo indeksus, pastebima, kad į didžiąją dalį į Lietuvą imigravusių asmenų iš religinės ir mišrios teisinių sistemų

priklauso žemesnį demokratijos ir teisės viršenybės indeksą turinčioms šalims (žr. 7 ir 8 priedus). Atitinkamai tokiomis charakteristikomis pasižymi ir pagrindinė informantų grupė (žr. 2.1 lent.).

2.1 lentelė. Tyrimo grupės – Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų kilmės valstybių teisės viršenybės, demokratijos indeksų bei kultūrinio individualizmo ir distancijos rodikliai

	Pagrindinės grupės – Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų kilmės valstybių 2020 m. teisės viršenybės indeksas	Pagrindinės grupės - Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų kilmės valstybių 2020 m. demokratijos indeksas	Kultūrinio individualizmo rodiklis	Kultūrinis galios distancijos rodiklis
Pietų Azijos valstybių rodikliai				
Indija	0,51	6,61	48	77
Pakistanas	0,39	4,31	14	55
Afrikos valstybių rodikliai				
Nigerija	0,43	4,10	30	80
Kongas	0,33	3,11	---	---
Angola	0,41	3,66	18	83
Zimbabvė	0,40	3,16	---	---
Kamerūnas	0,38	2,77	---	---
Lietuvos ir kaimyninių valstybių rodikliai				
Lietuva	----	7,13	60	42
Latvija	----	7,24	70	44
Lenkija	0,66	6,85	60	68
Estija	0,81	7,84	60	40

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis demokratijos, teisės viršenybės įgyvendinimo indeksais (Economist Intelligence Unit, 2020, p. 10–16; Rule of Law Index, 2020) ir G. Hofstede'o kultūrinėmis charakteristikomis.

Taigi empiriniame tyrime siekiama pažvelgti didžiausią pokytį patiriančių imigrantų patirtis, požiūrius ir elgsenos modelius. Siekiant išskirti homogenišką informantų segmentą, remiantis jau aptartais kriterijais, empiriniam tyrimui pasirinktos dvi grupės, t. y. imigrantai, atvykę iš vieno geografinio regiono, mišrių teisinių sistemų (ne Vakarų teisės tradicijos), kurių patirtis kilmės valstybėje skiriasi nuo ES regiono vidutinio teisės viršenybės ir demokratijos įgyvendinimo indekso. Šias kategorijas atitinka pastarosios grupės:

- imigrantai iš Afrikos kontinento (klasifikuojama kaip mišri teisinė sistema, turinti anglosaksų, religinės ir paprotinės teisės bruožų);
- imigrantai iš Pietų Azijos (Pakistano, Indijos ir kt.) (klasifikuojama kaip mišri teisinė sistema, turinti anglosaksų / religinės ir / ar anglosaksų / religinės ir paprotinės teisės bruožų).

Trečiasis atrankos kriterijus yra susijęs su informantų grupės pažeidžiamumu, t. y. į Lietuvą atvykusių imigrantų patiriamo socialinio konteksto skirtumais, susijusiais su kalbinių įgūdžių ir socialinės atskirties faktoriais. Jei pirmieji du atrankos kriterijai

reprezentuoja teisinius ir sisteminius aspektus, t. y. imigravimą laisvu apsisprendimu bei makrolygmens teisės įgyvendinimo efektyvumo rodiklius, tai kitas akcentuoja imigranto turimus socialinius resursus bei socialinio pažeidžiamumo faktorių.

Visų pirma, reikėtų atsižvelgti į tai, jog, asmeniui norint tinkamai įgyvendinti savo teises ir pareigas, teisiniai santykiai priimančioje valstybėje turėtų būti pažinūs. LR civilinio kodekso 1.6. str. įtvirtinta, kad „įstatymų nežinojimas ar netinkamas jų nuostatų suvokimas neatleidžia nuo juose numatytų sankcijų taikymo ir nepateisina įstatymų reikalavimų nevykdymo ar netinkamo jų vykdymo“ (Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, 2000). Šiame teisės pažinimo procese svarų vaidmenį vaidina priimančios valstybės kalbos mokėjimas bei gebėjimas greitai ir efektyviai gauti informaciją apie teisinį reguliavimą ir teisinius santykius. Vis dėlto tikslios ir detalios teisinio pobūdžio informacijos prieinamumą susiaurina tai, kad Lietuvos valstybės kalbos įstatyme ir lydinčiuose teisės aktuose yra numatyta prievolė įstaigose ir institucijose susirašinėti valstybine – lietuvių kalba (Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymas, 3-5 str.), bei tai, kad teisės aktai tik atskirais atvejais yra verčiami į kitas kalbas. Taigi, atsižvelgiant į šias aplinkybes, itin didelę reikšmę įgyja imigranto turimi socialiniai resursai, įgalinantys greitai ir efektyviai gauti informaciją pageidaujama tema. Remdamiesi G. Hofstede (Hofstede, 2011) tyrimais apie skirtingų šalių kultūrinės charakteristikas, galime pastebėti, kad Afrikos ir Pietų Azijos grupės imigrantai Lietuvoje turėtų susidurti su paveikiais kultūriniais skirtumais. Lietuvos priimanti visuomenė skiriasi kultūrinio individualizmo ir galios distancijos rodikliais, kurie leidžia suponuoti, kad atvažiavusieji negalės remtis jiems įprastu kolektyvizmu ir labiau toleruos netolygų galios pasiskirstymą visuomenėje (žr. 2.1 lent.). Teisinių santykių įgyvendinimo spektre tai tik atskleidžia didesnę šios grupės pažeidžiamumą.

Taip pat svarbu pastebėti, kad Lietuvos visuomenėje daug didesnė dalis gyventojų gali bendrauti rusų kalba ir kur kas mažiau – anglų. Remiantis 2016 m. Statistikos departamento duomenimis, 86 % Lietuvoje gyvenančių asmenų gebėjo bendrauti rusų, 45 % – anglų, 15 % – lenkų, 12 % – vokiečių kalba (LR statistikos departamentas, 2022). Šioje situacijoje kiek mažiau palankioje pozicijoje atsiranda imigrantai, kurių pagrindinė bendravimo kalba – anglų. O tai, kad ši (anglakalbių) imigrantų grupė dar yra ir neskaitlinga ir sąlyginai nėra vienijama su didžiausia imigrantų grupe nei kultūriniais, nei kalbiniais aspektais, sudaro dar didesnes prielaidas didesnei atskirčiai. Ir, priešingai, atsižvelgiant į tai, kad didžiausia dalis imigrantų į Lietuvą atvyksta iš rusų kalbą patronuojančių šalių, suponuojama (nors neįrodo!!!) šios imigrantų grupės didesnę galimybę pasinaudoti socialiniais resursais įgyvendinant savo teises bei pareigas.

Kitas argumentas, nurodantis galimai mažesnę socialinę tam tikros grupės pajėgumą kreipiantis dėl teisių ir pareigų įgyvendinimo, – socialinė distancija priimančios valstybės visuomenėje, dėl kurios migrantai priskiriami labiau pažeidžiamai visuomenės grupei (González-Duarte ir kt., 2019; Malgieri ir Niklas, 2020).

Lietuvoje atliekami socialinės distancijos tyrimai atskleidžia, kad didesnę socialinę distanciją Lietuvos gyventojai išlaiko su juodaodžių ir kitos rasės (odos

spalvos asmenims) nei su tos pačios rasės imigrantais (pvz., rusais, ukrainiečiais) (Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institutas, 2020, p. 2).

Šis visuomenės ir atvykusiųjų susitikimas atskirais atvejais reiškiasi ne tik socialine distancija, bet ir socialine neapykanta, pavyzdžiui, rasistiniais išpuoliais prieš atvykusįjį (Labanauskas, 2020). Neapykantos nusikaltimų pažeidžiamų bendruomenių kokybinio tyrimo ataskaitoje yra minima, kad Lietuvoje „kitos rasės asmenys ir musulmonai informantai jaučiasi nemėgstami, atskirti nuo visuomenės“ (Labanauskas, 2019, p. 60). Tai dar kartą patvirtina, kad atvykusieji iš esmės išsiskiria ir Lietuvoje gyvenančių imigrantų grupės. Taigi, minėtos aplinkybės tik dar labiau patvirtina Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų segmento išskirtinumą.

a. Imigrantai iš Afrikos kontinento:

- a. itin maža populiacija Lietuvoje. 2020 m. pradžioje Lietuvoje gyveno 711, 2021 m. – 928 asmenys (Migracijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, 2020, p. 114);
- b. bendrauja anglų kalba;
- c. remiantis socialinės distancijos tyrimais, dėl rasės ir odos spalvos gali patirti didesnę socialinę atskirtį Lietuvos visuomenėje.

b. Imigrantai iš Pietų Azijos (Pakistano, Indijos ir kt.):

- a. itin maža populiacija Lietuvoje. 2020 m. / 2021 m. pradžioje Lietuvoje gyveno: 949 / 1057 iš Indijos, 159 / 160 iš Pakistano, 51 / 51 iš Bangladešo, 114 / 117 iš Šri Lankos, 32 / 42 iš Nepalo, 1 / 0 iš Butano, 107 / 105 iš Afganistano ir 2 / 2 asmenys iš Maldyvų (Migracijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, 2020, p. 114) (Migracijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, 2021, p. 119)
- b. tikėtina, kad bendrauja anglų kalba;
- c. remiantis socialinės distancijos tyrimais, dėl rasės ir odos spalvos tikėtina, jog patiria didesnę socialinę atskirtį Lietuvos visuomenėje.

2.4. Empirinio tyrimo duomenų analizės strategija

Empiriniai duomenys analizuojami remiantis keliomis prieigomis. I duomenų dalis (žr. 2.1 lent.), kuri kalba apie asmens supratimą apie teisę ir kurioje informantai dalijasi apie savo požiūrius į teisę, analizuojama remiantis tokiais duomenų analizės principais: identifikuojami svarbūs teiginiai, vėliau jie jungiami į reikšmingus klasterius ir temas, tekstūriškai ir kontekstualiai aprašomi (žr. 2.7 pav.).

2.2 lentelė. Empirinio tyrimo instrumento klausimai

Empirinio tyrimo instrumento 2–5 klausimai
Kl. 2. Mes toliau daugiausia dėmesio skirsime su teise susijusiems pokalbio aspektams, norėčiau jūsų paklausti, kai jūs bendrai galvojate apie „teisę“, kokios mintys kyla pirmiausia? 2a. Ar galėtumėte pasidalinti savo mintimis apie tai, ką jūsų gyvenime reiškia teisė? 2b. Kaip, jūsų manymu, jūsų kasdieniame gyvenime veikia teisė? Kl.3. Kaip manote, į ką reikėtų atsižvelgti ruošiant įstatymus (į moralines vertybes, papročius, naudingumą ar kitokį aspektą)? Įsivaizduokime, kad jūs ruošiate įstatymą. Į ką atsižvelgtumėte? Kl.4. Ar, jūsų nuomone, visada reiktų paklusti įstatymams? Ar gali būti kokių nors atvejų, kai nusižengimas įstatymui būtų pateisinamas? Kl.5. Pasidalinkite savo mintimis apie Lietuvos teisinę sistemą. Koks vaizdas ar mintys kyla pirmiausia? 5a. Kokių lūkesčių turėjote Lietuvos teisei tvarkai, kai pirmą kartą atvykote? 5b. Ar jūsų lūkesčiai pasiteisino?

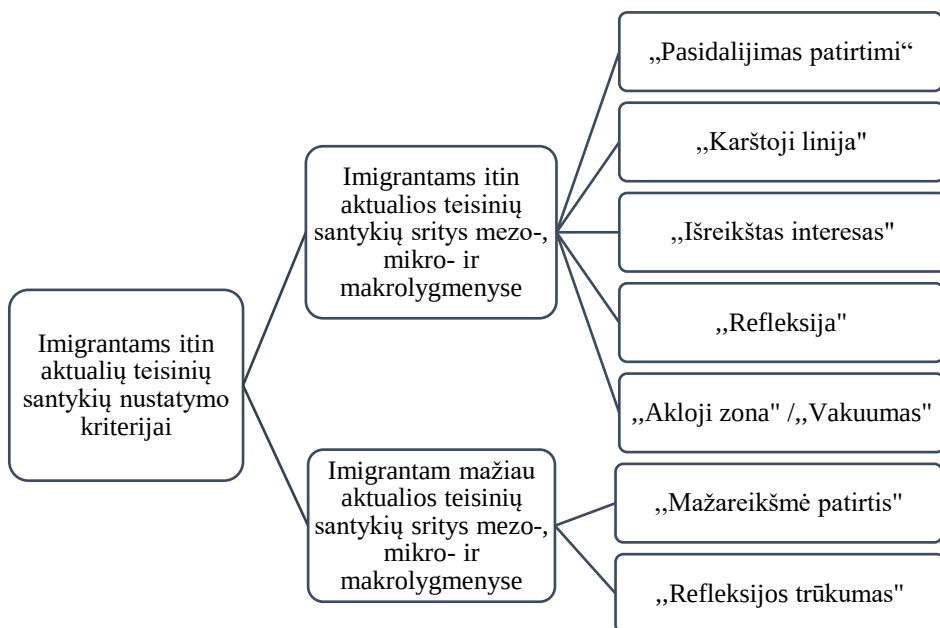
2.8 pav. Duomenų kodavimo schema pagal J. W. Creswellį (Creswell, 2007, p. 170)

Duomenų analizėje remiamasi kokybinės turinio analizės metodu (angl. *qualitative content analysis*), o duomenų analizė atliekama taikant turinio analizę, kada „atskleidžiama, iš kokių komponentų susideda konkretūs tekstai. Subkategorijos ir kategorijos formuluojamos pasitelkiant pagrindines nagrinėjamų tekstų sąvokas ir ištraukas“ (Žydzžiūnaitė ir Sabaliauskas, 2017, p. 66 pagal Elo, ir Kyngas, 2008; Mayring, 2014). Kokybinėje turinio analizėje svarbu pasirinkti prasminių vienetą, tai gali būti ir atskiros temos, toliau išreiškiamos atskirais žodžiais, sakiniais, pastraipomis arba visu duomenų masyvu. Taigi, tyrėjas gali priskirti kodą bet kokio dydžio analizės vienetui, tačiau priskirtiną tik vienai temai (Žydzžiūnaitė ir Sabaliauskas, 2017, p. 67 pagal Zhangas, ir Wildemuth, 2009).

Imigrantų patirčių tyrime kaip prasminis duomenų analizės vienetas numatytos jau empirinio tyrimo instrumente išskirtos atskiros teisinių santykių sritys, nukreiptos į vienaarūšius teisinius santykius (darbo, administraciniai) bei santykius su teisėsaugos institucijomis. Šiuo principu duomenys koduojami ir išskiriami į kategorijas, visų pirma, vadovaujantis dedukcijos principu – remiantis jau egzistuojančiomis teisinės sąmonės tyrimuose esančiomis teorijomis ir teisės teorija apie vienaarūšių teisinių santykių priskyrimą teisės šakoms. Pavyzdžiui, siekiant identifikuoti veiksnus, kurie daro įtaką imigrantų patirtims ir elgsenai, numatomi atitinkami teisiniai santykiai pagal teisės šaką, toliau vadovaujamasi teisinės sąmonės koncepto turinio (požiūriai, mąstysena, jausena, elgsena), tarptautinės teisinės sąmonės (Schwenken, 2013) ir teisinės patirties perkeliavimo teorijomis (Kubal, 2015) (žr. 2.3 lent.). Tyrimo kintamųjų sąsaja su kodavimo sistema). Tačiau deduktyvios kategorijos nėra tenkinančios visus empirinio tyrimo uždavinius, todėl toliau pasirenkama induktyvi kokybinio turinio analizės prieiga. Ji apima šiuos etapus: atvirą kodavimą, duomenų grupavimą, kategorijų išskyrimą ir abstrahavimą (Elo ir Kyngäs, 2008).

Siekiant įvertinti, kokie susiklostę teisiniai santykiai apklaustiesiems yra itin aktualūs, atliktas pirminis atviras kodavimas, kurio pagrindu suformuotas susiklosčiusių teisinių santykių spektras – skalė, atskirai išskiriant iššūkius sukėlusias situacijas, t. y. asmeninės patirtys ir artimų asmenų / imigrantų patirtys:

- pozityvios / teigiamos – lėmusios asmens pasitenkinimą gautu rezultatu / sprendimu;
- negatyvios – patirtys, lėmusios asmens nepasitenkinimą gautu rezultatu / sprendimu;
- neutralios / mažareikšmės – nėra išreikšta nei pasitenkinimo, nei priešiško;
- iššūkiais grįstos – patirtys, lėmusios intensyviai imigranto pastangas sprendžiant susidariusią situaciją arba, priešingai – atsisakymą spręsti situaciją.

2.9 pav. Imigrantams itin aktualių ir mažiau aktualių teisinių santykių sričių atskyrimo kriterijai – kodavimo sistema. Šaltinis: sudaryta autorės

Imigrantams itin aktualių ir mažiau aktualių teisinių santykių sričių atskyrimo kriterijai. Itin aktualūs teisiniai santykiai pasireiškia:

1. noru pasidalyti (tiek pozityvia, tiek negatyvia) patirtimi arba, priešingai – nutylėjimu, atskleidžiančiu situacijos svarbą, jautrumą, lemiantį informanto negalėjimą ar nenorą interviu metu pasidalyti patirtimi (toliau „Pasidalijimas patirtimi“);
2. situacija, kada yra reikalinga / buvo reikalinga pagalba; stipriai išreikštos negatyvios emocijos; pažeistos informanto ar kitų asmenų teisės (toliau „Karštoji linija“);
3. aiškiai išreikštu informanto noru žinoti daugiau, susidomėjimu aptariama sritimi (toliau „Išreikštas interesas“);
4. reflektavimu, turėjimu įžvalgų apie aptariamą sritį / patarimų srities veiklai tobulinti („Refleksija“);
5. situacija, su kuria visai nesusidūrė ir neturi žinių ar patirties nei savo, nei iš draugų, pažįstamų; turima informacija yra neteisinga (toliau – „Akloji zona“ / „Informacijos vakuumas“).

Mažiau aktualių sričių teisiniai santykiai pasireiškia:

1. trumpalaikė sąveika, kuri, informanto požiūriu, nėra reikšminga. Praktiškai su situacija, teisiniu reguliavimu ar jo įgyvendinimu nesusiduriama arba itin retai susiduriama, nemąstoma / nesvarstoma apie ją, nėra išreikšto poreikio gauti papildomų žinių; informantui nereikia pagalbos („Mažareikšmė patirtis“);

2. neturi ar sunkiai suranda įžvalgų ar patarimų aptariamoms sritims tobulinti („Refleksijos trūkumas“).

Patirtyse atsiskleidžiantys informantų jausmai ir emocijos tyrime identifikuojami pagal Z.Wang, S. Ho, E. Cambria'os pateiktą 65 emocijų aprašą (Wang ir kt., 2020, p. 35563–35566) ir priskiriami remiantis pozityvių ir negatyvių emocijų klasifikatoriais, kurių apibendrintą skirstymą pateikia tie patys autoriai (Wang ir kt., 2020, p. 35560), remdamiesi P. Shavero ir kt. (1987), A. Ortony'aus ir kt. (1988), B. R. Steunebrinko ir kt. (2009), P. Ekmano (1992), R. Plutchiko (2001), A. Neviarouskaya'oa ir kt. (2007), A. T. Latinjako (2012), D. L. Robinsono (2008) ir E. Cambria'os (2012) mokslo darbais.

Informantų elgsena taip pat analizuojama identifikuojant sąsajas su atvykusiųjų išgyventomis emocijomis. Toks stebėjimas atliktas remiantis D. L. Robinsono išskirtais emocijų priežasties ir įtakos elgsenai aspektais (Robinson, 2008, p. 157, 159).

2.3 lentelė. Tyrimo kintamųjų sąsaja su kodavimo sistema

Teisinių santykių spektras	Tyrimo dimensijos	Pirminio kodavimo schema	
		Patirčių spektras	Veiksniai, kurie sąlygoja patirtis ir elgseną
1. Darbo teisiniai santykiai 2. Administraciniai teisiniai santykiai Santykiai su valstybės biudžetinėmis įstaigomis, įgyvendinančiomis valstybės numatytą teisinį reguliavimą svarbiose visuomenės gyvenimo srityse. a. Valstybinė mokesčių inspekcija prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos (toliau — VMI) b. Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau — Sodra) c. Užimtumo tarnyba prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau — Užimtumo tarnyba)	1.1. Teisinių santykių patirtys / atvejai	Asmeninės patirtys: ▪ pozityvios – lėmusios asmens pasitenkinimą gautu rezultatu / sprendimu; ▪ negatyvios – patirtys, lėmusios asmens nepasitenkinimą gautu rezultatu / sprendimu; ▪ neutralios / mažareikšmės patirtys – nėra išreikšta nei pasitenkinimo, nei priešiško; ▪ patirties neturėjimas / nepasidalinimas patirtimi Artimų asmenų / imigrantų patirtys: ▪ pozityvios ▪ negatyvios Patirtys – iššūkiai – patirtys, lėmusios intensyvias imigranto pastangas sprendžiant susidariusią situaciją arba, priešingai – atsisakymą spręsti situaciją	▪ Perkeliama teisių santykių patirtis – analogiškos ar panašios patirtys kilmės valstybėje; ▪ Tarptautinė teisinė sąmonė – žinių ir patirties taikymas / palyginimas, remiantis kitose šalyse taikomais teisinio reguliavimo standartais; ▪ Informacijos šaltiniai ir komunikacijos kanalai – informacijos šaltinių ir komunikacijos kanalų spektras; ▪ Artimų asmenų / imigrantų patirtys ▪ Kiti veiksniai – atviro kodavimo rezultatas
	1.2. Požiūris į teisinį reguliavimą ir jo įgyvendinimą	Požiūris ▪ Pozityvus ▪ Negatyvus	▪ Perkeliama teisių santykių patirtis – įvairių sąsajų su patirtimi kilmės ir

d. Migracijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos (toliau – Migracijos departamentas) 3. Santykis su teisėsaugos institucijomis a. LR policijos veikla b. Valstybės sienos apsaugos tarnyba prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos c. LR prokuratūros veikla 4. Santykis su nepriklausomomis teisėsaugos institucijomis a. Advokatai b. Notarai c. Antstoliai		Teisinio reguliavimo ir jo įgyvendinimo įvaizdžiai Įvaizdžiai apie tai, koks teisinis reguliavimas turėtų būti ir kaip turėtų būti įgyvendinamas	priimančioje valstybėje; ▪ Tarptautinė teisinė sąmonė – žinių ir patirties taikymas / palyginimas, remiantis kitose šalyse taikomais teisinio reguliavimo standartais; ▪ Kiti veiksniai – atviro kodavimo rezultatas
	1.3. Jausmai ir emocijos, susiję su patyrimais	▪ Pozityvios ▪ Negatyvios Emocijos, atitinkančios Z.Wango, S.Ho, E. Cambria'os pateiktą 65 emocijų aprašą (Wang ir kt., 2020)	
	1.4. Elgsena teisiųjų ir su jais susijusių santykių atžvilgiu	Elgsena ▪ Aktyvi ▪ Pasyvi Elgsenos modeliai: ▪ negatyvi / pozityvi ▪ konstruktyvi / nekonstruktyvi	Vidiniai: ▪ Perkeliamoji teisiųjų santykių patirtis; ▪ Tarptautinė teisinė sąmonė ▪ Kiti veiksniai – atviro kodavimo rezultatas Išoriniai: ▪ Padedantys / kliudantys subjektai; ▪ Informacijos ir komunikacijos šaltiniai ir kanalai; ▪ Kiti veiksniai – atviro kodavimo rezultatai

Šaltinis: sudaryta autorės.

2.5. Empirinio tyrimo etika ir apribojimai

Tyrimo metu apklausiant pažeidžiamai bendruomenei priklausančius asmenis buvo laikomasi tų pačių etikos principų, kurie nuodugniai išnagrinėti ir patekti A. Surmiako (2018), t. y. konfidencialumo ir anonimiškumo, taip pat privačių duomenų apsaugos (Surmiak, 2018). Šių principų pagrindu buvo sudaryta informuoto asmens sutikimo forma, su kuria buvo iš anksto supažindinti ją pasirašę informantai (žr. 10 priedą). Jiems buvo sudarytos galimybės neatsakyti į tuos interviu klausimus, kurie sudarytų sąlygas jaustis nepatogiai, taip pat bet kuriuo metu nutraukti interviu. Informantams taip pat buvo palikta teisė iki informuotame sutikime nustatytos datos pakeisti savo apsisprendimą dėl dalyvavimo tyrime ir atsisakyti leisti naudoti interviu duomenis mokslinio darbo tikslams. Informuotame sutikime buvo tariamasi dėl konkrečios interviu trukmės (60 min.), tačiau, jei pašnekovas sutikdavo, pašnekėsys būdavo pratęsiamas ilgesniam laikui. Informuotu sutikimu taip pat buvo suteiktas leidimas interviu medžiagą įrašinėti diktofonu ir transkribuoti, su sąlyga, kad šis įrašas

bus naudojamas tik atliekamo mokslinio darbo tikslams, o duomenų tvarkymo standartai neprieštaraus Europos duomenų apsaugos reglamento turiniui.

Atsižvelgiant į tai, kad informantų grupė yra priskiriama pažeidžiamų asmenų grupei¹⁹, ypač svarbus buvo pasitikėjimu grįsto santykio tarp tyrėjo ir tiriamojo užmezgimas. Darbo autorė didžiąją dalį savo būsimų informantų susitiko dalyvaudama neformaliuose renginiuose, kolegialiuose ir draugiškuose pokalbiuose. Dėl šios priežasties darbo autorė, jos kompetencijos, retorika ir veikla buvo žinomi iš anksčiau. Tai sudarė pirminį lauko tyrimo etapą. Su dalimi informantų buvo susipažinta jiems teikiant humanitarinę, teisinę ar kitokią pagalbą, tačiau interviu metu informantų ir tyrėjo nesiejo jokie tarpusavio priklausomybės grįsti santykiai. Jų sutikimas dalyvauti tyrime taip pat nebuvo gautas kaip ypatingo noro parodyti dėkingumą už gautą paslaugą išraiška. Mažesnė dalis informantų buvo rekomenduoti nevyriausybinų organizacijų atstovų.

Su kiekvienu į tyrimą pakviestu ir jame dalyvauti sutikusi asmeniu pirmiausia buvo kalbama neformaliai, dėmesingai įsiklausant į jo situaciją, siekiant geriau susipažinti asmeniškai ir lanksčiai derinti bendravimo stilių pagal kiekvieno pašnekovo poreikius. Empirinio tyrimo atlikimo metu buvo siekiama užtikrinti informantų psichologinį komfortą, taip pat gerbti jų asmens orumą, o susitikimams buvo parenkamos informantams priimtinos vietos. Dažniausiai tai buvo viešos, negausiai lankytojų turinčios kavinės, arbatinės arba kita pašnekovui patogi erdvė.

Disertacijos empirinio tyrimo apribojimai yra sietini su a) tyrimo instrumento kintamųjų turinio sudarymu ir su b) empirinio tyrimo aprėptimi, kurią sudarė imigrantų patirtys priimančioje, bet ne kilmės valstybėje. Empirinio tyrimo instrumento rodiklių turinyje pagrindinis dėmesys skirtas imigrantų patirtims, susijusioms su skirtingomis priimančios valstybės teisinių santykių sritimis, t. y. administraciniais ir darbo teisiniais santykiais. Taigi, atliktame tyrime informantai didesne apimtimi pasisakė apie imperatyvius teisinius santykius. Tokia prieiga iš dalies apribojo teisinio pliuralizmo teorijos įterpimo į tyrimo instrumentą, tačiau pastaroji prieiga nebuvo ignoruota. Informantams buvo pateikiami klausimai apie teisės sampratos turinį ir gauti duomenys analizuojami kartu su pasisakymais apie patirtis santykyje su valstybės institucijomis, kalbant apie darbo bei administracinius teisinius santykius. Taip teisinio pliuralizmo teorijos aspektai taip pat buvo įtraukti į empirinio tyrimo duomenų analizę. Be to, pašnekovams dalijantis savo patirtimis, kurios kilo imperatyvių teisės normų pagrindu, išryškėjo ir teisinio pliuralizmo teorijos aspektai, t. y. individualizuotos teisės sampratos bruožai. Žvelgiant į atvykusiųjų elgseną ir požiūrius į teisinius santykius, taip pat pasitvirtina moksliniame diskurse aptarta prielaida, jog jie gali būti sąlygojami įvairių norminių struktūrų, tokių kaip religija, filosofinė pasaulėžiūra ar kilmės valstybės kultūra.

Kitas apribojimas yra susijęs su empirinio tyrimo aprėptimi. Atliktas teisinės sąmonės tyrimas buvo skirtas ištirti ir išanalizuoti tik tiems imigrantų turėties patyrimams, požiūriams ir elgsenai, kuriuos jie įgijo priimančioje valstybėje (Lietuvoje). Tyrimo fokusas susiaurinamas tuo, kad analogiškos kategorijos nebuvo

¹⁹ Dėl nepakankamų lietuvių kalbos įgūdžių turi mažiau privilegijų ir galimybių formaliai atitikti įvairių Lietuvos teisių santykių kuriamus standartus, o dėl besiskiriančios išvaizdos bei kultūrinės tapatybės gali susidurti su marginalizavimo ir diskriminavimo rizika.

analizuojamos tiriant imigrantų turėtas patirtis kilmės valstybėje. Vis dėlto, nors ir ne visa apimtimi, šios kategorijos atspindėjo prašant palyginti kilmės ir priimančios valstybės teisinės sistemas. Šios kategorijos taip pat buvo pastebimos ir informantų pasisakymuose, kuriuose jie savo iniciatyva lygino turėtas teisinių santykių patirtis kilmės ar kitose valstybėse. Empirinio tyrimo aprėptis susiaurinta iki atvykusiųjų patirčių priimančioje valstybėje taip pat ir dėl to, kad tyrėjo teisinės kompetencijos sudarė galimybes gana išsamiai išanalizuoti ir įvertinti imigravusiųjų teisinių santykių turinį bei įvertinti supantį kontekstą. Informantų kilmės valstybių teisės sistemos tyrėjui nebuvo pažinios tiek, kad būtų galima pateikti vienodai išsamią patirčių, požiūrių ir elgsenos palyginamąją analizę. Tokias išvadas autorius padarė atlikęs pilotinį tyrimą, kuriame 4 informantų buvo klausiama apie turėtas patirtis kilmės ir priimančioje valstybėje.

Disertacijos darbo teoriniu ir empiriniu lygmenimis apsiribota teisinės sąmonės teorijos taikymu, tačiau tolimesniems tyrimas rekomenduotina detaliau ir išsamiau išanalizuoti asmens rasės ir / ar religijos vaidmenį atvykusiųjų teisinės sąmonės raiškoje. Šios potėmės ir jų analizei taikomos teorijos yra kompleksinės, subjektyviai jautrios bei suponuoja pliuralistinės teisės sampratos tyrimo dimensiją. Minimi aspektai taip pat nurodo, kad tokio pobūdžio tyrimui turi būti kuriami tokie instrumentai, kurie būtų nukreipti subjektyvios asmens teisės sampratos dimensijai atskleisti. Šiame disertaciniame darbe pasirenkama strategija atliepia darbo tikslą, kai koncentruojamasi į priimančios valstybės teisinių santykių patirtis. Jis įpareigoja detaliai išanalizuoti valstybės teisinius santykius ir šiame tyrime įgalina identifikuoti teisinės sąmonės bruožus bei juos sąlygojančius veiksnus. Vis dėlto, atsižvelgiant į tyrimo apribojimus, disertacijoje pateiktų teisinės sąmonės bruožų ir veiksmų sąrašas neturėtų būti traktuojamas kaip galutinis.

3. LIETUVOJE GYVENANČIŲ AFRIKOS IR PIETŲ AZIJOS IMIGRANTŲ TEISINIŲ SANTYKIŲ PATIRČIŲ, TEISINĖS SĄMONĖS BRUOŽŲ IR JUOS SĄLYGOJANČIŲ VEIKSNIŲ TYRIMO REZULTATAI

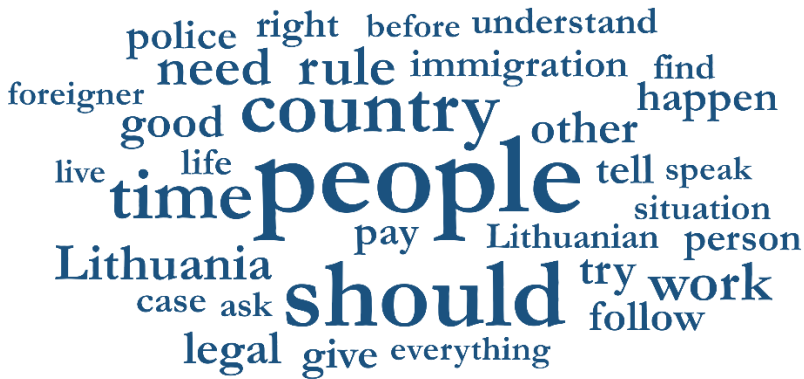
3.1. Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų įvaizdžiai, susiję su teise ir Lietuvos teisine sistema

Imigruojančio asmens santykis su priimančios valstybės nacionaline teisine sistema yra įvairiapusis tuo aspektu, kad yra sąlygotas kilmės ir priimančios valstybės su teisiniais santykiais susijusių įvaizdžių ir patirčių. Šias prielaidas išsako teisinės sąmonės teorija ir patvirtina empiriniais moksliniais tyrimais (žr. 1 skyriaus 2 poskyrį). Vis dėlto nėra pakankamai tyrimų, skirtų imigravusių asmenų įvaizdžiams ir požiūriams apie priimančios valstybės nacionalinę teisinę sistemą atskleisti. Pastaroji prieiga iš dalies yra nulemta ir teorinių apribojimų. Teisinio pliuralizmo, kritinio teisinio realizmo, kritinės teisės mokyklos idėjos akcentuoja teisės ir teisės sampratos sociume kompleksiskumą. Šios prieigos lemia tai, kad moksliniame diskurse kritikuojama teisės hegemonija ir atitinkamai ne tiek daug dėmesio skiriama pozityviosios teisės dimensijai. Vis dėlto, net ir įvertinant teorijose minimus apsiribojimus, pozityvioji teisė išlieka viena iš teisės sampratos dedamųjų. Taigi ir priimančios valstybės teisinės sistemos dimensijos yra svarbios, nes atspindi vieną iš teisinės sąmonės lygmenų, t. y. „požiūrio“ dimensiją. Dėl šios priežasties empiriniame tyrime pirmiausia buvo siekiama išsiaiškinti, kokius įvaizdžius apie teisę ir priimančios valstybės teisinę sistemą turi atvykusieji iš Afrikos ir Pietų Azijos. Žvelgiama į tai, kokia jų reikšmė, kokiais pastebėjimais gali pasidalyti apie jos veikimą kasdieniniame gyvenime bei tai, kokie aspektai yra svarbūs kuriant teisinį reguliavimą (žr. tyrimo instrumento 2–4 klausimus). Reikšdami savo mintis apie teisę, informantai pasisakė apie su teise susijusius įvaizdžius (kaip suprantama teisė), teisės paskirtį ir funkcijas (kam teisė skirta, jos vieta socialiniame gyvenime) ir atskleidė asmeninio santykio su teise bruožus (tai, ką teisė reiškia asmeniškai, kokiame kontekste pastebi teisę / teisinius santykius kasdieniniame gyvenime). Taigi, toliau bus analizuojamas kiekvienas iš šių aspektų. Taip pat žvelgiama į pasidalijimus ir samprotavimus apie Lietuvos teisinę sistemą (žr. tyrimo instrumento 5 klausimą).

Informantų teisės įvaizdžiai atspindi įvairius santykio su teise aspektus. Minimą spektrą puikiai iliustruoja „žodžių debesies“ vizualizacijos²⁰, kuriose atsiskleidžia reikšminiai žodžiai, vartojami pašnekovų pagrindinėms mintims išreikšti. Jose galime pastebėti, kad teisės ir teisės priimančioje valstybėje sampratos yra siejamos su asmeniu (angl. *people, person*), imperatyviais įpareigojimais (angl.

²⁰ „žodžių debesies“ įrankio naudojimas analizėje įgalina pažvelgti į informantų dažniausiai vartojamus terminus ir išskirti pagrindines temas – kategorijas tolesnei analizei. Įvairios šio įrankio panaudojimo galimybės padeda atlikti kokybišką teksto turinio analizę (Heimerl ir kt., 2014; John ir kt., 2018). Vizualizacijos galimybių (pavyzdžiui, semantinio žodžių grupavimo, teksto dydžio, šrifto, spalvinės gamos) pasirinkimas sudaro prielaidas efektyviau perteikti informacijos turinį (Hearst ir kt., 2020; Yang ir kt., 2020). Disertacijos tyrime „žodžių debesies“ naudojamas tyrimo duomenims reprezentuoti ir papildyti. Vizualizacijose pateikiami informantų pasisakymuose dažniausiai vartojami terminai, vizualizuoti naudojant „Maxqda“ programą.

should, follow). Teisės įvaizdžiai taip pat tapatinami su tam tikromis institucijomis – policija (angl. *police*“), migracija (angl. *migration*) (žr. 3.1 pav. „Reikšminiai žodžiai pasisakymuose apie teisę ir Lietuvos teisinę sistemą“, kuriame iš 18 282 žodžių atrinkti 6074 ir pateikiami dažniausiai vartoti 33 žodžiai, kurių minimalus vartojimo dažnis – 50).

3.1 pav. Reikšminiai žodžiai pasisakymuose apie teisę ir Lietuvos teisinę sistemą.
Šaltinis: sudaryta autorės

Teisės įvaizdžių spektre dominuoja keletas elementų: teisės svarba / vieta socialiniame gyvenime ir jos raiška. Žvelgiant į teisės „svarbos / vietos socialiniame gyvenime“ turinį, galima pastebėti teisės įvaizdį, kuris yra glaudžiai susijęs su socialiniu gyvenimu ir yra neatsiejama jo dalis įvairiuose socialinės organizacijos lygmenyse (valstybės ar organizacijos). Štai vienas pašnekovų mini bent keletą jų: *Manau, kad tai yra sudedamoji šalies, įstaigos, organizacijos dalis, nes be teisės šalis neišsilaikys arba organizacija neveiks tinkamai* (Interviu nr. 7). Taip pat pastebimas teisės, reprezentuojančios aukštesnių principų ar idealų, tokių kaip teisingumas ir pagarba žmogui, rinkinį, įvaizdis. Pavyzdžiui, informantas iš Afrikos labai konkrečiai pasisako: *„Kai galvoju apie teisę, galvoju apie teisingumą. Aš galvoju apie lygybę, apie didesnę pagarbą žmogui <...>* (Interviu nr. 22). Šiuo atveju teisei suteikiama ypatinga reikšmė, nes ji siejama su asmeniu, jo patirtimi ir vieta sociume. Minimui atveju teisei ne tik suteikiama išskirtinė vieta, bet ir sutelkiami atitinkami lūkesčiai jos atžvilgiu. Šis įvaizdžio apie teisę elementas atspindi teisinės sąmonės tyrimų pradininkų Ewick ir Silbey (Ewick ir Silbey, 1998b) išskirtą „nuolankumą teisei“ (angl. *before the law*), kada pastarajai yra skiriama ypatinga ar kiek mistifikuota vieta socialinėje realybėje. Teisei taip pat suteikiamas socialinio elgesio gairių teikėjo vaidmuo sociume. Pašnekovų pasisakymuose pažymima ir tai, kad teisė leidžia kurti visuomenės gerovę. Šiame kontekste teisė taip pat susiejama su asmens saugumu, lygybe, interesų apsauga. Pasireiškiant teisės – socialinės gerovės ir socialinio elgesio gairių teikėjos įvaizdžiui, pats teisinis reguliavimas, arba teisinė tvarka (pavyzdžiui, įstatymai), nėra akcentuojami. Teisinis reguliavimas matomas daugiau kaip turinio (vertybių) nešėjas ar instrumentas tikslui pasiekti (žr. 3.1 lent.).

3.1 lentelė. Teisės – socialinio elgesio gairių teikėjos – bruožai informantų pasisakymuose

*Kalbant apie teisę, tai tarsi **pagrindinis / nukreipiantis principas** (angl. **guiding principle**), kuriuo vadovaujamasi kilmės valstybėje. Taip, aš manau, kad teisė yra tarsi pagrindinis principas, kuriuo vadovaujiesi (Interviu nr. 6).*

*Teisė yra tai, kas visus **nukreipia** (angl. guides). Tai - pirmiausia. Kalbant apie teisę, galima pamatyti konkrečių nukreipimų kažkam, gyvenimo gaires. Štai ką aš suprantu iš teisės. Teisė yra tam, kad vadovautų / nukreiptų gyventojus ar kažkas panašaus (Interviu nr. 10).*

*„Teisė reiškia (nulemia) viską. Tai situacija, **kuri abipusiai naudinga tiek valdžiai, tiek piliečiams**, ir piliečiai turėtų teisės laikytis (Interviu nr. 30).*

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Tačiau pašnekovų samprotavimuose apie teisę ir jos turinį išryškėja ir teisinio pozityvizmo elementai, kuriuose akcentuojama teisės akto ir jo privalomumo svarba. Dominuojant pozityvistinei teisės sampratai, itin svarbios tampa teisės normos ir jų taikymas, akcentuojama teisės išraiška (teisinis reglamentavimas) ir pabrėžiamas jos privalomumas. Kaip teisės „sudedamoji“ dalis matomos jos išraiškos formos: „taisyklės“, „dokumentai“, „reguliavimas“, ir ji pati siejama daugiau ne su gairių teikimu, o su „tvarkos palaikymu / disciplinavimu“. Taigi, teisė šiuo atveju – autoritetingas socialinio gyvenimo dėmuo. Vis dėlto, informantams žvelgiant pozityviosios teisės aspektu, teisė vertinama nevienareikšmiškai. Viena vertus, išreiškiamos teigiamos nuostatos, įvertinant teisės (kaip normų visumos) reguliacinę funkciją – tai, kad teisė palaiko visuomenėje tvarką (žr. 3.2 lent. Interviu nr. 14, 35). Kita vertus, galima stebėti ir atsitolinimo ar „svetimumo“ jausmus tokios normomis grįstos teisės atžvilgiu.

3.2 lentelė. Pozityviosios teisės sampratos bruožai informantų pasisakymuose

*Sakyčiau, **rašytiniai dokumentai**, kuriuose aprašoma, kaip asmenys turi elgtis visuomenėje, (...) netrikdydami kitų žmonių, nuosavybės, aplinkos ramybės ir tvarkos (Interviu nr. 1).*

*Teisė iš esmės yra iš **anksto tau numatytos taisyklės ir nuostatai, kurių tu turi laikytis**. Štai kas man šauna į galvą. Taigi, tai tiesiog taisyklės, kurių **privalai laikytis tam tikroje gyvenamoje aplinkoje (habitat), kurioje atsiduri** (Interviu nr. 8).*

*Manau, kad su kitais įstatymais viskas yra gerai. Yra gerai, nes jie **laiko žmones drausmėje**, ir žmonės jų paisy (Interviu nr. 14).*

*„Aš manau, jei nori, kad kas nors **būtų disciplinuotas ar gerai organizuotas, tai tam turi būti taisyklės** (Interviu nr. 35).*

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Tokiu atveju apie teisę kalbama kaip apie taisykles ir reglamentavimą, kuris yra iš anksto priskirtas ir jo tiesiog privalu laikytis (žr. 3.2 lent. Interviu nr. 1, 8). Taigi teisė – tai, kas privaloma, bet sukurta „kito“ subjekto, todėl yra kažkiek svetima ir

atitolusi nuo asmens. Minimas atitolimas galimas dėl įvairių priežasčių, kurias mokslininkai, analizuodami visuomenę, apsvaistę teisinio realizmo ir kritinėje teisės teorijose ir išskyrę teisės autonomiškumo bruožus. Migrantų pasisakymuose minima teisės samprata „taisyklių“ pagrindu sukuria nepasiekiamos, nesuprantamos teisės įvaidž. Pašnekovas iš Afrikos šią situaciją puikiai iliustruoja tokiu pasisakymu: „galvoju apie taisykles, tai vienas dalykas, o jei galvoju apie (aut. past. jas apibūdinanti) žodį, kuris ateina į galvą, gal „painios“, „nelabai skaidrios“, „reikia daug pastangų norint suprasti“ <...> sudėtingi dalykai) (Interviu nr. 12).

Vis dėlto nei teisės kaip gairių teikėjos, nei pozityviosios teisės sampratos bruožai informantų pasisakymuose nėra unikalūs tiek, kad išskirtų juos iš bendros visuomenės dalies. Teisės ir visuomenės mokslinių tyrimų diskurse pastebėta, kad asmens santykio su teise ir teisine tvarka diversifikacija yra įvairiapusė. Pradedant nuo pliuralistinės teisės sampratos, teisinio atsitolinimo ir nihilizmo ar susiklostančių skirtingų santykio su teise formų (jau minėti: prisiderinimas / nuolankumas, įsitraukimas, ir priešinimasis). Tačiau atvykusio gyventi į kitą šalį asmens požiūris į tai, kas yra teisė ir kokia jos reikšmė, įgauna kitas konotacijas, įtraukiant migracijos kontekstą. Informantų pasisakymuose atsiskleidžia transnacionalinės teisinės sąmonės dimensija. Itin dažnai net ir bendriausi samprotavimai apie teisę aiškiai rodo imigranto realijas. Pavyzdžiui, pabrėžiama, kad tai teisinis reguliavimas, susijęs su konkrečia vietoje, nurodoma į patirtis, susietas su daugiau nei viena valstybe (žr. 3.2 lent. Interviu nr. 8, 9); pabrėžiamas santykio su vietos teisine sistema nebuvimas (žr. 3.2 lent. Interviu nr. 4, 8); akcentuojamas imigrantams svarbus lygybės ir lūkesčių aspektas (žr. 3.2 lent. Interviu nr. 11, 48).

3.3 lentelė. Teisė akcentuojant „imigranto“ perspektyvą

Aš tiesiog galvoju apie mūsų teisinį statusą čia, tiesiog apie paklusimą teisės taisyklėms ir reguliavimui, civilinės teisės ir kas kita, bet aš daugumos iš jų tiesiog nežinau (Interviu nr. 4).

Paprastai taisyklės yra tam, kad pažintu kitą šalį. Tai yra tai, kas man ateina į galvą (Interviu nr. 27).

Teisė iš esmės yra iš anksto tau numatytos taisyklės ir nuostatai, kurių tu turi laikytis. Štai kas man šauna į galvą. Taigi, tai tiesiog taisyklės, kurių privalai laikytis tam tikroje gyvenamojoje aplinkoje (habitat), kurioje atsiduri (Interviu nr. 8).

Taigi tai savotiškos, tarkime, taisyklės ir nuostatai (regulations), kurių turi laikytis konkrečioje vietoje (Interviu nr. 9).

Teisė – tai valdžios nustatyta taisyklių ar nuostatų visuma, kuria piliečiai vadovaujasi tam tikroje vietovėje (Interviu nr. 3).

Bendrai, mano, kaip ne ES piliečio, besilankančio ES šalyje, nuomonė yra tokia, kad „gerai, tai ES šalis, tad apskritai tai turi būti labai įstatymų paisanti (angl. law abiding) šalis (Interviu nr. 48).

Įstatymai, kurie yra taikomi vienoje ar skirtingose šalyse ar skirtingų subjektų (Interviu nr. 21).

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Toliau žvelgiant į migranto teisės įvaizdžius, galima pastebėti, kad jie reprezentuoja transnacionalinę teisinę sąmonę ir yra susieti su tam tikrais lūkesčiais, susijusiais su priimančia valstybe ar regionu (analizuojamu atveju – Europos Sąjunga). Atsižvelgiant į tai, kad tyrimo pašnekovai atvyko iš trečiųjų šalių, kur demokratijos ir teisės viršenybės rodikliai yra žemesni nei Lietuvos, galima pastebėti būtent su šiais aspektais susijusių teisės įvaizdžių. Pavyzdžiui, pasisakymuose atsiskleidžia lūkesčiai, susiję su efektyviu teisėtos tvarkos įgyvendinimu ir teisės viršenybe (Interviu nr. 11, 48).

3.4 lentelė. Teisė migracijos kontekste: lūkesčiai, sietini su teise Europos Sąjungoje

***Kalbėsiu apie Europą.** Iš karto kilusi mintis yra apie tai, kad organizuota visuomenė, kurioje **teisė ir tvarka yra svarbiausia**, palyginti su mano šalimi. Sakyčiau, tai gana...yra didžiulis skirtumas, kai kalbame apie teisę ir tvarką (angl. law and order), palygintu su mano šalimi, iš kur aš atvykau. Jaučiuosi **patogiai** čia būdamas ir žinodamas, kad galbūt jei kas nors atsitiks <...> **manimi bus tinkamai pasirūpinta, nes jaučiu, kad jie vadovaujasi tomis normomis, stengiasi išlaikyti principų standartus, kuriuos mes manome, kad juos palaiko Europoje** (Interviu nr. 11).*

*Bendrai, **mano, kaip ne ES piliečio, besilankančio ES šalyje, nuomonė yra tokia, kad „gerai, tai ES šalis, tad apskritai tai turi būti labai įstatymų paisanti (angl. law abiding) šalis.“** Panašu, iš anksto apibrėžtas požiūris (narrative), kuris būdingas daugumai žmonių, kurie atvyksta iš už ES ribų. Taigi kalbant apie teisę, tai yra tai, ko mes tikimės (Interviu nr. 48).*

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Imigrantai teisę sieja ir su tam tikrais išankstiniais negatyviais įvaizdžiais bei grėsmės elementais, kurie inkorporavosi į bendrą suvokimą apie teisę (žr. 3.5 lent. „Teisė migracijos kontekste: nesaugumo elementai“). Tokiais atvejais ji matoma tarsi dviašmenis kalavijas, kuris gali tiek padėti, tiek sužeisti (Interviu nr. 41). Norima atsitolinti, siejama su rūpestį keliančiomis, nesaugiomis situacijomis, galinčiomis lemti rimtas pasekmes (Interviu nr. 29). Teisė taip pat siejama su daugeliu taisyklių, neaiškumų bei sudėtingumų (Interviu nr. 12). Tokių įvaizdžių kilmė susijusi su priimančios valstybės teisinio reguliavimo nežinojimu (Interviu nr. 41), asmens patirtimi kilmės valstybėje (Interviu nr. 29) ir daugelyje kitų situacijų priimančioje valstybėje, kurios tik sustiprina šiuos negatyvius įvaizdžius (detaliau apie imigrantų patirtis priimančioje valstybėje žr. tolesniuose poskyriuose apie negatyvias informantų patirtis).

3.5 lentelė. Teisė migracijos kontekste: nesaugumo elementai

*Aš manau, kad teisė yra kaip **dviašmenis kardas**. Jei žinai įstatymus, tuo geriau tau. Jei ne, tai gali būti panaudota prieš tave. Taigi, tai labai svarbus aspektas. Ir tai yra šiek tiek tragiška, kad aš mažai išmanau apie įstatymus, ypač šioje (aut. past. gyvenamojoje) vietoje. Ir iš mano pusės nebuvo jokių pastangų tai padaryti taip pat. Taigi, iš dalies tai mano klaida. Nes jei iš tikrųjų pažvelgus į išteklius, o tada į atvirus šaltinius, esančius internete, galėčiau sužinoti daugiau apie įstatymus. Bet teisė yra ir **tai, kas tave apsaugo**. Taigi tai yra, kaip sakiau, **dviašmenis kardas** (Interviu nr. 41).*

*Kažkas **gąsdinančio** <...>, nes ten iš kur esu kilęs, kai kalbi apie teisę, policiją ar kažką panašaus, mes dėl tų dalykų labiau nerimaujame. Geriau laikykomės atokiai nuo tų dalykų. <...> Mes norime laikytis kiekvienos taisyklės, tačiau turime tam tikrų trūkumų <...> Štai ką aš turiu galvoje, kai kalbame apie teisę. Taip, tai kažkas **rimto** ir **rizikingo** (Interviu nr. 29).*

*Na, aš galvoju apie **daugybę taisyklių**, tai viej patirtis, susietas su daugiau nei viena valstybenas dalykas, o jei pagalvoju apie žodį, kuris man šauna į galvą, tai galbūt „**painu**“. Hm, manau, **nelabai aišku (transparent)**, reikia daug pastangų, kad suprastum. Taigi, **sudėtingi (complicated)** dalykai, **sudėtingi**, kai pagalvoju apie tai (Interviu nr. 12).*

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Svarbu ir tai, kokią Lietuvos teisinę sistemą mato atvykusieji ir koks yra jos įvaizdžių spektras. Atsižvelgdami į dažniausiai minimus veikiančiuosius pasisakymuose apie teisę ir Lietuvos teisinę sistemą, matome spektrą valstybės, visuomenės, institucijų ir su asmeniu bei jo statusu susijusių elementų (žr. 3.1 pav. „Dažniausiai minimi veikiantieji pasisakymuose apie teisę“). Galime pastebėti, kad vyrauja ne tik plačiausios aprėpties veikiantieji – „pasaulis“ (*world*), kontinentai (*Africa*), valstybės (*India, Georgia*), institucijos (*institution, police, immigration* (institucijos prasme), *department*), tačiau ir visuomenei atstovaujantys subjektai (*people, society, european, local, neighbour*), asmeninius santykius (*friend, family*) reprezentuojantys subjektai. Šiame kontekste išryškėja ir imigravusiojo statuso bei identiteto aspektai tuose santykiuose, kuriuos komentuoja (*immigrant, resident, international, nigerian, student*) (žr. 3.1 pav., kuriame iš 60 741 atrinkti 2235 žodžiai ir pateikiami dažniausiai vartoti – 50, kurie reprezentuoja institucijas ir asmenis. Minimalus panaudojimo dažnis – 10).

3.2 pav. Pasisakymuose apie teisę dažniausiai minimi veikiantieji. Šaltinis: sudaryta autorės

Galima pastebėti, kad pašnekovų minėtų veikiančių subjektų sąrašas yra itin platus²¹, o jame minimi veikiantieji atstovauja taip pat skirtingiems teisiniams santykiams ir jiems priskirtinoms teisės šakoms. „Policija“ – santykį su teisėsaugos institucijomis, „bankas“, „nuomotojas“, „vairuotojas“, „draudimas“ (*bank, landlord, driver, insurance*) – civiliniams teisiniams santykiams, „studento“ statusas ir minima migracijos institucija (*immigration, department*) nurodo tai, kad asmuo dalyvauja administraciniuose teisiniuose santykiuose. Visa šių ir kitų teisinių santykių visuma reprezentuoja teisę ir tampa sudedamąja imigranto sampratos apie priimančios valstybės teisinę sistemą dalimi. Svarbu yra tai, kad šių subjektų ir teisinių santykių ratas išskyla spontaniškai, informantams dalijantis įvaizdžiais apie Lietuvos teisinę sistemą, taigi atskleista plotmė rodo, kad imigravę asmenys įvaizdį apie priimančią valstybę susikuria iš plataus spektro patirčių. Taigi minėti aspektai suponuoja keletą įžvalgų:

- 1) imigranto įvaizdis apie priimančios valstybės teisinę sistemą grindžiamas patyrimu, kuris yra susijęs su įvairiais priimančioje valstybėje susiklostančiais teisiniais santykiais;
- 2) imigravusio asmens įvaizdžio apie priimančią valstybę ir jos teisinę sistemą formavimosi procese dalyvauja platus subjektų ratas, todėl teisinės sąmonės empiriniai tyrimai turėtų remtis kuo platesne imigrantų patirčių analize.

Apibendrinant atvykusiųjų iš Afrikos ir Pietų Azijos išreikštus teisės įvaizdžius, galima išskirti keletą juose dominuojančių aspektų: teisės kaip socialinės gerovės ir socialinio elgesio gairių teikėjos, teisingumo bei teisės viršenybės užtikrinimo garanto. Teisės kaip socialinės gerovės ir socialinio elgesio gairių teikėjos įvaizdis atspindi aukštesnius lūkesčius ir su teisės turiniu ir paskirtimi (bet ne forma) sietinos teisės idealizavimą. Taigi šiuo atveju matysime atvykusius asmenis, kurių samprata

²¹ Norisi atkreipti dėmesį į tai, kad pateiktas „žodžių debesis“ sudarytas tik iš tos empirinių duomenų dalies, kuri buvo skirta pokalbiui apie teisę ir Lietuvos teisinę sistemą. Šiame tyrimo etape informantai nebuvo skatinami aptarti atskiras patirtis, jas siejant su skirtingos prigimties teisiniais santykiais pagal teisės šakas (darbo, administraciniai).

apie teisę yra daugiau idealistinė. Atvykusieji vertins, ar vykstantys procesai pirmiausia yra „teisingi“. Šio vertinimo pagrindu klostysis ir santykis su priimančios valstybės teisės sistemos dedamosiomis, pavyzdžiui: valstybės įstaigomis bei institucijomis (daugiau apie tai 3 skyriaus 2 dalyje). Teisės įvaizdžiai, susiję su teisės išraiškos formomis (teisės aktais, teisės normomis), rodys atsitolinimą nuo priimančios valstybės (Lietuvos) teisinės sistemos dėl įvairių priežasčių, tarp kurių – pažinimo stoka (daugiau apie tai 1 skyriaus 3 dalyje ir 3 skyriaus 1 dalyje). Įvaizdžiuose apie teisę pastebimi transnacionalinės teisinės sąmonės bruožai. Jie ir prieš tai minėti bruožai rodo ypatingą, t. y. kitokį nei priimančios valstybės sociumo, imigranto santykį su priimančios valstybės teisine sistema. Apibendrinant įvaizdžius apie Lietuvos teisinę sistemą, atkreiptinas dėmesys į tai, kad pastarieji yra pagrįsti pašnekovų patirtimis, susijusiomis su įvairiais teisiniais santykiais.

3.2. Teisinių santykių su Lietuvos valstybės biudžetinėmis įstaigomis patirtys

Imigrantų santykis su priimančios valstybės įstaigomis yra neišvengiamas, tačiau dėl būtinybės ir poreikio į jas kreiptis susiklosto nevienodu intensyvumu. Siekiant atskleisti kuo platesnį teisinių santykių su valstybės įstaigomis spektrą, šiame skyriuje analizuojamas santykis su dažniausiai (atskiris atvejais – neišvengiamai) administraciniuose santykiuose veikiančiomis biudžetinėmis įstaigomis – Migracijos tarnyba, Sodra, VMI ir Užimtumo tarnyba. Tyrime atsižvelgiama į tai, kad migracijos įstaiga yra pirmoji, su kuria imigrantai susiduria (tiesiogiai ar per darbdavį). Pasirinktai tyrimo informantų grupei šis teisinis santykis taip pat yra vienas intensyviausių, todėl geriausiai atskleidžia patirtis ir susiklostančio santykio su valstybės įstaigomis turinį. Atsižvelgiama ir į tai, kad savo turiniu ir svarba tai yra unikalūs teisinis santykis, nes lemia, ar atvykęs asmuo turės galimybę gyventi priimančioje valstybėje. Taigi, atsižvelgiant į tai, kad santykyje su migracijos įstaigomis imigrantų požiūriai, jausenos ir elgsena susiklosto galios disbalanso sąlygomis, ir tai, kad šis ypatumas nėra esminis kitų administracinių teisinių santykių bruožas, migracijos tolesnėje analizėje administracinių santykių aspektui skiriamas ypatingas dėmesys. Pašnekovų patirtys su kitomis valstybės biudžetinėmis įstaigomis (Sodra, VMI ir Užimtumo tarnyba) apžvelgiamos siekiant papildyti aptariamų administracinių teisinių santykių spektrą. Su minėtomis įstaigomis susiklostę teisiniai santykiai yra svarūs socialiniame gyvenime, tačiau nebūtinai tiesiogiai lemiantys imigranto galimybes gyventi šalyje²². Taigi šiame skyriuje atskleidžiami ir analizuojami pašnekovų teisinių santykių patyrimai²³, besiformuojančios patirtys ir teisinės sąmonės raiška Lietuvos valstybės įstaigų veikloje. Siekiant detaliau pažvelgti

²² Gyvenimo šalyje galimybes gali lemti tais atvejais, kada imigrantas nori pratęsti leidimą gyventi, tačiau nėra išpildęs jam skirtų prievolių, pavyzdžiui, mokestinių įsipareigojimų Lietuvos valstybei.

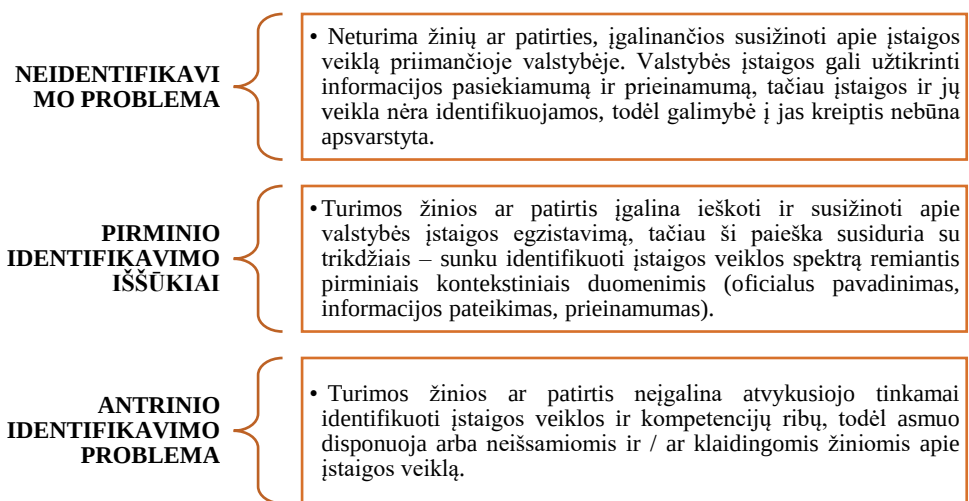
²³ Pasak Ž. Jackūno, patirtis skiriasi nuo patyrimo, nes semantiniame patirties turinyje fiksuojamos apibendrintos, departikuliarizuotos, dekontekstualizuotos bei defenomenalizautos prasmės, o patyrimo turinyje besireiškiančios prasmės pasižymi konkretumu, kontekstiškumu ir yra fenomeniškos (Jackunas, 2008, p. 27). Disertacijos tyrime aptariamieji teisinių santykių patyrimai skirtingose teisinių santykių srityse, tačiau toliau jie abstrahuojami, apibendrinant esminius patyrimų elementus ir taip transformuojant į „patirties“ lygmenį.

į šį teisinių santykių segmentą, toliau remiamasi informantų atsakymais į 12–16 klausimus ir ekspertų pasisakymais.

3.2.1. Imigrantų santykis su priimančios valstybės biudžetinėmis įstaigomis

Priimančios valstybės biudžetinių įstaigų ir atvykusiųjų santykis gali susiklostyti bent keliais būdais: per tarpininkus ir tiesiogiai. Pavyzdžiui, per tarpininkus jis susiklosto darbdaviui ar įdarbinimo paslaugas teikiančiai organizacijai atliekant visus procesinius veiksmus įdarbinant užsieniečių. Šiuo atveju atvykstančiojo pirminis kontaktas su įstaigomis yra minimalus. Intensyvesnis tiesioginis kontaktas susiklosto atvykusiajam pačiam apsvarstant galimybes kreiptis į įstaigą ar į ją kreipiantis, siekiant įgyvendinti savo teises ir pareigas. Nepaisant to, koku pagrindu susiklosto minėtas santykis, jis yra susijęs su įstaigų ir jų atliekamų funkcijų identifikavimu.

Viešosios teisės pagrindu susiklostančių teisinių santykių spektras yra gana platus ir apima tiek pozityviąją, tiek negatyviąją taikymo puses. Taigi jų išraiška įgauna arba pozityviąją – teisių įgyvendinimo formą, arba negatyviąją ir tampa sankcijomis už valdinių paliepimų nevykdymą ar netinkamą vykdymą. Būtent dėl šios priežasties viešosios teisės pagrindu susiklostančiuose teisiniuose santykiuose itin svarbu identifikuoti galimai susiklostysiantį ar jau susiklosčiusį santykį, jo svarbą ir pasekmes. Atlikto empirinio tyrimo duomenys atskleidžia, kad pastaroji situacija yra itin nepalanki atvykstantiesiems. Visų pirma, didesnė dalis atvykusiųjų neturi aiškios vizijos apie valstybės institucijų struktūrą ar kompetencijas. Dėl šios priežasties vienas esminių veiksnų, kuris daro įtaką imigrantų administraciniais santykiams, yra su priimančios valstybės įstaigų ar jų veiklos spektro identifikavimu susijusios problemos (žr. 3.3 pav.).

3.3 pav. Priimančios valstybės įstaigų ir jų veiklos spektro ir kompetencijų identifikavimo iššūkiai. Šaltinis: sudaryta autorės.

Atskirais atvejais valstybės įstaiga nėra identifikuojama, ir pašnekovai net nemano, kad pastaroji gali veikti atitinkamoje srityje. Ji – tarsi „aklojoje zonoje“ imigranto kelyje, t. y. nėra žinoma nei apie įstaigos veiklos spektrą, nei apie paslaugas ar pasinaudojimą jos galimybėmis. Neturima nei žinių, nei patirties, įgalinančios sužinoti apie įstaigos veiklą priimančioje valstybėje. Ir nors valstybės įstaigos gali užtikrinti informacijos pasiekiamumą ir prieinamumą, tačiau imigrantams šių įstaigų veikla – neegzistuojanti, todėl net nėra apsvarstoma, kad reiktų ieškoti su įstaigos veikla susijusios informacijos. Tokios „aklosios“ zonos gali būti „užpildomos“ imigrantų diasporos žiniomis, tačiau, jei pastarosios yra itin siauros, atvykusysis lieka visiškoje nežinioje. Pastarieji atvejai yra itin ryškūs, kada reikia ginti arba atkurti asmens teises, pavyzdžiui, susijusias su darbo santykiais, o VDI prie SADM yra menkai težinomos institucijos. Ši įstaiga arba nėra identifikuojama, arba jos funkcijos nėra aiškiai išskiriamos (ar klaidingai supainiojama su kitų įstaigų veiklos sritimi). Minimą situaciją puikiai iliustruoja Informantų pasisakymai:

Na, su jais (aut. past. – įstatymais) viskas gerai. Taip, žinote, mes užsieniečiai, mes neturime daug ką pasakyti apie valstybės dalykus, galbūt nebent palyginti su tuo, iš kur mes kilę. <...>mes nematome visko 100%... (Interviu nr. 8).

Negaliu pasakyti, nes su valstybinėmis institucijomis nebuvo daug susidūrę ir kalbėję. Galbūt universitetas bei imigracijos tarnyba, tai yra sferos, apie kurias galime tikrai išsamiai pasikalbėti (Interviu nr. 9).

<...>patys užsieniečiai nelabai supranta mūsų sistemos ir kartais būna taip, kad jie neatskiria, kokia institucija už ką atsakinga <...> pavyzdžiui, įsivaizduoja, kad mes (aut. past. profesinė sąjunga) esame ta institucija, kuri gali išspręsti bylą, ir jie tą painioja (eksperto interviu, profesinės sąjungos atstovas).

Įstaigų pirminio identifikavimo problema yra itin svarbi norint ne tik tinkamai įvykdyti prievolės valstybei, bet ir įgyvendinti turimas teises. Pašnekovų ir ekspertų interviu atskleidžia, kad atvykusieji vadovaujasi asmenine patirtimi. Vis dėlto ji yra ribota, todėl gali būti sunku identifikuoti įstaigos veiklos pobūdį, net jei ir turi tam tikras „gaires“. Pavyzdžiui, atvykusiems gali būti sudėtinga nustatyti įstaigos veiklos sritį remiantis jos oficialiu pavadinimu, jei vertimas į bendrai suprantamą anglų kalbą pats savaime neatskleidžia institucijos veiklos principo. Pavyzdžiui, ilgą laiką įstaigos „Lietuvos darbo birža“ pavadinimas buvo „Labour exchange“, tačiau, šios institucijos pavadinimą²⁴ pakeitus į „Užimtumo tarnyba prie LR SADM“ ir išvertus į „Employment Services Under the Ministry of Social Security and Labour of the Republic of Lithuania“, jis tapo atpažįstamas, nes nusako institucijos veiklos pobūdį įprastu terminu „Employment Services“ (t. y. įdarbinimo paslaugos). Taip įstaigos pavadinimas tapo aiškiai identifikuojamas net ir su šia institucija nesusidūrusiam asmeniui (žr. Interviu nr. 15). Kalbėdami apie darbo santykius, pašnekovai taip pat

²⁴ Pavadinimas atspindi dokumento LR SADM ministro įsakyme „Dėl socialinės apsaugos ir darbo ministro 2000 m. birželio 1 d. įsakymo Nr. 62 „Dėl Užsieniečių įdarbinimo Lietuvos Respublikoje pagal darbo sutartį tvarkos“ dalinio pakeitimo“ (LR SADM ministro įsakyme „Dėl socialinės apsaugos ir darbo ministro 2000 m. birželio 1 d. įsakymo Nr. 62 „Dėl Užsieniečių įdarbinimo Lietuvos Respublikoje pagal darbo sutartį tvarkos“ dalinio pakeitimo“, 2002).

vartoja bendrinius ar susijusius pavadinimus, tačiau ne tikslus institucijų pavadinimus (žr. Interviu nr. 31, 46).

Informantas: Darbo birža (*Labor exchange*)? Nelabai supratau, bet...<...>

Tyrėjas: Įdarbinimo (paslaugų) įstaiga (*Employment (service)*).

Informantas: Taip, <...>žinau, kad reikia kreiptis dėl socialinių pašalpų... (Interviu nr. 15).

Aš nelabai domiuosi šiomis sistemomis, bet kažkokia darbo komisija (labor commission) ir imigracija, taip, <...>nedaug (Interviu nr. 46).

Manau, kad su imigracija, na, ne tik imigracija, tiesą sakant, iš savo patirties (aut. past. susiduriu su) imigracija, darbo tarnyba (Labor Office) ir net VMI <...> (Interviu nr. 31).

Ta pati situacija atsiskleidžia žvelgiant į sprendimų vykdymą įgyvendinančius asmenis – antstolius²⁵. Praktikoje dažnas vertimas *bailiff*²⁶ ir šiuo metu Lietuvoje taikomas vertimas *Judicial Officers* užsieniečiui neduoda užuominos ir nenusako viso šio instituto veiklos spektro, todėl nėra lengvai identifikuojamas. Išgirdę tokį pavadinimą, interviu metu pašnekovai arba klausia, „kas tai yra“, arba mandagiai išvengia komentarų apie antstolio institutą. Jie ne tik nebūna susidūrę, bet ir pats instituto pavadinimas nėra žinomas, kad būtų galima leistis į tam tikras interpretacijas.

Antrinio identifikavimo problema susijusi su netinkamai identifikuojamu įstaigos veiklos spektru, kompetencijos ribomis, jai priskiriant kitų įstaigų ar net kito sektoriaus veiklos sritį. Taip dažniau nutinka su Sodros teikiamų paslaugų identifikavimu. Štai privatų draudimą teikiančių įmonių veikla dažnai susiejama su Sodros teikiamu valstybės sveikatos draudimu. Remiantis informantų patyrimais, reikia pastebėti tai, kad privatus sveikatos draudimas iš esmės skiriasi nuo valstybės teikiamo. Dažnai tai išsiaiškinama tuo atveju, kada atsiranda poreikis juo pasinaudoti. Institucijoms taip pat gali būti adresuojami ir jų kompetencijas peržengiantys lūkesčiai, kada skirtingų įstaigų veiklos spektras ir galimybės veikti yra nepagrįstai tapatinamos ar bandoma jas palyginti. Pavyzdžiui, pašnekovui norėtusi, kad valstybės įstaigos darbuotojas sprendimų priėmimo procese būtų toks pat lankstus, kaip ir mokslo ir studijų viešosios įstaigos atstovas. Susidarius tokiems lūkesčiams ir nesulaukus personalizuoto požiūrio, kyla nusivylimas ar nepasitenkinimas esama situacija (žr. 3.6 lent. Interviu nr. 51).

²⁵ Remiantis LR antstolių įstatymo 2 str. 1 d., antstolis – tai valstybės įgaliotas asmuo, kuriam valstybė suteikia vykdomųjų dokumentų vykdymo, faktinių aplinkybių konstatavimo, dokumentų perdavimo ir kitas įstatymų nustatytas funkcijas. (LR antstolių įstatymas, 2002).

²⁶ Tarptautinėje komunikacijoje vartojamas tiek *bailiff*, tiek *Judicial Officers* terminas. Vis dėlto, atsižvelgiant į praktikų poreikius, pastebimos tendencijos (ES) šiuos du terminus taikyti kaip analogą. Siekiama *bailiffs/enforcement authorities* vartoti kartu (<http://eubailiff.eu/>). Terminas *bailiff* taip pat vartojamas ir ES dokumentuose.

Atitinkamose profesija parentose sąjungose, tokiose kaip „European Union of Judicial Officers“ ar „UIHJ - International Union of Judicial Officers“ terminas *Judicial Officers* verčiamas „antstolis“ ir aiškiai identifikuoja teisės aktais suteiktas autoritetingas galias šio instituto veikėjams (International Union of Judicial Officers, 2020).

3.6 lentelė. Lūkesčiai, siejami su įstaigų veikla

***Lūkesčiai, susiję su Migracijos tarnautojais:** Taigi, pavyzdžiui, jei negalite, tarkime, laiku užsiregistruoti ir pateikti savo paraiškos dokumentų, tarkime, dėl finansinių suvaržymų ar dėl sunkumų, su kuriais susiduriate <...> jie paprastai nesvarsto ir nesuabejoja. Jie visada elgiasi tiksliai pagal taisykles, ir neatsižvelgia į sunkumus, kuriuos galbūt išgyveni (Interviu nr. 51).*

***Veiklos spektro identifikavimas:** Kalbant apie migraciją, nes (aut. past. kitos) institucijos kartais yra labai dėmesingos, ypač ta, kurioje studijavau. Paprastai jie (aut. past. universitete) buvo labai dėmesingi ir stengėsi padėti ar palaikyti, kiek tik gali <...> (Interviu nr. 51).*

Taip, mano draugai turi (patirčių), bet nemanau, kad jie turi labai aiškų supratimą apie tai, kokias procedūras jie atlieka. Jie tiesiog jas atlieka (Interviu nr. 6).

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Šie aspektai rodo, kad imigrantai gali pasinaudoti tokia informacija, kuri yra lengvai prieinama ir suprantama. Priešingu atveju įstaigos ar jos veiklos spektro neidentifikavimas sukelia nepagrįstų lūkesčių, nusivylimą ar kitas neigiamas emocijas (daugiau apie tai – poskyryje apie imigrantų santykį su migracijos įstaigomis).

Apžvelgiant su institucijų identifikavimu susijusią situaciją, galima nurodyti keletą priimančios valstybės teisinių santykių kontekstą apibūdinančių aplinkybių. Esant pirminio institucijų identifikavimo problemai, asmuo turi hipotetinių žinių apie veikiančias įstaigas, tačiau pastebima nežinia dėl jų veiklos spektro ir kompetencijų. Klaidingos žinios tampa antrinio identifikavimo problema ir įgauna įvairesnį pasekmių spektrą. Šiuo atveju asmuo ne tik praranda galimybę tinkamai įgyvendinti savo teises, bet ir naudoja papildomus resursus, siekdamas gauti teisingą informaciją, o jų pagrindu – paslaugas. Nesėkmės atveju ši kelionė arba sukelia nepasitenkinimą, nepasitikėjimą įstaigų veikla arba persikelia į aktyvų teisių gynimo lauką – teismines instancijas. „Aklojoje zonoje“ pagrindiniu „nukentėjusiuoju“ tampa imigrantas, nes praranda galimybę įgyvendinti savo teises, nepriklausomai nuo to, ar jam tai žinoma, ar ne. Ši situacija turi potencialą paslėpti daug gilesnes problemas, susijusias su įvairiais migrantų teisių pažeidimais. Tarp jų – asmenų išnaudojimo darbe ar net prekybos žmonėmis atvejus.

3.2.2 Teisinių santykių patirtys, susijusios su administraciniais procesais migracijos įstaigose

Imigranto statusas lemia prievolę formalizuoti asmens gyvenimo valstybėje faktą ir taip pat neišvengiamai susaisto su administraciniu priimančios valstybės aparatu, ypač su LR migracijos departamentu ir jo skyrių veikla. Šis teisinis santykis yra vienas pirmųjų, kuris reprezentuoja ir kuria įvaizdį apie Lietuvos teisinę sistemą. Administracinių migracijos procesų realybė yra gerai žinoma šios srities specialistams ir tiesiogiai su ja susidūrusiems, tačiau nėra plačiai aptariama ar apsvaistoma akademiniam diskurse. Todėl šiame skyriuje bus atsižvelgiama į migracijos teisinių

santykių kontekstą, analizuojamos migracijos procesuose dalyvavusių pašnekovų patirtys ir išskiriami šiems procesams įtaką darantys veiksniai bei identifikuojami teisinio santykio bruožai. Toliau aptariami tyrime dalyvavusių pašnekovų pasidalijimai apie santykį su Lietuvos migracijos įstaiga – nevienareikšmiški. Patirčių spektre – tiek pozityvūs vertinimai, atskleidžiantys tarnautojų geranoriškumą, tiek ir negatyvūs atsiliepimai, tarp kurių išgyvenimai, atvykusius privertę jaustis nelaukiamus ir nereikšmingus. Todėl šiame tyrimo etape keliami klausimai dėl priimančios valstybės institucinės distancijos ir socialinės distancijos aspektų migracijos administracinių teisinių santykių kontekste.

3.2.2.1 Imigrantų patyrimai ir jausenos administraciniuose migracijos procesuose

Atvykusiųjų patyrimai, suskirstyti į stambiausias kategorijas, gali būti skirstomi į teigiamus, negatyvius ir neutralius. Šiuo suskirstymu nurodomos konkrečios situacijos, kurios pasižymėjo arba teigiamomis emocijomis, arba neutraliais situacijos vertinimais, arba atvykusiajam sukėlė nerimo, baimės ir kitus negatyvius jausmus ir išgyvenimus.

Informantų pasidalijimai patyrimais, susijusiais su administraciniais migracijos procesais, buvo itin detalūs ir pasižymėjo visu spektru įvairių emocijų. Pastarosios buvo susijusios su migracijos administraciniais procesais ir administracine elgsena. Tai puikiai atspindi raktinių žodžių rinkinys, nurodantis pagrindines kategorijas, reprezentuojančias informantų naratyvo turinį apie migracijos procesus.

3.7 lentelė. Pasisakymų apie migracijos įstaigas ir migracijos teisinius santykius raktinių žodžių kategorijos (iš 36 733 žodžių atrinkti 11195 ir pateikiami dažniausiai vartotų 40 žodžių, kurių minimalus panaudojimo dažnis – 50)

Kategorija / tematika	Raktiniai žodžiai
vertinimas, rezultatas	ne, nedarė (<i>Not, did not</i>)
Jausmai, emocijos, vertinimai	Labai, gerai, kitaip, galbūt, jaustis, problema (<i>very, good, different, issue, maybe, feel, problem</i>)
Procesas	Gauti, kreiptis, sudaryti, duoti, pasakyti, dirbti, atsitikti, kalbėti, būdas, paklausti, pakeisti, pabandyti, paskambinti, sumokėti, pradėti, susitarti (<i>get, apply, make, give, tell, work, happen, speak, way, ask, change, try, call, pay, start, appointment</i>)
Komunikacija	Žinoti, informacija, anglų kalba, suprasti, kalba (<i>know, information, english, understand, language</i>)
Laiko tarpiniai	Laikas, metai, atgal, diena, vėl, mėnuo (<i>time, year, back, day, again, month</i>)
Dokumentai	Dokumentas, įstatymas, LLG (laikinas leidimas gyventi), viza (<i>document, law, TRP, visa</i>)
Atvejai	Šalis, atvejis, patirtis (<i>country, case, experience</i>)

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Pašnekovų pozityvios patirtys kyla iš jausminių išgyvenimų, susijusių su tam tikra situacija. Pašnekovų pasidalijimas patirtimis ir lūkesčiais atskleidžia, kad migracijos administraciniai procesai vertinami neutraliai arba teigiamai tada, kai yra patiriamas tarnautojų geranoriškumas ir administracinė elgsena atliepia tą įvaizdį, kurį atvykusieji turi apie šalį ar regioną (šiuo atveju – Europos Sąjungą).

Pavieniai istorijų naratyvai atskleidžia, kad malonaus aptarnavimo patirtis valstybės įstaigoje yra itin svarbi. Tokia patirtis turi galią niveliuoti net ir didesnes institucines problemas, tokias kaip negebėjimas bendrauti suprantama kalba, delsimas suteikti privalomą paslaugą ar kitos nepalankios aplinkybės. Pateisinami net ir tie atvejai, kada nesutampa bendravimo / komunikavimo stilius, pavyzdžiui, tarnautojai itin mažai kalba arba yra itin reiklūs (žr. 3.8 lent. Interviu nr. 2 ir 36). Pašnekovai aiškiai nurodo, kad vertina pagalbą ir jos laukia, nes šiame „dokumentų miške“ jaučiasi nesaugūs ir pažeidžiami. Atvykusieji pastebi ir vertina net tuos atvejus, kai nesieliama netinkamai, pavyzdžiui, nediskriminuojama ir atvykusieji vertinami pozityviai. Susiklosčius empatiškiems santykiams, galima tikėtis ir itin teigiamų atsiliepimų. Štai viena pašnekovių pasakojo apie tuos sunkumus, kuriuos aptarnaujanti migracijos skyriaus tarnautoja patyrė, kaip ji nenuleido rankų tada, kai nesuprato (naudojo asmeninį telefoną, kad galėtų tiksliai išversti tai, ką nori pasakyti). Ši situacija sukėlė dėkingumo jausmą dėl to, kad aptarnaujanti tarnautoja, nors ir būdama vyresnio amžiaus, aktyviai siekė padėti (žr. 3.8 lent. Interviu nr. 40).

3.8 lentelė. Geranoriškumo svarbą iliustruojantys pasisakymai

Reikia tenkinti visus reikalavimus. Jie yra mažakalbiai žmonės, per daug nekalba, bet labai svetingi. Nėra jokios diskriminacijos, aš niekada nebuvau diskriminuojamas imigracijoje, niekada (Interviu nr. 2).

Jie yra griežti gerąja prasme. Manau, kad jų reikalavimai yra teisingi. Ir, žinote, tai, ko jie reikalauja, yra logiška (makes sense). Mano problema yra ta, kaip jie elgiasi su klientais, kaip jie iš tikrųjų nenori bendrauti su klientais ir kaip greitai jie tiesiog aptarnauja visus (dismiss everyone) (Interviu nr. 36).

Kai kurie iš jų į tave žiūri labai rimtai. Jie nori tau padėti, bet dauguma jų yra... (aut. past. nutylėjimas, išreiškiantis priešingą situaciją) (Interviu nr. 3).

Ir kita moteris nuvedė mane pas dar kitą įstaigos tarnautoją, <...> Galiausiai mes buvome tokioje situacijoje, kurioje ji manęs nesuprato ir naudojos savo telefonu, kad išverstų man. O Dieve! Tai toks žmogus, kuris nori pasikalbėti su užsieniečiu. Buvo malonu!(It was wow, nice!) Galvojau: „kai gausiu nuolatinį leidimą gyventi, ateisiu į biurą ir padovanosiu tau gėlę“. Ji buvo labai maloni. Hm, toks buvo mano planas. Štai ką aš galvoju apie tarnautoją ir mano patirtį su ja. O Dieve, ji turėjo panaudoti telefoną, kad išverstų (Interviu nr. 40).

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis

Taigi, vienas iš pozityvių patirčių šaltinių – teigiamas tarnautojų portretas. Pašnekovų pasakojimuose migracijos tarnautojai yra mažakalbiai, bet teisingi ir priimantys, norintys padėti ir padedantys bei profesionalūs. Reikia pastebėti, kad šis aukštomis kompetencijomis ir pagarbia elgsena grįstas portretas atliepia lūkesčius,

susijusius su valstybės tarnyba priimančioje šalyje, ir dėl to vertinamas itin pozityviai. Įvertinus tai, kad teisinių santykių patirtys – vienas iš teisinei sąmonei įtaką darančių veiksnių, galima pastebėti, kad šiame kontekste susiklostantys teisiniai santykiai nekelia negatyvių išgyvenimų ir netgi paskatina atvykstančio į Lietuvą gyventi asmens pozityvų nusiteikimą bei atitinkamus lūkesčius.

Pozityvias patirtis taip pat kuria efektyvi ir lūkesčius atliepanti administracinė elgsena. Tokia elgsena sudaro galimybes imigrantams lengviau ir su pasitikėjimu įveikti svarbų gyvenimo priimančioje šalyje legalizavimo slenkstį. Vienas iš tokios administracinės elgsenos pavyzdžių – greitas ir efektyvus aptarnavimas bei patirtys, susijusios su kintančiomis tarnautojų kompetencijomis (pavyzdžiui, bendravimas anglų kalba) (žr. 3.9 lent. Interviu nr. 49, 35, 48). Reikia pastebėti, kad net ir tais atvejais, kada asmuo neturi tiesioginės teigiamų pokyčių patirties, pozityvios žinios apie administracinę elgseną pasiekia per bendruomenę (žr. 3.9 lent. Interviu nr. 35, 45, 22).

3.9 lentelė. Administracinė elgsena: imigrantų patirtys

Tai buvo tikrai sudėtingos situacijos. **Buvo per šalta, be galo šalta, o mes visą naktį stovėjome prie imigracijos, nes jie net durų neatidarė. Net jei lauke laukia kokie 50 žmonių, turi laukti lauke, šaltyje. <...>Taigi dabar galite tiesiog paskambinti ir gauti informaciją, dabar galite tiesiog prisijungti internetu ir rezervuoti savo laiką. Ko daugiau būtų galima tikėtis nei šito?** (Interviu nr. 29).

Labai džiaugiuosi internetine registracijos sistema, visa tai iš tikrųjų yra svarbu. Ir viskas patobulėjo, dabar daugelis žmonių geba kalbėti angliškai, ko anksčiau nebuvo (Interviu nr.49).

Manau, kad dabar yra stabilu. Tačiau atvykęs čia nežinojau visų sąlygų. Taigi man buvo labai sunku gauti savo laikiną leidimą gyventi (TRP). <...> Norint pateikti prašymą likus trims mėnesiams, išties turi pateikti jį prieš šešis mėnesius, kad gautum laiką vizitui. Dabar viskas gerai. Dabar girdžiu, kad galima kreiptis prieš savaitę, nesunku susitvarkyti. Bet kai atvykau, buvo labai sunku (Interviu nr.35).

Bet kartais, net jei ateini anksti, prie tarnautojo neprieisi, turi ateiti kitą dieną. Taigi turėjau važiuoti dvi dienas iš eilės, kol galėjau prieiti, nes turėjau laukti, buvo ilga eilė.<...>**Dabar galima eiti tiesiai, nes šiuo metu nėra jokių eilių. Taip, girdėjau, kad dabar yra geriau** (Interviu nr. 45).

Vis dar girdžiu, kad tie Kaune vis dar nesistengia padėti (Interviu nr. 50).

Žmonės sako, kad dabar yra geriau. Nes (aut. past. dokumentus pildome) internetu. Žmonės (aut. past. atvykusieji) turi labai juokingų istorijų apie tai, kaip viskas vykdavo senuoju būdu (Interviu nr. 22).

Nauja internetinė platforma labai palengvino paraiškų teikimo procesą. Panaikintas reikalavimas, kad jis turi vykti toje vietoje, kur aš gyvenu, pavyzdžiui, dabar tai gali būti kitas miestas, kur man pavyksta gauti vizitą, o tai vėlgi paskirstė krūvį po visą šalį. <...>Taigi, dabar šiems skyriams ir net tokiems pavieniams kandidatams kaip aš yra daug lengviau visą šį procesą pereiti sklandžiai (Interviu nr. 48).

Kažkada eidavome penktą, ketvirtą ryto ir negaudavome laiko vizitui. Taigi tos dienos buvo šiek tiek sunkios. Tiesą sakant, dabar yra geriau, nes jie sukūrė el. registraciją, taigi dabar yra daug geriau. Bet prieš tai buvo labai sunku. Išties vertinu šias pastangas dėl imigracijos (aut. past procesų) (Interviu nr. 46).

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Pozityvios patirtys taip pat siejamos su kompetentingai atliekamomis kitų suinteresuotųjų pusių (pavyzdžiui, universitetų) pareigomis. Tai reiškia, kad migracijos administracinių procesų įgyvendinime aktyviai dalyvauja kiti asmenys, pavyzdžiui, universiteto, darbovietės ar nevyriausybinių organizacijos nariai (plačiau apie pozityvias patirtis žr. 14 priedą).

3.10 lentelė. Suinteresuotų pusių kompetentinga pagalba: imigrantų patirtys

Manau, kad jie turėtų sugalvoti kaip suteikti daugiau informacijos užsieniečiams, tarptautiniams studentams, apie tai ką reikia daryti. Bet manau, kad dabar tai pasikeitė, nes mūsų stažuotės vadovė visada siunčia tą informaciją (Interviu nr. 11).

Ji net atspausdino žemėlapi, kaip ten patekti. Ir netgi nubraižė, kaip atrodo pastato vidus. Ir ji pasakė: „Šitai matysite, čia“. Tu turi eiti čia“. Taigi, viską man parengė labai aiškiai ir patogiai (Interviu nr. 44).

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Taigi, nekomplikuotos, aiškos administracinės procedūros lemia tai, kad jų pagrindu nekyla papildomų neigiamų emocijų, o pats administracinis procesas tampa įprastas, niekuo neypatingas (nieko ypatingo (*okay, not bad*), žr. 3.11 lent. Interviu nr. 4 ir 22). Vis dėlto šis procesas vis dar gali sukelti įtampų, pavyzdžiui, dėl reikalavimų gauti leidimą gyventi Lietuvoje išpildymo, tačiau jo aiškumas sudaro prielaidas nekilti pernelyg dideliame nerimui, susijusiam su migracijos procesais (žr. 3.11 lent. Interviu nr. 5).

3.11 lentelė. Neutralus ir / ar teigiamas migracijos administracinio proceso vertinimas: imigrantų patirtys

Tai nebuvo taip blogai. <...> Taip, buvo gerai (Interviu nr. 4).

Procesas vyko gerai, jis buvo normalus. Tai buvo šiek tiek įtampas, bet <...> (Interviu nr. 22).

Turiu galvoje, tai tikrai kelia stresą ir panašiai, todėl, kad jis (aut. past. procesas) labai nelankstus, griežtas. Tu privalai tai atlikti. Bet jei sugebi, tai - gana paprasta (Interviu nr. 5).

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis

Atliktame tyrime pastebėta, kad negatyvios patirtys sudaro didžiausią dalį pašnekovų pasidalijimų apie migracijos procesus ir komunikaciją su migracijos įstaigomis Lietuvoje. Atsižvelgiant į tai, kad atvykstantieji jau iš anksto turi didelius lūkesčius priimančios valstybės ir jos administracinio aparato atžvilgiu, negatyvios patirtys išgyvenamos kur kas intensyviau. Ši takoskyra tarp įvaizdžio, kaip turėtų veikti priimančios valstybės įstaiga, ir realybės dažnai sukelia nusivylimo ir nepasitenkinimo jausmus.

Negatyvių patirčių kilmė pastebima įvairiuose sistemos veikimo aspektuose – organizuojant įstaigos klientų aptarnavimą, informuojant ir konsultuojant ar žmoniškųjų resursų segmente – tarnautojų kompetencijose ar elgsenoje. Negatyvūs patyrimai susiklosto teisinio santykio įgyvendinimo pagrindu ir toliau abstrahuojasi į apibendrintus įvaizdžius ir žinojimą – patirtį. Šiame kontekste administracinių procesų patirtys yra svarios, nes jos yra pirmosios atvykusiųjų kelyje ir aiškiai komunikuoja ir reprezentuoja teisinio santykio įgyvendinimą priimančioje valstybėje. Svarbu paminėti ir tai, kad būtent administraciniai (ne tik migracijos) procesai reprezentuoja didelę dalį teisinės sistemos, kurią tenka patirti imigrantams pirmaisiais imigracijos mėnesiais.

Kaip jau minėta, negatyvius išgyvenimus sukelia situacijos, kildinamos iš sisteminių ir žmogiškųjų resursų kokybės trūkumo. Vis dėlto neretai negatyvios situacijos susiklosto kaip kumuliatyvus atvykusiojo ir tarnautojo komunikacijos rezultatas. Šią situaciją puikiai atskleidžia kelių pašnekovų pasidalinti išgyvenimai (žr. 3.12 lent. Interviu nr. 46).

3.12 lentelė. Negatyvios situacijos – kumuliatyvaus rezultato pasekmė

Tarnautojo ir imigranto elgsena: *Ir kai mes nueiname ten su tuo dokumentu į imigraciją, imigracijos tarnautojai ant mūsų šaukia, rėkia, nors tai nėra mūsų klaida. <...> Ir mes stengiamės su tuo susitvarkyti, mes juos užjaučiame ir jų atsiprašome, nors tai ne mūsų klaida. Net tada, jie bando ginčytis ir, pavyzdžiui, meta popierius priešais mus („throwing papers to our faces“)* (Interviu nr. 46).

Kai tu ten nueini, kartais jie net *pradedą šaukti ant tavęs. Jie pradeda kelti balsą. <...> Jie kalba lietuviškai* (Interviu nr. 3).

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Pašnekovas iš Indijos pasidalino istorija, kurioje pasakojama apie klaidą, kurią padarė mokslo įstaigos darbuotojai dokumentuose, skirtuose migracijos tarnautojams (žr. 3.12 lent. Interviu nr. 46). Tai buvo viena iš daugelio kasdienių klaidų, su kuriomis susiduria migracijos tarnybų tarnautojai. Šioje situacijoje, kaip ir kitose, tarnautojas neteko kantrybės ir pradėjo šaukti ant dokumentus atnešusio pašnekovo. Toks neetiškas elgesys nėra išskirtinis, o greičiau vienas iš daugelio tokio nepagarbaus komunikavimo atvejų, su kuriais susiduria pašnekovai. Vis dėlto, dekonstruojant minėtą situaciją, atsiskleidžia ir kiti ją lydintys aspektai, kuriuos pateikia migracijos tarnyboje vadovaujančias pareigas atliekantis asmuo. Visų pirma, tai atvykusiųjų ir kitų suinteresuotųjų pusių (universitetų, darbdavių) negebėjimas parengti arba neatsakingas požiūris į migracijos procesui tinkamų dokumentų paruošimą. Antra, itin dideli tarnautojų darbo krūviai, ir, trečia – emocinė įtampa, su kuria susiduria tarnautojai. Eksperto teigimu, *darbuotojams dirbant klientų aptarnavimo langelyje kartais tikrai yra pakankamai sudėtinga susitvarkyti tiek su savo, tiek su kliento emocijomis*, ir nors pasitaiko, kad grubiai bendrauja ir užsieniečiai, bet daugiau spaudimo patiriama iš Lietuvos Respublikos piliečių, kurie yra įpareigoti teikti dokumentus Migracijos tarnyboms (eksperto interviu, Migracijos tarnyba). Taigi, situacija nėra vienareikšmiška ir rodo didesnius sisteminius iššūkius. Svarbu pastebėti, kad, netaikant prevencijos ir iš anksto nesprensdžiant susiklostančio santykio bei dalyviams kylančių iššūkių, pastarieji akumuliuojasi ir gali tapti itin sudėtingi.

Siekiant detaliau pažvelgti į migrantų santykį su migracijos įstaigomis, toliau atsakoma į klausimą, kokios jausenos pašnekovus lydi įgyvendinant savo teises ir pareigas, susijusias su migracijos administraciniais teisiniais santykiais. Emocijos šiame kontekste traktuojamos atsaku į vieną iš negatyvių, neutralių ar pozityvų situacijų. Jos taip pat atskleidžia skirtingą jausmų intensyvumą, susijusį su patirtimis.

Štai pozityvios patirtys atskleidžia, kad pašnekovai jautė, jog su jais buvo elgiamasi pagarbiai ir paslaugiai. Tuo tarpu negatyvios patirtys kėlė visą eilę

negatyvių išgyvenimų, kurių pasidalinimas atskleidžia, kad migracijos procesai ne tik buvo nemalonūs, bet atskirais atvejais dar ir stigmatizuojantys. Negatyvių emocijų spektras apima nuo visiškos nevilties iki įprastai „varginančio“ administracinio proceso, kurio pašnekovai ir įprastai tikėtusi.

Pagal negatyvių jausmų intensyvumą, pašnekovų įvardytų negatyvių jausmų gamą galima būtų suskirstyti bent į kelias kategorijas: 1. itin negatyvios, asmenį emociškai gniuždančios patirtys; 2. negatyvios, gyvenimo džiaugsmą atimančios patirtys ir 3. negatyvios patirtys, sukeliančios papildomų rūpesčių ir įtampų, tačiau asmens priimamos nuosaikiai. Itin negatyvios, asmenį emociškai gniuždančios patirtys yra sietinos su nevilties ir apmaudo jausmais (žr. 3.13 lent.).

3.13 lentelė. Negatyvūs jausmai: administracinių santykių patirtys

Negatyvūs jausmai	„Ir tu nusivili, kai nerandi sprendimo ir niekas tau neduoda tinkamo paaiškinimo, kaip rasti būdą su jais (aut. past. tarnautojais) susitarti“ (Interviu nr. 43).
Neviltis, apmaudas („frustration“, „tired of playing with the system“, „fed up“)	„Ir kiekvieną kartą, kai iš visų jėgų stengdavaisi paaiškinti situaciją, jie sakydavo: „Ne, ne, ne, ne, ne, aš nenoriu to girdėti“, arba „gerai, galbūt.“ Tai labai vargino (frustrating) “ (Interviu nr. 36).
	„Aš tikrai pasiruošęs išvykti. Aš pavargau , aš pavargau aštuonerius metus žaisti su sistema. Tiesiog pagalvojau, kad vyksiu kitur“ (Interviu nr. 26).
	„Manau, kas šiuo metu apmaudu tai, kad trūksta informacijos. Tiesiog atrodo, kad mes nežinome taisyklių, o esame tie žmonės, kuriems tikrai reikia žinoti taisykles“ (Interviu nr. 12).
	„<...> taip atsibodo visos situacijos , kad „ne, važiuoju iš čia“, todėl aš išvykstu į (aut. past. kilmės valstybė)“ (Interviu nr. 14).

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Pašnekovai sudėtingus išgyvenimus vadina „košmaru / pasibaisėjimu“ („nightmare“) susidariusia situacija arba tiesiog „siaubinga būklė“ (angl. terrible state). Emocinę neviltį rodo ir situacijos apibūdinimas kaip „palaužiančios“ („knocking down“, „putting down“) arba pribloškiančios („overwhelming“). Neretai pašnekovus lydėjo ir baimės jausmas („fear“, „really afraid“, „scared“) ir pyktis („really angry“). Stipriausios emocijos aplankydavo tais atvejais, kada buvo keliamas klausimas apie galimą ar dėl nesėkmingų migracijos procesų jau įvykusį atsiskyrimą nuo Lietuvoje gyvenančio pašnekovui brangaus asmens. Kitais atvejais – dėl gresiančių didelių finansinių nuostolių, išpareigojimų vykdymo pertraukimo (studijų nutraukimo, poreikio grįžti į kilmės šalį ir kt.).

3.14 lentelė. Intensyvūs negatyvūs išgyvenimai

Košmaras, pasibaisėjimas (nightmare) Siaubinga būklė (terrible state)	Aš manau, kad trūksta komunikacijos su migracijos departamentu. Manau, jog tai labai blogai, nes vien tas faktas, kad man nuolat skirtingi žmonės pateikdavo skirtingą informaciją, buvo košmaras (Interviu nr. 36). Buvau siaubingos būsenos, bet aš tiesiog priėmiau tai kaip gyvenimo patirtį (Interviu nr. 15).
--	---

Parklūpdymas / pasidavimas / sutriuškinimas, palūžimas (knocking down, putting down) Priboškiantis (overwhelming)	<i>Sakyčiau, 20 procentų kyla dėl rasistinių pažiūrų, o 80 procentų iš institucijų (aut. past. – noro išvykti iš Lietuvos priežastys). Tai tikrai turėjo didelį poveikį. Tai buvo gniuždanti ir palaužianti (patirtis) <...>, turiu galvoje, kad šios institucijos buvo tokios paveikios, kad mane tikrai palaužė“ (Interviu nr. 14).</i> <i><...> Tiesiog buvo suirutė. Tuo pačiu metu vyko tiek daug dalykų. Tai pribloškianti patirtis (Interviu nr. 36).</i>
Baimė (fear, afraid, scared)	<i>Informacijos aiškumas, vientisumas – jis nėra prieinamas. Ir tai yra didžiausia baimė, kurią turi kiekvienas čia gyvenantis užsienietis (Interviu nr. 16).</i> <i>Mes tikrai bijome, ar žmogus, kuris sėdi šalia ar priešais mus, kalbės (anglų k.) kalba, ar ne. Ir tai turi įtakos mūsų bendravimo būdai (Interviu nr. 16 m.).</i> <i>Aš taip pat bijojau kreiptis į teismą. Nes jei jie būtų įtraukę mane į juodąjį sąrašą ar panašiai, aš nebūčiau galėjęs vykti į Europą ketverius ar penkerius metus. <...> Taip, aš labiau bijojau kreiptis į teismą ir apskųsti tokius dalykus... (Interviu nr. 14).</i>
Pyktis	<i>Buvau labai piktas, nes praėjo per daug laiko... ką aš tiesiog pasakyčiau, norėčiau, kad jie iš karto pateiktų visą informaciją ir viską, ką tau reikia padaryti prieš priimdami bet kokią sprendimą (Interviu nr. 4)</i>

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Kiek mažiau intensyvios, tačiau savo turiniu ir poveikiu svarios emocijos lydi daugelį administracinių sunkumų, kuriuos patiria imigrantai. Tarp jų – liūdesys (*depressed, sad*), įtampa (*tensed, pressure, driving crazy, stressful*) ir susirūpinimas (*concerned, worried*). Negatyvios patirtys ne tik dominuoja pašnekovų pasisakymuose, bet taip pat ir atskleidžia jausmus, kurie sumenkina imigranto gyvenimo džiaugsmą, įvesdamos jį į pasimetimo (*I don't know what to do*) ir sumišimo (*confused, don't have clarity*) būsenas.

3.15 lentelė. Negatyvios ir savo turiniu bei poveikiu socialiniam gyvenimui svarios emocijos

Pasimetimas (<i>I don't know what to do</i>) Depresija / liūdesys (<i>depressed</i>) Liūdesys (<i>sad</i>)	<i>Ir tuo pat metu aš negavau savo laikino leidimo gyventi. Taigi aš buvau prislėgtas gal, manau dvi ar keturias savaites. Tiesiog nežinojau ką daryti. Jei dabar negausiu laikino leidimo gyventi, mano viza baigsis, turėsiu išvykti iš šalies (Interviu nr. 36).</i> <i>Žinai, buvo labai liūdna, labai liūdna. Tai... tam tikra prasme, jei nebūčiau stiprus arba tiesiog leisčiau mane palaužti, būčiau atsidūręs siaubingoje būsenoje (Interviu nr. 15).</i>
Įtampa (<i>tensed, pressure, driving crazy, stressful</i>) Susirūpinimas (<i>concerned, worried</i>)	<i>Jie (mes – atvykusieji) visada tikisi blogiausio, nes nesame visiškai tikri, kad viską padarėme tinkamai, net jei ir pateikėme dokumentus vizai gauti, vis tiek esame įtampoje, kol ją gauname (Interviu nr. 16).</i> <i>Problema buvo tokia, kad tarnautoja norėjo mane išsiųsti namo. Taigi, patiriant tokį spaudimą, žinoma, visų (aut. past. dokumentų) nepatikrinsi (Interviu nr. 14).</i> <i>Aš manau, kad informacijos trūkumas tikrai varo žmones iš proto (Interviu nr. 12).</i> <i>Tiesiog buvau susirūpinęs, nes nežinojau, ką daryti ir ko tikėtis (Interviu nr. 5).</i>

	<i>Ji (aut. past. draugė) nerimavo: „O Dieve, kas vyksta? Jie nieko nesakė, ar atmetė mano vizą?“ (Interviu nr. 13).</i> <i>Procesas vyko gerai, viskas buvo gerai. Buvo šiek tiek įtempta (Interviu nr. 22).</i> <i>Prisimenu, kai pirmą kartą patyriau tokią įtampą, ir man tai kėlė stresą. Man tai buvo savaitės trukmės įtampa, tiek daug streso... ir vis dar taip pat. (Interviu nr. 3).</i>
Sumišimas, susipainiojimas (confused) (we don't have clarity)	<i>Istatymai jiems yra šiek tiek painūs, nes kiekvienas (tarnautojas) pasako kažką kitaip. Ir (atvykusieji) atsiduria tokioje situacijoje, kai susipainioja, ką daryti toliau (Interviu nr. 41).</i> <i>Šioje situacijoje dabar niekas neaišku. Įdarbinimo tarnyba, darbo birža nukreipia į imigraciją. Imigracija nukreipia pas darbdavį <...> tu tik bėgioji ratu (Interviu nr. 26).</i> <i><...>kvalifikuotas darbuotojas, nekvalifikuotas darbuotojas, aukštesnės kvalifikacijos darbuotojas, neaukštesnės, investuotojas, nieko nebuvo paminėta. Taigi viskas painu (Interviu nr. 23).</i>

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Trečiai grupei priskirtinos ne tokios intensyvios emocijos, kurios lydi imigrantus migracijos administraciniuose procesuose, ir nors susidariusios situacijos vadinamos iššūkiais, tačiau joms nesuteikiama itin didelė reikšmė. Negatyvūs išgyvenimai liudija imigrantų pastangas stengiantis įveikti patiriamus sunkumus, kurie neretai įvardijami kaip „keliantys iššūkį“ (*challenging*), „kova“ (*struggle*), „pastangos susitvarkyti“ (*try to cope up with that*), „sunkumas“ (*hard*) ir „vargas“ (*hustle*). Pašnekovų žodžiais – tai gali būti įvardijama ir kaip „nemaloni patirtis“, kurią sąlygoja tiek tarnautojų elgsena (žr. poskyrį apie administracinę elgseną), tiek kiti objektyvūs veiksniai (institucijos komunikacijos sistema, jos bruožai ir kt.).

3.16 lentelė. Atvykusiųjų emocijos, susijusios su migracijos administraciniais procesais

Keliantis iššūkius (<i>challenging</i>), kova (<i>struggle</i>)	<i>Patyriau incidentą migracijoje, bet viskas baigėsi gerai. Tai buvo iššūkis (Interviu nr. 34).</i> <i>Tai gali būti vienas (iš iššūkių), jog prašoma tokios didžiulės sumos iš studento. Tai tiesiog... iššūkis (Interviu nr. 17).</i> <i>Pradėjome „kovoti“, pavyzdžiui, „gerai, rezervuokime prieš keturis mėnesius, prieš tris mėnesius, prieš du mėnesius“ (Interviu nr. 29).</i>
Neaiškumas (Not like being very clear, ambiguous, don't know for what reason is that)	<i>Migracijos skyrius – ten trūksta informacijos. Nėra labai aišku, jei kalbėtume apie prašymo pateikimą – paprasta, bet nėra aišku. Prašyme (dėl leidimo gyventi) gali padaryti daug neteisingų pasirinkimų ir apie tai nežinoti (Interviu nr. 27).</i> <i>Sistema atrodo labai griežta. Atrodo, kad tai labai labai griežta sistema, ypač kalbant apie, pavyzdžiui, imigraciją. Sakyčiau tokia labai dviprasmiška, labai griežta (Interviu nr. 5).</i> <i>Taigi reikalas yra, kad kartais darbo komisija (Užimtumo tarnyba) jums išduoda dokumentą, savo patvirtintą dokumentą, bet vis tiek imigracijoje tavo prašymo dėl leidimo laikinai gyventi nepriima. Ir kartais atsisakoma išduoti leidimą laikinai gyventi. Nežinau, dėl ko taip yra (Interviu nr. 46).</i>
Nemalonus	<i>Tai tiesiog nėra maloni patirtis (Interviu nr. 31).</i>

Pastangos (try to cope up with that) Sunku (hard), vargas (hustle)	<i>Per tą laiką susiduriame su sunkumais ir stengiamės su jais susidoroti (Interviu nr. 46). Nes tai buvo tikrai sunkios situacijos. Buvo per šalta, be galo šalta, o mes visą naktį stovėjome prie imigracijos (Interviu nr. 29). Turiu galvoje ir savo nesėkmes, ir vargus, ir visus tuos dalykus (Interviu nr. 14). Taigi man patinka procedūros imigracijoje. Jos palaiko aktyvią smegenų veiklą. Taip, tai yra vargas (Interviu nr. 13).</i>
--	---

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Kita grupė jausmų ir išgyvenimų nurodo, kokios nuostatos minėtų negatyvių situacijų fone formuojasi apie migracijos įstaigą. Tarp jų – nepasitikėjimas, nusivylimas, neteisingumo jausmo išgyvenimas.

3.17 lentelė. Negatyvios emocijos ir nuostatų formavimasis

Neteisingumas (unfair, unjust)	<i>Kai sakau, kad su manimi buvo pasielgta nesąžiningai, turiu galvoje, su manimi buvo pasielgta neteisingai, todėl, kad mačiau tiek daug atvejų, kai su manimi buvo elgiamasi kitaip nei su kitais. Todėl jaučiu, kad su manimi buvo elgiamasi nesąžiningai (Interviu nr. 15).</i>
Nepasitikėjimas (don't trust)	<i>Taigi kiekvieną kartą (tarnautojai) būna labai užimti, todėl negalime jais visiškai pasikliauti (Interviu nr. 13).</i>
Nusivylimas (disappointment)	<i>Buvau nusivylęs. Gerai, jei konkrečiau, tai dėl migracijos departamento, man buvo labai labai sunku gauti leidimą gyventi. Atrodo, kad taip yra daugeliui mano draugų čia, kurie yra iš kitų šalių (Interviu nr. 36).</i>

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Apibendrinant galima teigti, kad visos nurodytos emocijos ir jausmai, kurie buvo sukelti negatyvių patirčių administraciniuose migracijos procesuose, sukelia emocinių išgyvenimų spektrą. Pastarasis gali vyrauti nuo itin negatyvių išgyvenimų iki administracinių procedūrų sukulto rūpesčio. Tačiau reikia atkreipti dėmesį į tai, kad pašnekovų atskleisti išgyvenimai liudija apie kylančią itin didelę emocinio pažeidžiamumo būseną, kuri taip pat sąlygoja ir atvykusiųjų elgseną. Toliau tai aptariama tolesniame poskyryje.

3.2.2.2 Imigrantų elgsena, susijusi su administraciniais migracijos procesais

Moksliniame diskurse akcentuojama, kad teisinės sąmonės tyrimuose neužtenka atsižvelgti į tai, ką asmenys galvoja apie teisę, kokie jų požiūriai ar jausmai. Taip pat svarbu ir tai, kaip jie elgiasi, nes šios kelios dimensijos gali nesudaryti darnos, kada elgsena nesutampa su reiškiamais jausmais ir požiūriais. Žvelgiant į pašnekovų patirtis galima teigti, jog ši elgsenos ir požiūrių atskirtis yra ypač pastebima atskirais elgsenos atvejais. Toliau aptardami skirtingus elgsenos, susijusios su

administraciniais santykiais, modelius, matysime, kaip ir kodėl kartais itin dideli lūkesčiai, susiję su teisine valstybe, nėra naudojami aktyviam savo teisių gynimui.

Empiriniu tyrimu pastebėta, kad atvykusiųjų elgsena, susijusi su administraciniais migracijos procesais, gali būti tiek pasyvi, tiek ir aktyvi. Kiekviena šių formų reprezentuoja bent keletą elgsenos bruožų, kurie atitinkamai išreiškia santykio su priimančios valstybės įstaiga elementus (žr. 3.18 lent.).

3.18 lentelė. Pasyvios ir aktyvios elgsenos, susijusios su administraciniais migracijos procesais, formos

Pasyvi elgsena	Nuosaikumas / besąlygiškas paklusimas
	Atsisakymas ginti pažeistas teises
	Vengimas – pasikliovimas atstovais
	Atsakomybės neprisirišimas
Aktyvi elgsena	Atkaklumas
	Teisių gynimas
	Nekonstruktyvus atkaklumas, konfrontacija

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Pirmuoju atveju informantų pasyvumas, susijęs su administraciniais teisiniais santykiais, atsiskleidžia nuosaikumu, nuolankumu bet kokiems sprendimams ar atsakomybės perdavimu tarpininkams / profesionalams / trečiajai šaliai. Pasyvumo raiška įgauna įvairias formas – tai tylėjimas, savo teisių negynimas net ir tada, kai akivaizdžiai galima nustatyti migracijos tarnautojo etikos pažeidimą (žr. 13 priedą). Taip pat ji gali reikšti ir migracijos sprendimų neginčijimu net ir tais atvejais, kada yra manoma, kad jie nebuvo teisingi. Siekiant pažvelgti į tokios elgsenos priežastis, galima būtų išskirti bent keletą priežasčių, tačiau centrine jų reikėtų vadinti susiformavusį galios disbalansą. Migracijos įstaigos (skyrių ar departamento) sprendimai yra itin svarbūs imigranto gyvenime, nes gali nulemti asmens artimas ir tolimesnes perspektyvas priimančioje valstybėje. Pašnekovai migracijos sprendimus įvardija kaip „gyvenimą keičiančius“, o didelis neapibrėžtumas, nesaugumas ir pasimetimas, susijęs su administraciniais procesais, atskirais atvejais gali asocijuotis daugiau su „sėkmės reikalu“ (žr. 3.18 lent.). Tokie patyrimai itin kontrastuoja su lūkesčiais, reiškiamais Europos sąjungos valstybei (žr. 3.1. poskyrį).

3.19 lentelė. Galios disbalansas santykių su migracijos įstaiga

Tie žmonės, kurie dirba imigracijoje, daugybei žmonių apsunkino gyvenimus (they cost a lot of people their lives). Kaip taip gali būti, kad kas nors pragyvena penkerius metus, o tada, kai jis priartėja prie nuolatinio leidimo gyventi išdavimo, imigracijos atstovas pasako kažką, dėl ko jis praranda visus tuos penkerius metus. Tai nėra gerai (Interviu nr. 7).

„Bendrai patirtis su migracijos departamentu yra <...>sakyčiau, siaubinga, rimtai. Būtent, tai buvo visiškai siaubinga. Tai tarsi žaidimas su savo sėkme, gausi vizą ar ne (Interviu nr. 16).

Iš to, kaip su tavimi kalbama, suprantu, kad žmogus nėra patenkintas. Tiesiog privalai tai daryti (į jį kreiptis ir pateikti dokumentus), nes tau reikia jų pagalbos (Interviu nr. 3).

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Dėl tokio išskirtinio statuso institucija ir jos tarnautojai užima galios poziciją, o imigrantai ir kitos suinteresuotosios pusės renkasi strategijas, kaip su šia „galia“ elgsis. Jei „žaidimo“ taisyklės yra žinomos abiem pusėms, t. y. teisiniai santykiai aiškūs ir nekelia papildomų klausimų, tokiu atveju ir susiklostantis santykis – sklandus, tačiau, jei atsiranda trikdžių, tada administraciniai teisiniai santykiai komplikuojasi ir tampa įtampos šaltiniu abiem pusėms. Šios patirtys nulemia ir atsakomąsias imigrantų ir kitų suinteresuotų pusių elgsenas. Neapibrėžtas situacijas dažnai lydi baimės ir nesaugumo jausmai, kurie taip pat laikytini pasyvios elgsenos priežastimi. Tai yra negatyvios jausenos (žr. apie imigrantų negatyvius išgyvenimus ir negatyvią migracijos tarnautojų elgseną). Svarbu yra tai, kad šis galios disbalansas ir iš jo kylanti baimė sustabdo atvykusįjį nuo savo teisių gynimo teisminėse instancijose. Štai, pavyzdžiui, pašnekovas iš Pietų Azijos buvo įsitikinęs, kad yra teisingas ir migracijos įstaigos neturėjo teisės įpareigoti jo išvykti, tačiau taip pat bijojo, kad, perkeldamas ginčą į teismus, jis bus įrašytas į „juodąjį sąrašą“ ir dėl to negalės atvykti į Europą (Interviu nr. 14).

Aš taip at bijojau kreiptis į teismą. Nes jei jie būtų įtraukę mane į juodąjį sąrašą ar panašiai, aš nebūčiau galėjęs vykti į Europą ketverius ar penkerius metus, ir jie būtų įtraukę mane į labai blogą situaciją. Taip, aš labiau bijojau kreiptis į teismą ir apskųsti tokius dalykus... (Interviu nr. 14).

Kitas svarus aspektas – ekonomiškumo / racionalumo svertas, t. y. nenoras patirti didesnių kaštų, nei jų yra patirta. Empiriniame tyrime dalyvaujantys pašnekovai, atvykę iš Afrikos ir Pietų Azijos, teisę imigruoti į Lietuvą įgauna įvykdydami ilgai užtrunkančias administracines procedūras. Pavyzdžiui, asmuo, iki 2020 m. norėdamas imigruoti į Lietuvą, dokumentus vizai turėjo pateikti arba Pietų Afrikos Respublikoje, arba Turkijoje, Kenijos pilietis – vykti į Egiptą esančią

118

Lietuvos ambasadą, Angolos – į Švedijoje esančią ambasadą. Imigravimo kaštai yra itin dideli, nes dokumentų tvarkymo proceso metu imigrantas turi ne tik vykti į kitą šalį, tačiau ir sumokėti tarpininkams už dokumentų ruošimo paslaugas. Reikia atsižvelgti ir į tai, kad gaunamas uždarbis kilmės valstybėje yra mažesnis nei priimančioje, todėl patiriamos išlaidos dažnai tampa didele ekonomine našta. Svarbu įvertinti ir tai, kad dėl nelegalios migracijos rizikos norinčiam atvykti tokia teisė gali būti ir visai nesuteikiama. Dėl šios priežasties atvykimas į ES – sėkmės ir finansinių galimybių derinys. Taigi, informantų asmeniškai suvokiama rizika netekti galimybės studijuoti, dirbti Lietuvoje dėl konflikto migracijos įstaigoje gali atnešti didelių nuostolių.

Teisiniuose santykiuose atsiskleidžia ir kilmės valstybėje turėta patirtis, kuri transformuojasi į atitinkamą elgseną priimančioje valstybėje. Pavyzdžiui, pozicija nekonfliktuoti su valstybės tarnautoju, o bandyti kitoku būdu paveikti situaciją. Tokiu atveju renkiasi nedominuoti santykių, bet visus nesklandumus spręsti kantriai, nuosaikiai elgsena ir su itin dideliu atkaklumu, ieškant būdų ir galimybių pasiekti savo tikslus. Tarpininkų paieška taip pat gali būti ir kilmės valstybės teisinių santykių veidrodinio efekto / perkėlimo elementas. Štai vienas pašnekovų teigia, kad jo kilmės valstybėje, norint atlikti administracines procedūras, vyraujanti praktika – kreiptis į agentūras kaip į tarpininkus, net ir tais atvejais, kai norima atlikti gana paprastą procedūrą, pavyzdžiui, gauti pasą. Šiuo atveju pastebimas vienas iš kilmės valstybės patirties perkėlimo pavyzdžių, kuris taip pat rodo tarptautinės teisės sąmonės bruožą.

Daugumai jų tai nepatinka. Reikalas ne tas, kad jiems tai nepatinka. Jiems nepatinka procedūra. <...> Tokia mąstysena, nes esame įpratę viską daryti ne patys. Tiesiog sumokame asmeniui, ir viskas. Mes net dėl savo pasų patys nesikreipiame. Einame į biurą, kur sumokame pinigų, o jie viską padaro. O tada tiesiog einame į pasų skyrių pasiimti pasų (Interviu nr. 13).

Numanomai sudėtingiems ar galimai komplikuotiems, pavyzdžiui, šeimos susijungimo teisiniais klausimais spręsti, ieškoma ir kitų išeikių – kreipiamasi į teisines paslaugas teikiančius advokatus.

<...> Tuomet ne vieneriems metams įklimpstame į teisinius procesus. <...> Teisminiai procesai vyksta su brangiai apmokamais advokatais ir dažnai yra pasiekiamas jų norimas rezultatas. Tai Afrikos piliečiai ir pasižymi šiuos specifinius bruožus, kad ieško būdų, kaip likti Lietuvoje (eksperto interviu, Migracija).

Tarpininkų profesionalų teisės / migracijos ar kitose srityse atstovų ieškoma net ir tais atvejais, kai asmuo turi ir patirties, ir gebėjimų dokumentus migracijos procesams užpildyti ir pateikti savarankiškai. Tokia situacija yra susidariusi dėl didelio migracijos teisinių santykių neužtikrintumo. Tais atvejais, kai pagalbą suteiktinis (lietuvis (-ė)), šie procesai yra mažiau komplikuoti / sudėtingi (žr. 3.20 lent. Interviu nr. 43), tačiau tai nereiškia, kad suteiktinis yra kvalifikuotas migracijos specialistas ir gali teisingai suprasti ir interpretuoti migracijos procesinius dokumentus. Štai vieno iš pašnekovų suteiktinės pasidalijimas iliustruoja tokią patirtį: gavusi migracijos tarnybos dokumentą, ji neteisingai suprato jo turinį, manydama, kad jos suteiktinui (tuo metu – draugui) suteikiama teisė gyventi

Lietuvoje (žr. 3.20 lent. Interviu nr. 14a). Svarbu paminėti ir tai, kad daugiau nei vienas informantas pasakojo, jog migracijos darbuotojai konsultuojasi tarpusavyje dėl atvykusiojo migracijai pateikiamų dokumentų ir situacijos vertinimo. Taip įvyko ir šio pašnekovo atveju, kada atsakymas buvo pateikiamas tik po konsultacijos su pačiu migracijos įstaigos vadovu. Ši situacija atskleidžia, kad migracijos darbuotojams nėra lengva interpretuoti jų pačių įstaigos užsieniečiui pateikiamus dokumentus, bei tai, kad juos sunku suprasti ir išsilavinusiam vietos gyventojui (žr. 3.20 lent. Interviu 14b).

3.20 lentelė. Tarpininko vaidmuo migracijos procesuose

Dažniausiai jie būna labai pagelbstintys. Bet vėlgi, kaip sakiau, tais atvejais, kai mane lydi žmona. Ir ne tik į imigraciją, pas gydytojus ir visur kitur, taigi tai reiktų šiek keisti (Interviu nr. 43).

Mes gavome atsakymą, vėlgi – oficialiai. Šis atsakymas buvo parašytas tokia kalba, kad aš, turėdama magistro išsilavinimą ir su savo vietinės (lietuvių) kalbos žiniomis negalėjau suprasti. Klaidingai supratau laiško turinį. Skaičiau ir supratau, kad jie suteikia jam (vyriui) laikiną leidimą gyventi (aut. past. nors buvo priešingai) (Interviu nr. 14a).

Skaičiau, negalėjau suprasti, ką tai reiškia, nes... net specialistė, nunešė bylą skyriaus vedėjui pasakė: „Oi, ne, parašyta atvirkščiai“ <...> Man buvo tokia didelė gėda prieš jį (vyrą), nes esu lietuvė ir negalėjau suprasti, ką jie parašė (Interviu nr. 14b).

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Šioje situacijoje svarbu paklausti, ar atvykęs vietos kalba nebendraujantis asmuo gali sąmoningai įgyvendinti teises ir pareigas Lietuvoje ir ar gali ginti savo teises be kvalifikuotų teisininkų ar migracijos specialistų pagalbos. Atsakant į šį klausimą reiktų nusikelti į kitą empirinio tyrimo dalį, kurioje aiškinamasi, kokios atvykusiųjų patirtys ir požiūris apie teisinių paslaugų prieinamumą Lietuvoje. Sujungiant pašnekovų mintis apie tai, galima vienareikšmiškai pasakyti, kad šios paslaugos yra brangios ir dėl to dažnai yra nepasiekiamos atvykusiems. Svarbu paminėti ir tai, kad atvykusieji nemato užsienio kalba teisines paslaugas teikiančių migracijos specialistų ar advokatų pasiūlos. Taigi elgsenos pasyvumą lemia ir gana ribota teisinės pagalbos pasiūla. Pašnekovų pasisakymai atskleidžia, kad informacijos ir pagalbos ieškoma valstybės institucijose, tarp artimųjų, pažįstamų rate ir tarp profesionaliai dirbančių asmenų. Vis dėlto neformalus informacijos šaltiniai (draugai ir pažįstami) negali profesionaliai patarti, o greičiau pasidalija bendra informacija. Taigi dėl jau minėto itin detalaus teisinių santykių reguliavimo šiuose teisiniuose santykiuose dažnai prireikia profesionaliai konsultuojančio ir / ar atstovaujančio asmens, tačiau tokios paslaugos taip pat pareikalauja didesnių finansinių resursų, nei atvykusieji norėtų ar galėtų tam skirti.

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad ne tik formaliai deklaruojamos galimybės ginti teises, bet ir informacija apie teisių gynimo patirtis atvykusiems numato galimas teisinių santykių gynimo gaires bei rodonurodo realias galimybes. Deja, teisių gynimo perspektyvos teisminėse instancijose ne visada baigiasi norimais rezultatais, todėl dalis renkasi „nutylėti“, „nukęsti“ arba planuoja kitus įmanomus būdus, kaip spręsti

susiklosčiusią situaciją. Vienas jų – veikti iš anksto ir taip neleisti susidaryti nepalankiai situacijai. Kiti pasirinkimai atspindi aktyvius veikimo būdus, kada susiklosčiusi situacija aktyviai sprendžiama įvairiomis įmanomomis priemonėmis.

Apibendrinant pasyvios elgsenos bruožus, galima pastebėti, kad jai įtaką daro tokie objektyvūs veiksniai, kaip priimančios valstybės reguliavimo turinys ir pateikiamos informacijos prieinamumo forma, valstybinės kalbos politika bei administracinė elgsena. Kita vertus, tai ir tokių subjektyvių veiksmų, kaip patirties kilmės valstybėje, esminio nesaugumo jausmo, nulemta laikysena (žr. 3.21 lent. „Veiksniai, skatinantys pasyvią imigranto elgseną administraciniuose migracijos procesuose“).

Pasyvi elgsena turi ir atvykusiųjų asmens bruožams priskirtiną pusę – nepakankamą atsakomybę, susijusios su administraciniais teisiniais santykiais, prisiėmimą. Štai migracijos procesus komentuojantis ekspertas akcentuoja, jog „pagrindiniai iššūkiai priimant dokumentus tai užsieniečių neteisėtas buvimas Lietuvoje. Apskritai, kai kurie užsieniečiai nemato ypatingos problemos, kad jie LR yra neteisėtai, nes visada atsiranda milijonas priežasčių, kuriomis bando pateisinti esamą situaciją. Tuomet iškart iškyla daug problemų, kurias reikia spręsti prieš priimant sprendimą dėl dokumentų priėmimo. Jei užsienietis Lietuvoje reziduoja neteisėtai, tai, pagal UTPI įstatymą, „dokumentai nėra priimami, bet, atsižvelgiant į pasaulinę pandemiją, daromos įvairios išimtys ir dokumentai priimami net ir tuomet, jeigu yra padarytas vienoks ar kitoks teisėto buvimo pažeidimas“ (eksperto interviu, Migracija).

3.21 lentelė. Veiksniai, skatinantys pasyvią imigranto elgseną, susijusią su administraciniais migracijos procesais

Administracinių teisinių santykių patirtys – kilmės valstybėje turėta administracinių santykių patirtis ir teisių gynimo patirtis priimančioje valstybėje.

Imigranto jausenos – baimės ir nesaugumo jausmas, siejamas su tarnautojo ir imigranto galių disbalansu.

Imigranto žinios ir informacija – turimos žinios apie teisių gynimo galimybes ir (ne)sėkmės atvejus priimančioje valstybėje.

Paramos sistema priimančioje valstybėje – ribota teisinės pagalbos pasiūla ir nevyriausybinių organizacijų pagalba (migracijos teisiniais klausimais) priimančioje valstybėje.

Asmeniniai interesai – ekonomiškumo / racionalumo paskatos priimant sprendimus.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Kita aptariama elgsenos forma iliustruoja aktyvų veikimą, susijusį su administraciniais migracijos procesais. Savo turiniu ji gali reikštis konstruktyvia ir nekonstruktyvia elgsena. Konstruktyvi elgsena atsiskleidžia aktyviomis pastangomis, atkaklumu ieškant informacijos bei situacijos sprendimu, kreipiantis į aukštesnę instanciją (pavyzdžiui, į LR migracijos departamentą dėl skyriaus darbuotojo

sprendimo) ar įteisių gynimo teismines institucijas. Nekonstruktyvūs veiksmai traktuotini kaip tokie, kurie negali suteikti galimybių pasiekti norimą rezultatą, yra neetiški arba akivaizdžiai pertekliniai. Jie gali pasireikšti psichologiniu spaudimu, reikalavimų neigimu, perdėm dideliu nesaugumu, nepasitikėjimu ir savo klaidų nepripažinimu.

3.22 lentelė. Aktyvios elgsenos, susijusios su administraciniais migracijos procesais, pavyzdžiai

Konstruktyvi elgsena	Atkaklumas
	Teisių gynimas
	Konkurencija / savireguliacija
Nekonstruktyvi elgsena	Reikalavimų neigimas, klaidų nepripažinimas
	Nekonstruktyvus atkaklumas

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Vertinant konstruktyvius teisinius santykius, pastebimos kelios pašnekovų išreikštos elgsenos formos. Pirmoji jų paremta atkaklumu, įtikinėjimu. Kaip jau minėta, imigrantų elgsena ir nepalankiose situacijose yra siejama su lūkesčiais valstybės biurokratinei sistemai – norima efektyvumo ir jo reikalaujama. Atkaklumas taip pat charakterizuoja aktyvią elgseną tais atvejais, kai neturima kitų svertų, pavyzdžiui, profesionalo atstovo konsultacijos ar tarpininkavimo. Jo raiška yra įvairi – tai nuolatinis, nepailstamas kreipimasis į valstybės įstaigas, institucijas (žr. 3.23 lent. Interviu nr. 19), įtikinėjimas (žr. 3.23 lent. Interviu nr. 48), tarpininko (artimo asmens) įtraukimas į procesą ir kartu su juo siekimas tikslų, pagalbos ieškojimas iš kitų šaltinių – pasikliovimas nevyriausybinėmis organizacijomis, teisininkais, informacijos ieškojimas internete, socialiniuose puslapiuose ar iš pažįstamų draugų bei kitų atvykusiųjų. Pavyzdžiui, pašnekovas iš Pietų Azijos, norėdamas išsiaiškinti, kokios būtų jo įdarbinimo procedūros, parašė *gal 20 el. laiškų migracijos įstaigai* (žr. 3.23 lent. Interviu nr. 19). Kitas pašnekovas tiesiog nepasitraukė iš migracijos įstaigos, kol nesulaukė galimybės pateikti dokumentus (žr. 3.23 lent. Interviu nr. 14).

3.23 lentelė. Aktyvi elgsena, susijusi su administraciniu procesu

*Taigi, kai grįžau prie skyriaus, **man prireikė bent 15–20 minučių, kad įtikinčiau moterį (tarnautoją), jog liko dar darbo laiko valanda ir ji gali mane priimti. Su imigracija visada įdomu susidurti (an interesting chapter) (Interviu nr. 48).***

*Kadangi susirašinėjau gal **dvidešimčia laiškų su imigracijos tarnyba** <...> Aš domiuosi, tada informaciją pateikiu teisininkui, darbdaviui, kad jie turi atlikti šiuos veiksmus (Interviu nr. 19).*

*Tada aš nusprendžiau taip: „ne, aš nevažiuoju namo, nes po dviejų dienų važiuoju į (aut. past. gimtąją šalį) ir man labai svarbu priduoti (dokumentus). **Ir tada kažkaip man stovint ten ji suprato, kad aš labai užsispyręs ir iš ten nepajudėsiu, ji kažkaip paėmė mano dokumentus** (Interviu nr. 14).*

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Atliekant tyrimą pastebėta, kad dažnai išnaudojamas visas spektras galimybių gauti informaciją ir / ar aptarnavimą, ir tai puikiai iliustruoja vieno pašnekovų atvejis. Jis dėl to paties su įdarbinimu susijusio klausimo ne kartą skambino migracijos konsultacijos telefonu, kreipėsi pagalbos į teisės konsultantą, nevyriausybinių organizaciją, universitetą, kuriame studijavo, skaitė informaciją interneto portaluose ir ieškojo atsakymų feisbuko socialinėse grupėse („Foreigners in Kaunas“, „Foreigners in Vilnius“ ir kt.), konsultavosi su pažįstamų ratu. Tokia elgsena yra standartas imigrantų gyvenime. Toks aktyvumas gali transformuotis į kolektyvinę savireguliaciją ir užpildyti trūkstamas sistemos spragas arba net kurti paralelias jai (kvazisistemas). Pavyzdžiui, iki Migracijos departamente įdiegtos registracijos sistemos atvykusieji turėjo itin ilgai (kartais iki paros) laukti už durų. Šioje situacijoje kildavo konkurencija, kas pirmas turės galimybę pateikti dokumentus, o jai suvaldyti panaudota savireguliacija, t. y. pačių atvykusiųjų sukurta „vidinė“ registracija, kas ir kada atėjo laukti priėmimo į migracijos įstaigą. Taigi, migracijos administracinių ir su jais susijusių klausimų atvejais asmens aktyvią elgseną matome įvairiose aplinkose, tačiau tai neatskleidžia, ar šis veikimas yra rezultatyvus. Priešingai, tai prieštaringos informacijos gavimo kelias, kurioje atvykusiajam sunku (kartais neįmanoma) atrinkti teisingą.

Nekonstruktyvios elgsenos formos taip pat egzistuoja. Pagrindinės iš jų – reikalavimų neigimas ir klaidų nepripažinimas bei nekonstruktyvus atkaklumas. Migracijos tarnybos realijomis pasidalijęs ekspertas pastebi, kad *net jei visa informacija ir yra tikrai labai išsamiai ir aiškiai surašyta, kas turėtų būti pateikiama kartu su prašymu, pakankamai daug užsieniečių vangiai skaito ar reaguoja į specialisto pareikštas pastabas. <...> Kai kurie užsieniečiai sureaguoja ir viską pataiso, o kiti tiesiog ignoruoja pastabas. Yra tokių klientų, kurie atvykę netgi kelia savus reikalavimus, moko mus dirbti, taip trukdydami darbuotojų ir savo brangų laiką* (eksperto interviu, Migracija). Vis dėlto reikėtų atsižvelgti į tai, kad ne visi atvykstantieji turi gebėjimų ir įgūdžių tinkamai suprasti pateikiamus reikalavimus ir dėl to kartais skirtingai juos interpretuoja. Šiuo atveju reikėtų pritarti kitam eksperto pastebėjimui, kad *trūksta atsakingų asmenų, kurie kviečia užsieniečius į Lietuvą ir*

mažai domisi tolimesne jų teisėto buvimo tvarka (eksperto interviu, Migracija). Taip pat reikėtų dar kartą akcentuoti migracijos procesų patirtį ir su ja siejamus jausmus. Atvykusieji, jau turėdami negatyvių migracijos procesų patirtį ir suprasdami, kad šios įstaigos sprendimas gali nulemti tolesnį gyvenimą šalyje, yra veikiami baimės ir nesaugumo jausmų, kurie aplanko atvykusius į migracijos įstaigą. Tokia konsultacija nėra efektyvi dėl įtampos, trukdančios suprasti teikiamą informaciją, ir, žinoma, dėl kalbos barjero. Jei nėra tarpininko, kuris padeda šiame procese, visa iniciatyva yra sutelkiama imigranto rankose, ir jis „kovoja“ dėl savo teisių visomis galimomis pastangomis. Tokiais atvejais susiformuoja ir nekonstruktyvus atkaklumo pavyzdžiai. Vienas jų – skirtinguose miestuose esančiuose migracijos skyriuose tikrinti, ar gauta informacija yra teisinga. Pavyzdžiui, keletas pašnekovų teigė taip darę norėdami užsitikrinti, kad tikrai turės galimybę pasilikti šalyje. Tokia elgsena yra nulemta nepasitikėjimo tarnautojų kompetencija ir nuomonės, kad jie negali pateikti teisingų atsakymų į klausimus „*šiandien jie pasakė „A“, rytoj gali pasakyti „B“, pavyzdžiui, jei paskambinsi kitam žmogui, jie gali tau pasakyti ką nors kita* (Interviu nr. 50).

Apibendrinant galima išskirti tam tikrus veiksnius, kurie skatina aktyvią imigranto elgseną, susijusią su administraciniais migracijos procesais (3.24 lent.).

3.24 lentelė. Veiksniai, skatinantys aktyvią imigranto elgseną, susijusią su administraciniais migracijos procesais

Administracinių teisinių santykių patirtys – negatyvi įgyvendinimo patirtis priimančioje valstybėje.

Imigranto jausenos – baimės, nesaugumo, neteisingumo jausmai, siejami su tarnautojo ir imigranto galių disbalansu.

Imigranto žinios ir informacija – turima informacija apie teisinio santykio įgyvendinimą.

Paramos sistema priimančioje valstybėje – ribota teisinės pagalbos pasiūla ir nevyriausybinių organizacijų pagalba (migracijos teisiniais klausimais), kuri skatina itin aktyvią įvairių pagalbos šaltinių paiešką.

Asmeniniai interesai – asmeniai interesai, skatinantys aktyviai siekti interesų įgyvendinimo.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Atsižvelgiant į tai, kad trūksta kvalifikuotos pagalbos migracijos procesams sklandžiai įgyvendinti, reikėtų akcentuoti, kad pasigendama didesnio aktyvumo ir bendradarbiavimo tarp įvairių suinteresuotųjų pusių: universitetų, kurie kviečia studijuoti užsieniečius, darbdavių ar NVO sektoriaus iniciatyvų. Šiame kontekste pritarina pozicijai, kad *kiekviena institucija ar įstaiga, kviesdama užsieniečių, turėtų pasirūpinti visa informacija apie užsieniečio teisėtą gyvenimą LR, apie dokumentų pateikimo terminus ir paketą, kad atvykusiam užsieniečiui būtų kuo mažiau rūpesčių tvarkant dokumentus* (eksperto interviu, Migracija). Tačiau svarbi įvertinti tai, kad

minėtoms suinteresuotoms pusėms neretai taip pat yra sunku tinkamai interpretuoti migracijos procesų teisinį reguliavimą. Dėl šios priežasties siūlytina didesnę dėmesį sutelkti į pastarųjų ir migracijos įstaigų bendradarbiavimą, pavyzdžiui, vedant mokymus, rengiant medžiagą konsultacijoms ar kitomis priemonėmis.

3.2.3. Teisinių santykių patirtys, susijusios su Sodros, Valstybinės mokesčių inspekcijos ir Užimtumo tarnybos administraciniais procesais

Atvykusiems vis intensyviau dalyvaujant priimančios valstybės socialiniame gyvenime, atitinkamai susiklosto ir platesnis administracinių teisinių santykių ratas. Jis apima ne tik migracijos, bet ir kitų valstybės įstaigų veiklą, pavyzdžiui, Sodros, LR VMI ir Užimtumo tarnybos (ir kitų). Mokslinių tyrimų, komentuojančių atvykusiųjų santyki su Lietuvos biudžetinėmis įstaigomis, nėra gausu. Kituose tyrimuose paminima, kad imigrantai „gali susidurti su neigiamomis nuostatomis švietimo įstaigose ir sulaukti nepalankaus ir nepagarbaus požiūrio skirtingose institucijose ir darbo vietose“ (Labanauskas, 2019, p. 67), tačiau tikslesnės atvejų analizės nėra pateikiamos.

Pašnekovų pasidalijimai patirtimis leidžia išanalizuoti, koks atvykusiųjų santykis susiklosto su skirtingas veiklos sritis kuriojančiomis valstybės biudžetinėmis įstaigomis. Šio santykio turinys ne tik atskleidžia imigrantų požiūrius, jausmus bei elgsenos bruožus, bet ir įgalina išskirti bendrus valstybės įstaigų veiklos bruožus imigrantų aptarnavimo srityje.

Aptariant atvykusiųjų santyki su pagrindinėmis valstybės biudžetinėmis įstaigomis, visų pirma reikia pastebėti, kad pasidalijimai patirtimis apie Sodros ir VMI įstaigų darbą informantų pasisakymuose nėra tiek išsamūs ir išplėtoti, palyginti su pasisakymais apie migracijos įstaigas ar Užimtumo tarnybą. Diskurso siaurumą atskleidžia ir atvykusiųjų aiškiai išreikštas nežinojimas ir abejonės dėl minimų įstaigų veiklos spektro ar funkcijų (žr. 3.25 lent. „Valstybinių įstaigų veiklos identifikavimas“). Pašnekovo iš Indijos komentaras puikiai iliustruoja, kad santykis su įstaigomis kartais susiklosto „autopiloto“ režimu, neįvertinant, kokia šio santykio esmė ar kokia nauda patiems atvykusiems, kurie *tiesiog atlieka šias procedūras. Jei kas nors paklaustų: „gerai, aš moku Sodrai“, tai tiek. Kas yra Sodra? <...> Ir ar jūs iš to gausite kokią nors naudą? <...> Jie (aut past. atvykusieji) neturi aiškios idėjos* (žr. 3.25 lent. Interviu nr. 16). Taigi tai leidžia daryti išvadą, kad asmuo tampa administracinių procesų ir sistemos dalimi jos nepažinodamas.

3.25 lentelė. Valstybinių įstaigų veiklos identifikavimas

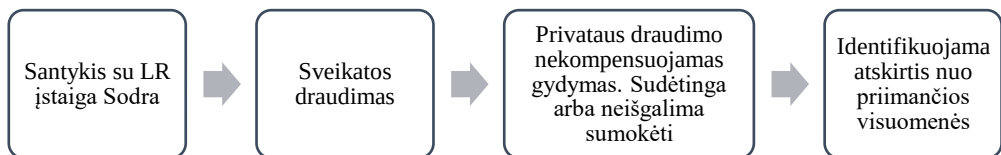
Įstaigos identifikavimas	Neidentifikuojama įstaigos veikla
	Sodra: <i>Apie „Sodrą“ nelabai daug žinau (Interviu nr. 49).</i>
	VMI: <i>Nesu apie tai informuotas (Interviu nr. 16).</i>
	Klaidingai identifikuojamas įstaigos veiklos spektras
	Sodra: <i>kažkas apie tam tikrą el.puslapį, kur galite kreiptis (ir sužinoti), pavyzdžiui, kiek mokesčių bus grąžinta. Štai ką aš žinau apie Sodrą (Interviu nr. 17).</i>
	<i>„Ten reikia pateikti paraišką prieš kreipiantis dėl leidimo gyventi, tiesa? (Interviu nr. 22).</i>
	<i>Galiu kalbėti tik apie sveikatos draudimą.<...> Manau, kad žinomiausia draudimo bendrovė yra „Gjensidige“ (Interviu nr. 36).</i>
	Įstaigos veiklos spektras identifikuojamas teisingai
	VMI: <i>Bet kadangi neturiu (individualios veiklos) teisinės registracijos, tai kartais negaunu tam tikrų (išmokų). Taigi dabar aš galiu tai padaryti. Nes sužinojau, kad galiu registruoti į individualią konsultanto veiklą (Interviu nr. 26).</i>

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Dėl to adekvatu, kad pasisakymų diskursas taip pat kur kas dažniau atspindi patirtis, susijusias ne su įstaigų darbu, o su atitinkamų sričių valstybės politikos aspektais ar praktinėmis problemomis. Pavyzdžiui, kalbant apie Sodrą, pasisakoma ne apie Sodrą kaip biudžetinę įstaigą ir jos funkcijas, bet apie sveikatos draudimo politiką ir praktinius jos taikymo ypatumus. Kalbant apie patirtį su VMI, koncentruojamasi į mokesstinės politikos klausimus. Dėl Užimtumo tarnybos situacija kiek kitokia – pasisakymuose daugiau kalbama apie pačios įstaigos darbą, klientų aptarnavimą, tačiau jau išskirtinai dominuojant migracijos administracinių procesų tematikai. Paminėti aspektai apie atvykusiųjų diskurso turinį leidžia manyti, kad patirtis, susijusi su valstybės įstaigomis, formuojasi palaipsniui, tiesiogiai kontaktuojant su įstaiga. Pašnekovo iš Nigerijos žodžiais tariant, *Sodra skiriasi nuo VMI. Taip, aš tai žinau, nes vieną kartąėjau į Sodrą* (Interviu nr. 50). Taigi, jei tiesioginio patyrimo nėra, imigrantas tampa sistemos dalimi, tačiau jos nepažįsta ir negali aiškiai identifikuoti atskirų valstybės įstaigų funkcijų ir atitinkamai savo teisių ir pareigų jose.

Iki konkretaus kontakto su įstaiga atsiradimo atvykusiųjų požiūriuose vyrauja išankstiniai įvaizdžiai ir praktinė patirtis, kuri gali būti ir nesusijusi su įstaigos veiklos sritimi, tačiau vis tiek reprezentuoti atitinkamą įstaigos darbą. Pastebėta, kad įstaigų veikla ir teisinio reguliavimo įgyvendinimas praktikoje gali būti sutapatinamas, t. y. niveliuotis ir kurti bendrą įvaizdį. Pavyzdžiui, Sodros teikiamos paslaugos siejamos su sveikatos draudimu, o šis toliau susiejamas su migrantų mokamomis didelėmis įmokomis už sveikatos paslaugas. Jei tai yra teigiama patirtis, tokia įstaigų ir praktinės patirties „sąjunga“, sukuriant bendrą įvaizdį, nesukelia žalingų pasekmių (pavyzdžiui, institucinės distancijos). Tačiau, jei atvykusiojo praktinės patirtys yra neigiamos, tada

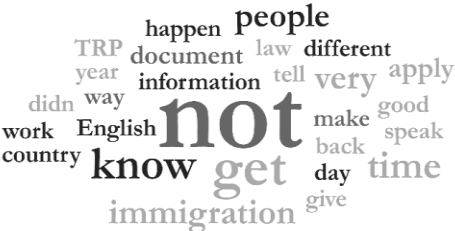
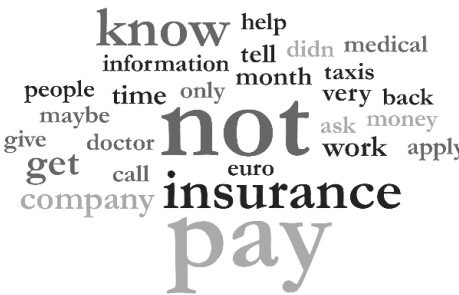
sukeliamos negatyvios asociacijos apie visą sektorių, įskaitant ir jame dirbančias valstybės įstaigas. Taip formuojasi patirties priimančioje valstybėje generalizacija ir vienas iš teisinės sąmonės bruožų – suabsoliutinimas. Negatyvių patirčių pasekmė – abejonės, ar priimančios valstybės sistema yra „teisinga“ atvykusiųjų atžvilgiu, t. y. ar ji nėra diskriminuojanti. Minėtą aspektą puikiai iliustruoja informantų iš Indijos pasisakymai apie itin didelį mokestį už sveikatos priežiūros paslaugas. Kartais asmenys ne tik nežino, kodėl turį jį mokėti, bet taip pat lygina savo situaciją su vietos gyventojų galimybėmis ir konstatuoja, kad pastariesiems jos palankesnės (pavyzdžiui, mokėti mažiau už sveikatos priežiūrą, žr. Interviu nr. 39). Taigi, neturint žinių ar tiesioginio kontakto apie valstybės įstaigų veiklą ir funkcijas, bendras įstaigų veikimo įvaizdis yra sugeneruojamas remiantis „grandinine“ reakcija, kuri prasideda praktinėmis patirtimis (3.4 pav. Pokalbio turinio apie Sodros biudžetinę įstaigą schema). Šis pastebėjimas itin svarbus aptariant atvykusiųjų santykį ir su teisėsaugos institucijomis.

3.4 pav. Pokalbio turinio apie Sodros biudžetinę įstaigą schema. Šaltinis: sudaryta autorės

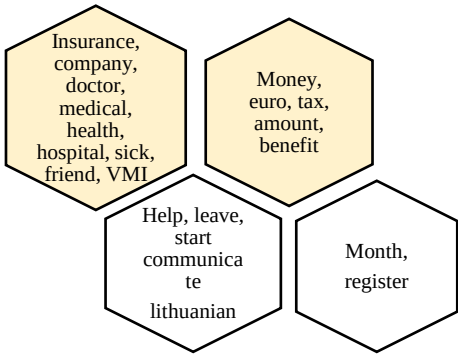
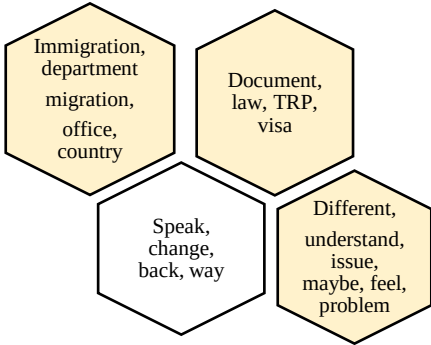
Dėl šios priežasties imigrantų integracijos procese turėtų dominuoti pirminės žinios apie priimančios valstybės įstaigų ir institucijų veiklą, kuriose aiškiai apibrėžiamos atvykusiojo teisės ir pareigos. Priešingu atveju informacijos spragos, tikėtina, bus užpildytos netikslia arba tik daline informacija. Jei ji bus negatyvi, šis procesas prisidės prie institucinės ir socialinės distancijos didinimo. Be to, šis įvaizdis gali būti „perkeliamas“ visam sektoriui.

Tam tikri įvaizdžiai apie įstaigas ir jų veiklą gali susiformuoti atskirai nuo pačių įstaigų veiklos spektro. Pavyzdžiui, pašnekovų diskurse dominuojantys raktažodžiai rodo tam tikrų tematikų išryškėjimą, kurios suponuoja komentuojamus paralelinius santykius (žr. 3.5 pav. „Pasisakymų raktinių žodžių debesis apie migracijos ir Sodros įstaigas bei su jais susijusius santykius“).

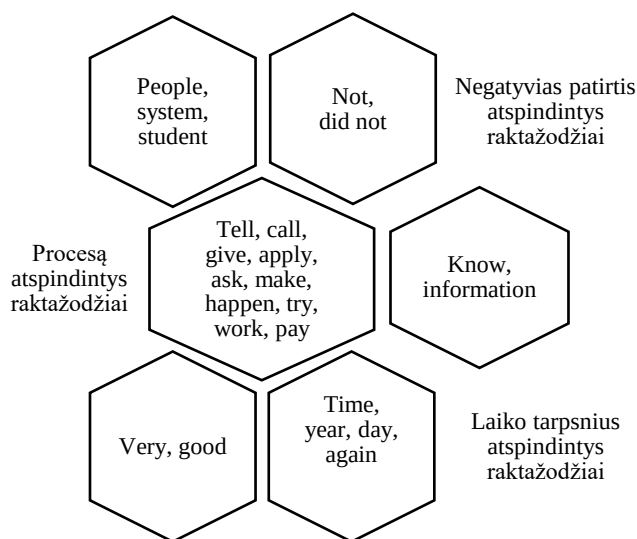
	
Pasisakymų apie migracijos įstaigas ir migracijos teisinius santykius raktinių žodžių debesis. (Iš 36 733 žodžių atrinkti 11 300 ir pateikiami dažniausiai vartotų 27 žodžių, kurių minimalus panaudojimo dažnis – 50)	Pasisakymų apie Sodrą ir su šios įstaigos veikla siejamus santykius raktinių žodžių debesis. (Iš 10 820 žodžių atrinkti 3253 ir pateikiami dažniausiai vartoti 27 žodžiai, kurių minimalus panaudojimo dažnis – 20)

3.5 pav. Pasisakymų raktinių žodžių debesis apie migracijos ir Sodros įstaigas bei su jais susijusius santykius. Šaltinis: sudaryta autorės

Lyginant pasisakymų apie migracijos ir Sodros įstaigas išskirtus raktažodžius, galima pastebėti susiformavusią vieną iš dominuojančių temų – sveikatos sistemą. Ją rodo tokie žodžiai, kaip „draudimas, įmonė, gydytojas, medicinos, sveikata, ligoninė, liga (*Insurance, company, doctor, medical, health, hospital, sick*), ir tai, kad šioje temoje dominuoja ekonominis aspektas: „pinigai, eurai, mokesčiai, suma, išmoka“ (*money, euro, tax, amount, benefit*)(žr. 3.6 pav.). Ir, priešingai, pokalbiai apie migracijos įstaigas rodo procedūrų ir dokumentacijos svarbą – „dokumentas, įstatymas, TRP, viza“ (*document, law, TRP, visa*) bei sunkumus („kitoks, suprasti, problema, galbūt, jausti“ (*different, understand, issue, maybe, feel, problem*)) (žr. 3.6–3.7 pav. „Pagrindiniai raktažodžiai pasisakymuose apie Sodros ir migracijos įstaigas“ (neįtraukiant raktažodžių, kurie yra tapatūs abiem įstaigoms).

	
3.6 pav. Sodros įstaigą ir su ja susijusius santykius išskiriantys pagrindiniai raktažodžiai. Šaltinis: sudaryta autorės	3.7 pav. Migracijos įstaigas ir su jomis susijusius santykius išskiriantys pagrindiniai raktažodžiai. Šaltinis: sudaryta autorės

Pasisakymuose apie migracijos ir Sodros įstaigas galima pastebėti tiek panašių, tiek ir tapusių raktinių žodžių. Iš 50 dažniausių raktinių žodžių matome net 25 tapčius, kurie nurodo, kad pašnekovų pasisakymus apie šias įstaigas vienija panašūs santykio elementai. Tarp jų kelioms kategorijoms priskirtini raktažodžiai, atspindintys procesą („pasakyti, paskambinti“ (*tell, call*) ir kt.), su juo susijusius laikotarpius („laikas“ (*time*) ir kt.), veikiančiųjų ar sistemos elementus („žmonės“ (*people*) ir kt.), žinias (*know*) ir konotacijas su negatyviomis patirtimis („ne“ (*not*)) (žr. 3.8 pav. „Pasisakymuose apie migracijos ir Sodros įstaigas pasikartojantys pagrindiniai raktažodžiai“).

3.8 pav. Pasisakymuose apie migracijos ir Sodros įstaigas pasikartojantys pagrindiniai raktažodžiai. Šaltinis: sudaryta autorės

Manytina, kad raktinių žodžių debesyse išskirtus tapačius raktažodžius lemia tai, kiek aptariamas santykis yra svarus atvykusiojo socialiniame gyvenime. Pavyzdžiui, ar ir kiek teisinis santykis gali lemti tolesnes atvykusiojo galimybes likti šalyje. Kaip jau minėta ankstesniame poskyryje, dėl to santykis su migracijos įstaigomis pasižymi intensyviais neigiamais emociniais išgyvenimais. Pasisakymų apie migracijos įstaigas ir migracijos teisinius santykius raktinių žodžių debesyje dominuojantis žodis „ne“ (*not*) daug dažniau įkūnija negatyvias konotacijas, skirtas įstaigos ir tarnautojų elgsenai nusakyti, pavyzdžiui, tarp neigiamų: „nepatogu“, „nepaisyti taisyklių“, „negali“, „nelabai dėmesingas“, „tai nėra gerai“ (*not comfortable, not following regulations, not able to, not very considerate, that's not good*). Pasisakymų apie Sodrą ir su šios įstaigos veikla siejamus santykius tas pats „ne“ išreiškia negatyvias emocijas, tačiau didesnė jų dalis adresuojama ne įstaigai ar jos veiklai, o jos spektre esantiems santykiams, pavyzdžiui, sveikatos draudimo politikai, dėl kurios yra apribojamos galimybės gauti nemokamas sveikatos priežiūros paslaugas. Sodrai adresuojama ir su įstaigos veikla susijusi kritika, pavyzdžiui, tais atvejais, kada atvykusieji negali naudotis sveikatos priežiūros paslaugomis dėl pasitaikančių klaidų, dėl kurių asmenys nebūna įtraukti į apdraustųjų sąrašus, arba, informantų žodžiais tariant, asmenys tampa „nesantys sistemoje“ (*not in the system*).

Analizuodami pasisakymų turinį išimtinai tik apie įstaigų darbą, galime matyti, kad susiklostantys santykiai tarp imigrantų ir skirtingų biudžetinių įstaigų nėra tapatūs. Pavyzdžiui, atsiliepimai apie migracijos įstaigų darbą itin skiriasi nuo atsiliepimų apie Sodros veiklą. Jei santykis su migracijos įstaigomis buvo daugiau siejamas su iššūkiais, o pasisakymuose vyravo itin negatyvios emocijos, tai

atsiliepimai apie Sodrą dažnai yra neutralūs arba pozityvūs. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad, nors ir pasitaiko nesklandumų, šis santykis nesukelia tokių negatyvių emocijų, kokios yra patiriamos vykstant migracijos administraciniais procesams (žr. 3.26 lent. „Pašnekovų patirtys, susijusios su Sodros teikiamomis paslaugomis ir tarnautojų elgsena“).

3.26 lentelė. Pašnekovų patirtys, susijusios su Sodros teikiamomis paslaugomis ir tarnautojų elgsena

Tiesą sakant, kartais nežinai, kiek turi mokėti. Ir po to, po vienerių metų jie sako: „Tai tavo mokesčiai ir tu kartais turi sumokėti.“ dabar jie tarsi apmokestina kas mėnesį, todėl dabar yra daug geriau. Taigi man Sodros paslaugos yra geresnės. Taigi su tuo jokių iššūkių nebuvo (Interviu nr. 46).

Nieko daug, ne, ir manau, tai nėra ta sritis, apie kurią daug girdi, nes dauguma žmonių apie tai nekalba, tada tikriausiai viskas gerai, tikriausiai veikia gerai (Interviu nr. 50).

Tai (aptarnavimas) buvo, sakyčiau, pakankamai teisingas (Interviu nr. 15).

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis

Atsakant į klausimą, kodėl šios patirtys yra sklandesnės, geriau ir kartais atlaidžiau vertinamos atvykusiųjų, reikia atsižvelgti, ar ir kaip susiklostantis santykis skiriasi nuo migracijos administracinių santykių. Visų pirma, reikėtų akcentuoti pirmines įtampas priežastis, kurias kelia migracijos srityje susiklostantys administraciniai teisiniai santykiai. Joms priskiriama jau minėta rizika prarasti leidimą gyventi, procesų sudėtingumas ir iš jo kylanti supratimo ir valdymo galios stoka. Antra – tai tiesioginio santykio dažnis ir trečia – įtampą šiuose santykiuose sukelianti tarnautojų elgsena. Pirmu atveju nei Sodros, nei VMI atliekamos funkcijos savo turiniu ir paskirtimi nesukelia grėsmės tolesniam teisėtam gyvenimui šalyje. Administraciniai procesai vis dar lieka grįsti nežinojimu, tačiau santykis su įstaigomis susiklosto dažniau per tarpininkus (pavyzdžiui, darbdavio sumokamas Sodros įmokas), o ir tarnautojų elgsena, susidūrus tiesiogiai, vertinama gana palankiai. Daliai atvykusiųjų pagelbėja el. technologijų taikymas Sodros ir VMI aptarnavimo sistemose, tačiau kitiems tai – neįveikiamas slenkstis, nes dokumentų pateikimas vykdomas išimtinai tik lietuvių kalba. Taigi, kol vieni teigia, kad „tai – kompiuterizuota ir mums tai nesukelia problemų“ (žr. 3.26 lent. Interviu nr. 46), kitiems tenka ieškoti draugų ar pažįstamų pagalbos.

Atsakant į klausimą, koks susiklostęs atvykusiųjų santykis su VMI ir Sodra, turbūt visų pirma reikėtų pasakyti, kad tai išankstiniais įvaizdžiais ir ribota praktine (dažnai jos net nebūna) patirtimi grįstas santykis. Toks santykis atskleidžia nepalankią institucinę aplinką atvykusiems, kuri tik didina institucinę distanciją. Vieno iš informantų pasidalijimas išgyventa situacija puikiai iliustruoja, kad atvykusieji yra labiau pažeidžiami, jei nėra gerai informuoti apie valstybės teikiamas galimybes arba aiškiai informuojami apie įstatymu numatomus apribojimus (pavyzdžiui, sveikatos sektoriuje). Tokią situaciją iliustruojančioje istorijoje pašnekovas iš Indijos sunkiai susirgo, tačiau jo sveikatos būklė dar leido gydytis ambulatoriniu būdu. Manydamas, kad tai draudžiamasis įvykis, jis kreipėsi į draudimo kompaniją, tačiau ši atsisakė

kompensuoti patirtą žalą sveikatai. Atsakymas, žinoma, buvo paremtas įsigyto privalomo draudimo poliso turiniu, tačiau tokio atsakymo pašnekovas nesitikėjo: „*Jie man pateikė įvairių priežasčių paaiškinančių, kad tai neatitinka reikalaujamų kriterijų. Taigi aš supratau, jog tas draudimas skirtas tik gyvybei pavojingai situacijai. Ir iš esmės, paprastais žodžiais tariant, kai mane neša neštuvų, tada (draudimas) galioja, jei einu savo kojomis, jis netaikomas* (Interviu nr. 48).

Ši situacija atskleidžia ir tai, kad su savo teisėmis ir jų ribomis atvykusieji susipažįsta per patirtis. Minima situacija ne tik nepalanki, tačiau taip pat ir sudėtinga todėl, kad imigrantui, neturinčiam valstybės privalomojo draudimo, gydymo paslaugos Lietuvoje yra itin brangios, o šiuo atveju dar ir tokios, kurių pašnekovas neturėjo galimybių įsigyti. Kitų pašnekovų žvilgsnis į sveikatos draudimo paslaugas atskleidžia, kad atvykusieji neturi pasitikėjimo draudimo sistema. Štai informantas iš Indijos reiziumuoja savo ir kitų patirtis, sakydamas: *Aš kalbėjau su daugeliu. Užsieniečiai nežino, ar jų draudimas galioja, ar ne. Net kai sumoka 196 eurus* (Interviu nr. 35). Kiti krašutiniai atvejai išreiškia besąlyginį pasitikėjimą: *Visi turi sveikatos draudimo polisą. Žinote, tereikia jį atspausdinti ir pasiimti į ligoninę* (Interviu nr. 44). Kartais tokį pasitikėjimą būtų galima vadinti „besąlyginiu“. Pavyzdžiui, Lietuvoje įsigyjant privatų sveikatos draudimą, jis yra pateikiamas tik lietuvių kalba. Informantai tokiais atvejais argumentuoja: *Mes pasitikime. Mano universitetas turi agentę. Taigi mes tiesiog ją pasitikime* (Interviu nr. 34). Šis „nežinojimo“ apie savo galimybes elementas yra vienas tų negatyvių aspektų, kuris atvykusįjį veda į menkiau palankią poziciją. Štai pašnekovas iš Afrikos teigia: *Aš praleidau daug metų, neprisidėdamas ir negaudamas išmokų* (Interviu nr. 26). Dalis atvykusiųjų nori ir siekia būti visateisiais sveikatos sistemos dalyviais, todėl aktyviai ieško alternatyvų, kaip tai įgyvendinti. Pavyzdžiui, studentai registruoja individualią veiklą ir taip įgyja teisę į visapusišką socialinį draudimą.

Tačiau reikia dar kartą akcentuoti tai, kad tiek su Sodra, tiek su VMI ar Užimtumo tarnyba susiklosto ribotas asmeninių patirčių spektras. Pašnekovų pasisakymuose išsiskiria keletas kontekstų, kada jie mini ir atkreipia dėmesį į Sodrą, kur pastarosios vaidmuo nebūtinai yra pagrindinis. Pirmasis kontekstas – tai galimybių naudotis privalomuoju sveikatos draudimu apribojimas (pavyzdžiui, studentams) ir, antra, prievolė mokėti įmokas Sodrai įsidarbinimo atveju. Abi situacijos rodo, kad atvykstantiems trūksta pagrindinių žinių apie prievolės valstybei. Minimų žinių poreikį ir jų trūkumą iliustruoja ir pašnekovo iš Indijos komentaras apie mokamus mokesčius Sodrai: *Reikia tinkamai paminėti (aut. past. koks atlyginimas yra mokamas) – į rankas gausi „tiek“. Ne su mokesčiais. Jiems reikia paminėti su mokesčiais ir be mokesčių. Ir kiek sumokama Sodrai, kiek sumokama draudimui, kiek pensijai ir kiek turi mokėti darbuotojas ir darbdavys. <...> Tai yra „nuostabus“ nesusipratimas, o užsieniečiai šių dalykų neklausia.* (Interviu nr. 23).

Įstatymu kuriama skirtis kartu su informacijos stoka apie tai, kas gali būti draudžiamas valstybės sveikatos draudimu, tik dar labiau padidina bendrai jaučiamą institucinę atskirtį, kuri prisideda prie socialinės atskirties. Štai pašnekovas mini, kad imigrantams galioja griežtesnės taisyklės, jie už viską moka daugiau nei vietos gyventojai, ir kelia jau atsikartojantį klausimą – ar ši sistema yra teisinga? (žr. 3.27 lent. Interviu nr. 43). Minimomis sąlygomis, kada pažeidžiamas teisingumo ir lygybės

lūkestis, sunku tikėtis sklandaus migrantų integracijos proceso. Minėtu atveju atsiskleidžia nacionalinės migrantų integracijos politikos spragos. Reikia akcentuoti, kad skirtumų tarp nedraudžiamo ir draudžiamo privalomu sveikatos draudimu panaikinimas galėtų būti tinkamas kelias mažinant socialinę ir institucinę distancijas. Socialinė distancija mažinama sudarant prielaidas tapti tokiais pačiais paslaugų gavėjais, kaip ir vietos gyventojai, institutinė – sudarant prielaidas domėtis priimančios valstybės institucine sąranga bei suteikiamų teisių ir pareigų visuma.

3.27 lentelė. Socialinės-institucinės distancijos indikacijos

Kiekvieną kartą einant į polikliniką reikia sumokėti penkiasdešimt eurų už vizitą pas gydytoją, bendrosios praktikos gydytoją, šeimos gydytoją. Taigi, dauguma nori gydytis savarankiškai dėl šių suptantamų priežasčių. Nemanau, kad kažkam kitam reikia mokėti 50 eurų. Bet kai pirmą kartą ten nuvykome, sakė, kad pirmą kartą reikia mokėti 50 eurų. Vėliau mokesis sumažės. Tačiau kiekvieną kartą ten nuvykus reikia vėl ir vėl registruotis. Taigi, nors jie ten turi tavo vardą, vis tiek reikia registruotis. Jie vis tiek paims 50 eurų. Nežinau, ar jie tai daro tik su atvykusiais (Interviu nr. 39).

Nes jie (aut. past. atvykusieji) visais atžvilgiais apmokestinami daugiau. Gal ne pajamų mokesčio atveju, bet visa kita. Turime laikytis griežtesnių taisyklių. Kalbant ir apie vaikus ir apie visa kita. Kalbant apie bet kuriuos mokėjimus. Pavyzdžiui, norint patekti į priėmimą. Aš neturiu sveikatos draudimo, nes esu užsienietis. Taigi kiekvieną kartą, kai aš einu į bet kurią ligoninę ar kitur, turiu mokėti nuo 50 iki 70 eur. Bet tai tik už vieną vizitą. Jei tenka kreiptis, tai kainuoja ir 200 eurų. Ar teisinga tiek daug apmokestinti? (Interviu nr. 43).

*Taigi du vizitai man kainavo 400 eurų, ir tai **privertė susimąstyti, kiek dar patikrinimų galiu atlikti**, nes jei tokia kaina, kurią moku kiekvieno vizito metu, aš negaliu jų atlikti daugiau. Taigi tektų palaukti, vėl taupyti, ilgai laukti ir tada eiti. **Taigi čia tokios sąlygos užsieniečiui** (Interviu nr. 48).*

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Toliau aptariant informantų santykį su institucijomis, galima pastebėti ir aiškiai išreikštą distanciją. Pavyzdžiui, pašnekovas iš Indijos galimybę kreiptis dėl nedarbo išmokos mato kaip tam tikros elgsenos standarto peržengimą, sakydamas, kad, *buvo keletas drąsių akimirky, kada (aut. past. – draugai) buvo be darbo, jie kreipėsi dėl nedarbo išmokos ir gavo šiek tiek pinigų* (Interviu nr. 41). Šiuo atveju taip pat pastebimas imigranto sau priskirtos pozicijos bruožas priimančioje valstybėje, t. y. turimų / įsivaizduojamų teisių ribos ir „drąsa“ jas peržengiant. Institucinės distancijos atvejais kyla klausimas, kaip imigrantai sprendžia kilusius iššūkius, ar kreipiasi informacijos į Sodrą, VMI, ar imasi iniciatyvos bendrauti su valstybės institucijomis šiame sektoriuje. Į šį klausimą nėra vienareikšmiško atsakymo, tačiau atliktame tyrime galima matyti dominuojančius pasyvios elgsenos bruožus. Pasyvumas priimamas kaip dalis kasdienės rutinos tol, kol argumentuotai pasveriamas, kad verta keisti elgsenos modelį į aktyvų.

3.28 lentelė. Pasyvios ir aktyvios elgsenos, susijusios su Sodros ir VMI administraciniais procesais, formos

Pasyvi elgsena	Nuosaikumas / besąlygiškas paklusimas
	Vengimas – pasikliovimas atstovais
Aktyvi elgsena	Atkaklumas
	Teisių gynimas

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Štai vienas pavyzdžių, iliustruojančių pasyvaus elgesio normą ir pasikliovimą atstovais / tarpininkais, yra susijęs su sveikatos draudimo paslaugų mokesčiu. Vienas pašnekovų, atvykęs dirbti į Lietuvą, pasijuto sergąs. Darbdavys šiuo (kaip ir dažnu kitu) atveju pasirūpino, kad jam būtų suteikta medicinos pagalba. Atvykęs asmuo stebėjosi itin brangiomis sveikatos paslaugomis Lietuvoje (vaistų kaina siekė 2300 eurų), tačiau negalėjo aiškiai nurodyti, koks draudimas padengė jo gydymo išlaidas. Jis besąlygiškai pasikliovė darbdavio tarpininkavimu sprendžiant šią situaciją ir, kol nereikėjo padengti gydymo išlaidų, instituciniu kontekstu nesidomėjo. Taigi, tokios įstaigos, kaip Sodra, nuo tarpininko priklausomam asmeniui tampa tik periferiniu instituciniu subjektu. Tarpininko dominavimas santykiuose tarp valstybės įstaigos ir imigranto kuria dar intensyvesnį priklausomumo santykį. Minėtu atveju pašnekovas taip pat neturėjo paskatų domėtis Sodros įmokomis, sveikatos draudimo išmokomis iš privataus draudimo, nedarbo draudimo išmokomis, nes darbdavys „viskuo pasirūpino“ (žr. Interviu nr. 42). Aktyvi elgsena pasireiškia tada, kai atsiranda asmeninis suinteresuotumas, interesas yra racionaliai pagrįstas arba turimais lūkesčiais ir įvaizdžiais, arba ekonomiškai.

Su VMI susiklosto analogiška situacija, tik dar labiau nepalanki ir komplikuota atvykstančiajam. Atliktame tyrime pastebėta bent keletas scenarijų, kurie sukuria teisinius santykius su VMI. Visų pirma, reikia atsižvelgti į tai, kad atvykusieji turi ribotas galimybes įsidarbinti Lietuvoje (žr. poskyrį apie imigrantų darbo santykius). Tokia situacija priverčia rinktis alternatyvas darbo santykiams, o tai – verslo liudijimo įsigijimas, individualios veiklos pagal pažymą registravimas arba kita ekonominė veikla steigiant juridinį asmenį. Kitais atvejais dažniausiai santykis su VMI susiklosto vykdant prievolę deklaruoti pajamas. Kodėl santykis su VMI imigrantui gali tapti komplikuotas? Visų pirma dėl tos priežasties, kad dažnai atvykusieji negali aiškiai atskirti, kada ir kokias atvejais reikia kreiptis į šią įstaigą. Tai reiškia, kad, ieškodami galimybių gauti pajamų, individualia veikla gali užsiimti dar prieš ją registruodami, o tai jau sudaro ANK numatytą tvarkos pažeidimą, kuris gali lemti ne tik sankcijas, bet ir galimybės pratęsti leidimą gyventi Lietuvoje praradimą. Antra, dėl valstybinės kalbos politikos savo verslą įsteigę asmenys didesnę komunikacijos su VMI dalį patiki įmonės buhalterinę apskaitą vedantiems asmenims. Tai reiškia, atvykusieji yra iš esmės priklausomi nuo jų pateikiamos informacijos. Aiškiai suvokiamas priklausomumo santykis kelia papildomas įtampas arba, kaip jau minėta, tampa besąlyginiu pasitikėjimu. Taigi, tokiais atvejais palaikoma institucinė

distancija. Ką apie tokį modelį mano atvykusieji? Atsakymą gali pateikti pašnekovo iš Afrikos patirtis. Pašnekovas jau ne vienus metus vykdė ekonominę veiklą, tačiau nežinojo nei kaip, nei kokia forma ją užregistruoti. Remdamasis pažįstamų, kurie dirba taksi vairuotojais, patirtimi, jis kreipėsi į VMI, manydamas, kad registruos individualią taksisto veiklą, bet šios veiklos nevykdys, o ir toliau konsultuos. Pašnekovas stebėjosi tuo, kad jis galėjo gauti individualios veiklos pažymą jo *de facto* vykdomai konsultavimo veiklai. Taip, būdamas sistemos dalimi, asmuo ne tik gali, bet ir labai nori mokėti mokesčius ir jaustis saugesnis (žr. Interviu nr. 26). Apie pasekmes, kurias gali sukelti ekonominė veikla be leidimo, nei pašnekovas, nei daugelis kitų atvykusiųjų nežino. Ši situacija taip pat dar kartą patvirtina, kad migrantų diasporos dydis ir bendruomeniškumas priimančioje valstybėje yra itin svarbi ypatybė. Bendruomenės nariai yra puikūs informacijos perdavimo laidininkai, tačiau analizuojamame kontekste pirminė informacija, kuri pasiekia iš diasporos, gali būti itin skurdi. Tą pastebi ir pašnekovas, lygindamas savo patirtį Lietuvoje ir Ispanijoje: „*Ir galbūt todėl, kad Ispanijoje turiu daugiau draugų, daugiau afrikiečių, yra daugiau žmonių, kurie gerai išmano sistemą. Taigi galiu ten kreiptis ir užduoti man rūpimus klausimus* (Interviu nr. 26).

Besąlyginis pasitikėjimas lydi ir įmones, kurios administruoja smulkius užsieniečių verslus Lietuvoje. Štai kitas verslininkas pripažįsta, kad tiesioginės komunikacijos su valstybės įstaigomis jis nevykdo, o visa tai patiki įmonei (žr. Interviu nr. 51).

Su Sodra, kaip ir su dauguma kitų įstaigų, visada turėjau, kas padeda su jomis komunikuoti. Ypač dėl kalbos barjero. Taigi, aš bendradarbiauju su įmone, su kuria man patinka dirbti ir ji man atstovauja bendraujant su Sodra ar kitomis valdžios institucijomis. <...> todėl (aut. past. tiesiogiai) nekomunikuju su <...> Sodra, VMI (Interviu nr. 51).

Taigi, galima teigti, kad atvykusiųjų administraciniai teisiniai santykiai su valstybės biudžetinėmis įstaigomis: 1) susiklosto nevienodu intensyvumu; 2) jų spektre galima išskirti dalį administracinių santykių, kuriuose imigrantai jaučiasi labiau pažeidžiami, ir tai, kad 3) įstaigų tarnautojų administracinė elgsena yra nevienoda. Apibendrinant šį poskyrį, reikėtų dar kartą akcentuoti, kad imigrantų integracijos procese turėtų dominuoti pirminės žinios apie priimančios valstybės įstaigų ir institucijų veiklą. Priešingu atveju informacijos spragos galimai bus užpildytos klaidinga arba tik daline informacija. Jei ji bus neigatyvi, šis procesas prisidės prie institucinės ir socialinės distancijos kūrimo. Atvykusiųjų patyrimų su valstybės biudžetinėmis įstaigomis analizė taip pat atskleidė, kad šiuose santykiuose sudėtinga veikti be tarpininko, o pastarųjų paslaugų pasiūla rinkoje arba nėra gerai žinoma, arba pareikalauja didesnių kaštų, nei imigrantas gali mokėti. Svarbu paminėti ir tai, kad, nesant kokybiškai paruoštos informacijos apie administracinius procesus, sudaromos tokios aplinkybės, kad įstaigų darbuotojai turi pakartotinai aiškinti jų turinį ir eigą valstybinės kalbos nemokančiam asmeniui. Minėtos aplinkybės sąlygoja skirtingas atvykusiųjų elgsenas – nuo itin aktyvios iki pasyvios. Jos taip pat svariai dalyvauja teisinės sąmonės bruožų formavimesi ir jų raiškoje.

3.3. Darbo santykiai: Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų patirtys

Teisinės sąmonės raiška atsiskleidžia įvairiuose santykiuose, tarp jų – ir socialiniame gyvenime itin svarbiuose darbo santykiuose. Imigrantų patirtys iki darbo santykių sudarymo bei, *de facto* susiklosčiusiuose darbo santykiuose, įgalina identifikuoti tiek teisinės sąmonės raiškos bruožus, tiek jai įtaką darančius veiksnius. Šiuo atveju itin aktualios tampa patirtys / situacijos ir su jomis sietinos elgsenos bei jausminiai išgyvenimai. Kaip jau minėta, jų visuma leidžia pažvelgti į asmens santykį su priimančios valstybės teisine sistema ir toliau analizuoti aukštesniame abstrakcijos lygmenyje. Taigi, vadovaujantis minėta prieiga, šiame skyriuje pirmiausia aptariami imigrantų požiūriai į darbo teisinių santykių įgyvendinimą Lietuvoje, toliau patyrimai kategorizuojami į teigiamus / pozityvius ir į grįstus iššūkiais. Įsidarbinimo ir darbo teisinių santykių patirčių kontekste išskiriami ir aprašomi elgsenos modeliai ir aptariami darbo santykius lydintys jausminiai išgyvenimai. Siekiant detaliau pažvelgti į šį teisinių santykių segmentą, remiamasi ne tik informantų pateikimais naratyvais pagal interviu metu užduotus klausimus, bet ir ekspertų pasisakymais bei komentarais apie, jų matymu, egzistuojantį imigrantų santykį su Lietuvos teisine sistema.

3.3.1. Požiūriai ir lūkesčiai, susiję su darbo santykių įgyvendinimu

Asmens teisinė sąmonė dėl jos kompleksiskumo veikia ne tik įgyvendinant teisinius santykius, bet dar prieš priimant sprendimą įsitraukti į pastaruosius. Dėl šios priežasties itin svarbu aptarti ne tik susijusį kontekstą, tačiau ir asmens požiūrius ir santykį su ja. Jau ankstesniuose tyrimuose pastebėta, kad galimybė dirbti yra itin svarbi naujiems visuomenės nariams, ir ne tik dėl apsirūpinimo, bet ir dėl socialinės integracijos – jausmo, kad yra priimančios visuomenės dalis. Atlikto empirinio tyrimo duomenys atkartoja šių santykių svarbą, tačiau jau kitame kontekste – jį siejant su teisine aplinka. Būtent darbo santykius (kartu su teisėsaugos institucijų veikla) informantai linkę pirmiausia paminėti ir aptarti, kalbėdami apie Lietuvos teisinę sistemą. Darbo santykiai yra vieni pirmųjų, kuriuos atvykusieji patiria ir atitinkamai sieja su priimančios valstybės teisine sistema. Iš gana siauro spektro, kuris reprezentuoja šalies teisinę sistemą, būtinai paminimi darbo santykiai arba su darbo santykiais susijusios valstybinės įstaigos (žr. interviu nr.21, 31 ir 46)

3.29 lentelė. Darbo santykiai – priimančios valstybės teisinės sistemos įvaizdžio dalis

Daugiausia žinau iš imigracijos, ten buvo tam tikra dalis įstatymų, kurie keitėsi kaip ir kiekvienais metais, bet jie padarė ir gerų, teigiamų (aut. past - pokyčių), kaip kad dabar studentams leidžiama dirbti bent dalį etato, o tai nebuvo leidžiama anksčiau, kai aš atvykau (Interviu 21).

Su imigracija, manau, na, ne tik imigracija, tiesą sakant, iš savo patirties manau, kad imigracija, Darbo tarnyba ir net VMI <..> (Interviu nr. 31).

Aš nelabai domiuosi šiomis sistemomis, bet yra kažkokia darbo komisija ir imigracija, taigi, šiek tiek, bet nedaug (Interviu nr. 46).

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Darbo teisiniai santykiai yra tarp pirmųjų, kurie reprezentuoja priimančios valstybės teisinių santykių tikrovę (žr. 3.1. skyrių). Kitas aspektas, kuris atskleidžia darbo santykių svarbą ir aktualumą, yra tai, kad jie pašnekovų pasisakymuose aptariami pakankamai detalai ir gana plačiai. Kiekybinė atliktų interviu analizė atskleidžia, kad darbo santykių aptarimas apima santykinai didesnę dalį (t. y. informantai juos aptaria detaliau nei santykį su atskiromis biudžetinėmis įstaigomis: LR Sodra ar LR VMI).

Pašnekovai galimybę dirbti sieja su asmens (į)vertinimu ar net traktavimu kaip „žmogų“. Štai viename pasisakyme pašnekovas, dalydamasis patirtimi, atskleidžia, kaip darbo santykiai keičia jo paties suvokimą, statusą visuomenėje: galimybių dirbti sudarymas – tarsi žmoniškų poreikių pripažinimo standartas, informanto žodžiais, traktavimas / laikymas „žmogumi“ (žr. Interviu nr. 3).

Aš negalėjau gauti darbo. Dabar bent jau galėtum dirbti restorane. Yra lengviau, kai jie integruoja užsieniečius. Taip daug lengviau. Manau, kad dabar jie žiūri į mus kaip į žmones. Dabar geriau (Interviu nr. 3).

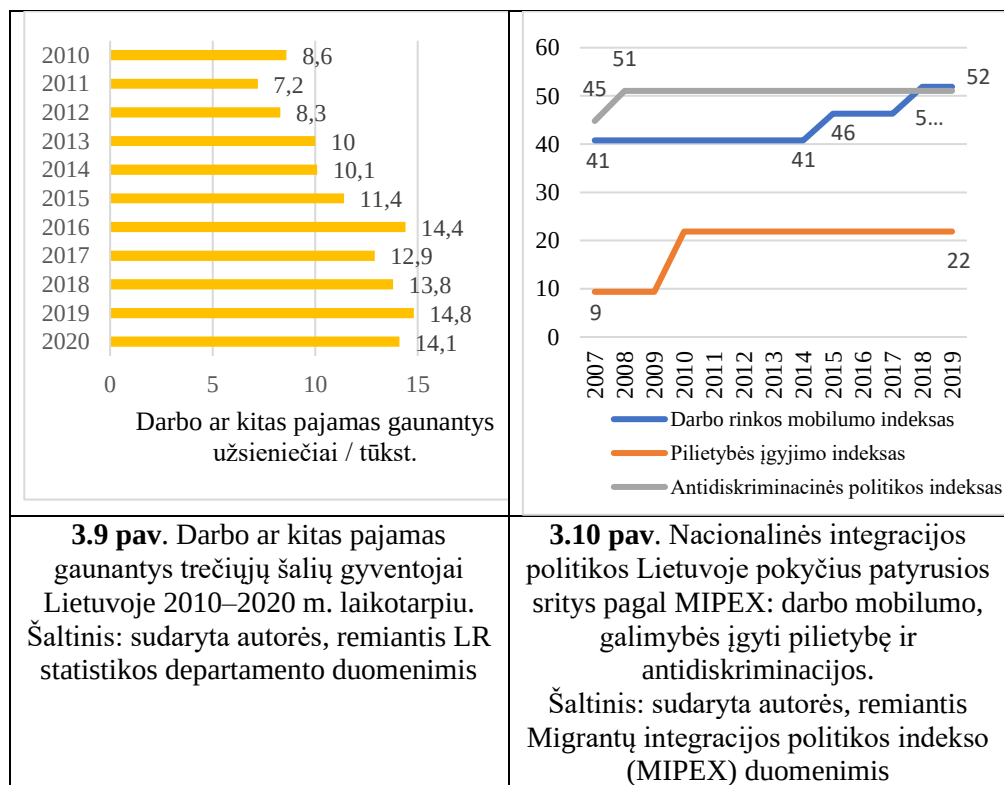
Šios aplinkybės leidžia daryti išvadą, kad darbo santykiai yra tarp tų socialinių santykių, kurie reprezentuoja priimančios valstybės teisinę sistemą, ir yra vienas esminių asmens statusą priimančioje valstybėje nusakančių elementų.

Atvykusieji ne tik dirba, tačiau ir stebi rinkos ir teisinio reguliavimo pokyčius. Per paskutinį dešimtmetį pakitę įstatymų reikalavimai dėl užsieniečių įsidarbinimo pačių imigrantų vertinami itin palankiai. Atsižvelgiama į tai, kad pastaraisiais metais teisinis reguliavimas praplėtė galimybes dirbti imigrantams ir sumenko administracinę naštą. Pašnekovai šiuos pokyčius taip pat sieja su principiniu teisinės sistemos patobulėjimu.

Jei pagal mane, sakyčiau, iš tikrųjų gerėja, matau pagerėjimą. Nes prisimenu, kai atvykau čia, kai ieškojau darbo, kaip užsieniečiui buvo keletas darbo vietų, bet, norint ten patekti, reikėjo įveikti labai, labai sudėtingą procesą. Dabar įstatymai keičiasi, ir tai yra naudinga daugeliui iš mūsų (Interviu nr. 4).

„Manau, dabar tiek daug žmonių pradėjo įsidarbinti, skirtingai nei anksčiau. Kalbant apie tai, manau, kad viskas pradėjo klostytis gerai (Interviu nr. 7).

Ne tik atvykusiųjų patirtys, bet ir migrantų integracijos politikos indekso pokytis Lietuvoje nuo 2014–2019 m. (nuo 41 iki 52) darbo rinkos mobilumo sektoriuje rodo įvykus kokybinį šuolį. Pokyčius patyrę pašnekovai retrospektyviai apžvelgia besikeitusią situaciją ir akcentuoja kintančias darbo rinkos tendencijas Lietuvoje ir atsiveriančias platesnės galimybes įsidarbinti. Su šiomis besikeičiančiomis galimybėmis įsidarbinti išvelgiamos ir naujos perspektyvos Lietuvoje. Pozityvias pašnekovų nuotaikas ir besikeičiančią situaciją atspindi ir statistiniai duomenys. Pastebima, kad 2010–2020 m. laikotarpiu įsidarbino vis daugiau imigrantų iš trečiųjų šalių, tarp jų ir iš Afrikos ir Pietų Azijos regiono (žr. 3.9 pav. „Darbo ar kitas pajamas gaunantys trečiųjų šalių gyventojai Lietuvoje 2010–2020 m laikotarpiu“).

UT išvados dėl sprendimo dėl užsieniečio darbo atitikties Lietuvos Respublikos darbo rinkos poreikiams priėmimo duomenys. Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis IVPK Informacinės visuomenės plėtros komiteto teikiamais duomenimis

Vis dėlto pašnekovai taip pat pastebi, kad Lietuvai jie jaučiasi tarsi naujas reiškinys, ir dalijasi mintimis, kad lietuvių populiacija dar tik bando priprasti prie naujo visuomenės segmento – imigrantų. Viena iš interviu sakoma: „*...tai tik auganti šalis. Ir visa tai yra nauja Lietuvai. Jie ilgą laiką neturėjo užsieniečių ...*“. *Taigi, manau, tai gera pradžia* (Interviu nr. 8).

Vis dėlto pastebėjimai apie konkrečias galimybes įsidarbinti skiriasi. Viena vertus, kalbama apie geresnes galimybes ir teigiamus pokyčius, kita vertus, taip pat nurodoma, kad šios galimybės *de jure* ir *de facto* skiriasi. Net ir turimas leidimas dirbti (pavyzdžiui, užsieniečiams studentams studijų metu) dar nereiškia lengvesnių galimybių įsidarbinti. Dažnai jomis pasinaudojama tik sąlyginai, t. y. ten, kur galimybės atveria rinkos sąlygos, o ne teisinis reguliavimas. Pavyzdžiui, net ir turint *de jure* galimybes įsidarbinti Lietuvos įmonėse, faktinis įsidarbinimas vyksta užsienio kapitalo įmonėse. Štai vienas pašnekovų pastebi, kur, kokiose įmonėse yra dirbančių imigrantų, ir gana pagrįstai klausia, kodėl susiklosto tokia situacija, kad vienuose sektoriuose / įmonėse yra dirbančių užsieniečių, kituose – ne (žr. Interviu nr. 36).

Atrodo girdėjau, kad „Express market“ yra vienintelė parduotuvė, kuri nori įdarbinti užsieniečius. Ir man kyla klausimas, kodėl? <...>Mačiau daug dirbančių užsieniečių, bet niekur kitur nemačiau, nei „IKI“, nei „Maximoje“. Taip, niekur kitur (Interviu nr. 36).

Taip kyla aliuzija į tai, kad šiuose santykiuose egzistuoja nelygybė, tačiau pašnekovai tai deklaruoja itin nedrąsiai – kalba užuominomis, pavyzdžiais ir tik kartais atvirai aiškiai nusako šį darbo santykių aspektą. O jis yra aiškus – įsidarbinimo ir darbo santykiai yra paženklinti atskirties jausenos. Įvairių paaiškinimų dėl sudėtingų galimybių įsidarbinti pateikia ir patys pašnekovai, kurių pastebėjimus šia tema galima sujungti bent į keletą priežastinių veiksnių. Tarp trikdžių įsidarbinti ar tik atlikti praktiką yra minima: a) imigracijos politika (ekonominės paskatos prioritizuoti vietos gyventojų įdarbinimą); b) administracinių procedūrų našta darbdaviams; c) pastarųjų įdarbinimo ir darbo patirties su imigrantais neturėjimas; d) diskriminuojančios išankstinės nuostatos ir e) asmeninės imigranto (pašnekovo) savybės. Informantų pastebėjimus būtų galima išskirti į subjektyvius ir objektyvius veiksnius, kurie lemia atvykstančiųjų teisinius santykius. Objektyviesiems priskirtina valstybės nustatyta imigracijos politika, aiškiai numatanti imigranto darbuotojo statusą, susaistydama jį su atliekamomis darbo funkcijomis priimančiojoje šalyje. Jos pagrindu suteikiamos: a) ekonominės paskatos prioritizuoti vietos gyventojų įdarbinimą tais atvejais, kada imigranto turima specialybė nepatenka į trūkstamų darbuotojų specialybių sąrašą.

Pažįstu daug žmonių, kurie bando įsidarbinti čia, bet pasirodo, kad jie negali būti įdarbinti dėl (aut. past. – esamos) tvarkos ir mokesčių. Darbdaviai turės mokėti, nes samdo užsieniečių, ir, prieš samdydami užsieniečių, jie turės pasiteisinti, kad visuomenėje nerado kvalifikuoto asmens, kuris atitiktų šias pareigas. Taigi tokių atvejų yra labai daug (Interviu nr. 15).

Formaliai ši politika nėra diskriminacinė, tačiau šis teisinis reguliavimas įgalina „kategorizuoti“ darbuotojus į „laukiamus“ ir „ne tokius laukiamus“. Tai būtų pirminio impulso šaltinis, kuris įgalina asmens tolesnį savęs pozicionavimą. Kiti pašnekovų įvardijami objektyvūs veiksniai yra b) administracinių procedūrų našta darbdaviams bei c) įdarbinimo ir darbo patirties su imigrantais neturėjimas.

Administracinės naštos aspekto nereikia ir negalima suabsoliutinti, nes darbuotojo įdarbinimo procedūra priklauso nuo to, ar jis turi leidimą laikinai gyventi Lietuvoje ir būti įdarbintas. Tokia situacija lemtų gana greitą įdarbinimo procesą,

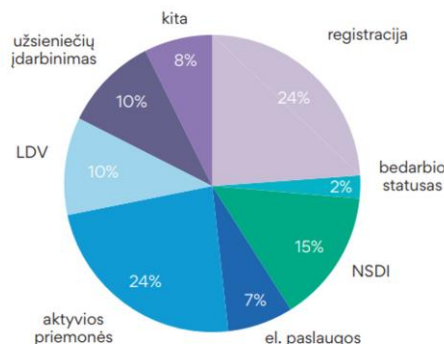
užpildant tarpininkavimo raštą elektroninėje migracijos sistemoje. Toliau vyksta reikalingų dokumentų pateikimas, kuriuos įprastai imigrantas jau yra paruošęs, nes jų pagrindu jau yra gavęs leidimą gyventi Lietuvoje (pavyzdžiui, LLG studijų ar šeimos sudarymo pagrindu). Vis dėlto atsižvelgiant į tai, kad atliekamo tyrimo metu imigrantų Lietuvoje tebuvo 3%, ši praktika nėra gerai žinoma darbdaviams, o imigrantui taip pat tenka konkuruoti su visa lietuvių darbuotojų populiacija.

Kitokia situacija yra susijusi su užsieniečio, kuris neturi LLG ir dar yra užsienio valstybėje, įdarbinimu. Migracijos procesui reikia paruošti dokumentus, o tam reikia gerų komunikacijos, teisės išmanymo ir administravimo kompetencijų. Darbdavių galimybės greitai ir profesionaliai atlikti šį darbą yra ribotos, o klaidos administraciniuose migracijos procesuose gali lemti įdarbinimo delsimą tais atvejais, kada darbuotojas yra ypač reikalingas. Dėl šios priežasties rinkoje užsieniečių įdarbinimo paslaugas teikia ne viena įmonė (įdarbinimo paslaugas teikiančios įmonės), ir sudaromas įvaizdis, kad užsieniečio įdarbinimas yra sunkus ir sudėtingas procesas. Tokį apibendrintą vaizdą mato ir imigrantai, tačiau negali jo diferencijuoti ir pritaikyti savo asmeninei situacijai. Pašnekovai pasakoja, kad darbdaviai nenori ir / ar „bijo“ papildomų administracinių procedūrų (žr. Interviu nr. 13, 15).

„Manau, kad dauguma darbdavių nerimauja dėl žmogaus (aut. past. - darbuotojo), jei priima į darbą nelietuvį. Nes jiems reikia atlikti tam tikras procedūras, ir jiems tai tiesiog nepatinka“ (Interviu nr. 13).

Iš tikrųjų jie (darbdaviai) bijo įstatymų. Jie nelabai žino, kaip įdarbinti užsieniečius (Interviu nr. 15).

Darbdavių pastangos ir užsieniečio įdarbinimo procedūrų neaiškumą atspindi ir LR UT pateikiami statistiniai duomenys apie teikiamų konsultacijų tematikas. Pavyzdžiui, ir LR UT 2018 ataskaitoje nurodoma, kad raštu gaunami paklausimai ir prašymai apie užsieniečių įdarbinimo klausimus sudarė 6%. Sąlyginai didelė paklausimų skaičiaus tendencija išliko ir 2019 (žr. 3.11 pav.) bei 2020 m. (LR užimtumo tarnyba prie LR SADM, 2021, p. 32).

3.11 pav. LR UT 2019 m. klientų paklausimų ir prašymų dinamika
Šaltinis: LR užimtumo tarnyba prie LR SADM (UT prie LR SADM, 2020, p. 20)

Subjektyvių veiksmų kategorijai ir veiksmams, trikdantiems įsidarbinimo procesą, galima priskirti: d) darbdavių išankstinėmis nuostatomis grįstus sprendimus ir e) įdarbinamo asmens savybes, kvalifikaciją.

Diskriminacinės darbdavių nuostatos nėra akivaizdžios, tačiau apie tokias nuostatas kalba tiek pašnekovai, tiek ir ekspertai, todėl tai pagrįstai gali būti traktuojama kaip vienas iš imigrantų patirtis formuojančių veiksmų. Informantai taip pat dalijasi patirtimi, kuri leidžia identifikuoti tokią situaciją. Vienas iš pašnekovų papasakojo apie tai, kaip jam buvo atsisakyta suteikti praktikos vietą tuo pagrindu, kad jis yra užsienietis, ir kad jam gali būti prieinami įmonės dokumentai. Tokia įmonės pozicija buvo tiesiog nesuprasta. Ji visiškai nesiderino su atvykusiojo lūkesčiais bei įvaizdžiais apie asmens teises, nes būtent imigranto statusas buvo lemiamas argumentas praktikos vietos nesuteikti (žr. Interviu nr. 41).

<...> Viena iš įmonių atsisakė (aut. past. suteikti praktikos vietą) sakydama, kad mes užsieniečiai, o ne Lietuvos piliečiai. Nes buvo kažkiek konfidencialių dokumentų, su kuriais galėjome susipažinti. Taigi, iš esmės, universiteto dėl to nekaltinčiau. Aš nemaniau, kad jie tam turėjo kažkokią alternatyvą... <> Bet tokia situacija. Taip pat kažkiek kaltinčiau įmones, nes jei turi slapstus dokumentus, laikyk mus atokiai nuo jų. Argi tai būtų sudėtinga? (Interviu nr. 41).

Vis dar jaučiu, kad yra problemų dėl odos spalvos. Lietuvoje yra skirstoma pagal odos spalvą, ypač įsidarbinimo srityje (Interviu nr. 14).

Tarp svarbių aspektų įsidarbinant ir darbo santykiuose informantai mini ir asmenines savybes bei kompetencijas, tokias kaip kalbos mokėjimas, profesionalumas, patirtis. Vis dėlto pašnekovų pasisakymuose tai nėra tos dominuojančios charakteristikos, kurios nulems įdarbinimo ir darbo santykius. Jos – tarsi antraeilį sąrašą, nes, gavus neigiamą atsakymą dėl įdarbinimo, pagrindinė priežastimi laikomas distancijos efektas, susidedantis iš jau minėtų veiksmų.

Informantų pasidalijimai apie įsidarbinimo galimybes atskleidžia aiškų suvokimą, kad jie yra iš anksto nulemtos įdarbinimo politikos dalis, susijusi su „trečiosios šalies“ statusu. Šis išankstinis žinojimas tampa sudedamąja imigrantų iš trečiųjų šalių savipozicionavimo darbo rinkoje dalimi. Svarbu dar ir tai, kad šiuo „žinojimu“ ir jo pagrindu besikuriančiomis nuostatomis susipažįstama ne tik asmeniškai, bet ir patvirtinama draugų ir pažįstamų patirtimis. Taip kuriamas „kolektyvinis žinojimas“.

Kai kurie baigę magistro studijas ieško darbo, tačiau atrodo, kad daugelis jo negauna. Taigi aš vis klausiu „ar nėra darbų“, o jie: „yra, bet“. <...> Jie nori tave pamatyti <...> Jeigu žmonės atitinka šias dvi sąlygas (aut. past. – lietuvis, iš ES), <...> tada tavo kandidatūrą galima svarstyti. Taigi, tai yra dalis to, ką man žmonės pasakė (Interviu nr. 22).

Reikia pastebėti, kad atvykusieji gyventi į Lietuvą gali susidurti su darbo rinkos nesvetingumu, diskriminacinėmis nuostatomis, ir visa tai atsiskleidžia migracijos politikos suvaržymų kontekste. Tokiam asmens galimybių suvaržymui imigrantai negali pasiruošti. Skirtingas asmenų traktavimas darbo rinkoje nėra

paaikškinamas kitomis loginėmis priežastimis, kaip tik vienos grupės privilegijavimu kitos atžvilgiu. Tokiu atveju „trečiosios šalies“ klišė tampa stigmatizuojanti. Jei pagrindinė suvokta žinia, kodėl asmuo negali įsidarbinti, tampa ne rinkos pasiūla, ne asmens galimybės, o imigranto statusas, taip perduodama žinia apie asmens ir jo teisių pozicionavimą priimančioje valstybėje.

Atvykusieji taip pat turi ir lūkesčių, susijusių su priimančioje valstybėje sukuriamais darbo santykiais, kurie susiję su pokyčiais įdarbinimo politikoje, atvykusiųjų švietimu, atsakomybės pasiskirstymu, lygių galimybių užtikrinimu ir kt. (žr. 3.30 lent. „Imigrantų patarimai dėl darbo teisinių santykių tobulinimo“).

3.30 lentelė. Imigrantų patarimai dėl darbo teisinių santykių tobulinimo

Keisti įdarbinimo politiką	<i>Galbūt įstatymai turėtų būti patogesni arba palengvinti situaciją žmonėms, kurie samdo specialistus iš kitos šalies (Interviu nr. 13).</i>
Šviesti darbdavius apie imigrantų įdarbinimo galimybes	<i>Jr turėtų būti aiškios gairės, nes problema yra tokia: tau sako, kad gerai, užsieniečiams mokesčiai skirtingi, bet jie nelabai žino, kiek jie skiriasi. Ir iš tikrųjų jie (darbdaviai) bijo įstatymų. Taigi, jie nelabai žino, kaip įdarbinti užsieniečius (Interviu nr. 15).</i>
Aiškiai informuoti imigrantus apie jų įsidarbavimo galimybes	<i>Kai kurios įstatymo nuostatos turėtų būti aiškiai interpretuojamos (aut. past. – darbdaviams), taip pat ir į Lietuvą atvykstantiems užsieniečiams. Manau dėl to, kad jie suprastų savo galimybes, kad užsieniečiai ir įmonės suprastų, kokias galimybes jie turi samdyti užsieniečius (Interviu nr. 15).</i>
Užtikrinti lygias galimybes įsidarbinti	<i>Tegul būna (aut. past. įdarbintas) geriausias žmogus, jei geriausias žmogus yra vietinis, tai gerai. Tegul visa būna sąžininga. Tikiu, kad žmonės, kurie atvyko, (iš ten iš kur jie atvyko), turi ką pasiūlyti (Interviu nr. 22).</i>
Informacija apie galimybes dirbti Ši atsakomybė skirta tiems subjektams, kurie siūlo galimybes atvykti, pavyzdžiui, universitetai	<i>Informacija. Manau, kad informacija yra svarbiausia. Nemanau, kad nėra galimybių. Nemanau, kad tik kai kuriuose universitetuose ir kai kuriose šalyse gali rasti galimybių. Taigi, įstojus į universitetą, yra sutarčių su verslais ar įmonėmis visame mieste ar namų ūkiuose. Kas ieško vadytojų, slaugytojų ar dar kitų. Jūs turite darbų studentams. Studentiški darbai irgi yra geri darbai (Interviu nr. 26).</i>
Dokumentų pateikimas užsieniečiui suprantama kalba	<i>Visų pirma, šioje įmonėje, bent jau sutartį gavau anglų kalba. <...> Nes didžiausia problema yra ta, kad jei mes turime susisiekti lietuvių kalba, tada reikia vertėjo ir net vertėjas neišverčia tiksliai (Interviu nr. 30).</i>
Aiškiai numatyti ir išreikšti lūkesčius darbuotojui, užtikrinti lygybę ir pagarbą	<i>Pamėginkite suvaldyti savo lūkesčius. Pavyzdžiui, mano draugė yra kilusi iš Kazachstano, ir jie (darbdaviai) nustebo, kai sužinojo, kad ji nėra musulmonė ir kad ji gali valgyti mėsą. Jie jos klausinėjo „Kodėl tu netiki Dievu?“, ir apie visą kitą. Jie ją erzino. Ji nenorėjo per daug apie tai kalbėti. Prieš jai atvykstant jie buvo įdarbinę kitą žmogų, kuris buvo</i>

	<i>musulmonas ir nevalgė (kiaulienos). Jie turėjo tam tikrų lūkesčių (aut. past. naujai darbuotojai).</i> <i>Manau dėl to, kad jos darbas buvo tik valyti, o ne gaminti maistą ar dar ką nors, kai kuriems žmonėms ji buvo mažiau prioritetinė. Kai kas padarydavo netvarką, jie sakydavo „O, ji sutvarkys. Viskas gerai. Nes tai vis tiek jos darbas“. Štai tokie atvejai.</i> <i>Taigi, manau, svarbu suvaldyti lūkesčius, vien tam, kad netaikytų turimų stereotipų darbui. Tai labai blogai. Stenkitės būti atviri. Ir jei turite kokių klausimų, paklauskite pirmą dieną, o ne, pavyzdžiui, įpusėjus darbui „O, aš maniau, kad esate musulmonė.“</i> <i>Jei turite asmeninių klausimų, užduokite ir juos, nes vėliau susiformuos stereotipai. Ir elkitės su visais vienodai, kad ir kokį darbą jie dirbtų. Kartais jie sako: „O, nesuprantu ką tu sakai, nes nemoki lietuviškai“, o tu tada sakai: „bet tu kalbi rusiškai“ (aut. past. kalba, kurią pašnekovas moka), ir atrodo, kad jie bando ją kažkaip apgauti... (Interviu nr. 44).</i>
--	--

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empiriniais tyrimo duomenimis.

Šiame poskyryje bendrai aptarta imigranto akimis matoma darbo santykių aplinka. Būtent joje formuojasi supratimas apie asmens / imigranto statusą priimančioje valstybėje, teisių įgyvendinimą ir įgyvendinimo galimybes. Šioje aplinkoje išryškėja ir dalis veiksnų, kurie sąlygoja teisinės sąmonės bruožų formavimąsi, iš jų išsiskiria asmens požiūriai bei lūkesčiai, susiję su darbo teisiniais santykiais. Pastarieji yra itin svarūs, nes (lygiagrečiai su įvaizdžiais apie migracijos ir policijos įstaigas) atspindi valstybės teisinę sistemą ir yra vieni pirmųjų, kurie ją reprezentuoja. Pašnekovai su darbo santykiais sieja pozityvius lūkesčius, stebi teigiamas pokyčių tendencijas įdarbinimo srityje, tačiau taip pat deklaruoja ir jaučiamą atskirtį darbo rinkoje, ją daugiau siedami su nepalankiomis išorinėmis aplinkybėmis nei su asmeninėmis savybėmis (pagrįstai akcentuojamas skirtumas tarp *de jure* ir *de facto* galimybių įsidarbinti). Šiame kontekste iškyla lūkesčiais grįstas pozityvus požiūris į Lietuvą – galimybių šalį. Kita vertus, norint pasinaudoti šiomis galimybėmis, susiduriama su distancijos darbe realybe. Tas „lūžio taškas“, kada ir kaip ši patirtis susiduria su lūkesčiais grįstu mąstymu, nusako, kaip asmuo atsiliepia apie darbo santykius (įskaitant ir teisinius darbo santykius). Toliau aptariamos atvykusių patirtys atskleidžia pašnekovų darbo santykių aspektus, kurie leidžia tiksliau išskirti, kokie veiksniai dalyvauja teisinės sąmonės raiškoje, ir sudaro prielaidas nurodyti tam tikrus teisinės sąmonės bruožus.

3.3.2. Darbo teisinių santykių patirtys

Darbo teisinių santykių patirtys atskleidžia visumą aplinkybių, elgsenos modelių ir juos lydinčių požiūrių ir jausmų, kuriuos išgyvena darbuotojai, susidūrę su darbo teisiniais santykiais. Detali pašnekovų pasisakymų bei argumentacijos analizė įgalina pažvelgti į priežastinius ryšius, prisidedančius prie tam tikrų imigrantų

elgsenos modelių. Todėl šiame poskyryje toliau analizuojami imigrantų patyrimai, jaunos ir elgsena, susijusi su darbo teisiniais santykiais, o gautos išvalgos perkeliama į kitą abstrakcijos lygmenį, siekiant identifikuoti teisinės sąmonės bruožus (šiam skyriuje aptariamame) darbo teisinių santykių lauke.

Siekiant aprašyti imigrantų patirtis, susijusias su teisiniais darbo santykiais, toliau remiamasi empirinio tyrimo interviu duomenimis – institucijų ir įstaigų ekspertų interviu bei interviu su asmenimis bei imigrantais iš Afrikos ir Pietų Azijos. Skirtingai nuo ekspertų interviu, informantai dalijasi subjektyviu situacijos vertinimu ir taip atskleidžia asmeninį požiūrį į susiklosčiusią situaciją. Šiems pasidalinimams nekeliami reikalavimai reprezentuoti kitus – išorinius / institucinius – vertinimo kriterijus²⁷. Taigi, toliau aptariant imigrantų patirtis, siekiama atskleisti, kokie patyrimai ir jaunos (jų spektras) lydi Afrikos ir Pietų Azijos imigrantus Lietuvoje. Ir nors toliau aptariamų išgyvenimų tikrumui patvirtinimo nereikia, tačiau eksperto interviu patvirtina aplinkybių, susijusių su imigrantų patirtimis, tikrumą, t. y. verifikuoja jų objektyvumą. Šiame skyriuje taip pat aptariami ir įvardijami galimi darbo teisės pažeidimai (objektyviai tikėtini), tačiau atsižvelgiama ir į tai, kad atliktas empirinis tyrimas negali konstatuoti pažeidimo fakto, kol toks nėra patvirtintas valstybės įgaliotų institucijų. Dėl šios priežasties patyrimai klasifikuojami į: „nekeliančius iššūkių“ ir „keliančius iššūkius“, o tarp pastarųjų nurodomi ir galimi darbo teisės pažeidimai arba teisių, susijusių su darbo santykiais, pažeidimai.

Atliktas empirinis tyrimas atskleidžia, kad imigrantų darbo santykiai turi potencialą atspindėti bent vieną iš toliau nurodytų situacijų:

1. teisinių darbo santykių įgyvendinimas nekelia iššūkių. Išreiškiamas pasitenkinimas darbuotojo teisių įgyvendinimu;
2. teisinių darbo santykių įgyvendinimas kelia iššūkių, tačiau jie nėra (nors turėtų būti) siejami su pažeistomis darbuotojo teisėmis (akloji zona);
3. darbo teisinių santykių įgyvendinimas kelia iššūkių, kurie paties pašnekovo yra siejami su pažeistomis darbuotojo teisėmis.

Toliau kiekviena aukščiau nurodyta kategorija aptariama atskirai, nurodant situacijas, kada jos kyla, ir bendrus elgsenos modelius joms esant.

Darbo santykiai, kurių įgyvendinimas imigrantams nekelia iššūkių, pirmiausia yra susiję su darbdavio prisiimta atsakomybe atsakingai dalyvauti migracijos dokumentų formalizavimo procesuose ir išpildyti keliamus reikalavimus dokumentų pateikimui. Jau vien ši aplinkybė yra vertinama itin pozityviai. Ji taip pat niveliuoja imigrantų ir vietos populiacijos gyventojų įsidarbinimo patirtis, kur įdarbinimo procesas nėra traktuojamas kaip išskirtinis.

²⁷ Pavyzdžiui, darbo ginčo atveju tą pačią situaciją skirtingai gali vertinti tiek darbuotojas, tiek darbdavys (subjektyvus vertinimas), tiek ikiteisminės ir / ar teisminės institucijos (objektyvus / institucinis vertinimas).

3.31 lentelė. Darbo santykiai, kurių įgyvendinimas imigrantams nekelia iššūkių

*Mano darbdavys buvo pasiruošęs padaryti viską, ko reikia. Turiu tinkamą išsilavinimą, atitinkantį mano pareigas. Tai tikrai paprasta. Manau, kad buvome tik vieną kartą migracijoje, pateikėme dokumentus, ir grįžau po keturių mėnesių. (aut. past. LLG gautas) **Tikrai sklandžiai. Taigi problemų neturėjome** (Interviu nr. 5).*

*Iš darbdavio pusės viskas buvo tobula, jie man buvo labai paslaugūs, labai efektyvūs. Jie **paaikškino** man registracijos procesą prieš priimant į darbą, ką reikėtų daryti ir ko nereikėtų daryti įmonėje. Taigi aš neturiu blogos patirties iš tos pusės (Interviu nr. 46).*

*Bakalauro studijų metu ne visą darbo dieną dirbau skirtinguose restoranuose. **Jie viskuo pasirūpindavo**. Man asmeniškai nereikėjo ten eiti (aut. past. į migracijos įstaigą). Ir netgi ten kur aš dirbu dabar (aut. past. įvadinama darbovietė), jie viskuo pasirūpino. Taigi, **man nereikėjo to tvarkyti pačiam** (Interviu nr. 17).*

*Ir tada, dirbdamas visu etatu, nepasakyčiau, kad šioje vietoje turėjau daug patirties (aut. past. iššūkių), nes visa tai **buvo tvarkoma** tiesiogiai su darbo departamentu ar darbo skyriumi iš įmonės ir gavus mano leidimą (Interviu nr. 48).*

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empiriniais duomenimis.

Kiti pozityviai vertinami aspektai yra komunikacijos darbovietėje sklandumas. Ši komunikacija apima ir informaciją apie pagrindinius teisinius dokumentus. Pozityviai atsiliepiantys apie teisinius darbo santykius pašnekovai vertina tai, kad darbo sutartys ar kiti įmonės dokumentai yra pateikiami jiems suprantama kalba, jų tekstas yra aiškus, paliekama laisvė tartis dėl sąlygų.

Perskaičiau visą sutartį. Vienintelis klausimas buvo susijęs su darbo profiliu. Ir tai yra viskas. Išskyrus tai, jie buvo labai aiškūs ir, manau, susitarime viskas aiškiai parašyta <...> jis buvo anglų kalba (Interviu nr. 30).

Ten (sutartyje) buvo daug dalykų, pavyzdžiui, galite nutraukti šią sutartį ir visa kita. Nieko neaiškaus ar to, kas man nepatiktų (Interviu nr. 30).

Akivaizdu, kad atvykusiam į kitą šalį darbuotojui ypač svarbus dokumentų aiškumas ir apibrėžtumas. Šis pageidavimas toliau atsiskleidžia ir imigrantų įsivaizdavimuose, kaip būtų galima patobulinti darbo teisinius santykius.

3.32 lentelė. Darbuotojų jausenos, susijusios su darbo santykiais, kurių įgyvendinimas nekelia iššūkių

Darbuotojų jausenos	Aiškumas (<i>they were very clear</i>)
	Palaikymas (<i>supportive</i>)
	Pasitikėjimas

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empiriniais duomenimis.

Darbo santykių įgyvendinimas sietinas su tam tikrais iššūkiais. Šiais atvejais asmuo identifikuoja, kad jo teisės buvo pažeistos. Pavyzdžiui, įvairios ginčo situacijos tarp darbuotojo ir darbdavio susiklosto jau po sutarties sudarymo, nes kyla dėl jau susiklosčiusių darbo santykių pažeidimo. Vis dėlto reikia atsižvelgti ir į tai, kad dėl stabilumo darbo rinkoje stokos imigrantai iš trečiųjų šalių yra pažeidžiami dar iki darbo sutarties sudarymo. Tam tikrais atvejais dėl sudėtingų įsidarbinimo procedūrų²⁸ ir kitų alternatyvų nebuvimo imigrantai iš trečiųjų šalių renkasi turėti ne tokias palankias darbo sąlygas, kurios vėliau gali tapti iššūkio darbo santykiuose priežastimi. Pasak pašnekovų:

Taigi, jiems gali būti mokamas bet koks uždarbis – jie sutiks. Ir jie yra pažeidžiami, nes manau, kad kai kurie tiesiog bando čia išgyventi, todėl jie neturi kito pasirinkimo, kaip tik imti tai, kas toje situacijoje pasitaiko (Interviu nr. 15).

Ne visi perskaito darbo įstatymus ir jie nežino, kokias teises turi. Taigi jie tarsi akiai sutinka su tuo, kas yra ant popieriaus, ir su bet kuo, ką jiems pasako darbdavys. Nes, kai esi užsienietis, vien įsidarbinti jau yra didžiulis pasiekimas (Interviu nr. 31).

Taigi pats sutarties turinys turi potencialą neatitikti darbuotojo lūkesčių. Jis gali net neatspindėti rinkos sąlygomis mokamo atlygio, tačiau imigrantas bus priverstas su tokiomis sąlygomis sutikti dėl itin ribotų alternatyvų įsidarbinti (žr. Interviu nr. 15, 31). Tačiau reikia atkreipti dėmesį į tai, kad pastaroji situacija gali indikuoti tiek darbuotojo teisių pažeidimą, pavyzdžiui, kada yra mokamas mažesnis nei minimalus atlyginimas arba nesudaroma darbo sutartis, tiek ir nepalankiomis rinkos sąlygomis sudarytus darbo santykius, kurie yra teisėti, nors ir neatspindi asmens lūkesčių arba nėra socialiai teisingi. Pašnekovų pasidalijimuose atsiskleidžia abi situacijos, todėl toliau bus atskiriami atvejai, kurie gali būti priskiriami darbo teisės pažeidimams, ir tie atvejai, kurie yra sąlygoti nepalankių imigrantų įsidarbinimo sąlygų (žr. 3.33 lent.).

3.33 lentelė. Informantų pasidalijimuose minimos nepalankios / neatitinkančios lūkesčių darbo sąlygos

Nepalankios / neatitinkančios lūkesčių darbo sąlygos	Atlyginimas už darbą neatitinka rinkos vertės. Imigrantui už tą patį darbą mokamas skirtingas atlygis nei vietos gyventojui (skirtingose įmonėse)
	Atsakomybės darbuotojui taikymas (tais atvejais, kada darbuotojas buvo supažindintas su tvarka, tačiau jos nesuprato ar suprato neteisingai)
	Darbdavio veiksmai, kuriais siekiama sudaryti emocinį spaudimą darbuotojui, pavyzdžiui, skiriant įspėjimus
	Nepakankamai apibrėžtos / neaiškios darbo sąlygos
	Ribotas derybinių galių panaudojimas

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empiriniais duomenimis.

²⁸ Trečiųjų šalių piliečių įsidarbinimo procedūros nėra vienodos. Pavyzdžiui, valstybė supaprastina įdarbinimo procedūras, kai imigrantas turi specialybę, kurios darbuotojų Lietuvoje trūksta.

Aptariant atvejus, kai imigrantai susiduria su nepalankiomis situacijomis, pirmiausia turėtų būti minimas subjektyviai jaučiamas pažeistas lygybės principas. Pašnekovai dalijasi pastebėjimais apie tai, kad tam tikrais atvejais užsieniečiui mokamas atlyginimas už darbą neatitinka rinkos vertės, t. y. vietos gyventojui mokama daugiau nei atvykusiajam. Tai patvirtina ir VDI eksperto interviu. *„De jure tai nėra laikytina teisės pažeidimu, nes darbo sutarties turinys yra pagrįstas darbdavio ir darbuotojo susygtu susitarimu. Vis dėlto jau minėtas, imigranto derybinių galių stygius verčia priimti beveik visas darbdavio siūlomas sąlygas. Tokia situacija, kada imigrantui už tą patį darbą mokamas skirtingas atlygis nei vietos gyventojui, subjektyviai suvokiama kaip „neteisingumas“ ir sudaro prielaidas atvykusiojo (neigiamam) savipozicionavimui priimančios valstybės darbo rinkoje. Turimos tarptautinės praktikos palyginimas taip pat atskleidžia tarptautinės teisinės sąmonės dalyvavimą vertinant teisinius santykius. Štai vienas iš pašnekovų, lygindamas apmokėjimo / uždarbio praktiką savo kilmės šalyje ir Lietuvoje, mini, kad skirtingas apmokėjimas užsieniečiui nėra įprasta praktika jo kilmės valstybėje, o Lietuvoje ji egzistuoja (žr. Interviu nr. 16).*

Jei mano šalyje dirbtumėte ne visą darbo dieną <...> kaip tarptautinis studentas, tikrai gausite tą patį atlyginimą. Tai garantuotas dalykas. Tai pagarba ir privilegija, kurią gaunate kaip asmuo iš užsienio. Kai kur – kas kita, čia, žmonės tokių sąlygų negauna. <...> (Interviu nr. 16).

Dirbu ketverius metus. Bet sutartis tiesiog nėra sąžininga. Tai nėra teisinga kaina už mano atliekamą darbą. Mano klasėje besimokančiųjų 30–40, aš turiu dalyvauti egzaminuose, pats turiu ruošti konspektus. Pirmuosius dvejus metus aš iš tikrųjų dėščiau kaip (aut. past. neapmokama pozicija darbovietėje) ir šioje situacijoje man nieko nemokėjo (Interviu nr. 26).

Šioje situacijoje kartojasi atvykusių turimos galios disbalansas, kuris taip pat aiškiai atsiskleidė migracijos administraciniuose teisiniuose santykiuose. Analogiškai, neturėdamas daug derybinių galių, imigrantas renkasi neprieštaraudamas, t. y. tokias darbo sąlygas, kokias jam pasiūlo darbdavys. Vieno iš pašnekovų žodžiais tariant, jau vien darbo suradimas yra didžiulis pasiekimas *„nes kai esi užsienietis, įsidarbinti jau yra didžiulis pasiekimas. Ir jūs tuo džiaugiatės <...>“* (Interviu nr. 31).

Atsakomybės darbuotojui taikymas tais atvejais, kada darbuotojas buvo supažindintas su tvarka, tačiau dėl subjektyvių priežasčių jos nesuprato ar suprato neteisingai, yra dar viena iš situacijų, kada *de jure* darbuotojo teisės nėra pažeidžiamos, tačiau imigrantas subjektyviai išgyvena neteisingumo ar net nuoskaudos jausmą. Šią situaciją puikiai atspindi vieno iš pašnekovų patirtis, lėmusi jo atsakomybę ir pasibaigusius darbo santykius. Minimam atveju darbuotojas buvo atsakingas už prekių pardavimą ir pinigines operacijas, susijusias su pirkimo fakto registravimu. Deja, vieno sandorio metu neatpažino suklastoto banknoto, t. y. buvo kliento apgautas. Pašnekovo teigimu, darbdavys rėmėsi darbo tvarka ir atliko atskaitymus iš atlyginimo, tačiau apie tokią tvarką užsienietis buvo tik girdėjęs (žr. Interviu nr. 45). Tikėtina, kad buvo formaliai supažindintas, tačiau savo atsakomybės

turinio ir reikšmės nesuprato ir nežinojo, kada ir kokiomis aplinkybėmis yra galimi atskaitymai iš atlyginimo.

<...> Tikrai girdėjau tai iš savo draugės. Ji pasakė: „Jei padarote kokių nors klaidų per pirmuosius, pavyzdžiui, tris savo darbo mėnesius, tai nereikia (aut. past. – grąžinti nuostolių), nes vis dar mokotės, tad įmonė turėtų mokėti už jus, kai padarote klaidų, tiesa? Nežinau, ar tai teisinga. Bet tai buvo tik mano pirmas mėnuo ten. Ir aš tikrai mokiausi, tik pradėjau mokytis ir kai tai atsitiko, jie pasakė, kad esu už tai atsakinga. Nepasakyčiau, kad taip <...> taip elgtis nedera. Jei tai daryčiau tyčia, tada taip, sutikčiau ir sumokėčiau už tai ramia širdimi, bet tai tikrai buvo klaida. O kada esu naujas darbuotojas, nemanau, kad taip turėjo nutikti (aut. past. išskaitymas iš atlyginimo) (Interviu nr. 45).

Kitos nepalankios situacijos yra sietinos su darbdavio elgsena, t. y. darbdavio veiksmais, kuriais būtų galima arba siekiama sudaryti emocinį spaudimą darbuotojui. Štai viena situacijų, kuria pasidalijo informantas, iliustruoja būtent tokią darbdavio elgseną. Pašnekovui tą pačią dieną buvo pateikti trys įspėjimai už tą pačią veiką. Nors net ir *de jure*, toks darbdavio veikimas nebuvo teisėtas, tačiau įspėjimai, kaip įmonės vidaus teisės dokumentai, nebuvo panaudoti prieš darbuotoją ta apimtimi, kad šis būtų atleistas, bet sukėlė papildomų svarstymų, abejonių ir nerimo darbuotojui (žr. Interviu 46).

Taigi, gavau tris įspėjimus tą pačią dieną, tuo pačiu metu ir dėl jų negalėjau paprieštarauti. Taigi, pagalvojau, gerai, perspėjimas turėtų būti skiriamas prieš ar po to, kai kažkas atsitiko. Jie man pasakė tik tai – tik trys įspėjimai iškart: „Po trijų perspėjimų būsi atleistas arba būsi kritinėje išėjimo iš įmonės stadijoje“. Taigi jie pateikė visus tris įspėjimus tą pačią dieną. Kaip tai įmanoma, jei tai tik viena klaida, tad turėtų būti vienas įspėjimas? (Interviu nr. 46).

Nepakankamai apibrėžtos / neaiškios darbo sąlygos taip pat priskirtinos prie darbuotojui nepalankių darbo sąlygų. Ir jei vietos gyventojams tai nebūtų taip aktualu, tai imigrantams, kurie nėra susipažinę priimančios valstybės darbo teise, neapibrėžtumas, susijęs su darbo teisiniais santykiais, gali būti vienas pagrindinių iššūkių šaltinių. Viena tokių situacijų atsispindi darbuotojų problemas aiškiai identifikuojant darbo užmokesčio dydį ir atskaitomus mokesčius. Vienas pašnekovų dalijasi situacija, kuri jam liko neaiški net ir pasibaigus darbo santykiams. Jis nesupranta, kodėl, vietos gyventojų minimaliam atlyginimui didėjant, jo atlyginimas didėja itin mažai (padidėjo 0,2 eur. per val.)²⁹. Pašnekovas nežino, kaip vertinti tokį darbdavį: ar tai „geras žmogus“, suteikiantis darbo vietą, ar tai asmuo, kuris naudojasi juo, mokėdamas mažesnę atlyginimą nei vietos gyventojui (žr. Interviu nr. 23a). Kita, tačiau taip pat svari sudedamoji šių darbo santykių patirtis – mokestinių prievolių įgyvendinimas (žr. Interviu nr. 23b). Informantas išreiškė nepasitenkinimą, kada darbdavys, jam neišdirbus pusės etato valandų, sumažindavo jo atlyginimą tuo pagrindu, kad turi mokėti įmokas Sodrai. Taigi, nei mokestinė bazė, nei apmokėjimo tvarka nebuvo aiškios. Šis ir panašūs atvejai, kada darbdavys vengia aiškiai apibrėžti

²⁹ Remiantis LR Vyriausybės nutarimais dėl minimaliojo darbo užmokesčio, minimalioji mėnesinė alga bei minimalus valandinis atlyginimas Lietuvoje buvo didinamas kasmet 2018 m. – 2,45 Eur; 2019 – 3,39 Eur; 2020 – 3,72 Eur. 2021-3.93.

ir pateikti atlyginimo sudėtį, aiškiai nurodyti apmokestinimo dydžius, turėtų būti laikoma itin ydinga praktika, susijusi su imigrantų darbo santykiais.

3.34 lentelė. Neaiškos darbo sąlygos: imigrantų patirtys

*Tiesą sakant, visi net bendrabutyje sako, kad, viena vertus, jis (aut. past. darbdavys) yra geras žmogus, bet, kita vertus, jis yra ir apgavikas. Nes kiekvienais metais Lietuvos valdžia didina bazinį atlyginimą vietiniams gyventojams. Mūsų atlyginimas prasideda nuo 2,5 eurų už valandą. Po vienerių metų jis man padidėjo tik 20 centų. Po vienerių metų darbo gaunu 2,70 už valandą. **Taigi, jis tiesiog... Aš neišmanau apie šias darbo taisykles ir kita.** (Interviu nr. 23a).*

*O jie ne...ir net jei mes dirbame mažiau valandų (aut. past darbovietėje), tai jis ima mokesčius, daugiau mokesčių iš mano pajamų...„Tu nedirbi 18 valandų ar 19 valandų“. **Taigi aš turiu sumokėti daugiau mokesčių. Taigi, jis padengia įmonės mokesčius išskaičiuodamas nuo mano atlyginimo.** Taigi toks dalykas nutiko ir man, tikiuosi, ne visiems (Interviu nr. 23b).*

Jei jie sako, kad, išdirbęs tokį laiko periodą, gausi 500, tai galiausiai jie sako: gerai, 300 yra tokiems reikalams, tad duokite jiems tik 200 (Interviu nr. 39).

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empiriniais duomenimis.

Ribotas derybinių galių panaudojimas taip pat gali lemti mažiau palankias darbo sutarties sąlygas ir neatitikti darbuotojų lūkesčių, kartu kurti ir nepalankios priimančios valstybės teisinės sistemos įvaizdį. Dalis darbuotojo teisių įgyvendinimo priklauso nuo darbuotojo iniciatyvos arba darbuotojo ir darbdavio derybų rezultato. Pavyzdžiui, LR DK numatytas darbo sutarties nutraukimas šalių susitarimu (LR DK 54 str.) įgalina darbuotoją ir darbdavį susiderėti dėl išeitinės kompensacijos dydžio ir kitų sąlygų. Darbdavys, norėdamas atleisti darbuotoją, gali pasiūlyti šias sąlygas, o ne atleisti savo iniciatyva (remiantis LR DK 57 str., darbo sutarties nutraukimas darbdavio iniciatyva be darbuotojo kaltės) ir nėra įpareigotas sumokėti dviejų darbuotojo vidutinių darbo užmokesčių dydžio išeitinės išmokos³⁰. Taigi, tik nuo paties darbuotojo priklauso ir tai, ar jis sutiks su darbdavio siūlomomis sąlygomis, ir tai, kiek pasinaudos savo derybinėmis galiomis. Pastarąją situaciją atspindi vieno iš pašnekovų patirtis. Minimoje situacijoje darbuotojui, kuris įmonėje dirbo daugiau nei metus, buvo pasiūlyta išeiti iš darbo, mokant vieno mėnesio išeitinę išmoką. Pastarasis su tuo sutiko ir tik vėliau sužinojo, kad išeitinė išmoka galėjo būti didesnė (žr. Interviu nr. 31). Kaip jau minėta, tai yra vienas leistinų būdų susitarti dėl darbo santykių pasibaigimo, tačiau jis nėra pats palankiausias darbuotojui. Dalis darbdavių gali ir tiesiogiai aiškiai pasakyti, kad užsienietis darbuotojas neturi didelės galios reikalauti savo teisių, nes jei jam nepatinka esamos sąlygos, jis gali grįžti į savo gimtą kraštą.

³⁰Remiantis LR DK 57str. 8 ir 9d. 8., atleidžiamam darbuotojui turi būti išmokėta dviejų jo vidutinių darbo užmokesčių dydžio išeitinė išmoka, o jeigu darbo santykiai tęsiasi trumpiau negu vienus metus, – pusės jo vidutinio darbo užmokesčio dydžio išeitinė išmoka. Atsižvelgiant į to darbuotojo nepertraukiamą darbo stažą toje darbovietėje, dar gali būti papildomai išmokama ilgalaikio darbo išmoka (LR Darbo kodeksas, 2016).

Taip gali būti sumenkinamos ir itin mandagios pastangos atkreipti dėmesį į imigranto prašymą ar reikalavimą (žr. Interviu nr. 26).

3.35 lentelė. Nepalankių darbo santykių sprendimas: imigrantų patirtys

Gavau (aut. past. išieitinę išmoką) vos už mėnesį. Bet aš manau, iš to, ką aš girdėjau, jei dirbi metus ar ilgiau, turėtum gauti du mėnesius. Iš pradžių šito nežinojau, maniau, kad tai viskas. Ir aš tiesiog pasirašiau dokumentus. <...> Ir pradėjau dirbti (aut. past. – kitame mieste). Čia aš iš kito (darbuotojo) išgirdau, kad yra ne taip, remiantis darbo teise turi gauti daugiau (Interviu nr. 31).

Mes neturime jokio teisininko, mes nežinome teisės, aš nemoku lietuvių... Koks yra bazinis atlyginimas ir kiek galime gauti? <...> yra kažkas panašaus apie dviejų mėnesių išmoką, jei išėjai iš darbo. Dabar tai žinome, bet anksčiau nieko nežinojome, todėl kai kurių dalykų negalėjome iš niekur kitur sužinoti (Interviu nr. 23).

Taip, nėra kur kreiptis. Tokios taisyklės norint kur nors kreiptis. Jie turi persigalvoti. Kaip sakiau, mano draugas nuėjo apie (darbo sąlygas) diskutuoti, ir jam į akis pasakė: kodėl tada jis atvyko į Lietuvą? Turėtų grįžti į (aut. past. kilmės šalis) arba vykti kitur. Tai yra vaikinai, <...> kuris yra daug diplomatiškesnis už mane. Jei aš sėsčiau su bet kuriuo iš šių įgaliotų žmonių pasikalbėti apie situaciją, manau, kad sprogčiau (Interviu nr. 26).

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empiriniais duomenimis.

Aukščiau aptartos darbo santykių situacijos atspindi itin nepalankią imigrantų iš Afrikos ir Pietų Azijos situaciją derybinėse pozicijose, taip pat parodo, koks svarus yra teisinio žinojimo rodiklis, ir tai, kiek darbdavys investuoja, kad jo samdomas užsienietis darbuotojas išmanytų ne tik darbo specifiką, bet ir savo atsakomybės, susijusios su darbo santykiais, ribas. Proaktyvi darbdavio elgsena galėtų užkirsti kelią ir paties darbuotojo interpretacijoms ir negatyviems jausmams tose situacijose, kai reikia priimti atsakomybę. Šiame kontekste išryškėja teisinio žinojimo ir komunikacijos svarbos aspektai. Teisinis žinojimas, skirtas užsieniečio kompetencijoms apie priimančios valstybės teisinę sistemą plėsti, įgalintų jį adekvačiai vertinti susidariusią situaciją. Analogiškai darbdavio kompetencijos ir pastangos aiškiai komunikuoti apie darbuotojo teises ir atsakomybes įneštų daugiau aiškumo į darbo teisinius santykius ir būtų optimali darbo ginčų prevencijos priemonė.

Kiti toliau aptariami atvejai atskleidžia, kokia apimtimi darbdaviai naudojami darbuotojų imigrantų pažeidžiamumu. Šiuo atveju darbdaviai aiškiai peržengia geranoriškumo ribas, o darbuotojams telieka tik formalios galimybės ginti pažeistas teises.

Toliau aptariami informantų pasidalijimai apie galimus / tikėtinus darbo teisės pažeidimus arba teisių pažeidimus, susijusius su darbo santykiais, ir atskleidžiamos juos iliustruojančios situacijos.

3.36 lentelė. Informantų pasidalijimuose minimi galimi teisių pažeidimai, susiję su darbo santykiais

Nesumokamas atlyginimas / nemokamas atlyginimas už viršvalandžius
Diskriminacija – toje pačioje įmonėje imigrantui už tą patį darbą mokamas skirtingas atlygis nei vietos gyventojui
Darbo santykiai neatitinka darbo sutarties turinio
Neužtikrinamos darbuotojo teisės į saugias darbo sąlygas, nesilaikoma darbo ir poilsio laiko standartų
Nelegalus darbas
Neteisėtas / nepagrįstas atsakomybės darbuotojui taikymas
Su darbo santykiais susijęs išnaudojimas

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empiriniais duomenimis.

Nesumokamas atlyginimas / atlyginimas už viršvalandžius. Ne viename interviu informantai mini tuos atvejus, kad darbdaviai nėra linkę sumokėti už dirbtus viršvalandžius (žr. Interviu nr. 45). Tačiau, aptariant atlyginimo už viršvalandžius situacijas, atkreiptinas dėmesys į tai, jog atvykusieji nėra gerai susipažinę su darbo laiko apskaitos ir apmokėjimo už viršvalandžius reglamentavimu. Atliktame tyrime dažnai remiamasi įprasta viršvalandžių skaičiavimo logika – darbo laikas, dėl kurio nebuvo susitarta, už kurį turi būti papildomai atlyginta. Vis dėlto, remiantis nacionaline praktika, tai nebūtinai įgaus taip laukiamo didesnio atlyginimo formą³¹, todėl ne visi atvejai gali būti traktuojami kaip darbuotojų teisės gauti teisingą apmokėjimą už viršvalandžius pažeidimas. Neteisingai suprasta darbo laiko apskaitos ir apmokėjimo už darbą forma gali tapti ir viena iš darbo ginčo priežasčių. Vis dėlto situacija gali būti ir priešinga – *de jure* ir *de facto* pažeidžianti darbuotojo teises, kada darbdavys naudojasi užsieniečio darbuotojo vietos teisės nežinojimu ir neatlygina už viršvalandinį darbą. Įvairialypį šių teisinių santykių pobūdį atspindi vieno iš informantų istorija apie jo darbo santykių patirtį Lietuvoje (žr. Interviu nr. 45). Remiantis oficialia darbo sutartimi, jis buvo įdarbintas puse etato, tačiau dirbo visu etatu. Pirmoji ir aiškiai identifiikuotina darbo pažeidimo dalis – darbuotojo darbas ne pagal numatytą grafiką. Antroji (tikėtina) – apmokėjimas už darbą, nes tą laiką, kurį darbuotojas dirbo ne pagal numatytą tvarkaraštį, darbuotojas įvardijo kaip viršvalandžiais ir tikėjosi didesnio atlyginimo. Vis dėlto tokio atlyginimo nesulaukė, pasijuto apgautas ir nutraukė darbo santykius. Teisėtus darbuotojo lūkesčius liudija ir LR DK 144 str. 1d. numatytas reguliavimas, kad už darbą poilsio dieną, kuri nenustatyta pagal darbo (pamainos) grafiką, mokamas ne mažesnis kaip dvigubas darbuotojo darbo užmokestis.

³¹ LR DK 119 straipsnis pateikia „viršvalandžių apibrėžimą, kur numatyta, kad tai – laikas, kada darbuotojas faktiškai dirba viršydamas darbo laiko režimo jam nustatytą darbo dienos (pamainos) ar apskaitinio laikotarpio bendrą darbo laiko trukmę. LR DK 115 str. 6d. yra numatyta, kad jeigu apskaitinio laikotarpio pabaigoje darbuotojas yra išdirbęs daugiau valandų, negu bendra viso apskaitinio laikotarpio darbo laiko norma, *už viršytą darbo laiko normą* jam apmokama kaip už viršvalandinį darbą arba darbuotojo prašymu viršytas darbo laikas, padaugintas iš skaičiaus 1,5, gali būti pridedamas prie kasmetinių atostogų laiko. Taigi, jei darbuotojo tvarkaraštyje numatoma taip, kad, atlikus suminę darbo laiko apskaitą, darbo sutartyje numatyta darbo laiko norma nebus viršyta (net jei vieną savaitę dirbama daugiau – kitą mažiau), tokiu atveju viršvalandinio darbo nebus ir atitinkamai nekils pareiga už jį apmokėti.

3.37 lentelė. Darbuotojų teisių pažeidimai: imigrantų patirtys

*Man turėjo būti mokama dviguba suma, kai dirbdavau dieną, kurios nėra mano grafike. Taigi, sausio mėnesį, kaip ne visą darbo dieną dirbantis darbuotojas, dirbau dvi dienas per savaitę. **Mano darbo grafike buvo dvi dienos per savaitę arba pirmadienis ir antradienis, o likusios dienos mano tvarkaraštyje buvo laisvos** <...>, bet aš dirbau visas valandas (aut. past. darbo dienas) iki šeštadienio, išskyrus sekmadienį. Visas šias dienas dirbau visu etatu, bet jie man nemokėjo dvigubai. Jie man tiesiog sumokėjo ne vidutinį atlyginimą, kurį man pasakė, kad mokės, tai buvo 2,5 eurų už valandą. Bet jie man nemokėjo, tik pasakė - 2,5 eurai. Taigi, jei suskaičiuočiau, tai turėtų būti apie 550 ar panašiai. Šeši šimtai. Bet jie man davė tik 300 (Interviu nr. 45).*

Kitas vaikinai X, Y, Z žmogus, jei susiranda darbą ir gauna leidimą gyventi per įmonę, tai yra kaip penkeri metai kalėjimo, be atlyginimo augimo. Taigi jie piktnaudžiauja, labai piktnaudžiauja. Įmonės labai piktnaudžiauja - nekelia atlyginimų, viršvalandžiai, nesumokmas visas atlyginimas...<...>. Savo įmonės pavadinimo nesakysiu, bet mūsų įmonė daro tą patį (Interviu nr. 14).

Kai kurie žmonės, kuriuos pažįstu, kurie čia studijuoja, kurie nori dirbti ne visą darbo dieną, manau, kad jie nepasirašo teisinio susitarimo. Taigi jie dirba daugiau ir gauna mažesnę atlyginimą, kartais net negauna atlyginimo. Taip, tai vyksta (Interviu nr. 13).

Jie (aut. past. draugai) skundžiasi darbo sutartimis ir darbo valandų didinimu, o jiems niekas nesikeičia <...> (Interviu nr. 9).

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empiriniais duomenimis.

Viena iš vyraujančių temų informantų pasisakymuose – nelygybės pojūtis. Empirinis tyrimas atskleidė, kad diskriminacija, susijusi su darbo santykiais, taip pat egzistuojantis reiškiny. Vis dėlto objektyviai apčiuopiamą formą tai įgauna tik palyginus gaunamą atlygį už atliekamas tas pačias funkcijas ir toje pačioje darbovietėje. Tai yra tie atvejai, kada toje pačioje įmonėje imigrantui už tą patį darbą mokamas didesnis atlygis nei vietos gyventojui. Tyrime dalyvavę pašnekovai dalijasi įvairiomis situacijomis: apie netolygius užmokesčius imigrantams ir vietos darbuotojams. Vienas pašnekovų mini situacijas, kad restorane dirbantiems padėjėjams mokamas kitoks atlyginimas nei lietuviams (žr. Interviu nr. 16). Tokia situacija priklauso kitai galimų pažeidimų kategorijai, kada prieštaraujama ne tik lygių galimybių įstatyme įtvirtintiems principams, bet ir LR įstatymo dėl užsieniečių teisinės padėties 62 str. 3d. nustatytam imperatyviam paliepimui, kad „užsieniečio darbo užmokestis negali būti mažesnis už tokį patį darbą pas tą patį darbdavį dirbančio Lietuvos Respublikos gyventojo“.

<...> Jei kas nors dirba pagalbininku restorane ir jei yra du pagalbininkai, vienas yra vietinis vaikinai, o kitas yra užsienietis studentas, kodėl užsieniečiai studentai gauna mažesnę atlyginimą nei vietinis asmuo, kuris yra vienodai kvalifikuotas (Interviu nr. 16).

Darbo santykiai, neatitinkantys darbo sutarties turinio. Taip pat dalijamasi situacijomis, kuriose galima pastebėti ir darbo santykius, kurie neatitinka darbo sutarties turinio. Tai atvejai, kada asmuo dirba ne sutartyje sulgytą darbą arba ne joje numatytais sąlygomis, ir tai atitinkamai pažeidžia darbuotojo teises. Šis pažeidimas gali būti tiek formalus, kuris yra tinkamas / pageidaujamas abiem pusėms, bet pažeidžiantis valstybės nustatytą tvarką ir interesus, tiek išimtinai pažeidžiantis darbuotojo teises. Kalbant apie pirmąjį atvejį, būtų galima aptarti vieno pašnekovų patirtį (žr. Interviu nr. 17). Siekiant įveikti / apeiti formalius įdarbinimo reikalavimus, pavyzdžiui, atvejus, kada atlyginimas užsieniečiui turi siekti du VDU³², darbdavys siūlo formaliai mokėti įstatyme minimą sumą, tačiau neformaliai susitariama, kad darbuotojas grąžins sumokėtus mokesčius ir / arba kitą darbdavio norimą atgauti sumą.

3.38 lentelė. Lietuvos darbuotojų bruto darbo užmokesčio kaita 2015–2020 m. (įtraukiant duomenis iš individualių įmonių)

Laikotarpis / ketvirtis	2015K1	2016K1	2017K1	2018K1	2019K1	2020K1	2020K4
Bruto darbo užmokestis (įtraukiant duomenis apie individualias įmones) (mėnesinis) Eur	686,4	737	808,7	887,8	1251,9	1370,2	1512,3

Sudaryta autorės, remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Imigracija jiems buvo sakiusi, kad tik tada, kai turėsite tokią pinigų sumą, gausite šią kortelę. Draugas pasikalbėjo su įmone ir jie nusprendė, kad popieriuje parodys, kad yra gaunama tokia pinigų suma. Tačiau iš tikrųjų jis turėjo grąžinti kiekvieną mėnesį tam tikrą sumą, ir viskas (Interviu nr. 17).

Tokiu atveju darbuotojo atlyginimas sumažėja arba valstybinio socialinio draudimo įmokoms skirta suma, arba dar didesne suma, kurią nurodo darbdavys. Minimui atveju lieka neaišku, ar darbuotojas gauna Lietuvoje numatytą vidutinį mėnesinį darbo užmokestį. Tame pačiame LR įstatymo dėl užsieniečių teisinės padėties 62 str. 3d. įtvirtinta, kad užsieniečio darbo užmokestis negali būti mažesnis už Lietuvos statistikos departamento paskutinį paskelbtą kalendorinių metų vidutinį mėnesinį bruto darbo užmokestį šalies ūkyje³³.

Neužtikrinamos darbuotojo teisės į saugias darbo sąlygas ir nesilaikymas darbo ir poilsio laiko standartų yra dar vienas darbo teisių santykių patirties segmentas. Jis charakterizuoja atvykusiųjų patiriamus darbo teisės pažeidimus ir yra susijęs su neužtikrinamomis darbuotojo teisėmis į saugias darbo sąlygas. Pastarąjį papildoma panašūs atvejai, susiję su darbuotojo sveikatai įtaką darančiomis aplinkybėmis, pavyzdžiui, nesilaikymas darbo ir poilsio laiko standartų. Štai pašnekovas iš Pietų

³² Neįtraukiant individualių įmonių duomenų, 2020 m. IV ketv. vidutinis bruto darbo užmokestis Lietuvoje siekė 1 398,5 Eur (neto 889,2 Eur).

³³ Skaičiuojamas atsižvelgiant į atitinkamą ekonominės veiklos rūšį ir įtraukiant ir individualių įmonių darbo užmokesčio duomenis.

Azijos pasakoja apie jo draugo patirtį gamykloje, kai asmuo susilaužė ranką (žr. Interviu nr. 23). Kaip pagrindinė priežastis buvo nurodoma tai, kad nebuvo suteikta tinkama avalynė, skirta dirbti minusinėje temperatūroje ir esant slidžiai dangai. Pašnekovas iš Afrikos nurodė atvejį, kada jo pažįstami turėjo dirbti, neturėdami galimybės turėti nepertraukiamą 12 valandų poilsio laikotarpį (Interviu nr. 34).

Jis tądien susilaužė ranką. Nes reikalas toks, kad jie neduoda tinkamų kostiumų darbui. <...> skirtų žiemai ir batų neduoda. Jis avėjo normalius batus iš (kilmės valst.). Ir žinai, ten buvo labai slidu. Toje vietoje buvo labai šalta, jis paslydo ant ledo ir susilaužė ranką (aut. past. įvykis gamyklos teritorijoje) (Interviu nr. 23).

„Aš pažįstu kai ką iš Afrikos, kai jie įsidarbino ir nežinojo savo teisių per se. Pagal įstatymus, negali baigti naktinę pamainą ir pradėti rytinę. Jie turėjo tokią problemą. Darbas baigiasi 23 val. ir vėl turi būti ten 9 val. ryto. (aut. past. reikėjo) pasakyti jiems, kad pagal įstatymą neleidžiama nuvarginti žmonių (Interviu nr. 34).

Dalydamiesi savo patirtimi, pašnekovai įvardija ir nelegalius darbo atvejus (žr. Interviu nr. 13). Tai ir tokie atvejai, kada asmenys sutinka su išbandymo laikotarpiu, kuris nėra niekaip formalizuojamas, t. y. įtvirtinamas sutartimi. Tokia aptarnavimo sektoriuje taikoma praktika pasidalijo ir informantas iš Pietų Azijos (Interviu nr. 35). Vienas jo pažįstamų dirbo keturias dienas restorane, ir tai buvo niekaip neįteisintas darbuotojo išbandymo laikotarpis. Po šio darbdavys pažadėjo paskambinti, tačiau to nepadarė.

Kai kurie žmonės, kuriuos pažįstu, kurie čia studijuoja, kurie nori dirbti ne visą darbo dieną, manau, kad jie nepasirašo kažkokio teisinio susitarimo. Taigi, jie dirba daugiau ir gauna mažiau atlyginimo, kartais net negauna atlyginimo. Taip, taip vyksta (Interviu nr. 13).

Tavo bandomasis laikotarpis trunka keturias dienas, kartais dvi dienas. Po to jie turi paskambinti. Ir jie nepaskambina. Tai reiškia, kad už dvi dienas jie tau nesumoka. Tai keturias dienas čia dirbusio draugo patirtis, ir jie jam nesumokėjo (Interviu nr. 35).

Dalis darbo teisinių santykių turi potencialą baigtis neteisėtu / nepagrįstu atsakomybės, susijusios su darbo santykiais, taikymu. Vieno pašnekovų patirtis liudija, kad tokie atvejai yra priimtina praktika, užsitikrinant, kad darbuotojas neišeis iš darbo. Štai pašnekovo istorija iliustruoja vieną iš tokių situacijų. Darbuotojas buvo priimtas su įsipareigojimu lankyti lietuvių kalbos kursus ir atitinkamai sutartyje nusimatant, kad mokestis už kursus bus išskaičiuotas tuo atveju, jei darbuotojas kompanijoje dirbs trumpesnę nei tam tikras laikotarpį. Vis dėlto kursai nebuvo suteikti, o, pasibaigus darbo santykiams, mokestis buvo išskaičiuotas iš atlyginimo.

Kai aš pirmą kartąėjau į darbo pokalbį, jie pasakė, kad aš turėsiu eiti į lietuvių kalbos kursus ir man išduos pažymėjimą, kuris buvo A-1 lygio. Ir jei nutraukčiau (aut. past. darbo sutartį) nesibaigus metams, tektų už tai susimokėti. Tai (aut. past. konkreti suma), maniau, gerai, jei aš nutrauksiu sutartį nepasibaigus metams, bent pažymėjimą gausiu. Bet tada po pusantro mėnesio išėjau iš darbo. Tada jie išskaitė (aut. past. sumą) iš mano atlyginimo. Bet man tikrai nedavė nei pažymėjimo, nei nieko kito. Jie tikrai nedavė, lyg aš niekada nelankiau ten pamokų ir niekada

nebuvo toje klasėje. Pažymos nedavė, bet vis tiek paėmė (aut. past. suma) iš mano atlyginimo (Interviu nr. 45)

Na, ir kraštutinė imigrantų patiriama skriauda, susijusi su darbo santykiais, – išnaudojimas. Oficiali statistika neatskleidžia gausių atvejų, tačiau, atsižvelgiant į tai, koks yra sunkus ir sudėtingas įrodinėjimas tokio segmento byloje, to ir nebūtų galima tikėtis. Vienas pašnekovų (žr. Interviu nr. 50) pasidalijo situacija apie asmenį, kurie dirbo po 60 val. savaitę, tačiau už mažesnę nei minimalus atlyginimas. Jų laisvė išeiti buvo apribota, asmenys taip pat neturėjo galimybės lankytis pas gydytoją ar bendrauti su kitais žmonėmis. Darbdaviai stebėjo ir kontroliavo visą imigrantų / darbuotojų veiklą. Tokios situacijos rodo, kad Lietuvoje egzistuoja išnaudojamų imigrantų. LR BK 147¹ straipsnis uždraudžia bet kokią veiką, skirtą išnaudojimui, priverstiniam darbui ar paslaugoms³⁴.

Minėtos situacijos atspindi tik dalį darbo teisinių santykių, tačiau jų pakanka, kad būtų atskleisti Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų elgsenos modeliai ir identifikuoti veiksniai, darantys įtaką teisei elgsenai bei jausenai priimančioje valstybėje.

3.3.3. Imigrantų jausmai ir elgsena, susiję su darbo teisiniais santykiais

Darbo santykius, kurie susiklosto dar iki teisinių santykių pradžios, lydi spektras emocijų ir jausmų. Jie atspindi atvykusiųjų patirtis įvairiuose etapuose: darbo paieškos, darbo santykių formalizavimo, taip pat jau susiklosčius darbo santykiams, darbuotojo teisių ir pareigų įgyvendinimo etape. Be abejonės, įvairūs išgyvenimai lydi ir tais atvejais, kai darbo santykiai nutrūksta. Įvairios emocijos lydi ne tik formalizuotus darbo santykius, bet atsiranda dar ir iki jų susiklostymo. Taigi, pastebima, kad asmens jausmai, susiję su tam tikru teisinio santykio išgyvenimu, net dar prieš šiam įgaunant formalią reikšmę, tampa sudedamąja asmens teisinės sąmonės dalimi. Dėl šios priežasties itin svarbu pažvelgti į jų spektrą iki darbo teisinių santykių susidarymo ir tik po to žvilgsnį perkelti į su teisiniais santykiais susijusias kylančias emocijas, jausmus bei subjektyvius vertinimus.

Viena pagrindinių jausenų, kuri *a priori* lydi atvykusiųuosius, tai nesaugumo ir pažeidžiamumo jausmas, nes daliai atvykusiųjų būtent darbo santykiai gali užtikrinti teisėtą gyvenimą šalyje. Kitai daliai – tai pagrindinis pragyvenimo šaltinis. Šis jausmas yra lydimas ir siejamas su atkaklumu, kurio reikia, kad įsitvirtintum imigrantams gana nepalankioje darbo rinkoje. Atsižvelgiant į jau aprašytus darbo suradimo bei formalizavimo sunkumus, darbo santykiai atvykusiems, viena vertus, yra tarsi „laimėjimas“, kita vertus, intensyvių priklausomybės saitų sukūrimas. Iš čia ir kyla nesaugumo ir pažeidžiamumo jausmai. Trapi darbo santykių realybė negali garantuoti stabilumo, nesuteikia galimybių kurti ilgalaikius planus. Lydimi tokių jausmų, dalis imigrantų yra panardinami į nuolatinių „pastangų“ ciklą siekiant stabilizuoti savo socialinio, asmeninio gyvenimo kryptį. Kita medalio pusė –

³⁴ LR BK147¹ straipsnis numato, kad išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms tai – neteisėtas vertimas žmogų dirbti tam tikrą darbą ar teikti tam tikras paslaugas, įskaitant elgetavimą. Toks išnaudojimas gali būti pasitelkiant fizinį smurtą, grasinimus, apgaulę, atimdamas galimybę priešintis, arba pasinaudojant nukentėjusio asmens priklausomumu ar pažeidžiamumu (LR baudžiamasis kodeksas, 2000).

lūkesčiai, susiję su nauja socialine realybe. Kartais jie itin dideli, nepamatuoti, susiję su galimybėmis, kurias atveria labiau ekonomiškai pažengusios Europos Sąjungos valstybės, siūlančios visai kitą užmokesčio ir darbo santykių realybę. Tyrime atsiskleidžia, kaip atvykusiųjų turimi lūkesčiai ir kita Lietuvos socialinio konteksto aplinka disonuoja ir kartu sukelia papildomus išgyvenimus Afrikos ir Pietų Azijos imigrantams. Tokia aplinka koegzistuoja tarsi fonas, kuriame imigrantams reikia daryti kasdienes sprendimus ieškant darbo, įsidarbinimo, darbo ir jo pasibaigimo procesuose, neišskiriant ir teisinių santykių. Ši realybė apima įvairias atvykstančiųjų emocijas. Štai vienas iš pašnekovų taip charakterizuoja imigrantų situaciją, susijusią su darbo santykiais, ir tokiu pasisakymu atskleidžia dalį šios realybės, kurią išgyvena Afrikos ir Pietų Azijos imigrantai Lietuvoje.

3.39 lentelė. Darbo santykius lydinčios jausenos

<i>Taigi jiems gali būti mokama tiek, kiek susitarta. Ir jie yra pažeidžiami, nes manau, kad kai kurie tiesiog bando čia išgyventi, todėl tokioje situacijoje jie neturi kito pasirinkimo, kaip tik imtis to, kas pasitaiko. Taip, tai nėra teisinga jų atžvilgiu, bet jie neturi derybinės galios (Interviu nr. 15)</i>	Nesaugumas, pažeidžiamumas (<i>vulnerable</i>)
	Siekis / pastangos „išgyventi“ (<i>trying to survive</i>)
	Neturėjimas derybinių galių, bejėgiškumas (<i>they don't have much also to bargain for</i>)
	Priklausomumas (<i>So they can be paid, you know, whatever they agree them, you know, they have no choice</i>)
	Neteisybė (<i>it's not fair to them</i>)

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empiriniais duomenimis.

Kiek plačiau aptariant kontekstualią darbo santykių aplinką, reikia paminėti ir kitus jausminius išgyvenimus, kuriuos patiria imigrantai dar iki darbo santykių sukūrimo, ir pažvelgti į jų kilmę. Visų pirma, tai diskriminacijos ir nelygiateisiškumo nuojauta (*here people are not getting that treatment*).

Jei mano šalyje dirbtumėte ne visą darbo dieną <...> kaip tarptautinis studentas, tikrai gausite tą patį atlyginimą. Tai garantuotas dalykas. Tai pagarba ir privilegija, kurią gaunate kaip asmuo iš užsienio. Kai kur – kas kita, čia, žmonės tokių sąlygų negauna. <...> (Interviu nr. 16).

Tokiu įvaizdžiu apie Lietuvoje susiklostančius darbo santykius dalijasi pašnekovas iš Pietų Azijos. Svarbu ir tai, kad toks supratimas nėra jo asmeniniu patyrimu grįstas išgyvenimas, tačiau įvaizdis, kurį jis įgavo bendraudamas su pažįstamais, kurie jau buvo įdarbinti Lietuvoje. Taigi, nors ir ne asmeniniu patyrimu, tačiau tai jau yra jo įvaizdžio apie darbo santykius dalis. Atsakant į klausimą, ar tai yra ir įvaizdžio apie darbo teisinius santykius dalis, reikia žvelgti kiek plačiau – į kontekstinę aplinką ir į realiai susiklostančius elgsenos modelius įgyvendinant teisinius santykius (daugiau apie tai – kitame poskyryje).

Darbo teisinių santykių patirtys gali lemti ir itin intensyvius bei negatyvius išgyvenimus, kurie susiję su faktu, kad patyrimus išgyvena imigranto statusą turintis gyventojas. Tai reiškia, kad atsiranda bejėgiškumo ir vienišumo jausmai, ypač tais

atvejais, kada yra pasinaudojama silpnesne imigranto pozicija. Pašnekovai įvardija, kad pasinaudojama jų nežinojimu (Interviu nr. 24). Tais atvejais, kada bandoma kreiptis dėl galimo problemos sprendimo, leidžiama suprasti arba tiesiai pasakoma, kad jis čia svečias ir visada gali grįžti į gimtą šalį. Šiame kontekste pastebimas ir teisinių paslaugų prieinamumo bei joms turimų resursų trūkumas. Minėtais atvejais galėtų daugiau įsitraukti profesinės sąjungos, tačiau jų resursai yra skiriami narių poreikiams tenkinti, imigrantus nukreipiant į atitinkamas institucijas, tokias kaip VDI DGK (žr. eksperto interviu). O apie valstybės institucijų pagalbą nebūtinai yra laiku sužinoma. Minėta situacija kuria teisinio izoliuotumo atmosferą ir dar labiau sustiprina atvykusiųjų nesaugumo ir / ar pažeidžiamumo jausenas.

Tiesą sakant, jie naudojami savo pranašumu prieš mus, nes mes nesame.....nežinome, neturime teisininko. Mes nežinome įstatymų, mes nemokame lietuvių kalbos (Interviu nr. 24).

Taip, nėra kur kreiptis <...>. Kaip sakiau, mano draugas nuėjo apie (darbo sąlygas) diskutuoti ir jam į akis pasakė, kodėl tada jis atvyko į Lietuvą? Turėtų grįžti į (aut. past. kilmės šalį) arba vykti kitur (Interviu nr. 26).

<...> Mes savo lėšų tam neturime ir nelabai galime naudoti narių lėšas <...>kadangi tai ne mūsų nariai, daugumoje atvejų mes galime suteikti tą bazinę konsultaciją. Tiesiog jiems (atvykusiems) trūksta žinių <...>trūksta teisinės pagalbos. Ne kiekvienas gali advokatą pasisamdyti arba teisininką. Jie tikrai atvažiuoja dirbti pačius vargingiausius darbus. Tai nėra ta kategorija žmonių, kurie galėtų sau leisti tokią prabangą (eksperto interviu, profesinės sąjungos atstovas).

Visos anksčiau aptartos situacijos su galimais darbo teisės pažeidimais arba teisių pažeidimais, susijusiais su darbo santykiais, sukėlė intensyviuosius neigiamus jausmus. Vieni jų – nepasitenkinimas, neteisybės jausmas (*it's not fair, unfair*) (žr. 3.40 lent.). Neteisybės jausmas kyla tais atvejais, kada stengiamasi įsitvirtinti šalyje, kurios darbo aplinka nėra svetinga, įsidarbinama į mažai arba mažiau apmokamą darbą ar kyla neaiškumų dėl darbo sąlygų, pavyzdžiui, nėra skaidrumo dėl mokamų mokesčių (Interviu nr. 23). Patiriamo neteisingumo išgyvenimas kyla ir tais atvejais, kada, būnant visateisiu darbuotoju, nepasinaudojama turimomis galimybėmis, pavyzdžiui, gauti visą priklausančią išeitinę išmoką (Interviu nr. 31). Kaip neteisingumas traktuojama ir išgyvenama nuvilianti darbdavio praktika, kada pastarasis gali mokėti tiek, kiek nori, nesumokėti teisingai uždirbto atlyginimo dalies ar pasinaudoti savo galia ir pasisavinti dalį atlyginimo (Interviu nr. 45).

3.40 lentelė. Nuviliantys darbo teisinių santykių patyrimai

<...> Man reikia mokėti daugiau mokesčių. Jis moka įmonės mokesčius iš mano atlyginimo. Taigi toks dalykas nutiko ir man, tikiuosi, ne visiems (Interviu nr. 23).

<...>, Na, tai buvo **nesąžininga**, nes nebuvo įspėti prieš vieną mėnesį, mums tiesiog pasakė (išeiti iš darbo). Išėjau į darbą kaip įprastai ryte, dirbau, o paskui po pietų, tiesiog pakvietė po vieną. Ir tu neįsivaizduoji, kas vyksta. Ir tada ateina mano eilė, aš įeinu, o ant stalo jau padėti dokumentai <...> (Interviu nr. 31).

Tada jie išskaitė (aut. past. sumą) iš mano atlyginimo. Bet man tikrai nedavė nei pažymėjimo, nei nieko kito. Jie tikrai nedavė, lyg aš niekada nelankiau ten pamokų ir niekada nebuvo toje klasėje. Pažymos nedavė, bet vis tiek paėmė (aut. past. suma) iš mano atlyginimo (Interviu nr. 45).

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empiriniais duomenimis.

Kiekvieno asmens, priklausomai nuo jo patirties ir asmeninių savybių, reakcijos gali skirtis ir netgi būti itin ryškios, pavyzdžiui, „pyktis“ (Interviu nr. 26), tačiau apskritai tai negatyvūs išgyvenimai. Tokie, kurie stabdo integraciją, ne tik palaiko, bet ir kuria priešiško kultūrą.

Jei aš sėdčiau su bet kuriuo iš šių įgaliotų žmonių pasikalbėti apie situaciją, manau, kad sprogčiau (Interviu nr. 26).

Pozityviai nesusiklostančius darbo santykius lydi liūdesys ir apgailestavimas kartu su nežinia ir pasimetimu.

3.41 lentelė. Liūdesio ir apgailestavimo emocijos

Buvimas nežinioje	<i>Iš pradžių, kai pradėjau dirbti, nieko nežinojau nei apie darbo teisę, nei kokias teises turi darbuotojas, nei ką gali darbdavys, tiesiog aklai sutikau su tuo, ką sako darbdavys (Interviu nr. 31). Kada aš dirbau, aš nežinojau, kad tokie įstatymai egzistavo, pavyzdžiui, jie turėjo įstatymų sistemą. Dabar žinau, kad kiekviena įmonė turi įstatymus / taisykles (Interviu nr. 46).</i>
Naivumas, patiklumas / nusivylimas, apgailestavimas	<i>Aš tiesiog maniau... Aš buvau naivus. Taigi, maniau, kad mus atleido iš darbo dėl to, kad esame užsieniečiai (Interviu nr. 31).</i>
Pasimetimas / sukrečianti situacija	<i>Ir tuo metu tai šokiravo, nes aš nebuvo tam pasiruošęs (Interviu nr. 31).</i>
Liūdesys	<i>Taigi, gavau tris įspėjimus tą pačią dieną, tuo pačiu metu, ir dėl jų negalėjau paprieštarauti. <...> bet aš negaliu apginti savo teisių, nes tai yra jų pačių taisyklės, apie tai negaliu kalbėti, negaliu paneigti. Dienos pabaigoje turiu su tuo susitaikyti ir dėl to labai liūdnu (Interviu nr. 46).</i>

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empiriniais duomenimis.

Toliau aptariant Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų darbo santykiuose atsiskleidžiančias elgsenas, bus vadovujamasi jau išskirtomis kategorijomis, t. y. aptariant elgsenas situacijose, nekeliančiose iššūkių, ir tais atvejais, kuriuos galima charakterizuoti kaip iššūkį. Asmens elgsena, tokia kaip subrandintas veiksmas arba susilaikymas nuo jo, grindžiamas požiūriais, santykiu su aplinka ir kylančiomis

emocijomis. Bendriausios kategorijos, kurios gali charakterizuoti elgseną, tai pasyvumas arba aktyvus veikimas susiklostančioje situacijoje. Tyrime dalyvavo 45 informantai, iš jų 26 pasidalijo darbo santykių, o 2 – stažuotės patirtimi, taigi, ne visi turėjo galimybę komentuoti darbo santykius, kuriuose jie dalyvavo, tačiau visi turėjo galimybę komentuoti „hipotetinius“ darbo santykius. Tai yra kita kategorija, nukelianti asmenį į galimo veiksmo situaciją. Atlikto tyrimo atveju tai asmens požiūris, nusakantis, ką asmuo darytų, jei susidurtų su iššūkiu darbe, pavyzdžiui, jo teisių ignoravimu (buvo klausama: „Kaip elgtumėtės, jei darbo santykiuose susidurtumėte su iššūkiu arba jei jūsų teisės būtų ignoruojamos?“). Šiuo atveju atsiveria galimybės pažvelgti į pirmines strategijas, kurias pašnekovai turi ir svarsto kaip galimas.

Taigi, aptariant darbuotojų elgseną, susijusią su darbo santykiais, kurių įgyvendinimas nekelia iššūkių, yra daugiau pasyvi nei aktyvi. Šių atvejų kontekstas nurodo, kad būtent darbdavys ėmėsi iniciatyvos, kad iššūkių, susijusių su darbo teisiniais santykiais, nekiltų, t. y. buvo įvykdytos tos sąlygos, kurios galėtų darbuotoją nuo jų apsaugoti, – buvo įveiktas žinių trūkumas, komunikacija buvo tinkama ir pasiekė darbuotoją. Taip pat buvo laikomasi darbo teisės reikalavimų, darbuotojo teisės nebuvo ignoruojamos. Darbuotojas, išreiškiantis pasitikėjimą darbdaviu, yra ramus dėl savo situacijos, net jau minėtomis nesaugumą lemiančiomis sąlygomis dėl darbo santykių susiejimo su LLG.

Vis dėlto pasitikėjimo pilna, tačiau pasyvi laikysena, susijusi su darbo santykiais, nebūtinai gali būti traktuotina kaip konstruktyvi elgsena. Jau minėta, kad darbuotojas, kuris atvyksta į kitą šalį, dažnai neturi išankstinio žinojimo apie darbo santykių teisinį reguliavimą, taip pat neturi ir praktikos, kuri galėtų padėti įžvelgti galimus teisių pažeidimus. Empirinis tyrimas atskleidė, kad net ir turtingesnes darbo santykių patirtis turintys ar ilgiau dirbantys asmenys pagrindiniu ir vieninteliu darbo santykių iššūkiu gali laikyti įsidarbinimo procesą, o ne darbuotojo teisių, susijusių su darbo santykiais, įgyvendinimą. Tai gana ribotas darbo santykių matymo spektras, kuris suponuoja atsivėrusį žinių ir patirties vakuumą.

3.42 lentelė. Ribotas darbo santykių turinio traktavimas

Tai nėra taip sudėtinga ir tai, su kuo susiduri, yra visiškai gerai. Turėjau vieną patirtį, kuria galėčiau pasidalyti. Iš darbdavio pusės viskas buvo tobula, jie man buvo labai paslaugūs, labai efektyvūs. Jie paaikškino man registracijos procesą prieš priimant į darbą, ką reikėtų daryti ir ko nereikėtų daryti įmonėje. Taigi aš neturiu blogos patirties iš tos pusės (Interviu nr. 46).

Nes iki šiol dirbau tik restoranuose. Bakalauro studijų metais ne visą darbo dieną dirbau skirtinguose restoranuose. Jie viskuo pasirūpindavo. Man asmeniškai nereikėjo ten eiti. Ir net dabar, kur aš dirbu, tai yra tyrimų vieta, ir jie viskuo pasirūpino. Taigi, man nereikėjo pačiam tuo rūpintis (Interviu nr. 17).

Ir tada, dirbadamas visu etatu, nepasakyčiau, kad turėjau daug patirties (aut. past. iššūkių), nes visa tai buvo tarkoma tiesiogiai su darbo departamentu ar darbo skyriumi iš įmonės, gavus mano leidimą (Interviu nr. 48).

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empiriniais duomenimis.

Minėtame kontekste vienpusis pasitikėjimas ir klausimų apie darbo santykius nekėlimas gali rodyti ne vien palankius darbo santykius, bet ir uždelsto veikimo mechanizmą, nes galimam iššūkiui tiesiog neatėjo metas arba nesusiklostė situacija. Tai liudija ir dar vieną pasikartojančią aplinkybę, kuri turi įtakos teisinių santykių vertinimui, t. y. „nežinojimo“ efektą. Asmuo negali kelti klausimo apie jo teisių (ne)įgyvendinimą, jei jis jų nežino (apie sąmoningą pasirinkimą nežinoti – toliau).

Vis dėlto reikia pastebėti, kad darnūs darbo ir darbo teisiniai santykiai gali egzistuoti, ir tai patvirtina atlikto empirinio tyrimo duomenys. Tai yra tie atvejai, kada darbdavys – ne Lietuvos kapitalo, o tarptautinė įmonė, turinti patirties administruoti daugiakultūrinės darbuotojų bendruomenes.

Perskaičiau visą sutartį. Vienintelis klausimas buvo susijęs su darbo profiliu. Ir tai yra viskas. Išskyrus tai, jie buvo labai aiškūs ir, manau, susitarime viskas aiškiai parašyta <...> jis buvo anglų kalba (Interviu nr. 30).

Kur kas spalvingesnė yra darbuotojų, patyrusių iššūkius, susijusių su darbo santykiais, elgsena. Šiuo atveju ji gali būti tiek pasyvi, tiek aktyvi. Pasyvi elgsena pasireiškia nuosaikumu. Tai santykiai, paremti besąlygišku paklusnumu. Tokia elgsena yra inspiruota keleto veiksnių. Vienas jų – tai kilmės valstybėje įgyta patirtis, nusakanti, kaip turi atrodyti darbo teisiniai santykiai, kiek ir kokių teisių turės darbuotojas, kada ir kokiomis aplinkybėmis jis jas galės ginti. Pavyzdžiui, pašnekovai iš Pietų Azijos, komentuodami darbo santykių pasibaigimo momentą, pamini, kad tai yra vienvaldiškas darbdavio sprendimas ir darbuotojas jį priima besąlygiškai (žr. Interviu nr. 29). Natūralu, kad asmuo, kol jis nesusipažįsta su priimančios valstybės teisiniais santykiais, elgsis analogiškai pagal savo turėtą patirtį, ir tik žinios suteiks potencialią galimybę elgtis kitaip (žr. Interviu nr. 31). Tokia tendencija atspindi tarptautinio teisinio sąmoningumo ypatybę – kilmės šalies patirčių perkėlimą į priimančios valstybės teisinį kontekstą. Ji liudija ir retrospektyvumą, kada yra žvelgiama konkrečiai į kilmės šalies, o ne į platesnį – įvairių valstybių – darbo santykių turinį.

3.43 lentelė. Darbo santykius lemiantys nežinojimo ir kilmės valstybės patirties perkėlimo aspektai

Man tai buvo naujiena tiek medicinos, tiek įdarbinimo dalykai. Nes ten, iš kur aš atvykau, nelabai laikomasi taisyklių ir nuostatų, jei esi įdarbintas, tai turi dirbti pagal savo viršininko nurodymus. <...>Tu privalai tai daryti. Jei ne, tada tiesiog pats išeini. Mes neturime tokios teisės. Mes turime, bet jos neprioritetizuojame. Taip, viskas priklauso nuo jūsų viršininko, jei jūsų viršininkas yra patenkintas, tai viskas. Jei ne, tuomet galite išeiti (aut. past. iš darbo) patys (Interviu nr. 29).

Iš pradžių, kai pradėjau dirbti, aš nieko nežinojau nei apie darbo teisę, nei apie tai, kokias teises turi darbuotojas ir ką gali padaryti darbdavys, tiesiog akylai sutikau su tuo, ką sako darbdavys. Taigi, kai buvau atleistas, tikrai nežinojau, kad iš darbo galėjau gauti daugiau naudos <...>iš pradžių nežinojau, maniau, kad viskas. Ir aš buvau ką tik pasirašęs dokumentus <...>Tik vėliau iš kito (darbuotojo) išgirdau, kad yra ne taip, remiantis darbo teise turi gauti daugiau (Interviu nr. 31).

Koks yra bazinis atlyginimas ir kiek galėsite gauti. <...> yra kažkas panašaus apie dviejų mėnesių išmoką, jei išeini iš darbo. Dabar tai žinome, bet anksčiau nieko nežinojome, todėl kai kurių dalykų negalėjome iš niekur kitur sužinoti (Interviu nr. 23).

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empiriniais duomenimis.

Kitas veiksnys, sudarantis prielaidas darbuotojui būti pasyviu, – tai darbuotojo galimybės gyventi priimančioje valstybėje priklausymas nuo darbo santykių. Trečia – administracinių migracijos procesų visuma, nepaliekanti daug laisvės keisti darbdavį. Imigrantas, norėdamas keisti darbdavį ar net darbo funkciją, turi gauti Migracijos departamento pritarimą. Tai yra formalus procesas, tačiau užtrunkantis, ir jo terminai turi būti priimtini abiem pusėms – tiek darbuotojui, tiek darbdaviui.

Kumuliatyviai pasyvios elgsenos priežastis puikiai iliustruoja vieno pašnekovų pasisakymo detalesnė analizė (žr. Interviu nr. 30). Pašnekovas įvardija, kad jis yra imigrantas ir nenori įsitraukti į jokių teisinius reikalus (*Žvelgiant iš mano perspektyvos, aš galvoju, kad nenoriu dalyvauti tokiuose dalykuose, kaip policijos reikalai, teisė ir teisiniai dalykai*). Tokią poziciją patvirtina ir eksperto interviu pateikti pastebėjimai, kad imigrantų pagrindinis tikslas svečioje šalyje yra darbas ir pajamos, todėl jam neaktualūs visi teisiniai procesai. Jie tiesiog nėra jo pirminių interesų plane. Tokioje perspektyvoje ieškoma lengviausio kelio, leidžiančio išvengti teisinių procesų (*geriausias variantas, mesčiau tą stažuotę. <...>Taip, tiesiog palikčiau*). Galbūt, jei situacija būtų palanki, svarstytų kreiptis į darbdavį (*Tiesiog baigčiau stažuotę arba vieną kartą pasikalbėčiau, kas negerai, kas gerai. O tada jau priklauso nuo to*). Kokie veiksniai lemia tokį racionalumą? Svarus elementas – savęs pozicionavimas (*Visų pirma, mano, kaip užsieniečio, perspektyvos<...>, bet, mano požiūriu, kokia policijos valia kam iš tikrųjų yra policija? Užsieniečiui ar žmonėms, kurie gyvena savo šalyje ar yra jos piliečiais. O gal jie tikrai pirmenybę teiks piliečiui*), t. y. aiškus imigranto statuso nelygiavertiškumo suvokimas, taikomas

plačiam situacijų ratui, taigi ir darbo santykiams. Argumentacijos rate taip pat labai svarbu pabrėžti, kad vadovaujamasi neteisingomis prielaidomis apie tai, kas sprendžia darbo ginčus (*kokia policijos valia? Kam iš tikrųjų yra policija? Užsieniečiui ar žmonėms, kurie gyvena savo šalyje ar yra jos piliečiais*), ar tai, kokios yra galimos darbo ginčo sprendimo pasekmės. Galvojama apie kaltinimus, įkalinimą, baudas ir tokias pasekmes, kaip deportacija (*...ir man pateiks kaltinimus. Jei tai būtų kažkoks kalėjimas, įkalinimas ar kažkokia bauda eurai ar kitas variantas deportacija*). Saugumas susiejamas su leidimo gyventi šalyje turėjimu, taigi natūralu, kad nenorima šio saugumo prarasti (*indas turintis LLG, <...> galima panaikinti ir būtų galima mane... deportuoti*). Taip pat vertinamos ir pasekmės ateities perspektyvoms (*Jei deportuos, tuomet daugiau negalėčiau grįžti į Lietuvą*). Visi minėti aspektai yra lydimi baimės ir nesaugumo jausmo (*Todėl mes taip bijome ir vengiame*). Tokia įvykių perspektyva nėra vien asmeninės nuostatos klausimas – ji perduodama socialiniam ratui (*pasakyčiau galite, bet aš siūlyčiau to nedaryti*).

Žvelgiant iš mano perspektyvos, aš galvoju, kad nenoriu dalyvauti tokiuose dalykuose, kaip policijos reikalai, teisė ir teisiniai dalykai. Taigi, geriausias variantas būtų jei mesčiau tą stažuotę. <...> Taip, tiesiog palikčiau. Nes aš nenoriu pasižymėti kaip indas, turintis LLG, kurį (aut. past. leidimą gyventi) galima panaikinti ir būtų galima mane... deportuoti. Nenoriu būti tuose dalykuose. Tiesiog baigčiau stažuotę arba vieną kartą pasikalbėčiau, kas negerai, kas gerai. O tada jau priklausu nuo to (Interviu nr. 41).

<...> mano, kaip užsieniečio perspektyvos <...> „bet, mano požiūriu, kokia policijos valia ir kam iš tikrųjų yra policija? Užsieniečiui ar žmonėms, kurie gyvena savo šalyje ar yra jos piliečiai. O gal jie tikrai pirmenybę teiks piliečiui. Taip. Taigi ir bausmė gali būti tokia, kad net jei aš reikalausiu savo teisių, jie pasakys: „Ne ne, tai netiesa, tai yra taip...“ ir man pateiks kaltinimus. Jei tai būtų kažkoks kalėjimas, įkalinimas ar kažkokia bauda eurai ar kitas variantas – deportacija. Jei deportuos, tuomet daugiau negalėčiau grįžti į Lietuvą. Negali atvykti, uždrausta amžiams atvykti į šią šalį. Todėl mes taip bijome ir vengiame tokių dalykų. Laikomės atokiai. Bent jau aš esu toks vaikinys, kuris (aut. past. masto) „gerai, tiesiog palik tai, yra daug kitų galimybių ir...“. Bet galiu pasakyti, kad kitiems, kurie taip nedaro, pasakyčiau – galite, bet aš siūlyčiau to nedaryti. Taip aš to nedarysiu, nesivelsiu į teisinius ir kitus dalykus (Interviu nr. 30).

Imigranto darbuotojo nuosaikumas gali reikštis ir tokiose situacijose, kai darbuotojas, net ir suprastdamas, kad jo teisės pažeidžiamos, nesikreipia dėl to į darbdavį, t. y. jį ignoruoja ir atsisako ginti pažeistas teises (žr. Interviu nr. 31). Tokie atvejai yra siejami su vienišumo ir bejėgiškumo jausmais bei kitų imigrantų nesėkmės istorijomis.

Kartais jie linkę neįžvelgti to žodžiuose. Turiu omenyje dėl baimės prarasti darbą, nes kai prarasi, tai bus visiškai kitoks „žaidimas“. Turėsi kreiptis dėl kito leidimo. Ieškoti kito darbdavio, kuris galėtų jus paremti. Taigi manau, kad dauguma jų linkę ignoruoti, tiesiog tegul būna kaip yra (Interviu nr. 31)

3.44 lentelė. Informantų pasidalijimuose minima darbuotojų elgsena, susijusi su darbo santykiais, kurių įgyvendinimas kelia iššūkių

Pasyvi elgsena	Nuosaikumas (nekeliami klausimai) / besąlygiškas paklusimas
	Atsisakymas ginti pažeistas teises / pažeidimo ignoravimas
Aktyvi elgsena	Pažeistų teisių konstatavimas ir konstruktyvus gynimas
	Pažeistų teisių konstatavimas, tačiau nekonstruktyvus jų gynimas

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empiriniais duomenimis.

Situacijos, kurios lemia iššūkius, susijusius su imigranto darbo santykiais, gali būti pažymėtos ir itin aktyviais imigranto veiksmais, tačiau absoliuti dauguma pašnekovų, kurie pasidalijo savo ar pažįstamų darbo santykių patirtimi, nurodė, kad ginčo iš esmės nesprendė. Itin didelis atkaklumas ir aktyvumas matomas nebent tais atvejais, kada tenka ieškoti darbo ar įdarbinimo sprendinių. Pavyzdžiui, vienam pašnekovų teko pačiam perprasti Migracijos departamento MIGRIS dokumentų įkėlimo sistemą, kuri yra skirta darbdaviui, o ne darbuotojui, ir, remiantis turimomis žiniomis, instruktuoti darbdavį (žr. Interviu nr. 19a). Taip pat reikia atkreipti dėmesį į tai, kaip tos žinios yra gaunamos / susiformuoja. Be konkretaus supratimo, kokia yra institucinė sistema ir imigrantų įdarbinimo sistema, asmuo kiek įmanoma aktyviau bendrauja su valstybės institucijomis tiek tiesioginėmis konsultacijomis, tiek ir susirašinėdamas (VMI, VDI, UT). Asmuo taip pat ieško informacijos el. erdvėje ir savo socialiniame rate (Interviu nr. 19b).

Kadangi aš susirašinėčiau gal dvidešimčia laiškų su imigracijos tarnyba, jie man paaiškino, kad turiu pabandyti pats (aut. past. pateikti dokumentus įdarbinimui), tada pagalvojau, tai ne mano reikalas. Tai nėra asmeniui, tai turi padaryti verslo įmonės. Taigi aš domėjausi, tada informavau darbdavį, ką jis turi padaryti – „atlikite šiuos veiksmus“ (Interviu nr. 19a).

Kaskart kai susiduriu (aut. past. su iššūkiais), stengiuosi eiti į institucijas, stengiuosi kuo daugiau bendrauti. Per pastaruosius tris mėnesius, aš buvau mokesčių inspekcijoje, taip pat kur yra tarsi dvi skirtingos įstaigos: dėl darbo ir darbo inspekcija. Šioje institucijoje aš lankiausi fiziškai. Taip pat buvau darbo... (aut. past. užimtumo tarnyba). <...> Aš ten buvau asmeniškai. Taigi buvau ten ir teiravausi dėl informacijos. Bandžiau rasti informacijos internete, bet ji nėra aiški. Rašiau elektroniniu paštu kai kurioms institucijoms. Tačiau susirašinėjimas yra gana lėtas. <...> aš taip pat mėgstu skaityti. Aš parašiau užklaudas čia gyvenantiems imigrantams. Kai kurie vėliau man paskambino „mačiau, kad kreipeisi dėl vizos, ar tau vis dar reikia tos informacijos?“ Taigi toks dalykas, kad kai man reikia informacijos, aš turiu susipažinti su daugybe informacijos, ir tai yra didelis iššūkis rasti reikiamą ir tada pradėti veikti (Interviu nr. 19b).

Pažeistų teisių konstatavimas ir gynimas (konstruktyvi elgsena) galėtų būti sprendžiamas bendraujant su darbdaviu ir gaunant pagrįstus atsakymus. Pašnekovai dalijasi tokiais atvejais, tačiau iš jų yra aišku, kad, prieš reikalaudami savo teisių įgyvendinimo, darbuotojai aiškiai žinojo savo turimų teisių turinį. Štai pašnekovė iš

Afrikos dalijasi dirbusio restorane draugo patirtimi. Jis, žinodamas, koks yra susitarimas dėl darbuotojui skiriamo maitinimo ir koks turi būti atlyginimas, to pareikalavo (Interviu nr. 44). Kitu atveju darbuotoja iš Afrikos pasakoja, kaip ji labai mandagiai ir su šypsena paprašė, kad būtų išlaikytas jai skiriamas nepertraukiamas 14 dienų atostogų laikas. Pašnekovės teigimu, ji šito anksčiau nežinojusi, o darbdavys sudarė tik išimtinai jam palankų grafiką, kuriame ji turėjo trumpesnę kasmetinių atostogų laikotarpį, bet kai tik suprato, kad tai yra sudedamoji jos teisių dalis, surado būdą, kaip paprašyti jų įgyvendinimo. Tai buvo itin pagarbus, nuolankus prašymas, o ne reikalavimas, ir rezultatas buvo teigiamas – jos teisės buvo tinkamai įgyvendintos (Interviu nr. 40).

<...> tai buvo restoranas, kuris maitindavo tam tikru metu, bet kartais pamiršdavo (aut. past. pateikti pietus), tada paprasčiausiai jai tekdavo priminti „duokite man pietus“. Ir kitais kartais. Ir kai turėjo sumokėti jai paskutinį kartą, jie neteisingai suskaičiavo (aut. past. atlyginimą). Taigi ji perskaičiavo „atsiprašau. Aš turėjau gauti daugiau“ (Interviu nr. 44).

Minimaliais atvejais darbdavys aiškiai ir pagarbiai bendravo su darbuotojais ir atsižvelgė į jų prašymus, tačiau galima ir priešinga situacija, kada darbuotojo ir darbdavio nuomonės išsiskiria. Ir šiais atvejais darbuotojas vis dar turi galimybę aktyviai veikti, tačiau jau nuo jo pasirinkto būdo priklausys situacijos sprendimas. Minimaliai aktyvi, tačiau nepakankamai konstruktyvi elgsena atspindi vieno informantų patirtyje. Tai yra vienas tų atvejų, kuris puikiai reprezentuoja turėtus patyrimus, žinių apie teisių gynimą pasekmes ir atskleidžia didelį pažeidžiamumą. Šiuo atveju darbuotojas tikėjosi didesnio apmokėjimo už ne tvarkaraštyje numatytą darbo laiką. Tokio negavęs, jis suvokė reikalavimą esant teisėtą ir suprato, kad įvyko jo teisių pažeidimas. Pašnekovas trumpąja (sms) žinute kreipėsi į darbdavį, tačiau šis atsakė, kad viskas suskaičiuota teisingai, o tolesnis informanto veiksmas buvo darbo santykių nutraukimas. Ir nors pašnekovas pareiškė darbdaviui, kad nesutinka su jo sprendimu, tačiau pritrūko formalumo, kad prieštaravimas būtų traktuojamas tinkamai, pavyzdžiui, oficialus prašymas raštu galimai sulauktų ir tinkamo atsakymo. Toliau būtų galima svarstyti darbo ginčo sprendimo variantus, galbūt oficialią valstybės teisinę pagalbą ar kitas šiuo atveju neišnaudotas galimybes apginti darbuotojo teises.

Toliau pratęsiant minėtą temą, apžvelgiami informantų pasisakymai apie darbuotojų teisių gynimo galimybes suteikia papildomų įžvalgų ir apie veiksnius, darančius įtaką imigrantų pasirinkimams darbo ginčo atvejais. Pašnekovai, prašomi pasakyti, į ką kreiptųsi pirma, jei susidurtų su darbuotojo teisių pažeidimu, įvardija keletą galimų variantų. Iš minimų pagalbos šaltinių nėra identifikuojama centrinė darbuotojų interesus ginanti įstaiga Lietuvoje – Valstybinė darbo inspekcija ir jos pavaldume esanti Darbo ginčų komisija (žr. 3.45 lent). Ir nors oficialiame VDI el. puslapyje pagrindinė informacija apie darbuotojų teisių gynimo institucijas pateikiama užsienio kalba (rusų, anglų), tačiau tai nereiškia, kad imigrantai būtent VDI identifikuoja kaip tą, į kurią reikia kreiptis.

3.45 lentelė. Hipotetinė elgsena, susijusi su darbo santykiais

Pagalbos ieškojimo šaltiniai hipotetinio darbuotojo teisių pažeidimo atveju	Teisėsaugos institucijos: policija
	Valstybės įstaigos, institucijos, susijusios su tarptautiniais ryšiais: ambasada, Užsienio reikalų ministerija, Migracijos tarnyba
	Teisės specialistai: teisininkai
	Darbdaviai: darbdavys, personalo specialistas
	Socialinis ratas: draugai, pažįstami, šeimos nariai
	Nevyriausybės organizacijos
	Negali pasakyti, nežino

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empiriniais duomenimis.

Tai šiek tiek kontrastuoja su eksperto iš VDI išreikštu požiūriu, kad darbuotojų teises ginančios institucijos veikia visose valstybėse ir dėl to yra / turėtų būti atpažįstamos ir Lietuvoje. Priešingai, pastebima, kad renkamsi ne atitiktis pagrindu (būtų ieškoma kilmės valstybės atitiktis institucijos), o ieškoma priimančioje valstybėje ar per administracinius procesus jau pažįstamos įstaigos, tarp kurių yra migracijos įstaigos, ambasada ar LR užsienio reikalų ministerija (žr. 3.45 lent.). Tokia situacija suponuoja turėtos patirties kilmės valstybėje neperkeliamumą, kuris išryškėja kaip atskiras ir svarus atvykusiųjų teisinės sąmonės bruožas. Kitas pagalbos segmentas – asmenys, t. y. šeimos nariai, draugai ir pažįstami bei NVO. Įvairūs neinstituciniai pagalbos ieškojimo šaltiniai yra netiesioginiai, tačiau perspektyvūs, nes sudaro galimybes būti nukreiptiems tinkama linkme. Vis dėlto į bendruomenes, asmeninius ryšius nukreiptos pastangos gauti informaciją turi potencialą ir padėti, ir suklaidinti. Atliktame tyrime pastebėta, kad diasporos ar kitų neinstitucinių šaltinių žinios gali būti gana siauros, ir tikėtina, kad bus siejamos su turėta ribota, o kartais ir nesėkminga patirtimi.

3.4. Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų teisinių santykių patirtys santykyje su Lietuvos teisėsaugos ir privatumo požymių turinčiomis teisėsaugos institucijomis

Imigrantų patirtys su priimančios valstybės teisėsaugos įstaigomis yra vienos kertinių, kurios įgalina tiksliau aptarti, koks susiklostęs santykis su priimančios valstybės teisine sistema. Atvykusiųjų santykį su teisėsaugos institucijomis visų pirma aktualu aptarti dėl to, kad šios yra svarbi sudedamoji įvaizdžio apie Lietuvos teisinę sistemą dalis (plačiau apie tai žr. poskyrį 3.1.) ir tiesiogiai reprezentuoja priimančios valstybės teisinę sistemą. Taip pat svarbu ir tai, kad teisėsaugos institucijos sudaro dalį teisinių mechanizmų, kuriais naudodamiesi atvykusieji gali ginti turimas teises ir taip aktyviai dalyvauti priimančios valstybės teisinėje sistemoje. Atkreiptinas dėmesys, kad Lietuvos moksliniame diskurse nėra plačiai analizuojama, kokie atvykusiųjų požiūriai, lūkesčiai bei pasitikėjimo lygmuo kuria santykį su Lietuvoje

veikiančiomis teisėsaugos institucijomis. Taip pat nėra pakankamai informacijos apie imigrantų elgsenos formas ir jos priežastis santykyje su teisėsaugos institucijomis. Dėl minėtų priežasčių toliau šiame skyriuje analizuojami pašnekovų įvaizdžiai bei patirtys, susijusios su teisėsaugos institucijų veikla. Aptariamai informantų patyrimai, požiūriai apie teisėsaugos (ir teisingumą vykdančias) institucijas – teismus, LR sienos apsaugos tarnybą, LR policiją ir jų pareigūnų darbą (žr. 11 priede 10, 17 ir 18 klausimus tyrimo instrumente). Šiame skyriuje taip pat aptariamas susiklostantis santykis su privatumo požymių turinčiomis teisėsaugos institucijomis. Vadovaujantis metodologijoje pateikiama duomenų analizės schema, visų pirma identifikuojami savo turiniu ir dažniu intensyviausi santykiai, kuriems skiriamas ypatingas dėmesys. Santykis su kitomis institucijomis detaliau aptariamas tais atvejais, jei jis neatkartoja atvykusiųjų patirčių (patyrimų, požiūrių, emocijų). Reikia pastebėti, kad iš minimų institucijų intensyviausias santykis susiklosto su LR policija ir jos pareigūnų veikla. Atvykusiųjų įvaizdžiuose apie LR teisinę sistemą LR policija užima ypatingą ir itin svarbią vietą, nes yra įtraukiama į platų spektrą teisinių santykių. Pavyzdžiui, aptariant atvykusiųjų darbo santykių patirtis, pastebėta, kad, nepriklausomai nuo susiklosčiusio santykio, LR policija, *a priori* yra traktuojama kaip viena iš pagrindinių teisių gynimo galimybių / įrankių. Dėl šios priežasties šiame skyriuje atidžiai analizuojamos atvykusiųjų patirtys, susijusios su Policijos institucija, t. y. susiklostantys požiūriai, įvaizdžiai, jausena ir elgsena. Remiantis atvykusiųjų pasidalijimais ir patirtimis, 3.5. ir 3.6. poskyriuose toliau įvardijami atvykusiųjų patirtyse atsiskleidę teisinės sąmonės bruožai ir jiems įtaką darantys veiksniai.

3.4.1. Imigrantų santykis su Lietuvos teisėsaugos institucijomis ir privatumo požymių turinčiomis teisėsaugos institucijomis

Aptariant santykį su teisingumą vykdančiomis ir kitomis teisėsaugos institucijomis, visų pirma svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad atvykusiems jų spektras nėra savaime akivaizdus. Dalis institucijų, tokių kaip policija, teismai, advokatūra, notaras yra gerai žinomos, nes su jų veikla susipažinta dar kilmės valstybėje arba su šiais institutais neišvengiamai tiesiogiai susidurta priimančioje valstybėje. Jau atliktoje santykio su valstybės institucijomis analizėje pastebėta, kad institucijos identifikavimas ir tam tikrų teisių ir pareigų priskyrimas (lūkesčio forma) sudaro prielaidas formuoti atvykusiųjų požiūriams ir elgsenai priimančios valstybės teisinėje sistemoje. Vis dėlto pats identifikavimo faktas dar nenusako, kokios apimtys yra turimos žinios apie veikiančių institucijų kompetencijas ir galimybes atliepti lūkesčius. Darbo santykių ir patirčių su biudžetinėmis įstaigomis analizėje išryškėjo, kad priimančių valstybių institucijų kompetencijos pažįstamos remiantis asmenine ir / ar kolektyvine patirtimi. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad atvykusiųjų patirtys su teisėsaugos ir kitomis valstybės institucijomis nėra vienodai intensyvios. Empirinio tyrimo duomenys atskleidžia, kad teisėsaugos institucijų spektre dažniausiai ir plačiausiai aptariama LR policijos veikla, gana glaustai komentuojamas LR sienos apsaugos tarnybos pareigūnų darbas, o teismų veikla – tik epizodiškai. Kitos

institucijos, pavyzdžiui, LR prokuratūra, minimos tik išimtiniais atvejais (asmeniškai sudalyvavus ikiteisminiame tyrime). Pastebėta, kad dalis privatumo požymių turinčių teisėsaugos institucijų taip pat identifikuojamos tik susiklosčius tiesioginiam santykiui. Pavyzdžiui, daugelis pašnekovų pasakė, kad nėra susipažinę su antstolio veikla, o notarų institutas buvo pažįstamas kiekvienam informantui.

Tačiau net ir patirtis gali būti nepakankamas faktorius, norint teisingai identifikuoti priimančios valstybės institucijų kompetencijų spektrą (plačiau apie identifikavimo problemą 3.2.1. poskyryje). Įdomu tai, kad jų egzistavimas gali likti nematomas net ir tais atvejais, kai patirtyje būta ir tiesioginio santykio (pavyzdžiui, dalyvavimas teismo procese). Pavyzdžiui, empirinio tyrimo duomenys atskleidžia, kad Prokuratūros veikla ir įvaizdžiai apie šią instituciją yra niveliuojami su policijos ar teismų darbu. Tokia situacija suponuoja, kad požiūris į priimančios valstybės teisėsaugos institucijų sistemą bus labiau grindžiamas išankstiniais lūkesčiais, neišsamiomis žiniomis bei ribota patirtimi.

Taigi, kol nesusiklosto pirminė patirtis priimančioje valstybėje, atvykusiųjų įvaizdžius apie teisėsaugos įstaigas pirmiausia generuoja kilmės valstybės ir kitose valstybėse turėtos patirtys bei lūkesčiai, susiję su priimančios valstybės teisėsaugos institucijų sistema. Šie lūkesčiai gali vyrauti nuo teigiamų – grįstų pasitikėjimu, neutralių, iki neigiamų. Ši teiginį gali puikiai iliustruoti trys pavyzdžiai. Pirmuoju atveju (žr. 3.46 lent. Interviu 50) įvaizdis kildinamas iš negatyvios tarptautinės patirties. Pašnekovas, dalydamasis savo įžvalgomis, teigia, kad, kol neturėjo tiesioginės patirties su Lietuvos policijos įstaigomis, apie jas galvojo kaip apie „Rytų Europos“ ar „postsovietinio bloko“ institucijas, kurios nėra palankios iš jo krašto atvykusiems imigrantams. Šis įvaizdis kildinamas iš patirties kitoje buvusios Sovietų Sąjungos bloko valstybėje. Kito informanto įvaizdis apie policiją yra priešingas (teigiamas). Juo išreiškiamas pasitikėjimas, tačiau jis taip pat kildinamas ne iš patirties priimančioje valstybėje, bet iš žinių apie tarptautinę praktiką. Pašnekovas lygina Lietuvos ir JAV situaciją ir konstatuoja, kad jam čia saugiau ir kad policija yra vienas tą saugumą užtikrinančių elementų (žr. Interviu nr. 10). Trečiuoju atveju dalijamasi patirtimi, kaip reikia bendrauti su policijos pareigūnais. Išreikštas požiūris svarbus ne tiek dėl savo turinio, o tuo, kad buvo įgytas kilmės valstybėje – Ukrainoje, ir tikėtina, kad toliau bus taikomas ir Lietuvoje (žr. Interviu nr. 44). Jame informantui buvo aiškiai perteiktas elgesio su policija modelis (t. y. tiksliai išsiaiškinti, kodėl buvai sustabdytas). Taigi kraštutiniaisi atvejais manoma, kad policija nereaguos, bus šališka ar korumpuota, arba reiškiami priešingi lūkesčiai – bus efektyvi, bet taip pat gali būti taikomi elgsenos modeliai, paremti kilmės valstybės patirtimi (žr. Interviu nr. 50, 10, 44). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad informantų pasisakymuose apie santykį su teisėsaugos institucijomis, iškyla ir neabejotinai reikšminga yra tema apie diskriminaciją dėl rasės. Ji ne tik dalyvauja charakterizuojant ar pagrindžiant skirtingos elgsenos patirtis priimančioje valstybėje, bet ir žvelgiant į kitų šalių sistemas (minima 4.3.2 poskyryje). Taip rasės požymis tampa atvykusiųjų juntamos socialinės distancijos ir kartu teisinę sąmonę formuojančiu veiksnium. Atvykusiojo nuomonė apie savo poziciją rasės pagrindu priimančioje valstybėje / sistemoje atskleidžia ir pagrindžia vieną iš teisinės sąmonės bruožų – savęs pozicionavimą priimančios valstybės teisinėje sistemoje. Įdomu ir tai, kad sau anksto priskiriamo

statuso priimančios valstybės teisinėje sistemoje dalimi tampa tarptautinės migracijos patirtys ir įvaizdžiai (žr. 3.46 lent.).

3.46 lentelė. Įvaizdžių apie teisėsaugos institucijas kilmė

Įvaizdis kildinamas iš negatyvios tarptautinės patirties: *Mes visada jautėmės taip, nes kai buvome Gruzijoje, jie mus labai diskriminavo, atvykusius iš Afrikos, todėl visada jautėme, kad Baltarusijos, Ukrainos, Gruzijos, Moldovos, visų šių Rytų Europos šalių mentalitetas visada turėjo šališkumą juodaodžių atžvilgiu. Todėl galvojame, kad tai yra normalu, turint galvoje Europą ne kaip vientisą, o tik jos dalį, buvusią SSRS (Interviu nr. 50).*

Įvaizdis kildinamas iš tarptautiškumu grįsto mąstymo: *Gera, kai esi Europoje, kalbant apie įstatymus ir visa kita, aišku, aš esu užsienietis, aš – afrikielis. Kalbant apie įstatymus ir pasitikėjimą, ypač aukščiausią valdžią ir panašius dalykus, manau, kad čia, Europoje, geriau nei bet kuriuose kituose žemynuose. Kai išgirsti naujienas apie pasaulį, rasistus ar bet kokias atakas, vykstančias kituose žemynuose, Jungtinėse Valstijose. Lietuvoje ar Europoje taip nėra. <...>*

Aš nebijau policijos ar kažko. Tai ne Amerika. Taip, aš jais pasitikiu. Aš turiu galvoje, jei man iškiltų koks nors pavojus, žinoma, paskambinčiau jiems (Interviu nr. 10).

Kilmės valstybėje įgautas įvaizdis – elgsenos modelis: *Kai mokiausi vairavimo mokykloje, jie sakydavo: „Jei policija tave sustabdys, turi išsiaiškinti, kodėl tave sustabdė. Ir tada įsitikinkite, kad žinote, ką padarėte, kad jei jie manytų, kad ką nors padarėte, galėtumėte jiems paaiškinti.“ Tai galėtų jums sutaupyti pinigų dėl baudų ar kitko (Interviu nr. 44).*

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empiriniais duomenimis.

Aptariant visų teisėsaugos ir su jomis susijusių institucijų spektrą, galima užtikrintai teigti, kad atvykusiems svarbiausia sistemos dalis – LR policija. Atsakant į klausimą, kodėl ši institucija tokia svarbi, reikia dar kartą atsižvelgti į tai, jog ji reprezentuoja teisinę sistemą, su kuria siejami dideli lūkesčiai. Policija yra integrali įvaizdžio apie Europoje įtvirtintą teisės viršenybės principą dalis. Atvykusiųjų įvaizdžiuose ji yra „efektyvi“, „nekorumpuota“, „tarnaujanti visuomenei“. Pozityvių požiūrių spektre ši institucija yra „draugiška“, „pagelbstinti“ ir „gerbiama“. Štai informantas iš Pietų Azijos pabrėžia, kad „Gyvenant Europos šalyse bet kuriam užsieniečiui policija yra pirmoji institucija, kuri ateina į galvą norint suteikti bet kokią pagalbą, patarti ar net tiesiog paklausti: „kur turėčiau kreiptis ir prašyti pagalbos“, net ir į tokį klausimą. Tai tiesiog dėl pagarbos, kuri yra tarptautinėje bendruomenėje policijai ir Europos šalims apskritai. <...> Policija daug draugiškesnė ir daug labiau bendraujanti (Interviu nr. 48). Atvykusiam tai ne tik jėgos autoritetas, bet ir apsaugos taip pat. Štai kito pašnekovų komentuojama eismo įvykio situacija atskleidžia, kad policijos vaidmuo vertinamas būtent dėl šio aspekto. Jis mini: *man asmeniškai patinka tokia situacija, kad jei įvyksta nelaimė, tam yra policija, kuri viską legalizuos ir išspręs. <...> Nes jei mūsų šalyje atsitiktų tokia pati situacija, mums tektų pyktis tarpusavyje (Interviu nr. 30).* Taigi, policijos išitraukimas yra ir gali būti svarbus kilus įvairiems klausimams. Taip pat reikia akcentuoti, jog, kaip ir pirmuoju atveju, Policijos instituto svarba nulemiama ne tik priimančios valstybės, bet ir tarptautinės

teisinės sąmonės bei patirties, įgytos kilmės valstybėje, elementais. Tai pat pastebima, kad įvaizdžiai apie teisėsaugos institucijas yra sudedamoji teisinių santykių dalis net ir tais atvejais, kai įgaunama autentiškos patirties priimančioje valstybėje.

Kita įvaizdžių ir požiūrių dedamoji grįsta patirtimi. Tačiau šiuo atveju reikėtų dar kartą akcentuoti, kad ji gali būti labai ribota. Štai pirminiai įvaizdžiai apie policiją kyla iš dažniausiai turimos patirties apie policijos kelių patrulių veiklą ar pareigūnų dalyvavimą užtikrinant viešąją tvarką ir rimtį. Ši teiginį iliustruoja ir dominuojančių reikšminių žodžių kategorijos pasisakymuose apie LR policiją. Galime stebėti interviu pasisakymuose išryškėjusią vieną tematiką, kurią apibūdina žodžiai „vairuoti“ (*drive*) ir „mašina“ (*car*). Taigi dar kartą iliustruoja, kad įvaizdžiai yra siejami su ribota, vieną santykių segmentą atspindinčia patirtimi.

3.47 lentelė. Pasisakymų apie LR policiją raktinių žodžių kategorijos

Kategorija / tematika	Raktiniai žodžiai
Vertinimas, rezultatas	ne, gerai, taip (<i>not, didn't, good, right</i>)
Jausmai ir emocijos	gal, labai, jausti, malonus, teisingas, problema, pagalba (<i>maybe, very, feel, kind, right, problem, help</i>)
Procesas	paklausti, gauti, atsitiesti, skambinti, pabandyti, pasakyti, padaryti, atiduoti, grąžinti, palikti, pažiūrėti, pranešti, dirbti (<i>ask, get, happen, call, try, tell, make, give, back, leave, look, report, work</i>)
Komunikacija	žinoti, lietuviškai, kalbėti, būdas, angliškai, suprasti (<i>know, lithuanian, speak, way, talk, english, understand</i>).
Laiko tarpiniai	laikas, diena, niekada (<i>time, day, never</i>).
Tematika	vairuoti, mašina (<i>drive, car</i>)
Atvejai	atvejis, situacija, patirtis (<i>case, situation, experience</i>)
Veikiantieji	vaikinas, asmuo, įstatymas, šalis, Lietuva, draugas, kažkas, teismas, užsienietis (<i>guy, person, law, country, Lithuania, friend, someone, court, foreigner</i>)

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empiriniais duomenimis. Iš 49 115 žodžių atrinktas 14 161 ir pateikiama dažniausiai vartotų 50 žodžių, kurių minimalus panaudojimo dažnis – 50

Šie pastebėjimai priverčia atidžiau pažvelgti į atvykusiųjų turimų žinių aspektą. Tyrimo duomenys patvirtina tai, jog be išankstinės edukacijos atvykusieji neturi galimybių aiškiai identifikuoti teisėsaugos įstaigų ar jų veiklos spektro. Tokia situacija susiklosto dėl to, jog, visų pirma, remiamasi patirtimi nepagrįstais lūkesčiais arba įvaizdžiais, kilmės ar kitose valstybėse įgytomis patirtimis arba tik ribotomis patirtimis priimančioje valstybėje. Dėl to gali kilti nemaža dalis nesusipratimų, konfliktų ar nusivylimo dėl neatliepiamų lūkesčių ar negaunamos pagalbos.

Detalesnė įvaizdžių ir jų kilmės spektro apie teisėsaugos institucijas analizė atskleidžia, kad ji vyrauja nuo itin pozityvių iki itin negatyvių, o jų susidarymui įtaką daro kompleksas veiksnių. Žvelgdami į tai, kokie įvaizdžiai apibūdina dažniausiai minimą instituciją – LR policiją, galime pastebėti ir jų kilmės priežastis. Jau minėti

itin pozityvūs įvaizdžiai apie LR policijos veiklą nurodo, kad ja yra itin pasitikima, vertinamas policijos pareigūnų darbas palaikant visuomenės rimtį ir mažą nusikalstamumo mastą. Šis įvaizdis dažniau yra paremtas ne tiek tiesioginiu susitikimu su pareigūnais ar jų veikla, bet jau minėtais išankstiniais lūkesčiais, susijusiais su Europos Sąjungos erdve. Pozityviems požiūriams susiformuoti svarbūs išankstiniai teigiami nusistatymai lyginant patirtis, įgautas kilmės ar kitose valstybėse (žr. 3.48 lent. Interviu nr.10, 12). Jų pagrindu kyla aliuzija apie teisinių santykių kokybę priimančioje valstybėje, ir taip formuojasi vienas iš atvykusiųjų teisinės sąmonės bruožų. Pasitikėjimas institucija iš dalies gali būti traktuotinas ir kaip asmeninio bei socialinio nesaugumo ženklas. Tokiu atveju institucija atvykusiojo požiūriuose vertinama kaip geresnė alternatyva (žr. Interviu nr. 41), nes kitu atveju tektų pasitikėti savo ribotomis jėgomis. Skaitlingos ir vieningos diasporos galėtų garantuoti ir kitus pagalbos mechanizmus, tačiau gana monolitiškoje visuomenėje šios alternatyvos nėra galimos. *A priori* pasitikėjimo ir teisinio nežinojimo derinį puikiai išreiškia pašnekovo iš Pietų Azijos komentaras, kuriame jis sako: *Aš labai žaviuosi čia esančia policija. Jie yra geri, jie labai geri, tikrai pasiekiami, labai efektyvūs. Tai gražu, iš tikrųjų. Bet vis tiek nežinau rimtai, kokios jų procedūros. Svarbu akcentuoti tai, jog pašnekovas niekada nebuvo tiesiogiai susidūręs su LR policijos darbu, bet susikurtas įvaizdis rodo, kad su šios institucijos veikla susiję dideli lūkesčiai. Šiame ir kituose pasakyme taip pat išryškėja institucijai iš anksto ir besąlygiškai teikiamas pasitikėjimas (žr. 3.48 lent.).*

3.48 lentelė. Pozityvūs įvaizdžiai: *a priori* pasitikėjimas LR policija

Aš nebijau policijos. Tai ne Amerika. Taip, aš jais pasitikiu. Aš mėštau, kad jei man iškiltų koks nors pavojus, žinoma, kad jiems paskambinčiau (Interviu nr. 10).

Tiesiog jaučiu, kad yra žmonių, kuriais galiu pasitikėti. Manau, kad jei kils problemų, jie labiausiai norės mums padėti. Taigi tikrai, nežinau, tiesiog matau juos taip [...]. Turiu omenyje, kad atvykau iš šalies, kurioje policija nėra padedanti. Jaučiu, kad čia galiu pasitikėti policija (Interviu nr. 12).

policija 100% yra geriau už mane. Taigi net vienas procentas yra geriau nei nulis (Interviu nr. 41),

Manau, kad jie draugiški. Nesu susidūręs, bet tikiu, kad draugiški (Interviu nr. 19),

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empiriniais duomenimis.

Teigiami požiūriai kyla ne tik iš išankstinių įvaizdžių, tačiau ir formuojasi remiantis patirtimis priimančioje valstybėje. Vienu iš pastebimų aspektų yra tas, kad šias patirtis kuria aktyvus įsitraukimas į socialinį gyvenimą, gaunama edukacija ir prevencija (žr. 3.49 lent.). Štai keletas informantų pasidalijo pozityviomis patirtimis apie policijos dalyvavimą užtikrinant saugumą 2020 m. vykdytoje eisenoje, kuria išreikštas palaikymas JAV vykstančiam judėjimui „Black Lives Matter“ (žr. 3.49 lent. Interviu nr. 50). Iš šios patirties taip pat kildinamas ir didesnis pasitikėjimas teisėsaugos pareigūnais. Pašnekovai taip pat dalijasi pareigūnų elgsenos pavyzdžiais, kada sukuriamas kiek artimesnis santykis, nei būtų galima tikėtis, pavyzdžiui, ilgas

pokalbis „apie gyvenimą“ (žr. Interviu nr. 14–1) arba rodomas geranoriškumas, peržengiantis formalius pareigūno elgesio standartus (žr. Interviu nr. 26). Analogiškas, t. y. teigiamas, patirtis ir įvaizdžius sukuria ir policijos vykdoma edukacija. Pavyzdžiui, pašnekovas iš Pietų Azijos įvertina policijos išitraukimą teikiant mokymus, kada dalinamasi svarbiausia informacija apie viešąją tvarką (žr. 3.49 lent. Interviu nr. 14. Šios ir kitokio pobūdžio teigiamos patirtys įgalina imigrantus geriau pažinti vietos teisinę sistemą bei pasitikėti ir tikėti teisėsaugos institucijų pozityvaus dalyvavimo socialiniame gyvenime.

3.49 lentelė. Policijos pareigūnų geranoriškos elgsenos ir edukacijos patirtimi grįstas pasitikėjimas

Tai buvo mano draugas, kuris iš tikrųjų susisiekė su policija ir pasakė, kad dėl šių protestų norėtų sulaukti jų palaikymo ir apsaugos<...>jie jam labai pozityviai atsakė, labai labai palaikė visą idėją. Taip, manau, aš neturiu jokių problemų su policija. Taip, galiu pasikliauti, galiu pasitikėti, kad bet kada, kai jiems paskambinsiu, tai bus pozityvi patirtis (Interviu nr. 50).

Iš esmės sėdėjau su jais tris keturias valandas, ir mes kalbėjomės apie gyvenimą (Interviu nr. 14).

Jis policininkas, bet su manimi kalba kaip su žmogumi, ir jei turėčiau problemų, bandyčiau jam paskambinti ir pasakyti: „Ei, (pareigūno vardas), aš turiu tokią situaciją, ką manai, ką man daryti?“... nes jis buvo malonus (Interviu nr. 26).

Geriausia buvo tai, kad imigracijos departamentas net nesivargino atvykti ir mus supažindinti su imigracijos procesu, bet atvažiavo policija ir KTU integracijos renginio metu mus mokė. Jie atėjo pas mus ir mokė visų (griežčiausių) taisyklių ir apie baudas, ir viską. Tai buvo gana naudingos žinios (Interviu nr. 14).

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empiriniais duomenimis.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad dalis įvaizdžių apie teisėsaugos įstaigas nėra kildinami iš tiesioginės patirties, tačiau pamažu formuojasi stebint aplinką. Pašnekovas iš Indijos giria pareigūnų darbą, nurodydamas vieną geriausiai matomų – kelių policijos – veiklą. Jis sako: „*Nežinau kodėl, bet kad ir kur jie būtų, tikrai jaučiu, kad šie vaikinai puikiai dirba. Ypač kai matau, kad jie gaudo labai greitai važiuojančius, man tai labai patinka*“ (Interviu nr. 49). Taigi, taip išorinio pobūdžio pareigūnų veikla tampa vienu iš aspektų, kurie daro įtaką teisėsaugos institucijų įvaizdžiui.

Daugelis tam tikrus įvaizdžius kuriančių, patvirtinančių ar paneigiančių aspektų yra susiję su institucijos veikėjų vieša reprezentacija. Reikia sutikti, kad „efektyvią policijos pareigūnų veiklą ir palankų visuomenės įvertinimą lemia ne tik teisės aktų išmanymas, tinkama kvalifikacija“, bet ir kalbinė kompetencija, kuri atsiskleidžia pareigūnams bendraujant tarpusavyje, t. y. radijo ryšiu, rengiant ir pildant procesinius dokumentus ir teikiant pranešimą žiniasklaidai (Rimkutė ir Dobržinskienė, 2017, p. 227). Tyrimas atskleidžia, kad atvykusieji atkreipia dėmesį į tai, kokie yra priimančios valstybės pareigūnai: kaip jie atrodo, kokios jų veido išraiškos, kaip jie elgiasi, kaip greitai reaguoja į iškvietimus, kaip dažnai juos galima

pastebėti gatvėje patruliuojant ir galiausiai – kiek yra jie palankūs imigrantams. Taip stebėjimas dalyvauja požiūrio į teisinę aplinką ir kartu teisinės sąmonės formavimosi procese. Stebėjimu formuojamas ir atitinkamas teisinės sąmonės bruožas – analogija, kuris reiškiamas vertinant, perimant ir toliau kopijuojant priimančios valstybės subjektų požiūrius ir elgsenas priimančios valstybės teisinėje sistemoje. Stebėjimo pagrindu susidarantys įvaizdžiai nėra vienpusiai, jie – įvairūs. Siekiant tiksliau įvardyti šiuos įvaizdžius kuriančius / patvirtinančius elementus, būtų galima juos suskirstyti į bendresnes kategorijas, kurias sudaro: a) išorinis įvaizdis (aprranga, fizinės savybės, amžius), b) elgsena, kompetencijos ir c) rodomas palankumo mastas imigrantams. Įvaizdžių kilmės kompleksiskumą atskleidžia ir tai, kad pastarieji yra lyginami su lūkesčiais ir turėtomis patirtimis kilmės valstybėje. Pavyzdžiui, pašnekovas mini, kad jei jo kilmės valstybėje *matai po miestą važinėjančius policininkus, tu jų išsigąsti, o Lietuvoje policijos aš nebijau. Jie atrodo, nežinau, tiesiog malonūs (angl. soft)* (žr. 3.50 lent., Interviu nr. 3). Šis įvaizdis atliktame tyrime yra kraštutinis ir nesikartoja. Dažniau pasisakymuose policijos pareigūnai yra „rimti“, „susikaupę“ ir „ramūs“.

3.50 lentelė. Išorinio policijos pareigūnų įvaizdžio elementai

Paprastai pas juos yra vyresnio amžiaus žmonės, net ir policiją sudaro vyresnio amžiaus žmonės (Interviu nr. 5).

Žinote, aš manau, kad Lietuvos policijos vaikinai yra gana bauginantys, kai pasižiūri į juos. Lygiai taip pat stiprūs ir stambūs, ir panašiai (Interviu nr. 5).

Kiekvieną kartą, kai matydavau policijos pareigūnus, arba kaip juos vadina, einančius į nuovadą – labai rimtais veidais, pasiruošusius atlikti savo darbą (Interviu nr. 36).

Jie atrodo, nežinau, tiesiog malonūs. <...> jie atrodo gražūs, gražiai apsirengę, jauni vaikinai. Lietuvoje matai ir jauną panelę, o kartais apkūnų policininką (Interviu nr. 3).

Iš toli jie atrodo labai ramūs. Aš turiu galvoje, jie ateina labai ramiai, pasikalba, o paskui pasitraukia (Interviu nr. 6).

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empiriniais duomenimis.

Kita dalis įvaizdžio yra siejama su elgsena – mandagumu, nešališkumu, efektyvumu, profesionalumu. Pavyzdžiui, pašnekovė iš Afrikos pasidalijo istorija apie tai, kad pareigūnai greitai sureagavo ir atvažiavo į įvykio vietą, o tai sudarė prielaidas įvertinti, kad jie dirba tikrai efektyviai (Interviu nr. 44). Kitas pašnekovas, kilęs iš Pietų Azijos regiono, policijos efektyvumą susieja su aplinkos kontekstu, t. y. mažu nusikalstamumo lygiu, ir konstatuoja, kad *Jie yra veiksmingi. Taip, aš nematau jokių nusikaltimų, nusikalstamumo lygis labai žemas. Apsauga stipri, patruliuoja. Tai gana veiksminga. Jie gana gerai laikosi* (Interviu nr. 13) (daugiau žr. 3.51 lent.)

3.51 lentelė. policijos pareigūnus charakterizuojanti elgsena

*Jie stengiasi būti labai **neutralūs**, tiesą sakant, su visais, vadinasi, net veidas, veido išraiška, **jie demonstruoja labai labai aiškų neutralumą** (Interviu nr. 49).*

*Kai kurie mano draugai turėjo buitinių (šeimos) problemų <...> j kurias turėjo įsiterpti policija, jie tai išsprendė **labai efektyviai ir profesionaliai**, ir buvo gerai (Interviu nr. 16).*

*Manau, kad **jie žino, ką daro**. Iš pažiūros atrodo, kad jie **laikosi taisyklių ir įstatymų**. Ir jie į tai žiūri **rimtai** (Interviu nr. 31).*

*Jie... neturėjau su jais asmeninių reikalų, bet kai matau juos vaikštančius po miestą, atrodo, kad **labai rimtai žiūri į savo darbą**. Taip, atrodo, kad jie labai rimtai žiūri į savo darbą ir niekas nedaro nesąmonių (Interviu nr. 36).*

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empiriniais duomenimis.

Dalis atvykusiųjų pastebi kiek didesnę atlaidumą imigrantams, lygindami savo ir vietos gyventojų situacijas. Štai pašnekovas iš Pietų Azijos sako: *Bet galų gale, aš jaučiu, kad jie yra šiek tiek nuolaidesni užsieniečiams* <> *tiesiog leidžia jiems „praeiti“* (Interviu nr. 49). Tokių atvejų pavyzdys gali būti kada kelių eismo taisyklių pažeidimo atveju nesurašomas pažeidimo protokolas. Informantas iš Afrikos dalijasi savo patirtimi: *Turėjau bėdų dėl to, kad važiauvau neįjungęs šviesų, bet jei lietuviai to nepadarė, gauna baudą* (Interviu nr. 15). Tačiau toks atlaidumas, atvykusiųjų požiūriu, nėra laikomas neteisinga elgsena, o atsižvelgimu į užsieniečio statusą. Ši ir panašios situacijos atskleidžia, kad dalies atvykusiųjų teisinės sąmonės dedamoji dalis yra susijusi su naujo gyventojų statusu ir laukiamu atsižvelgimu į jį. Šiuo atveju atitinkamai matomi lūkesčių (aliuzijos) ir savęs pozicionavimo teisinės sąmonės bruožai.

Teigiami policijos įvaizdžiai taip pat kyla ir iš pateisinamų lūkesčių (lyginant juos su turėta patirtimi kilmės valstybėje) – ji laikoma „neįtikėtinai gera“, nes „nėra korumpuota“ (žr. 3.52 lent. Interviu nr. 15). Teigiamų įvaizdžių spektre Lietuvos policija yra traktuojama kaip nepaperkama, sąžininga (15), atsakingai dirbanti savo darbą, nes *jie į tai žiūri labai rimtai*“ (žr. 3.52 lent. Interviu nr. 16), ir profesionali (Interviu nr. 5). Teigiami policijos įvaizdžiai atvykusiųjų pasisakymuose atskleidžia, kad tai yra nešališka ir nepaperkama institucija. Taip pat svarbu pastebėti, kad šis įvaizdis yra priešingas, nei pasižymi kilmės valstybės teisėsaugos institucijos. Pašnekovų kilmės valstybės demokratijos indeksas yra kur kas žemesnis (žr. 2 skyrių – metodologiją), o tai suponuoja skirtingas patirtis, lūkesčius, susijusius su teisėsaugos institucijų darbu. Taip pagrįstai galima patvirtinti prielaidą, kad kilmės valstybės teisinių santykių patirtis sąlygoja teisinės sąmonės raišką priimančioje valstybėje.

3.52 lentelė. Teigiami policijos įvaizdžiai – nešališkos ir nepaperkamos institucijos bruožai

*Manau policija yra neįtikėtina <...>**policija nėra korumpuota ir beveik su kiekvienu elgiasi sąžiningai.** Nesvarbu, kas tu esi, tą patį jie gali taikyti ir užsieniečiui, ir lietuviui (Interviu nr. 15).*

*Aš girdėjau, kad jei tau iškviečia policiją – **nepabėgsi. Jie tavimi pasirūpins. Jie į tai žiūri labai rimtai.** Ir tu pakliūsi į bėdą (Interviu nr. 16).*

*Man susidaro įspūdis, kad jie yra gana **profesionalūs**, taip, jie yra gana profesionalūs. Jie nėra draugiški, bet yra profesionalūs. Atrodo, kad **labai rimtai atlieka savo darbą** (Interviu nr. 5).*

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empiriniais duomenimis.

Įstaigų pareigūnų elgsena taip yra svari požiūrio formavimo procese (žr. 3.53 lent. Teigiami policijos įvaizdžiai pareigūnų elgsenos charakteristikoje). Pavyzdžiui, policija taip pat ir „padedanti“ (Interviu nr. 46), pareigūnai yra „mandagūs“ (Interviu nr. 26) ir pasiekiami (Interviu nr. 11). Šie aspektai atitinka LR policijos deklaruojamą pareigą saugoti, padėti ir ginti ir pateisina atvykusiųjų lūkesčius. Vis dėlto itin svarbu paminėti, kad egzistuoja dar viena dimensija, kuri atvykusiems yra itin svarbi, t. y. nešališkumo demonstravimas ir lūkestis / žinojimas, kad nebus elgiamasi skirtingai dėl jų kilmės (žr. 3.53 lent. Interviu nr. 26). Šis lūkestis yra sudedamoji ir labiausiai pažeidžiama Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų teisinės sąmonės dalis.

3.53 lentelė. Teigiami policijos įvaizdžiai pareigūnų elgsenos charakteristikoje

*Taip, mes turime šiek tiek patirties su policija. Bet, tiesą sakant, jie labai **pagelbėjo** (Interviu nr. 46).*

*Turėjau draugų, kuriuos sustabdė policijos pareigūnai. Turėjau draugų, kuriuos sulaukė policijos pareigūnai. Manau, apskritai jie buvo **mandagūs. Tai nėra koks priešiškus tau, tavo kilmei**<...>Manau, kad čia **teisinga** (Interviu nr. 26).*

*Stipriosioji pusė yra **prieinamumas**, buvimas pasiekiamam. Tai man yra jų stiprybė, nes reiškia, kad jei kas nors čia atsitiks, jie bus ten, galbūt per kelias minutes. Gera tai žinoti (Interviu nr. 11).*

*Jie yra geri, jie labai geri, **lengvai pasiekiami, labai veiksmingi. Iš tikrųjų tai šaunu** (Interviu nr. 16).*

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empiriniais duomenimis.

Aptariant teigiamų įvaizdžių spektrą, būtų galima išskirti bendriausius pozityvaus vertinimo kilmės elementus, grįstus: (žr. 3.52 lent. Teigiami policijos įvaizdžiai – nešališkos ir nepaperkamos institucijos bruožai; 3.46 lent. Įvaizdžių apie teisėsaugos institucijas kilmė):

1. tarptautinė teisė: lūkesčiais, susijusiais su Europos Sąjungos teisinės sistemos efektyvumu (Interviu nr. 48);
2. pareigūnų reprezentacija: institucijos pareigūnų išoriniu / reprezentuojančiu įvaizdžiu (Interviu nr. 16);

3. institucine elgsena: išoriškai matoma veikla ir elgsena (Interviu nr. 49);
4. socialine aplinka: viešosios tvarkos efektyvumu, bendru nusikalstamumo lygio vertinimu (Interviu nr. 6);
5. subjektyviomis patirtimis: asmenine ar socialinio rato patirtimi (Interviu nr. 26).

3.54 lentelė. Pozityvaus policijos vertinimo priežastys

Grįsti lūkesčiais Europos Sąjungos teisinės sistemos efektyvumu: *Gyvenant Europos šalyse, bet kuriam užsieniečiui policija yra pirmoji institucija, kuri ateina į galvą norint gauti bet kokią pagalbą, patarimą ar net tiesiog paklausti: „kur turėčiau kreiptis ir prašyti pagalbos?“, net ir į tokį klausimą. Tai tiesiog dėl pagarbos, kuri yra tarptautinėje bendruomenėje policijai ir Europos šalims apskritai. <...> policija daug draugiškesnė ir daug labiau bendraujanti (Interviu nr. 48).*

Grįsti institucijos pareigūnų išoriniu / reprezentuojančiu įvaizdžiu: *Kiekvieną kartą, kai matydavau policijos pareigūnus, einančius į nuovadą- labai rimtais veidais, pasiruošusius atlikti savo darbą (Interviu nr. 36) (Interviu nr. 36 ir 3.50 lent. Išorinio policijos pareigūnų įvaizdžio elementai).*

Pastebima išoriškai matomos veikla ir elgsena: *Turiu galvoje, aš tikrai jaučiu, kad šie vaikinai gerai atlieka darbą, aš nežinau, kodėl. Manau, kad ir kur jie būtų, ypač kai matau, kad gaudo labai greitai važiuojančius, man tai labai patinka (Interviu nr. 49).*

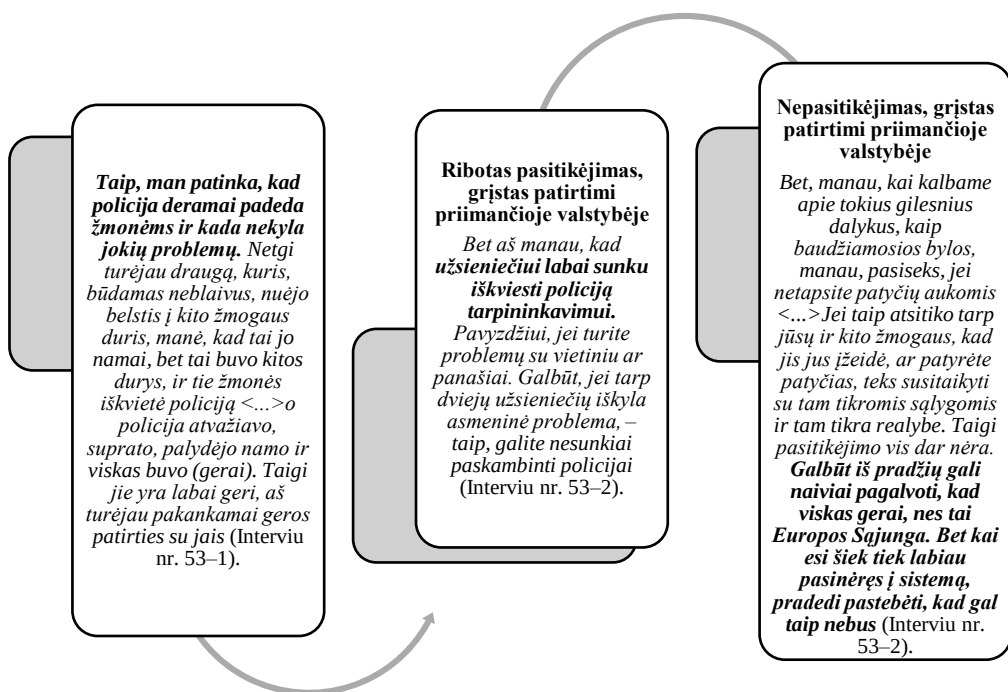
Pastebimu viešosios tvarkos efektyvumu: *Manau, kad visi jie puikiai dirba. Prie mūsų niekas nepriekabiauja, matau jie padarė puikų darbą (Interviu nr. 6).*

Teigiama asmenine ar socialinio rato patirtimi: *Turėjau draugų, kuriuos sustabdė policijos pareigūnai. Turėjau draugų, kuriuos sulaikė policijos pareigūnai. Manau, apskritai jie buvo mandagūs. Tai nėra koks priešiškusmas tau, tavo kilmei<...>Manau, kad čia teisinga (Interviu nr. 26).*

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empiriniais duomenimis.

Kita dalis susiklostančio santykio yra susijusi su negatyviomis emocijomis, kur viena dominuojančių nuostatų – nepasitikėti. Ji gali būti: a) paremta asmenine arba socialinio rato patirtimi priimančiojoje valstybėje; b) išankstinių nusistatymų, nulemtų patirties kilmės ar kitose valstybėse (žr. 3.54 lent.), arba c) klaidingų įvaizdžių. Kiekvienai iš šių kategorijų galima pateikti po iliustruojantį pavyzdį. Pirmuoju atveju negatyvūs įvaizdžiai slepia pozityvaus įvaizdžio griūties naratyvą. Šiam teiginiui atskleisti toliau pateikiama trijų informantų, aktyviai dalyvavusių ikiteisminiuose tyrimuose, patirtis ir jų svarstymai. Šie pašnekovai, kaip ir daugelis atvykusiųjų, itin pasitikėjo Europos Sąjungoje esančia teisingumo sistema. Dalis išankstinių asmeninių patirčių buvo teigiamos, pavyzdžiui, pareigūnų pagalba kelyje. Pašnekovas (žr. Interviu nr. 53–1) pasakojo, kad policija elgiasi tinkamai / dorai padėdama kelyje, taip pat dalinosi patirtimi, kaip pareigūnai padėjo jo draugams. Taigi, jis sako, kad jam jie buvo ir yra labai gera <...> patirtis su jais. Tačiau pašnekovas taip pat aiškiai nubrėžia liniją, kur ir kiek galima pasitikėti šia teisėsaugos institucija. Toliau jis dalinasi apie negatyvias patirtis, tačiau, net ir turėdamas

negatyvių asmeninių patirčių, vis dar išlaiko dalinį pasitikėjimą Policijos institucija. Jis teigia, kad *pasitikėjimas teisėsaugos institucija, konkrečiai – policija, yra galimas „smulkiuose atvejuose“*, kur policija veikia tarsi „gidas“. Pavyzdžiui, į ją galima kreiptis ir tais atvejais, kada ginčas vyksta tarp dviejų užsieniečių. Vis dėlto „rimtais“ atvejais (įtraukiančiais baudžiamojo nusižengimo ar nusikaltimo veikas), pašnekovo matymu, asmuo turės susitaikyti su jam nepalankiomis sąlygomis, jis nebus išklašytas ir jam *pasiseks, jei jo neužgaulios* (aut. past. „bullied“) (žr. Interviu nr. 53–2, 3). Šis pasidalijimas atskleidžia, kad pasitikėjimo ribos perbraižomos, įvairdžiams susidūrus su realiomis situacijomis, įtraukiančius atvykusiuosius į teisėsaugos institucijų procesus. Reiškiamas pasitikėjimas taip pat turi savo sąlygas ir ribas. Šitai suponuoja, jog praktiniais santykio su atvykusiais atvejais teisėsaugos institucijoms neužtenka tik formaliai vykdyti savo funkcijas. Reikėtų papildomų pastangų siekiant „perbraižyti“ pasitikėjimo ribas.

3.12 pav. Patirtimi paremta požiūrio į teisėsaugos instituciją diferenciacija. Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empiriniais duomenimis

Atsakant į klausimą, kokios patirtys skatina neigiamų įvairdžių susidarymą, reikia paminėti, kad, visų pirma, šiame procese reikšmingos yra: asmeninė ir socialinio rato patirtis, susijusi su teisėsaugos institucijos pareigūnų veikla. Tokius

atvejus puikiai iliustruoja kelios pašnekovų iš Pietų Azijos ir Afrikos istorijos. Pirmuoju atveju istorijos naratyvas yra apie tai, kaip pašnekovas sulaukė grasinimų³⁵, dėl kurių kreipėsi į policijos įstaigą. Taip jis siekė užkirsti kelią besikartojantiems neteisėtiems veiksmais ir priversti grasinusį asmenį atsakyti pagal įstatymus. Vis dėlto, nesulaukęs jokio policijos pareigūnų palaikymo, pašnekovas piktinosi ir buvo nusivylęs. Jis nesuprato, kodėl nebuvo norima priimti prašymo dėl patirtų jį įžeidžiančių veiksmų. Vis dėlto, sutikus priimti pareiškimą, jam taip pat sukėlė abejonių pareigūno naudojamas „google“ vertėjas. Pareigūno kalbos kompetencijos trūkumas sukėlė nepasitikėjimą pačia įstaigos veikla (žr. Interviu nr. 39).

Jis (aut. past. policijos pareigūnas) net nenorėjo priimti mano skundo. Jis sakė: „O, ne, ne, nieko nebus. Bet aš tiesiog įrašysiu, dėl visa ko.“ Ir jis Google vertėju išvertė <...>(aut. past. pašnekovo reikalavimo dalį). Aš manau, kad žmonės neturėtų taip elgtis. (Interviu nr. 39).

Antruoju atveju informantas komentavo pažįstamo istoriją, kurioje pareigūnai „brutaliai elgėsi“ ir smurtavo prieš rusų kilmės užsieniečių (Interviu nr. 53). Pašnekovo pasidalijimas situacija rodo atvykusiųjų bejėgiškumo jausmą. Minėta situacija ir jos vertinimas aiškiai nurodo, kad asmuo nesijaučia turinčiu galimybių ginti savo teises, kas ne tik leidžia daryti prielaidą apie patiriamą institucinę distanciją, bet ir rodo atskirus teisinės sąmonės bruožus, atitinkančius asmens teisinio atsitolinimo efektą (pagal M. Hertoghą) ir savęs pozicionavimą priimančios valstybės teisinėje sistemoje.

Jis tikrai buvo sumuštą – užsieniečių. Bet aišku, tai rusas, jis man rodė visas žymes ant veido ir panašiai, ir pasakė, kad jis nieko negali padaryti. Kam tu gali paskambinti, kas tave išgelbės, kas tau padės? Ir iš tikrųjų jis man parodė mėlynės. Jis kelis kartus buvo parbloktas ant automobilio variklio dangčio. Panašiai kaip mes matome kai kuriose šalyse – brutalumas. Tai vis dar vyksta. Bet į ką tu kreipsiesi? (Interviu nr. 53).

Trečioje istorijoje pašnekovo situacija (žr. Interviu nr. 51) unikali tuo, kad jam teko ne kartą susidurti su pareigūnais, kaip jis pats mini, dėl papildomą policijos dėmesį keliančio automobilio. Jis buvo ne kartą stabdomas ir tikrinamas, klausiamas, ar neturi neteisėtų daiktų – narkotinių medžiagų, ginklų. Tokia pareigūnų elgsena pašnekovui buvo „šokiruojanti“. Pagal jį, tai buvo ne kas kita, kaip rasinio nusistatymo išraiška, kurią informantas vadina *profiliavimu išimtinai rasės pagrindu*. Ši negatyvi patirtis pasipiktinimą, nuostabą ir sutrikimą. Vis dėlto ji nebuvo tokia, kuri sukeltų pasyvią elgseną. Priešingai, patirtas neteisingumo jausmas vedė link teismo proceso, kuriame pašnekovas bylą laimėjo – teismas sprendimu patvirtino, kad pareigūnai neturėjo pagrindo jo stabdyti.

Tiesą sakant, aš turėjau daug problemų dėl šio automobilio. Aš paprasčiausiai važiauvau, o policija mane tiesiog sekė, be jokios priežasties sustabdė ir pradėjo mano automobilio apieškimą. Žinote, iš tikrųjų, be jokios priežasties. Tokių problemų su policija aš patyriau daugiau nei tris ar keturis kartus. Ir tai buvo profiliavimas išimtinai rasės pagrindu, kai jie tiesiog pamatė mane vairuojantį tokio tipo automobilį ir nusprendė: „sekime paskui jį ir galbūt rasime pas šį vaiką kažką „nešvaraus“.

³⁵ Siekiant užtikrinti pašnekovo asmens duomenų konfidencialumą, detali įtariamos nusikalstamos veikos situacija neaprašoma.

Kodėl jis važinėja tokia mašina Lietuvoje ir panašiai?" <...> policija mane iš tikrųjų sustabdė, liepė išlipti iš mašinos, nes norėjo apieškoti mano automobilį. Ir pradėjo klausinėti: „Ar jūsų automobilyje yra narkotikų? Ar automobilyje yra ginklas?“ Aš klausiau: „Ką? Ar aš čia amerikietišrame filme ar kaip?“ Jie man uždavė tokius klausimus ir aš buvau tikrai labai, labai šokiruotas. Ir jie apieškojo mano automobilį, apžiūrėjo mano automobilio bagažinę, ir tai nebuvo labai malonus susidūrimas (Interviu nr. 51).

Taigi šios ir panašios asmeninės ar socialinio rato patirtys imigrantus priverčia susimąstyti apie realias galimybes įgyvendinti ir ginti turimas teises. Neretai tokie svarstymai verčia konstatuoti savo ir visų imigrantų bejėgiškumą. Informanto iš Afrikos žodžiais tariant: „*Nes jei aš ką nors ir darysiu, kam tai rūpės?*“ (žr. Interviu nr. 53). Ši frazė simboliškai atrakina daugelį analizuojamos temos aspektų: ji kalba apie tai, kad teisingumo institucijų sistema dar nėra pasirengusi iš esmės sukurti pozityvaus santykio, ir apie tai, kad esamų prevencijos, edukacijos pastangų nepakanka. Ji atskleidžia ir tai, kad dalis imigrantų teisingumo sistemoje jaučiasi tarsi užribyje, nors kartu ja tiki ir turi didelių lūkesčių. Ši frazė atskleidžia, kad ne visi atvykusieji taip pasitiki teisingumo sistema, kad galėtų bet kuriuo atveju į ją kreiptis. Ji taip pat suponuoja, jog trūksta diasporos aktyvumo ir bendruomeniškumo kuriamo saugumo jausmo.

Jei niekaip negalite pateikti savo nuomonės ar apginti ją arba niekas jūsų neklauso ir nežiūri. Ar taip turi būti? Trūksta šių dalykų. Ir jūs neturite net pakankamai pasitikėjimo, kad galėtumėte paskambinti tam, kas gali ją išklausti ir peržiūrėti. Viskas vyksta taip, ir jie (aut. past. atvykusieji) nepasitiki sistema. Nes jei aš ką nors darysiu, kam tai rūpės? Pavyzdžiui, ką tu gali padaryti? <...> Būkime atviri. Ar ketintumėte samdyti advokatą, su kuriuo galėtų pasikalbėti policija <...> ir net nežinote, gal dienos pabaigoje jis nebebus jūsų pusėje, ir jūs už tai sumokėsite didelius pinigus. Kuo iš tikrųjų galite pasitikėti? Tai yra klausimas.

Kam tu pasisakysi, kas už tave pakovos? Europos Sąjunga, žmogaus teisės, bet kaip jas pasiekti? (Interviu nr. 53).

Tačiau, kaip ir darbo bei kituose administraciniuose santykiuose su valstybės įstaigomis, svarbu atsižvelgti ir į klaidingus įvaizdžius, nes pastebėta, kad jie dalyvauja tiek viename, tiek kitame patirčių kraštutinyje (t. y. itin teigiamame ir itin neigiamame). Taigi, atidžiau žvelgiant į informantų pasisakymus, pastebima, kad imigranto santykiuose su teisėsaugos institucijomis egzistuoja įvairių klaidingų įvaizdžių rizika. Kai kurie jų grįsti grėsmės, nerealių lūkesčių teisingumo sistemai ir klaidingu kompetencijų identifikavimu (žr. 3.55 lent.).

3.55 lentelė. Klaidingų įvaizdžių apie teisinį reguliavimą ir institucijų kompetencijas pavyzdžiai

Grėsmė: *Gausiu tris baudas ar net parkavimo baudą, gal net dar kažką ir kito leidimo laikinai gyventi (LLG) negausiu* (Interviu nr. 14).

Man pateiks kaltinimus. Tai būtų kažkoks kalėjimas, įkalinimas ar kažkokia bauda eurai ar kitas variantas – deportacija. Jei deportuos, tuomet daugiau negalėčiau grįžti į Lietuvą. Negali atvykti, uždrausta amžiams atvykti į šią šalį (Interviu nr. 30).

Itin dideli / nerealiūs lūkesčiai: *Kadangi matau, kad turime tokias aukšto lygmens technologijas Lietuvoje, todėl būtų lengva atpažinti jo (aut. past. nusikaltusio asmens) veidą, o gal jie net gali jį sekti... Jaučiu, kad kiekvienas ir viskas yra struktūroje (aut. past. susekamas.) Jo informacija, namų adresas ir taip toliau* (Interviu nr. 29).

Klaidingas institucijų kompetencijos, galimybių identifikavimas

Klaidingas institucijos identifikavimas esant darbuotojo pažeistų tesių atvejui: **Galbūt kreiptis į policiją būtų variantas**, bet jei būtų galimybė išeiti iš darbo, aš verčiau išečiau iš darbo (Interviu nr. 39).

Policija. Antras variantas – mano draugai (Interviu nr. 41).

Klaidingas institucijos kompetencijos identifikavimas kreipiantis dėl nuomos mokesčio negrąžinimo: **Jie tiesiog nuėjo skųstis policijai** (Interviu nr. 39).

Policijos vaidmens suabsoliutinimas draudiminio įvykio atveju: *Taigi, atvyko vienas policininkas, patikrino ir pasakė, kad aš kaltas. Taigi, tokiu atveju, tai yra galutinis sprendimas. Kokį pasirinkimą tu turi? Jei nesumoki tikriausiai keliauji į policijos komisariatą ar kažkur kitur, kur tai sprendžiama. Ir, kadangi jie sakė, kad jūs esate dėl to kaltas, greičiausiai (aut. past. situacija) gali tik eskaluotis ir patekti į teismą* (Interviu nr. 53).

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empiriniais duomenimis.

Klaidingi įvaizdžiai apie teisėsaugos įstaigas yra glaudžiai susiję su nesaugumo jausmu, t. y. galimai keliamomis grėsmėmis, pavyzdžiui, netekti leidimo gyventi dėl administracine tvarka gautos baudos ar teismo proceso inicijavimo. Štai vienas pašnekovų nerimavo, kad jo leidimas gyventi gali būti nepratęstas už automobilio parkavimo pažeidimus (Interviu nr. 14). Pavieniais atvejais turimi įvaizdžiai apie Lietuvos teisinę sistemą yra siejami su itin dideliais lūkesčiais, kurie ne visais atvejais atitinka tikrovę. Pavyzdžiui, vienas iš pašnekovų policijos galimybes sieja su itin pažangiomis informacinėmis technologijomis, kuriomis naudojantis itin lengva surasti pažeidimą padariusį asmenį (žr. 3.55 lent. Interviu nr. 29). Klaidingas įvaizdis gali būti susijęs ir su institucijų kompetencijų ribų įvertinimu. Tokiais atvejais iš institucijos tikimasi daugiau, nei jai yra priskirta įstatymo, pavyzdžiui, tapti tarpininkais sprendžiant darbo ar civilinius ginčus (žr. 3.55 lent. Interviu nr. 39 ir 41). Kitas turimų įvaizdžių spektro elementas – institucijų vengimas arba jų dalyvavimas tik kraštutiniais atvejais. Pastarasis taip pat galėtų būti kildinamas iš patirties kilmės valstybėje. Viena interviu pašnekovė iš Afrikos tiesiog konstatuoja, kad santykis su policija gali susiklostyti esant netinkamam elgesiui. Minėtu atveju nėra svarstoma apie pozityvų teisėsaugos institucijų (policijos) dalyvavimą visuomeniniame gyvenime: *Kaip užsieniečiai, mes stengiamės būti geri (try to be good). Negalime sau*

leisti suklysti (mess up). Tu čia nieko nepažįsti, taigi <...> sakau sau – tiesiog būk geras. Policija nesiruošia tavęs susitikti, jei tu nepadarysi nieko blogo. Taigi, tiesiog įsitikini, kad visada elgiesi teisingai (Interviu nr. 22). Toks santykis rodo tam tikrą institucinę distanciją, kuri kyla ne tik dėl patirties kilmės valstybėje, bet ir dėl „užsieniečio“ statuso. Jis signalizuoja apie asmens pažeidžiamumą priimančios valstybės teisinėje sistemoje ir tai, kad nėra plataus diasporos rato ar vietos pažįstamų, kuriais būtų galima remtis.

Šiame kontekste svarbios net tik kilmės ar priimančios valstybės, bet ir persikėlimo proceso į kitą kultūrinę erdvę patirtys. Joje kyla „kitoniškumo“ jausmo patirtis, kuris gali būti siejama ir su rasės tema. Pavyzdžiui, vienas pašnekovų dalijasi savo itin ilgo sulaikymo patirtimi pasienio poste prieš atvykstant į Šengeno zoną – „*Galiausia jie neatsiprašė. Nieko. Jie nesakė: „Atsiprašau, kad taip ilgai užlaikiau“.* Nieko nesakė, jie tiesiog atėjo ir grąžino pasą. <...> Kai tai patyriau, tiesiog... nereikia pykti. Tai yra gyvenimo dalis. Tai yra **tai, ką reiškia būti juodaodžiui Europoje** (Interviu nr. 3).

Apžvelgiant neigiamų įvaizdžių spektrą, galima išskirti bendriausius negatyvaus vertinimo kilmės pagrindus:

1. nepateisinti ar realių neatitinkantys lūkesčiai, susiję su Europos Sąjungos teisinės sistemos efektyvumu;
2. negatyvi asmeninė ar socialinio rato patirtis;
3. klaidingos arba ribotos žinios;
4. kultūros ir istorinės patirties elementai (pavyzdžiui, „kitoniškumo“ jausmo patirtis dėl rasės).

Apžvelgiant atvykusiųjų įvaizdžių ir požiūrių spektrą, pastebima, kad jie vyrauja nuo itin pozityvių ir dideliais lūkesčiais grįstų iki itin negatyvių. Abu kraštutinumus lemia tai, ar asmuo turėjo asmeninės patirties su teisėsaugos institucijomis ir ar ji pateisino turimus lūkesčius. Taip pat turimos asmens ar diasporos žinios apie vietos teisinę sistemą ar jos veikimą. Vis dėlto reikia pastebėti, kad net ir turimų pozityvių įvaizdžių atveju matomas teisėsaugos įstaigų vengimas. Taigi, aptariant atvykusiųjų emocijas, susijusias su teisėsaugos institucijomis, galima pastebėti reiškiamą pasitikėjimą ir didelius lūkesčius pareigūnų veiklos atžvilgiu bei įvairias pozityvias emocijas, susijusias su saugumo, pasitikėjimo bei patvirtintu teisingumo jausmu. Negatyvios patirtys, priešingai, sukelia pasipiktinimą, didelį nusivylimą ir bejėgiškumo emocijas. Jos taip pat gali sukelti ir ryžtingumą bei norą kovoti dėl teisingumo įgyvendinimo. Patyrimuose reiškiamos elgsenos spektras pateikiamas ir analizuojamas tolesniame skyriuje.

3.4.2. Imigrantų jausmai ir elgsena susiję su policija

Skirtingai nuo atvykusiųjų požiūrių, asmens elgsena leidžia atidžiau pažvelgti, kaip pasitikėjimas priimančios valstybės teisingumo įgyvendinimo sistema yra išreiškiamas veiksmu. Kaip jau minėta, empiriniai duomenys liudija, kad atvykusieji pasižymi itin pozityviais įvaizdžiais ir požiūriais apie priimančios valstybės teisėsaugos institucijas. Jie kildinami iš negatyvios patirties kilmės valstybėje ir itin didelių lūkesčių, susijusių su priimančios valstybės ar Europos kontinente vyraujančia teisingumo įgyvendinimo sistema. Vis dėlto reikia atsižvelgti

į tai, kad asmens elgsena gali nesutapti su deklaruojamais požiūriais. Ši aplinkybė įpareigoja atidžiau pažvelgti į susiklostančias praktines patirtis su teisėsaugos institucijomis ir atvykusiųjų elgseną jose. Atidesnis žvilgsnis į požiūrių ir praktikos susiliejimą taip pat įgalina atsakyti į klausimą, ar deklaruojamas didelis pasitikėjimas teisėsaugos institucijomis tampa svarus siekiant aktyvaus savo teisių gynimo. O jei ne, kokie kiti veiksniai yra aktualesni už reiškiamą pasitikėjimą ir gali užkirsti kelią turimų teisių įgyvendinimui?

Ankstesniuose tyrimuose pastebėta, kad asmenys stengiasi išvengti konfliktinių situacijų ir „viešumoje imasi priemonių, kad taptų mažiau matomi ir pastebimi, pavyzdžiui, kitos rasės vyrai ir musulmonai turi nuolat būti „budrūs“, kad išvengtų galimų incidentų – „stebėti aplinką eidami gatve, vengti susidurti akis į akį su galimais pažeidėjais, pereiti į kitą gatvės pusę pamatę agresyviai atrodančių vyrų grupę, pasišalinti iš tam tikros vietos“ (Labanauskas, 2019, p. 68).

Atsižvelgiant į tai, kad plačiausias patirčių spektras kilo iš santykio su policijos įstaiga elgsenos formoms aptarti, toliau analizuojamas šios institucijos atvejis. Nors visi pašnekovai turėjo susiformavusį požiūrį apie policijos instituciją, tačiau tiesioginėmis įvairiomis patirtimis galėjo pasidalyti 19 informantų. Kiti pašnekovai dalijosi įvaizdžiais ar pažįstamų patirtimi grįštais požiūriais. Minėtas pašnekovų tiesioginių patirčių spektras yra platus: nuo viešosios tvarkos pažeidėjų, dalyvavimo ikiteisminiame tyrime, įgijus įtariamojo ar nukentėjusiojo statusą, dalyvavimo byloje prieš policijos įstaigą ir įvairūs mažesnio intensyvumo susidūrimai su Policijos institucija bei jos pareigūnų veikla.

Šios patirtys gali paliudyti apie elgsenos modelius ir atvykusiųjų lūkesčių ir praktikos kolizijos elementus. Visų pirma reikia pastebėti, kad pašnekovų elgsenos modelis savo išraiška gali būti tapatus tam, kuris susiklosto jau aptartuose darbo santykiuose. Galime pastebėti tiek pasyvią, tiek aktyvią elgseną, tačiau, skirtingai nei darbo santykiuose, šiuose santykiuose galime aiškiai identifikuoti valstybės jėgos struktūrą (žr. 3.53 lent. „Pasyvios ir aktyvios elgsenos formos santykiyje su policija“). Dėl šios priežasties susiklostantis santykis ir atvykusiųjų elgsena kiek skiriasi, tačiau juos vienijantis bruožas – pažeidžiamumas – išlieka. Dėl asmens pažeidžiamumo pastebimas tapatus elgsenos modelis tam, kuris jau buvo aprašytas santykiyje su migracijos įstaiga.

3.56 lentelė. Pasyvios ir aktyvios elgsenos formos santykiyje su policija

Pasyvi elgsena	Atsisakymas ginti pažeistas teises
	Nuosaikumas – susilaikymas nuo aktyvios veiklos / ribotas aktyvumas Besąlygiškas paklusimas
Aktyvi elgsena	Asmeninė iniciatyva, stengiantis išvengti institucijų įsitraukimo
	Teisių gynimas įtraukiant institucijas
	Nekonstruktivus atkaklumas, konfrontacija

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Pasyvios elgsenos atveju galimi bent keli konceptualūs situacijų modeliai, kurie susiklosto tarp atvykusiųjų ir policijos. Viena vertus, asmuo gali nesikreipti į policiją, net jei ir situacijos aplinkybės to reikalautų, kita vertus, gali besąlygiškai sutikti su teisėsaugos pareigūno veiksmais. Abi šios pasyvios elgsenos formos yra galimos dėl įvairių priežasčių (žr. 3.57 lent. „Pasyvios elgsenos priežastys“).

3.57 lentelė. Pasyvios elgsenos priežastys

Pasyvios elgsenos priežastys	Kilmės valstybės patirties perkėlimas
	Galimybės prognozuoti sprendimo variantus ir jo pasekmes, suvokiama grėsmė
	Savipozicionavimas priimančios valstybės teisinėje sistemoje
	Perimtas elgsenos modelis iš priimančios valstybės visuomenės
	Pareigūno / institucijos autoriteto įtaka

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Apžvelgiant detaliau pasyvios elgsenos priežastis, visų pirma reiktų pradėti nuo kilmės valstybėje susiformavusios teisinės sąmonės bruožų. Įvairūs įvaizdžiai apie korumpuotą ar nedraugišką policiją yra atvykusiojo teisinės sąmonės dalis ir, nesant tiesioginės juos keičiančios patirties, gali būti priežastis, kodėl nebus kreipiamasi į teisėsaugos institucijų pareigūnus. Ši distancija puikiai atskleidžiama pašnekovų žodžiais: *man niekada neteko susidurti su sistema ir tai didelė laimė. Ir mano įspūdis būtų toks, kad jei mums kada nors teks susidurti su ta sistema – tu esi didelėje bėdoje* (Interviu nr. 5). Kitas informantas tiesiogiai mini: *(aut. past. reikia) visą laiką vengti policijos* (Interviu nr. 34). Itin pozityviai apie policiją atsiliepęs pašnekovas iš Indijos mini: *mes vengiame tokio scenarijaus <...> geriau jo vengti. Net jei kas nors turi problemų, jie tiesiog pasikalbės ir išspręs tai patys, o ne kreipsis į policiją* (Interviu nr. 16). Viena iš tokio vengimo priežasčių yra ta, kad atvykusieji nesijaučia galintys prognozuoti, kad atvejis bus išspręstas jų naudai, kad jie bus suprasti ir galės tinkamai ne tik apsiginti, bet, visų pirma, paaiškinti savo problemas policijai: *Jaučiuosi taip, lyg „ant pirštų galų“ (tiptoeing) todėl, kad nenoriu patirti nė vieno iš šių dalykų. Tikiuosi, kad man niekada nereikės eiti į policijos komisariatą, nes kitu atveju patirčiau didelę įtampą, galvodama, ar mane kas nors supras. Greičiausiai tai būtų tiesiog didelis nesusipratimas ir nesusikalbėjimas, tiesiog būtų didelis stresas. <...> daugelis iš mūsų stengiasi kiek įmanoma vengti (aut past.) tokių situacijų. Vien todėl, kad nenorime patirti streso gindamiesi ar įrodinėdami savo teises.* (Interviu nr. 27). Taigi, antroji iš paskatų nesikreipti į policiją yra susijusi su migranto statusu ir galimybėmis prognozuoti, ar ši situacija nebus nenaudinga pačiam besikreipiančiam imigrantui. Atvykusieji suvokia, kad apie jų gyvenimą priimančioje valstybėje yra kaupiami duomenys, todėl bet kokie pažeidimai gali sudaryti kliūtis pratęsti leidimą gyventi. Vienas iš pašnekovų pasakoja: *bet jei mane kas nors provokuoja, aš vengiu muštynių, nes esu svetimoje šalyje. Tą darau sąmoningai, nes nežinau, kas bus. Mąstau apie tai, kaip policija priims tokį įvykį, kaip jį registruos. Aš*

net nenoriu patekti į policiją. Aš žinau kai kuriuos atvejus, kad jei turi kokius du ar tris teistumus ar šiaip (aut. past. nusižengimai).... jei bus dvi ar trys bylos dėl užsieniečiui ar civilinė byla arba panašiai, tai jie tave deportuos (Interviu nr. 14).

Vis dėlto ši subjektyviai suvokiama grėsmė nėra absoliuti. Ir nors LR įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ 35 str. 1 d. 1 p. įtvirtinta, kad išduoti ar pakeisti leidimą gyventi užsieniečiui atsisakoma, „jeigu jo gyvenimas Lietuvos Respublikoje gali grėsti valstybės saugumui, viešajai tvarkai ar žmonių sveikatai“ (LR įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“, 2004), tačiau pastarasis faktas negali būti grindžiamas tik keliais administracinės teisės pažeidimais (pavyzdžiui, dėl automobilio parkavimo pažeidimų).

Kitas pasyvią elgseną lemiantis aspektas yra susijęs su savęs pozicionavimu priimančioje valstybėje. Jis atsiskleidžia konstatuojant imigranto statuso faktą ir galimybes naudotis institucijų pagalba. Štai pašnekovė iš Afrikos mini: *Jaučiu, kad policija yra skirta tos šalies žmonėms ar panašiai. O aš tik gyventojas (resident). Manau, kad tai yra pasąmoninis procesas (Interviu nr. 44).*

Ar asmuo kreipsis į policiją, priklauso ne tik nuo jo, bet ir nuo kitų atvykusiųjų patirties. Neretai įvairios patirtys, susijusios su pažįstamų susidūrimais su teisėsauga, akumuliuojasi į bendrą nuostatą – „vengti policijos“. Štai pašnekovas iš Afrikos papasakojo nesėkmingą pažįstamo (imigranto) teisių gynimo istoriją ir ją baigė apibendrindamas tokiu požiūriu, kad *žmonės pamato policiją ir pradeda bijoti. Taip neturi būti. Sakoma: „Policija yra tavo draugas“. Tačiau turite būti lankstus su tais, kuriuos laikote draugais (Interviu nr. 7).* Ir nors tai nėra šio informanto patirtimi paremtas santykis su policija, tačiau yra svarus projektuojant jo turimą įvaizdį ir galimą santykį su priimančios valstybės teisėsaugos institucijų sistema (atsitolinimo, vengimo).

Pasyvi elgsena taip pat gali būti paskatinta ne tik diasporos atsiliepiamų, bet ir priimančios visuomenės narių komentarų ir vertinimo, ar verta kreiptis į teisėsaugos institucijas. Štai apie tokią pasakoja pašnekovas iš Indijos (žr. Interviu nr. 48), tačiau jo elgsena buvo priešinga. Jis pats, vedamas didelio pasitikėjimo Lietuvos teisingumo sistema, skatino nuo nusikalstamos veikos nukentėjusius lietuvius kreiptis į policiją.

Dalyvavau keliuose atvejuose, kuriuose įmonių <...> turėjo būti kreiptasi į policiją ir prašoma pagalbos <...> žmonės visiškai nėra motyvuoti. Dėl kažkokių priežasčių. Ir aš čia kalbu apie vietinius žmones. O atsisakymas (aut. past. dėl kreipimosi į policiją) buvo toks: „O, tai laiko švaistymas. Kodėl? Ne, nieko nebus. Nieko neįvyko praeityje, <...> todėl nieko nebus ir dabar“. Taigi aš bandžiau parodyti, kad „gerai, gal tik formalumo dėlei, ar tiesiog, kad jūsų atvejis būtų suskaičiuotas, kad įvyko dar vienas panašus incidentas sąraše. Gal kas ateity imsis išsiaiškinti koks (aut. past. nusikalstamumo) santykis, ar statistika“ pagalyvoti apie tai, žengti žingsnį. Taigi, aš kartais stengiuosi tuo motyvuoti (Interviu nr. 48).

Pasyvi elgsena taip pat gali pasireikšti nuosaikumu / besąlygišku paklusimu teisėsaugos pareigūnams. Ir nors iš pirmo žvilgsnio situacija nurodo įprastą ir net aktyvų dalyvavimą sprendžiant susiklosčiusią atvejį, tačiau atvykusiųjų vidiniai motyvai atskleidžia ir suponuoja besąlygišką paklusnumą jėgos struktūrai, kuris savo turiniu lemia tokias pačias pasekmes, kaip ir pasyvumas, t. y. atsisakymas veikti. Šis paklusimas iš dalies gali būti kildinamas remiantis jau anksčiau išvardintomis

pasyvios elgsenos priežastimis (pavyzdžiui, dėl nesaugumo siekiant gauti LLG), tačiau šiuo atveju pasireiškia tuo, kad procese dalyvauja ne tarnautojas, o teisėsaugos pareigūnas. Tokios situacijos apima atvejus, kada teisėsaugos institucijos pareigūnai daro įtaką atvykusiojo sprendimui, kaip jis turėtų spręsti ginčą ir toliau. Pavyzdžiui, ar teikti prašymą pradėti ikiteisminį tyrimą, ar susilaikyti nuo tokio veiksmo. Tokiai situacijai susiformuoti reikia abiejų pusių indėlio, t. y. atvykusiojo pažeidžiamumo ir imigrantus lydinčių tarptautinės teisinės sąmonės bruožų bei policijos pareigūnų nešališkumo ir kompetencijų. Tarptautinės teisinės sąmonės elementai lemia, kokie įvaizdžiai ir lūkesčiai bus sudedami į teisėsaugos institucijų rankas. Pavyzdžiui, remiantis pašnekovo iš Indijos komentaru (Interviu nr. 48), galima suponuoti, kad daliai atvykusiųjų policijos pareigūnų situacijos vertinimas bus toks pats svarus, kaip ir teismo. Jis pamini, kad štai *Danijoje policija elgiasi ne tik kaip policija, bet ir kaip teismas. Žmonės į ją žiūri taip pat rimtai, kaip į teismo sprendimą. Policija kažką pasako, kad tai neteisinga, ir daugumą ginčų ten taip išsprendžiami* (Interviu nr. 48).

Taigi, ši subjektyviai suvokiama policijos svarba sprendžiant ginčus ir dar prisidedantis imigranto statusą lydintis pažeidžiamumas gali nulemti besąlyginį paklusimą pareigūnų rekomendacijoms ir teisių gynimo atsisakymą. Tokiems atvejams iliustruoti toliau pateikiami keli pavyzdžiai.

Pirmuoju atveju pašnekovas patyrė eismo įvykį, kurio metu buvo padaryta žala jo ir kito asmens automobiliams. Įvykio metu kitas autotransporto priemonės vairuotojas atsitrenkė į pašnekovo mašinos galą. Šiame epizode ypač svarbus buvo policijos pareigūno vaidmuo, nes būtent pareigūno patvirtinimas, kad pašnekovas yra kaltas, ir pritarimas tam tikros sumos sumokėjimui lėmė pastarojo veiksmus. Jis, nekeldamas papildomų klausimų, sumokėjo nurodytą 100 eurų sumą, nors pats šio veiksmo teisėtumu netikėjo (žr. Interviu nr. 53). Remiantis nupasakotomis aplinkybėmis, taip pat abejotina, kad eismo įvykį sukėlė ir jo kaltininkas buvo pašnekovas. Dar labiau abejonių kelia tai, kad asmuo buvo paprašytas susimokėti 100 eurų, nors tokią žalą turi padengti Privalomasis autotransporto priemonės civilinės atsakomybės draudimas.

Kiek kitokiu atveju (žr. Interviu nr. 4) pasidalijo kitas pašnekovas. Jo pinigus pasisavino užsienietis, tačiau šis asmuo buvo labai operatyviai rastas. Toks policijos efektyvumas pašnekovui padarė didelį įspūdį, nors prarastų pinigų sumos atgauti tuo metu ir nepavyko. Šioje situacijoje svarbu tai, kad nukentėjusysis aiškiai suprato, kad policijos pareigūnai nenori, jog jis inicijuotų ikiteisminį tyrimą. Nors jis ir teigia, kad šio proceso ir pats nenorėjo, tačiau reikia akcentuoti, kad apsisprendžiant pareigūnų pozicija tokiuose epizoduose tampa itin svarbi.

3.58 lentelė. Pareigūnų reiškiamos pozicijos svarba apsisprendžiant dėl elgsenos modelio

Taigi, atvyko vienas policininkas, patikrino ir pasakė, kad aš kaltas. <....> Ir, kadangi jie sakė, kad jūs esate dėl to kaltas, greičiausiai (aut. past. situacija) gali tik eskaluotis ir patekti į teismą (Interviu nr. 53).

*Jie nelabai norėjo, nes tai buvo tik pirmo kurso studentas, **nenorėjo jo suimti**, net ir aš nenorėjau, kad jam tektų daug rūpesčių.... Aš pasakiau, kad jie turėtų jį palikti ramybėje, ir jie paliko (Interviu nr. 4).*

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empiriniais duomenimis.

Aptarti atvejai charakterizuoja tas situacijas, kai pašnekovai sutiko su pasyvios elgsenos modeliu ir kuriose policijos pareigūnai aktyviai dalyvavo. Tačiau jų negalima suabsoliutinti, nes galimų teisinių santykių įvairovė gali lemti skirtingus ir atvykusiųjų elgsenos atvejus. Šiame plačiame socialinių santykių kontekste egzistuoja ir aktyvios elgsenos formų, nepaisant policijos (ne)skatinimo aktyviai veikti. Tokią galimybę puikiai iliustruoja kiti du atvejai. Pirmajame (žr. Interviu nr. 52) pašnekovas buvo užpultas ir patyrė nesunkų kūno sužalojimą. Pašnekovas teigiamai vertino pareigūnų darbą, tačiau jautė, kad buvo netiesiogiai skatinamas atsisakyti kaltinimų. Jis buvo vis pakartotinai klausiamas, „ar tikrai nori pateikti kaltinimus“. Taip pat jam buvo paaiškinta, kad civilinio ieškinio žalai prisiteisti sėkmės tikimybė nėra didelė. Šiame procese dalis komunikacijos persikėlė su šalia buvusiu ir įvykį mačiusiu draugu – lietuviu, kuris po pokalbio su pareigūnu skatino pašnekovą tiesiog viską pamiršti. Kitu atveju (Interviu nr. 29) pašnekovas iš Pietų Azijos dalijosi situacija, kai tapo nukentėjusiuoju dėl vagystės. Jis taip pat jautė, kad policijos pareigūnai nėra linkę spręsti situacijos ir ieškoti teisingumo, kurio pašnekovas taip tikėjosi. Jis norėjo susigražinti iš jo pavogtus daiktus, tačiau, pasak pašnekovo, policijos pareigūnai nepasiūlė jokios aiškos alternatyvos, nors buvo sulaukę įtariamąjį ir buvo liudininkų, galinčių patvirtinti šio asmens neteisėtus veiksmus. Vis dėlto minėtose situacijose nebuvo apsiribojama pašnekovų pasyvumu. Priešingai nei anksčiau aptartais atvejais, jie aiškiai deklaravo, kad nori teisingo sprendimo, nes yra nukentėję. Įdomu ir tai, kad jie pasirinko skirtingus situacijų sprendimo būdus. Pirmuoju atveju, aktyviai laikantis pozicijos neatsitraukti, buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas. Antru atveju pasikliauta asmenine iniciatyva, stengiantis išvengti tolesnio institucijų įsitraukimo. Dėl vagystės nukentėjęs pašnekovas akcentavo, kad policijos pareigūnai „situacijos neišsprendė“. Tada jis nusprendė veikti aktyviai ir pasisavintus daiktus pats surado turgaus prekyvietėje. Šiuo atveju demonstruojama asmeninė iniciatyva ir sėkmingai pasinaudojama policijos autoritetu siekiant atgauti savo turtą. Suradęs turgaus prekeivį, kuris pirkė iš jo pavogtą daiktą, prašė jį atiduoti. Pastarajam paprašius susimokėti, pašnekovas lietuviškai pagrasino pranešti policijai ir to užteko, kad daiktas būtų atiduotas.

3.59 lentelė. Pareigūnų elgsenos svarba apsisprendžiant dėl elgsenos modelio

Tada atėjo kita policininkė ir pagal tai, kaip ji su manimi kalbėjo, atrodo, kad aš neturėčiau nieko daryti, tiesiog turėčiau tai (aut. past. nusikaltimą) pamiršti. Ji nesakė to tiesiogiai, ji nesakė man „tu turėtum tai pamiršti“. Ji sakė: „Ar tu tikras, kad nori rašyti pareiškimą?“ Atsakiau: „Taip, noriu rašyti pareiškimą.“ Tada ji vėl: „gal tu galėtum...“ ar kažką panašaus, nes ji tuo pačiu metu kalbėjo lietuviškai su mano draugu: „....Ar esi tikras, kad nori rašyti pareiškimą?“ Žinai, gal ji pradėjo kažką pasakyti lietuviškai mano draugui. Tada mano draugas pradėjo mane raginti: „Tu palik tai, tiesiog išeik ir pamiršk tai“. Aš pasakiau: „Ne, aš dėl to (aut. past. kas įvyko) rašysiu pareiškimą“ (Interviu nr. 52).

Jie bando išspręsti, bet bando rasti kompromisą situacijoje, o ne ją taisyti. Jie nebando atgauti mano pavogto daikto, jie tiesiog bando užbaigti šią bylą, sakydami kad „jis (aut. past. nusikaltęs asmuo) negali jums mokėti daugiau, nes jo padėtis nėra gera. Mes patikrinome jo dokumentus, ir jo statusas geras, nėra įrašų apie nusikaltimus ar pan. Taigi viskas gerai.“ Taigi jie bando užbaigti bylą, bet aš sakau: „Gerai, aš suprantu, aš nenoriu daryti jam spaudimo, nenoriu jo siųsti į teismą ar dar ko nors, aš tiesiog noriu, kad mano daiktai būtų sugrąžinti“ (Interviu nr. 29).

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empiriniais duomenimis.

Taigi, jei asmuo jaučiasi nukentėjęs ir pasižymi itin dideliu pasitikėjimu priimančios valstybės teisine sistema, tikėtina, kad jis aktyviai sieks teisinės pagalbos arba apsaugos. Kiek aktyviai ir kokius kelius pasirinks, priklausys nuo asmeninių savybių, teisinio žinojimo, finansinių galimybių ir kitų veiksnių. Būtent šių veiksnių derinį ir tam tikrus aktyvios elgsenos bruožus galima identifikuoti atidžiau pažvelgus į vieno iš pašnekovų atvejį, kuris taip pat puikiai atspindi iššūkius, su kuriais susiduria atvykusieji priimančios valstybės teisinėje sistemoje.

Informantas pasidalino situacija, kurioje pagrindinis ginčas kilo tarp nuomininko ir nuomotojo. Pasak pašnekovo, nuomotojas po sutarties pasirašymo ir užstato (beveik 400 eurų) paėmimo išimtinai savo iniciatyva pakeitė buto inventorių. Pašnekovui nesutikus su tokiu sprendimu, kilo tarpusavio nesutarimas, kurio metu nuomotojas kategoriškai nesutiko grąžinti užstato sumos ir net pareikalavo papildomo mokesčio už ateinančią mėnesį. Pasak pašnekovo, nesutarimo metu nuomotojas elgėsi agresyviai ir neetiškai³⁶. Taip nė vienos dienos išnuomotame bute negyvenęs asmuo pradėjo savo kelionę, siekdamas atgauti minėtą užstatą ir reikalauti, kad neetiškai pasielgęs nuomotojas atsakytų už savo veiksmus. Šios istorijos kontekste ir matomi itin aktyvios elgsenos pavyzdžiai, kurie ieškant tiesos yra pateisinami ir puikiai atspindi, kaip ir kodėl gali komplikuotis atvykusiojo santykis su teisėsaugos institucijomis. Pašnekovą, kaip ir daugelį kitų atvykusiųjų, riboja finansinės galimybės gauti teisininko paslaugas ir tinkamai įvertinti situaciją. Komentuodamas nuomotojo veiksmus, pats pašnekovas mini, kad nuomotojas tiesiog naudojosi savo

³⁶ Itin detalios įvykio aplinkybės nėra neaptariamos, siekiant išlaikyti informanto konfidencialumą. Atvejyje aptariama nuomotojo veika tyrime nėra įvardijama kaip nusikalstama, nes tokia nebuvo pripažinta teismo sprendimu. Vis dėlto, objektyviai vertinant, ji neatitinka etiškos elgsenos standartų, todėl toliau ji bus įvardinama „neetiška elgsena“. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad atlikto tyrimo duomenys reprezentuoja atvykusiųjų patirtis – požiūrius, emocijas ir elgseną. Šis tyrimas nėra skirtas išteisminių procesų validumo kvestionavimui ar analizavimui.

padėti, nes, pasak pašnekovo „jis mano, kad imigrantai čia neturi daug išteklių. Taigi jie vis tiek nieko nepadarys. Deja, pasyvi elgsena ir savo teisių, susijusių su civiliniais nuomos santykiais, negynimas yra itin dažna atvykusiųjų praktika. Apie tokią elgseną kalbėjo ir kiti tyrimo dalyviai.

Detaliau žvelgiant į šią aptariamą patirtį, matoma, kad situacijos pradžioje kilusį ginčą buvo siekiama spręsti taikiai, tačiau, abiem pusėms nesutarus ir dar patyrus neetišką nuomotojo elgseną, pašnekovas kreipėsi į vieną geriausiai jam žinomą ir teisingumą reprezentuojančių institucijų – policiją. Šia institucija, beje, kaip ir daugelis kitų atvykusiųjų, pašnekovas labai pasitikėjo. Visų pašnekovo pastangų rezultatas buvo toks, kad pareigūnai reagavo į situaciją ir pradėjo ikiteisminį tyrimą dėl nuomotojo elgsenos su nuomininku, tačiau jį nutraukė dėl veikos mažareikšmiškumo. Iki tokios atomazgos pašnekovui teko ne kartą bendrauti su teisėsaugos institucijos pareigūnais: daug kartų kreiptis telefonu, rašyti ne vieną prašymą ir daugiau nei 15 kartų apsilankyti policijos įstaigoje. Visų pirma, tik po kreipimosi žodžiu ir raštu jis suprato, kad dalis jo reikalavimo nebus patenkinti, nes yra susiję su civiliniais teisiniais santykiais, ir šiuo atveju policija negalės padėti. Vis dėlto jis buvo nustebęs ir pasipiktinęs, kodėl policija netyrė neetiško nuomotojo elgesio, apie kurį taip pat buvo pranešta. Pašnekovo tai nesustabdė toliau siekti teisingumo, ir jis pateikė papildomą prašymą, kad policija atkreiptų dėmesį į jo situaciją ir pradėtų ikiteisminį tyrimą būtent dėl nuomotojo neetiškų veiksmų. Šio tyrimo išvada taip pat nesuteikė pasitenkinimo, nes nuomotojo veiksmai nebuvo pripažinti nusikalstama veika ir teisingumas, pašnekovo nuomone, nebuvo pasiektas. Galų gale pats procesas ir jo rezultatas reiškė, kad buvo sugriautas ir pasitikėjimas teisėsaugos institucijų darbu bei visa teisingumo sistema priimančioje valstybėje. Ši įvaizdžio transformacija buvo itin skaudi pašnekovui, nes policijos veiksmams paaiškinti jis nerado kitų priežasčių, kaip šališkumas vietos gyventojų atžvilgiu, neteisingumas ir rasizmas (žr. Interviu 39).

Šiuo atveju aš supratau, kad policija buvo rasistinių pažiūrų. Anksčiau žmonės sakydavo man „žmonės bus rasistai, tikrai“. Bet aš niekada nesitikėjau, kad valstybės pareigūnas galėtų būti rasistas. Kad žmonės yra rasistai šalyje, gavėse – aš tai mačiau, patyriau. Niekada nesitikėjau, kad patys valstybės pareigūnai bus rasistai. Jie priėmė šališkus sprendimus, realiai šališkus sprendimus (Interviu nr. 39).

Toks nekonstruktyvus procesas ir įvykių atomazga buvo daugelio veiksmų pasekmė, tačiau didesnė dalis jų buvo susijusi su komunikacijos procesais, kurie tapo sudėtingi bent dėl kelių priežasčių:

- 1) Visų pirma, pašnekovas susidūrė su bendru informacijos trūkumu apie priimančios valstybės teisės sistemos ypatumus. Žinios apie teisinę atsakomybę priimančioje valstybėje leidžia numatyti galimas atsakovo atsakomybės ribas remiantis baudžiamuoju / administracinių nusižengimų kodeksais ar ginant savo teises pareiškiant civilinį ieškinį. Apie savo galimybę ginti teises pašnekovas buvo informuotas policijos pareigūnų žodžiu, tačiau pasirinkta forma nebuvo pakankamai įtaigi. Pasak pašnekovo, pareigūnas tiesiog perfrazavo nuomotojo žodžius „*tegu eina į teismą ir ten išsiaiškina*“. Šis būdas reprezentuotų ginčo sprendimą pateikiant civilinį

ieškinį teismui, o ne kreipiantis dėl ginčo sprendimo į policijos įstaigą. Tai ir liudija pašnekovo išgirstas policijos pareigūno komentaras apie pareiškimo turinį: *Tai nėra didelis dalykas. <...> Ne, tiesiog (įvykio aplinkybės, aut. past.). Tai nėra nusikalstamas dalykas. Negalime to laikyti nusikalstamu.* Svarbu paminėti, kad tokius komentarus ir kalbėsenos manierą pašnekovas vertino kaip nukreiptus prieš jį (*tuo metu manau, kad jie mane tiesiog užčiaupė*). Toks pareigūno komentaras buvo suprastas kaip policijos palankumas nuomotojui. Su nuostaba ir nepasitenkinimu pašnekovas komentuoja, kad *policija priima jam palankų sprendimą. Lyg tai būtų jo (aut. past. nuomotojo) pinigai. Ir kodėl jį palaikote? Jūs turite būti nešališkas priimdamas sprendimus.* Taigi, kaip ir daugelis kitų atvykusiųjų, informantas, remdamasis savo asmenine patirtimi, turėjo išsiaiškinti, kad policijos pareigūnai veikia išimtinai tik pagal jiems priskirtiną kompetenciją ir kad teisingumas negali būti pasiektas remiantis vien šios įstaigos pagalba. Policijos įstaigos – platesnės – visos teisėsaugos ir teisingumą įgyvendinančios sistemos dalis, tačiau tokio situacijos vertinimo pašnekovas negali atlikti, nes trūksta žinių ir patirties priimančioje valstybėje.

- 2) Pašnekovas taip pat susidūrė su informacijos apie įprastus administracinius procesus trūkumu. Po pareiškimo apie nuomotojo elgseną pateikimo jis laukė atsakymo, kaip šis įvykis bus tiriamas, svarstė, ar reikia pateikti papildomus parodymus, patikslinimus ar liudininkų kontaktus. Situaciją sunkino tai, kad jis ne tik nesulaukė paaiškinimų apie procesą, bet ir nerado, su kuo konkrečiai aptarti pateiktą skundą dėl nuomotojo (kaltinamojo) elgsenos. Duotais kontaktiniais telefonais susisiekti nepavyko. Pareigūnas, kuris turėjo tirti šį atvejį, atostogavo, o jo kolegos jokios kitos informacijos susitikus nepateikdavo. Galų gale pašnekovas neturėjo žinių net apie tai, kada tyrėjas grįš iš atostogų ir jo atvejis bus pradėtas tirti, nes, pasak pašnekovo, skyriaus vadovas atsisakė jam tokią informaciją suteikti.

Pirmą dieną, kai nuėjau pas tyrėją <...> jo nebuvo darbe dvi su puse savaitės ar daugiau. Ir aš kas antrą dienąėjau į policijos komisariatą ir klausiau, ar yra tas žmogus. Visų pirma, niekas neatsiliepėdavo į skambutį, ir tada jie man davė keturis tyrėjų numerius. Niekas neatsiliepė į mano skambučius. Ir aš daug kartųėjau į policijos komisariatą. Niekas tinkamai neatsakė. Bandžiau pasikalbėti su vadovu, nes ji tikrai turi žinoti, ar jis dirba, ar ne. Ir ji sakė: „Ne, aš nežinau, kur jis yra. Nežinau, kada grįš iš atostogų“. <...>skyriaus vedėja.... kaip gali nežinoti, ar kas nors greitai grįš iš atostogų, ar ne? (Interviu nr. 39).

Analizuojamas atvejis unikalus dar ir tuo, kad informantas itin atkakliai norėjo išsiaiškinti, kokia jo pradėto tyrimo eiga, ir visais įmanomais būdais šios informacijos ieškojo. Kalbėdamas apie patį procesą jis pastebi, kad *jie tiesiog mane „privertė“ ten eiti kas antrą dieną, dvi su puse savaitės iš eilės. Ir galiausiai man pavyko susitikti su vadovu ir tiesiogiai su juo pasikalbėti.* Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad policijos įstaigos komunikavimo bruožai sudarė sąlygas kilti hiperaktyviam pašnekovo elgesiui. Iš dalies nekonstruktivų aktyvumą liudija tai, kiek daug kartų jis fiziškai lankėsi

policijos įstaigoje. *Pas pirmą tyrėją ašėjau kokius penkis ar aštuonis kartus. O pas antrąjį tyrėją vėlėjau dar penkis aštuonis kartus, tai jau daugmaž – 15.*

- 3) Reikia pastebėti, kad atvejai, kada pašnekovui teko bendrauti su teisėsaugos pareigūnais, buvo nulemti ir kalbos barjero. Šiuo atveju pareigūnų kalbinių kompetencijų trūkumą charakterizuoja bent keletas aplinkybių. Štai pašnekovas parašė pareiškimą policijos įstaigoje dėl aplinkybių ištyrimo, kurios apėmė tiek ir jo neatgautą nuomos užstato sumą, tiek ir neetišką nuomotojo elgseną, tačiau oficialaus atsakymo buvo sulaukta tik dėl nuomos sutartinių santykių (kurie, žinoma, buvo traktuotini kaip ne policijos kompetencijos sritis). Pašnekovas jautėsi, kad tyrėjas selektyviai pasirinko tirti tik dalį jo pareiškimo. O policijos pareigūnų paaiškinimas, kad tai nebuvo esminė pareiškimo dalis, jam skambėjo visiškai neįtikinamai (*Oi, ne, jūsų pirminėje ataskaitoje <...> nieko daug nepasakyta (aut. past. apie neetišką elgseną) tai buvo tik pranešimo dalis*). Tokia proceso eiga pašnekovui kėlė dar didesnę nepasitenkinimą ir pyktį ir vertė dar labiau nepasitikėti sistema. Jis teigė tikrai *ne! Tai nebuvo tik pareiškimo dalis. Žinau, ką parašiau, ir labai aišku, jog noriu pranešti apie šį konkretų veiksmą*. Taigi, čia atsiskleidžia dar vienas, tik jau komunikacijos raštu, ypatumas, nulemsiantis santykį su teisėsaugos įstaigomis. Jo esmė – kiek ir kokia apimtimi asmuo geba tiksliai išreikšti savo reikalavimą, ir tai, kiek ir kokia apimtimi į tai bus atsižvelgta ir ištirta. Šiuo atveju buvo priimtas sprendimas pašnekovui siūlyti dar kartą pateikti pareiškimą.

Ir tada aš labai supykau. Tuo metu aš visiškai praradau savitvardą: „Kaip jūs galite taip elgtis, priimti dalinius (šališkus) sprendimus?“ Tuo metu buvo skyriaus vedėjas, vertėjas ir tyrėjas. Ir galiausiai jie tikriausiai jautėsi nuginkluoti ir gėdijosi. Tada jie nurodė: „dabar surengsime susirinkimą ir tada mes priimsime sprendimą“. Ir jie priėmė tokį sprendimą <...> „surašysime naują skundą, reikia, kad tu jį mums dar kartą pateiktum“ (Interviu nr. 39).

Užsienio kalbos (anglų k.) žinių trūkumas ne tik apsunkino pareigūnų darbą, bet ir buvo itin nenaudingas pašnekovui, nes visa oficiali rašytinė komunikacija ir sprendimai buvo pateikiami lietuvių kalba. Pašnekovas juos versdavo su „Google translate“ programėle ir prašydavo lietuvių draugų pagalbos. Ir jei pirmą kartą teikiant pareiškimą pašnekovui buvo užtikrintos vertėjo paslaugos, tai antruoju atveju vertėjo darbą jau atliko pašnekovo draugas. Šioje situacijoje atsiskleidžia teisinės konsultacinės – pagalbos trūkumą atvykusiems, kuris dalyvauja kaip vienas veiksnių, kuris sąlygoja atvykusiųjų susiklostančius teisinius santykius.

Bandžiau išsiversti per Google vertėją. Ir tik po kurio laiko pabandžiau kreiptis pagalbos į kai kuriuos draugus. Ir jie tiesiog man perskaitė. Ir, žinoma, žmonės nesuprato. Ten buvo tiesiog duomenys, nieko daugiau.

- 4) Pašnekovas taip pat jautėsi nesulaukiantis supratimo apie jo patirtos situacijos rimtumą. Pareigūnų komentarai, jog tai, kas įvyko, nėra svarbu (*it is not a big deal*), nuolatinė informacijos paieška, negalėjimas jos gauti sukėlė asmens

neužtikrintumo ir abejonių jausmus. Visa situacija jam sudarė įspūdį, kad jo net nenorima išgirsti. Asmens dalyvavimo procese galimybes kiek sumenkino ir ta aplinkybė, kad be lietuviškai kalbančio tarpininko pašnekovas nesijautė galįs gauti tinkamą dėmesį. Vieną iš daugelio vizitų į policijos įstaigą pašnekovas komentuoja taip: *Tą kartąėjau su draugu lietuviu. Štai kodėl iš vadovės sulaukėme bent kiek padorios reakcijos.*

Dėl itin sudėtingo bendravimo su pareigūnais pašnekovui atrodė, kad policija nenori padėti. Jis buvo nusivylęs ir įsitikinęs, kad policija turi išankstinių nusistatymų dėl pašnekovo rasės ir pati sistema yra tiesiog palanki vietos gyventojams, bet ne atvykusiems. Taip gimė frazės apie policijos „apgailėtiną“ veikimą, nepalankumą užsieniečiams, rasizmą, šališkumą, neteisingumą.

Ir jis mano, kad užsieniečiai čia neturi daug išteklių, todėl jie vis tiek nieko nepadarys. Aš, kaip vietinis žmogus, galiu daryti bet ką ir vis tiek viskas man bus palanku. Taigi jie gali daryti bet ką. Tai yra kažkas, kas yra jų pusėje (something that they have big) Jis tiesiog tuo pasinaudoja. Policija ir visi palaikė, taigi.... (Interviu nr. 39).

Šiame kontekste emocijos rodė didelį nusivylimą ir pradedantį dominuoti teisinį nihilizmą – vieną iš kraštutinių santykio su teise bruožą. Visa situacija liudijo ir apie atvykusiųjų bejėgiškumo ir pažeidžiamumo jausmus, sietinus su imigranto statusu ir kildinamus iš pačių atvykusiųjų bei priimančios valstybės sistemos nepasirengimo tinkamai komunikuoti.

Šiame tiesos paieškos kelyje pašnekovas taip pat kreipėsi į keturias nevyriausybinės organizacijas: VšĮ „Caritas“, VšĮ Raudonojo kryžiaus draugiją, VšĮ KOPŽI ir nepriklausomą konsultantą teisės klausimais. Atsižvelgiant į tai, kad VšĮ „Caritas“ specializuotos teisinės pagalbos atstovaujant nevykdo, buvo patarta kreiptis į KOPŽI ir Raudonojo kryžiaus draugiją. VšĮ Raudonojo kryžiaus draugijos teisininkai suteikė pirminę konsultaciją, tačiau tolesnis pagalbos santykis nesusiklostė, nes pašnekovas jautėsi nesuprastas. VšĮ KOPŽI veikla apsiriboja pagalbos teikimu nukentėjusiems nuo išnaudojimo, tačiau šiuo atveju pašnekovui buvo suteikta konsultacija ir pagelbėta pagrįsti savo prašymą siekiant tyrimo duomenų persvarstymo. Nepriklausomas konsultantas surašė pretenziją nuomotojui dėl užstato sumos grąžinimo. Vis dėlto tolesniems veiksams reikėjo įgalioto atstovo, o šios paslaugos buvo mokamos, kurioms, deja, pašnekovas finansinių išteklių neturėjo. Jis taip pat turėjo galimybę pasinaudoti nemokama valstybės teisine pagalba, tačiau po išgyventų teisinės sistemos patirčių su policijos įstaiga tokios alternatyvos nesvarstė.

Anksčiau bandžiau kalbėtis su teisininku, ir jis pasiūlė: „Kodėl nepaprašius pagalbos iš kokios nors nevyriausybinių organizacijos?“ Žmonės man pirmiausia pasiūlė „Caritą“, aš bandžiau jiems paskambinti ir jie atsakė: „galite susisiekti su kitu asmeniu“, ir jie pasiūlė man kitą NVO. Ir tai yra NVO, kuri man šiuo metu padeda. Jie yra vieninteliai žmonės, kurie su manimi elgėsi humaniškai ir tiesiog bando man padėti teisiniu būdu.

Raudonasis Kryžius tikrai nieko daug nepadarė. Bet, manau, jie gali labiau pagelbėti nei policija šioje šalyje. Bet bent jau jie stengėsi mane tinkamai išgirsti. Ir jie tarsi mėgino „mes galime pabandyti padėti“, bet po tokio elgesio (aut. past. nepalaikančių komentarų apie situaciją) aš tiesiog nenorėjau su jais daugiau kalbėti (Interviu nr. 39).

Taigi, galime pastebėti, kad aktyvi elgsena nebūtinai gali būti konstruktyvi ir rezultatyvi. Kaip jau minėta, toks rezultatas kyla iš abiejų pusių veiksmų ir galimybių sąveikos. Vis dėlto tikėtina, kad valstybinės įstaigos turi daugiau resursų ją suvalyti ir vykdyti prevenciją, kad negatyvios patirtys nesikartotų.

Atskiros dėmesio taip pat reikalauja ir kitos aktyvios elgsenos formos – destruktivumas, nekonstruktyvus³⁷ atkaklumas arba konfrontacija. Siekiant iliustruoti minėtus elgsenos atvejus, jie bus aptariami kartu su juos lydinčiu kontekstu, t. y. aplinka, kuri tiesiogiai susijusi su tokio pobūdžio elgsena. Minimų elgsenos formų pavyzdžiai, pirmiausia yra sietini su galimybių būti išgirstam, suprastam ir / ar efektyviai apginti savo teises trūkumu. Su tokiomis situacijomis dažnai susiduria informantai, siekiantys ginti savo teises, susijusias su civiliniais santykiais, pavyzdžiui, norėdami susigrąžinti priklausantį užstatą pasibaigus nuomos sutarčiai (apie problemiškas situacijas, susijusias su nuomos santykiais, referavo daugiau nei 10 pašnekovų).

3.60 lentelė. Nekonstruktyvios elgsenos formos

Nekonstruktyvios elgsenos formos	Destruktyvi, neteisėta elgsena
	Nekonstruktyviai atkakli elgsena
	Konfrontacija

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Vienas destruktivaus elgesio pavyzdžių – neteisėti veiksmai, kurių imamasi siekiant išreikšti savo poziciją. Galimas tokios elgsenos pavyzdys galėtų būti vieno iš pašnekovų istorija. Šiuo atveju, pasibaigus vieno imigranto nuomojamo buto nuomos laikotarpiui, nuomotojas atsisakė grąžinti užstatą. Nuomininkas, planavęs greitai laiku išvykti iš šalies ir, jo supratimu, neturėdamas kitų gynybos būdų, tiesiog sulaužė / sugadino dalį nuomoto buto inventoriaus. Toks destruktivus ir neteisėtas veikimas iš dalies kilo dėl nesupratimo apie galimybes teisėtu būdu atgauti jam priklausiusią užstatą sumą. Taip pat dėl objektyvių galimybių teisingumą įgyvendinti priimančios valstybės teisės sistemoje ir tą atlikti pakankamai greitai.

Nekonstruktyvus atkaklumas pasireiškia panašiomis aplinkybėmis, tačiau tai teisėti veiksmai, paremti itin aktyvia elgsena, kuri kartais gali būti perteklinė. Nekonstruktyviu atkaklumu pasireiškianti elgsena savo turiniu yra tapati jau aptartai migracijos procesuose, tačiau šįkart ji vyksta kitame kontekste – procesuose dalyvaujant teisėsaugos institucijoms. Reikia pastebėti, kad su teisėsaugos institucijomis susijusių nekonstruktyvaus atkaklumo atvejų gali pasitaikyti nepalyginti rečiau, nes dalis imigrantų vengia teisėsaugos institucijų ir pasižymi pasyvia elgsena. Būtų galima sakyti, kad tam tikri nekonstruktyvaus atkaklumo požymiai iš dalies matyti anksčiau aptartu atveju, kada pašnekovas, ieškodamas

³⁷ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas terminą „konstruktyvus“ apibrėžia kaip „tinkamas veikti, kuriamasis“. (*Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 2017).

informacijos, beveik dvi savaites kas antrą dieną lankėsi policijos įstaigoje. Vis dėlto šis atkaklumas gali būti pateisinamas, nes pašnekovas elgėsi taip, kad savo turimais ištekliais galėtų įgyvendinti teisę būti pakankamai informuotam apie tyrimo eigą.

Konfrontacija – tai tokia elgsena, kuri eskaluoja konfliktinę situaciją. Toks eskalavimas gali reikšti ir santykių su teisėsaugos pareigūnu. Tokią situaciją charakterizuojančiu atveju pasidalijo vienas iš pašnekovų. Šioje istorijoje jis buvo pakviestas pateikti tapatybę įrodantį dokumentą, tačiau jautėsi neprivalęs to daryti ir atsisakė. Tuo metu kilo žodinis konfliktas tarp pareigūno ir pašnekovo, nes pastarasis nepaisė teisėto pareigūno reikalavimo. Šiuo atveju svarbu atkreipti dėmesį į argumentus, kodėl tokia konfrontacija kilo, nes net ir pats pašnekovas aiškiai suprato, kad pareigūnui jis turi paklusti ir paprašytas privalo pateikti dokumentus. Jis pats patvirtina, kad „jis teisingas, aš visada turėčiau pateikti savo dokumentus, kai to paprašo policijos pareigūnas. Vis dėlto argumentai, kurie slypi pačiame nepaklusime / konfrontacijoje, yra susiję su intensyviai išgyvenamu neteisingumo jausmu. Pati situacija, privedusi pašnekovą iki susitikimo su policijos pareigūnu, buvo suvokiama kaip „neteisingumas“ (*not fair*) ir rasiniu pagrindu nukreiptas taikymasis (*targeting*). Pašnekovas buvo daugelį kartų apskūstas dėl garsios muzikos klausymo, dėl ko nesijautė atsakingas, argumentuodamas, kad tikrai to nedarė. Tikėtina, kad, pastebėjęs nedraugišką policijos reikalavimą, rėmėsi gynybine pozicija, sakydamas, kad *žinau šį įstatymą, bet šiuo atveju jis elgiasi ne kaip policijos pareigūnas, bet piliečio, kuris pats atsisako pateikti man savo kontaktą, vardą. Taigi aš to nedarysiu. Tai yra įstatymas, kuriam aš turėčiau paklusti, bet aš priešinuosi šiam įstatymui, nes nejaučiu teisingumo* (Interviu nr. 26).

Minimu atveju įsitvirtinęs neteisingumo jausmas ne tik kurstė konfliktinę situaciją, bet ir turėjo potencialą tapti dar vienu bylinėjimosi procesu. Pašnekovas aiškiai atskleidė savo atsako strategiją, sakydamas, kad „*jei man skirsi baudą, tada aš kreipsiuos į advokatą. Susirasiu advokatą, ir tada kreipsimės į teismą. Ir mes laimėsime, nes visa ši situacija nėra apie muziką (aut. past. per garsią muziką vakaro metu)*. (Interviu nr. 26).

Aptarta situacija nebuvo išskirtinai konfliktiška, tačiau galėjo tokia tapti, jei nebūtų įsikišęs tarpininkas – draugas lietuvis ir atvejo tyrimo nebūtų perėmęs tirti, pasak paties pašnekovo, „nuostabus vaikiną“ (*amazing guy*). Taigi pareigūnas, kuris, pasak pašnekovo, priekabiavo dėl dokumento pateikimo (*harassing me to give my document*), pasitraukė, ir toliau situacijos konfliktiškumas buvo suvaldytas išskirtinai dėl policijos pareigūno kompetencijų tinkamai komunikuoti. Jis gebėjo sukurti pagarbią atmosferą, įsiklausyti į pašnekovo poziciją, netgi aiškiai identifikuoti, jog pastarasis taip pat gali būti situacijos auka dėl rasinės neapykantos (*racially targeted*), ir argumentuotai paaiškinti, kodėl jam reikia jo asmens dokumento.

Jis atsiprašė, paaiškino situaciją. Aš paaiškinau savo situaciją arba savo poziciją. Ir jis paklausė ar jaučiausi diskriminuojamas (į mane taikomasi) dėl rasės (If I felt I was racially targeted.) Aš pasakiau: „Ne.“ „O jei tai būtų buvę rasistinė ataka?“ Aš sakiau: „Ne. Jaučiu, kad ji turi problemų.“ Ir pasakau: „kaimyne, mes galime tai išspręsti.“

Kadangi yra tokia taisyklė, kad nagrinėjant bylą privaloma apklausti abi puses, todėl jis turi pasakyti, su kuo kalbėjosi. Ji ginčija, o aš esu atsakovas. Jis (aut. past. pareigūnas) pasakė, kad jis tai parašys atsakyme. Aš pasakiau: „Gerai, šiuo atveju man labiau patinka toks požiūris. Duodu tau savo dokumentus.“ Mes smagiai pasijuokėme. Pasiėmiau jo kontaktus, jei kiltų neaiškumų šiuo klausimu ateityje, ir išėjau (Interviu nr. 26).

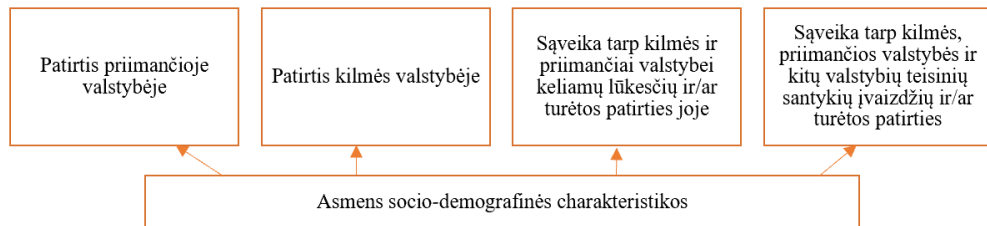
Aptariant informantų patirtis su teisėsaugos ir konkrečiai su policijos įstaigomis, galima pastebėti keletą aspektų. Visų pirma, kaip ir jau aptariant darbo ir administracinius santykius, vyrauja įvaizdžiais ir patirtimi, o ne žiniomis priimančioje valstybėje grįstas teisinis santykis, o tai suponuoja tam tikros elgsenos modelius. Pavyzdžiui, kilmės valstybėje įgauta patirtis sukelia institucinį atsitolinimą priimančioje valstybėje, iš kurio kyla pasyvios elgsenos atvejai. Ir, priešingai, dideli lūkesčiai ir viltys, susiję su priimančios valstybės teisine sistema, pastūmėja itin atkakliai reikalauti savo teisių įgyvendinimo. Tokia elgsena gali tapti nekonstruktyviai atkakli arba konfrontuojanti. Ji turi potencialą pasižymėti radikalumu, jei yra paminami pamatiniai įvaizdžiai apie teisingumą – vieną iš centrinių Europos Sąjungos valstybės teisinės sistemos bruožų. Pastebima ir tai, kad atvykusiojo patirtas socialinis atstūmimas akumuliuojasi ir persikelia į santykį su teisėsaugos institucija, o tai pagrindžia prielaidą, kad policijos vaidmuo santykyje su užsienio piliečiais neapsiriboja atskirų klausimų spendimu. Kartu susiduriama bei sprendžiama ir socialinio atstūmimo dilema.

3.5. Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų teisinės sąmonės bruožai Lietuvoje

Atvykusiųjų gyventi į Lietuvą teisinė realybė yra sudėtingesnė, nes joje susiduria kitoje ir / ar kitose valstybėse turėtos asmens ar diasporos patirtys bei priimančios valstybės teisinis ir socialinis kontekstas. Šiame skyriuje, remiantis teisinės sąmonės tyrimais bei empirinio tyrimo duomenimis, apibendrinami imigrantų požiūriai, jausenos ir elgesio formos ir pateikiami jomis grįsti teisinės sąmonės bruožai. Ši analizė papildoma kitame skyriuje, toliau identifikuojant ir detalizuojant atvykusiųjų teisei sąmonei įtaką darančius veiksniai.

Teisinių santykių kontekstas ir atvykusiųjų teisinių santykių patirtis kilmės valstybėje sudaro prielaidas teisinės sąmonės ir jos bruožų formavimuisi. Remiantis empirinio tyrimo duomenimis, t. y. informantų išreikštais požiūriais, jausminėmis išraiškomis ir elgsena, susijusia su darbo bei administraciniais santykiais bendraujant su teisėsaugos institucijomis, galima išskirti besiformuojančius tam tikrus teisinės sąmonės bruožus. Kiekvienas šių bruožų pasižymi tam tikrais dominuojančių elementų junginiais t. y. požiūrio, jausmų / emocijų ir elgsenos komponentų deriniais, kurių abstrakcija įgauna tam tikro teisinės sąmonės bruožo raišką (žr. 18 priedą, Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų teisinės sąmonės bruožai). Minėti bruožai išreiškia santykį su priimančios valstybės teisine sistema ir yra kildinami iš dominuojančio šaltinio: 1) patirties priimančioje valstybėje (savęs pozicionavimas, analogija, generalizavimas); 2) patirties kilmės valstybėje (retrospektyvumas); 3) sąveikos tarp kilmės ir priimančios valstybės (aliuzija, neperkeliamumas) ir 4) sąveikos tarp kilmės, priimančios valstybės ir kitų valstybių teisinių santykių įvaizdžių ir / ar patirties

turinio (tarptautiškumas) (žr. 3.13 pav. „Konceptualūs imigrantų teisinės sąmonės bruožų formavimosi šaltiniai“).

3.13 pav. Konceptualūs imigrantų teisinės sąmonės bruožų formavimosi šaltiniai.
Šaltinis: sudaryta autorės

Konceptualūs teisinės sąmonės bruožų kilmės šaltiniai sudaro prielaidas formuotis bei atsiskleisti skirtingiems atvykusiųjų teisinės sąmonės bruožams. Taigi, empirinio tyrimo metu identifikuoti Lietuvoje gyvenančių Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų teisinės sąmonės bruožai yra: savęs pozicionavimas, analogija, retrospektyvumas, neperkeliamumas, generalizacija, aliuzija ir tarptautiškumas. Kiekvienas iš minimų teisinės sąmonės bruožų kyla iš jau nurodytų konceptualių teisinės sąmonės formavimosi šaltinių, kurie neatsiejamai sąveikauja su asmens socialinėmis ir demografinėmis charakteristikomis. Tai taip pat reiškia, kad atitinkamo bruožo raiška priklauso ir nuo individualių subjektų charakteristikų, tokių kaip amžius, išsilavinimas, migracijos pagrindas ir / ar kiti požymiai. Deja, tyrimų, kurie nusakytų imigrantų socialinių-demografinių charakteristikų svarbą teisiniuose santykiuose, o ypač Baltijos valstybių kontekste, nėra gausu. Remiantis Lietuvoje studijuojančių užsienio studentų atliktos apklausos duomenimis, pastebėta, kad tai, ar atvykusieji patiria iššūkių, susijusių su teisiniais santykiais, gali būti siejama su: a) lyties, b) imigravimo priežasties ir c) gyvento laikotarpio priimančioje šalyje aspektais (Miežanskienė ir Tartilaitė-Paulauskienė, 2020, p. 58). Tačiau minimas sąrašas neturėtų būti traktuojamas „*a priori* teisinės sąmonės bruožams nusakyti, nes įvairios socialinės-demografinės charakteristikos įgauna prasmę santykyje su įvairiais kitais teisinės sąmonės bruožų formavimosi šaltiniais. Tiksliau tariant – teisinės sąmonės bruožai negali būti sietini tik su asmens socialinėmis-demografinėmis charakteristikomis, tačiau traktuotini kaip svarbi jų atsiradimo priežastis.

Pirmasis aptariamų teisinės sąmonės bruožų yra „savęs pozicionavimas“. Jis atsiskleidžia per paties asmens sau priskiriamas teisių ir pareigų ribas priimančioje valstybėje, nepriklausomai nuo *de jure* ir *de facto* suteikiamų. Savęs pozicionavimas taip pat reiškiasi per požiūrį ir / ar elgseną, kuriais asmuo išreiškia savo intencijas veikti aktyviai / pasyviai priimančios valstybės teisinių santykių atžvilgiu (žr. 3.61 lent.). Šis bruožas atitiktų tokią atvykusiojo poziciją „mano galimybės yra „tokios“ ir aš veiksiu pagal jas“. Savęs pozicionavimas gali būti siejamas ir su D. Cowano identifikuotu „asmens orumo“ ir „galimybių“ įgyvendinimu, kurio svarbą autorius pastebėjo aptardamas valstybės biurokratinio aparato ir socialiai jautrių grupių santykį (Cowan, 2004, p. 942, 943). Savęs pozicionavimas taip pat sietinas su ir S. Graca

(2021) minimu „teisių priklausymo paradoksu“ (angl. *paradox of legal entitlement*) ir galimybėmis jomis pasinaudoti.

3.61 lentelė. Teisinės sąmonės „savęs pozicionavimo“ bruožą charakterizuojantys aspektai

POŽIŪRIS į teisinius santykius priimančioje valstybėje

Sąmoningas priimančios valstybės teises ribojančios politikos ar net visuomenės diskriminacinių nuostatų priėmimas.

Sąmoningas priimančios valstybės suteikiamų teisių priėmimas, pozityvi nuostata galimybėmis jomis pasinaudoti ir jas ginti.

JAUSMAI ir EMOCIJOS, susiję su teisiniais santykiais

Kyla patirties pagrindu, susiformuoja priimančioje valstybėje. Iššūkiais grįstuose teisiniuose santykiuose dominuoja negatyvūs – nusivylimas, vienišumas (beteisiškumas).

ELGSENA, susijusi su teisiniais santykiais

Atsitolinimas / pasyvumas / alternatyvų paieška / individuali iniciatyva, o ne pasikliovimas instituciniu teisių užtikrinimu.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Savęs pozicionavimas gali būti siejamas tiek su pozityviais, tiek su negatyviais lūkesčiais teisinių santykių srityje. Empiriniai duomenys atskleidžia, kad savo pozicijos identifikavimas priimančios valstybės teisinėje sistemoje yra grįstas asmenine ar diasporos patirtimi. Tokiu atveju imigrantas puoselėja lūkesčius, susijusius su priimančios valstybės teisine sistema, ir išreiškia pasitikėjimą ja, todėl tikėtina, kad, šio pasitikėjimo vedamas, aktyviai gina ar gins savo teises ir interesus, o tai nulems ir aktyvios ar pasyvios elgsenos modelius. Minėtu aspektu savęs pozicionavimas panašus į kitą teisinės sąmonės bruožą – „aliuziją“ (angl. *allusion*) ir jos esminį elementą – didelius lūkesčius, susijusius su priimančios valstybės teisine sistema. Vis dėlto savęs pozicionavimas nuo pastarojo skiriasi tuo, kad yra grįstas sąmoningu sprendimu, t. y. pasvėrus „už ir prieš“, bei dažnai patirtimi pažinus priimančios valstybės teisinius santykius ir tik tada „priskiriant“ sau poziciją esamų ar dar tik kilsiančių teisinių santykių atžvilgiu. O štai „aliuzijos“ kilmė – ne patirtimi ir apmąstymais grįsta pozicija, o išskirtinai tik lūkesčiu, pavyzdžiui, itin efektyviu turimų teisių įgyvendinimu ES šalyje (daugiau žr. 3.66 lent. „Teisinės sąmonės „aliuzijos“ bruožą charakterizuojantys aspektai“). Atliktas empirinis tyrimas atskleidžia galimus pozityvius pašnekovų savęs pozicionavimo atvejus, pavyzdžiui, išsakant požiūrį į suteikiamų teisių turinį santykiyje su teisėsaugos institucijomis. Vis dėlto empirinio tyrimo duomenys liudija apie informantų pasisakymuose dažniau sutinkamą ir aiškiai išreikštą „negatyvų“ savęs pozicionavimą, kada imigrantas priskiria sau menkesnes pozicijas, nei yra formaliai suteikta įstatymo. Stebėtina ir kiek paradoksali situacija, nes kartais būtent įstatymo raidė / reguliavimas tampa pirminiu šaltiniu, kuris dalyvauja konstruojant negatyvius požiūrius ir jausmus. Pavyzdžiui, žvelgiant į darbo santykius, galima pastebėti, kad dalis teisių yra *de jure* apribotos imigranto teisinio statuso, ir tai tarsi „užkoduoja“ negatyvius požiūrius. Vienas tokio

pozicionavimo pavyzdžių yra galimybių darbo rinkoje apribojimas, kuris yra paremtas įstatymu ir nutarimais, numatančiais, kad tam tikrais atvejais darbdavys turi sudaryti galimybes pirmiausia vietos gyventojams užimti laisvas darbo vietas. Toks ribojimas tampa ne tik sudedamąja pašnekovų jaučiamos institucinės distancijos dalimi, bet ir individualiai suvokiamu socialinės atskirties elementu. Remdamiesi įvairių ribojimų pagrindu, kurie yra „*a priori*“ susieti su imigranto statusu, atvykusieji daro išvadą, kad valstybė rūpinasi „savais“ (lietuviais), o imigrantai į šį ratą nepatenka. Skirtumas jaučiamas ir palyginus imigrantų iš trečiųjų šalių bei ES gyventojų situaciją, kurie dėl laisvo asmenų judėjimo turi daugiau galimybių lengviau įsidarbinti nei atvykę iš trečiųjų šalių³⁸. Taip teisinis reguliavimas tampa erdve, kuri sąlygoja atvykusiųjų savo tapatumo priimančios valstybės teisinėje sistemoje identifikavimą. Pavyzdžiui, savęs pozicionavimas atsiskleidžia per savo galimybių vertinimą darbo rinkoje ir teisių gynimo galimybių identifikavimą bei dominuojančią pasyvią elgseną. Santykių su teisėsaugos institucijomis taip pat išryškėja teisės, kuri yra skirta daugiau vietos gyventojams nei atvykusiems, naratyvas. Atsižvelgiant į negatyvų savo galimybių vertinimą priimančios valstybės teisinėje sistemoje, tikėtina, kad elgsena bus pasyvi, pažeistos teisės neginamos, o turimos neįgyvendinamos. Empirinio tyrimo duomenys atskleidžia, kad tokią elgseną lydi intensyvi negatyvios emocijos (pagal Plutchik, 2001; Wang ir kt., 2020 pateikiamą emocijų spektrą). Matomas teisinis atsitolinimas, kuris, pagal M. Hertogho pateiktą teisinio atsitolinimo skirstymą, gali reikšti teisiniu bereikšmiškumu ir bejėgiškumu (Hertogh, 2018, p. 57). Atvykusiųjų kuriuose teisiniuose santykiuose svarbu ne tik tai, kokios teisės yra suteikiamos, t. y. „starto“ arba *de jure* pozicija. Lygiagrečiai svarbu ir tai, kokios yra realios galybės pasinaudoti suteikiamomis teisėmis, t. y. jas mobilizuoti savo poreikiams. Tokį ribotą *de facto* pasirinkimo laisvės laipsnį galime matyti darbo santykiuose. Pavyzdžiui, darbuotojas turi teisę nesutarti su darbdaviu dėl darbo sąlygų, tačiau, jei jo leidimas gyventi yra gautas darbo santykių pagrindu Lietuvoje, šių santykių nutraukimas įpareigoja jį išvykti iš šalies ir taip netiesiogiai (dėl nesaugumo jausmo) *a priori* apriboja galimybes ginti savo teises darbo ginčų komisijoje ar teismų instancijose. Empirinio tyrimo duomenys atskleidžia, kad darbuotojai tokiais atvejais renkasi pasyvią elgseną arba ieško alternatyvių būdų susidariusiai situacijai spręsti. Taigi, atsižvelgiant į turimas derybines galias, atvykusieji galėtų būti traktuojami kaip itin pažeidžiama šalis. Negatyvaus savęs pozicionavimo teisinėje sąmonėje bruožas atskleidžia ne tik šios pažeidžiamos pozicijos priėmimą, bet ir susitaikymą su ja. Reikia pastebėti, kad savęs pozicionavimas yra glaudžiai susijęs ir su teisinių santykių priimančioje valstybėje „generalizavimo“ bruožu. Abu bruožai formuojasi priimančioje valstybėje turėtos patirties pagrindu, tačiau ir išsiskiria tuo, kad savęs pozicionavime akcentuojamas asmens tapatumo / priklausymo priimančios valstybės teisei sistemai aspektas ir iš

³⁸ Šis aspektas neturėtų būti suabsoliutinamas, nes tam tikrais atvejais imigrantai iš trečiųjų šalių turi galimybių įsidarbinti Lietuvoje laisvai konkuruodami tiek su vietos gyventojais, tiek su atvykusiais iš ES (įsidarbinant pagal Lietuvoje įgytą kvalifikaciją, jei specialybė įtraukta į trūkstančių specialistų sąrašą, yra aukštos kvalifikacijos darbuotojas ir kt. atvejais). Taip pat reikia atkreipti dėmesį į kintantį reguliavimą šioje srityje. Paskutiniu įstatymo pakeitimu nuo 2021 m. kovo 1 d. imigrantai, studijuojantys magistro studijas, turi galimybes dirbti visu etatu, o trečiųjų šalių piliečiai, įgiję kvalifikaciją Lietuvoje, turės galimybę įsidarbinti ne tik pagal įgytą kvalifikaciją.

to gimstančios galimybės veikti teisinėje erdvėje, o suabsoliutinimas tiksliau / geriau paaiškina, kaip replikuoja / pasidaugina ir plinta, pavyzdžiui, negatyvūs požiūriai ir emocijos įvairiuose imigravusiųjų teisiniuose santykiuose.

Taigi, atsižvelgiant į savęs pozicionavimo turinį, raišką ir kilmės pagrindus, svarbu akcentuoti tai, kad atvykusieji gali nesijausti teisinės sistemos dalimi ir nesinaudoti jos teikiama parama, susijusia su teisiniais santykiais. Dėl to reikia papildomų priimančios valstybės institucijų bei NVO sektoriaus pastangų, siekiant ne tik užtikrinti, *de jure* galimybes identifikuoti ir kreiptis dėl turimų teisių įgyvendinimo, bet ir peržengti negatyvaus savęs pozicionavimo barjerą priimančios valstybės teisinėje sistemoje. Aptarus šio teisinės sąmonės bruožą turinį, akivaizdu, kad jo susiformavimui įtakos turi įvairi patirtis. Jo raiškai itin svarūs yra makrolygmens elementai – tai priimančios visuomenės socialinė distancija, valstybės teisinio reguliavimo turinys / migracijos politika.

Kitas atvykusiųjų teisinės sąmonės bruožas gali būti įvardijamas kaip „analogija“. Tai patirčių priimančioje valstybėje aktyviai kuriamas santykis su priimančios valstybės teisine sistema, kai yra perimami vietos gyventojų požiūriai ir elgsenos modeliai. Tokiu atveju atvykusiųjų požiūriuose yra reprodukuojamos socialinėje aplinkoje pastebėtos nuostatos ir elgsena. Šiam bruožui nusakyti taip pat galėtų būti vartojami terminai „teisinė internalizacija“ arba „teisinės kultūros asimiliacija“, nes minimu atveju perimami priimančios valstybės teisinės kultūros elementai. Bendriausia prasme analogijos taikymo atveju atvykusiojo pozicija galėtų būti išreiškiama tokiu pasakymu: „mano elgsena neišsiskirs“.

3.62 lentelė. Teisinės sąmonės „analogijos“ bruožą charakterizuojantys aspektai

POŽIŪRIS į teisinius santykius priimančioje valstybėje

Priimančios valstybės teisinių santykių atkartojimas, patirtimi įgytų ir visuomenėje pastebėtų nuostatų priėmimas.

JAUSMAI ir EMOCIJOS, susijusios su teisiniais santykiais

Kyla patirties pagrindu, susiformuoja priimančioje valstybėje bendraujant su jos gyventojų socialiniu ratu.

ELGSENA, susijusi su teisiniais santykiais

Galimi tiek aktyvios, tiek pasyvios elgsenos atvejai, kurie priklauso nuo patirties ar socialinio rato teikiamos informacijos.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Tokiam reprodukavimui yra itin svarbus artimas socialinis ratas, kuris yra vienas pagrindinių veiksnių, darančių įtaką teisinės elgsenos ir požiūrių analogijai. Empiriniu tyrimu pastebėta, kad su Lietuvos teisine sistema atvykusieji susipažįsta ne tik per formalius informacijos kanalus, bet ir tais atvejais, kai yra informuojami apie jos ypatumus per savo artimiausią socialinį ratą. Pavyzdžiui, pasidalijant patirtimis apie kelių eismo taisykles arba apie tai, kad administraciniai pažeidimai yra svarbūs leidimo gyventi pratęsimui (migracijos procesuose). Aptariant santykį su teisėsaugos institucijomis, pastebėta, kad kreipimosi į šias institucijas galimybės vertinamos ne tik per asmenines ir diasporos patirtis, bet ir per vietos gyventojų patarimų prizmę.

Tarp avykusiųjų taip pat pastebimas ir generalizavimo (arba suabsoliutinimo) teisinės sąmonės bruožas. Jis išreiškia asmens santykį su priimančios valstybės teisine sistema, išskirtinai remiantis joje įgyta patirtimi. Šio teisinės sąmonės bruožo išskirtinumas atsiskleidžia tuo, kad susiformavęs įvaizdis apie teisinius santykius perkeliamas / generalizuojamas įvairioms priimančios valstybės teisinių santykių sritims. Bendriausia prasme, teisinių santykių generalizacija atspindėtų tokią atvykusiųjų poziciją: „visais atvejais teisiniuose santykiuose reikia laukti to paties veikimo principo ir to paties rezultato“. Šio bruožo ypatumas reiškiasi tuo, kad dėl generalizacijos imigravusiųjų elgsena turi potencialą tapti vienoda, nepriklausomai nuo teisinių santykių turinio, galimybių įgyvendinti teises ar pareigas.

3.63 lentelė. Teisinės sąmonės „generalizavimo“ bruožą charakterizuojantys aspektai

POŽIŪRIS į teisinius santykius priimančioje valstybėje

Priimančioje valstybėje įgyta patirtis formuoja visos teisinės sistemos įvaizdį. Turėtai patirčiai tapatūs požiūriai perkeliama ir kitoms teisinių santykių sritims.

Jausmai ir EMOCIJOS, susiję su teisiniais santykiais

Pozityvūs / negatyvūs. Kyla priklausomai nuo patirčių. Dominuojant negatyvioms patirtims, vyrauja negatyvios emocijos. Pozityvių patirčių atveju – teigiamos emocijos ir jausmai.

ELGSENA, susijusi su teisiniais santykiais

Priklauso nuo patirčių priimančioje valstybėje. Dominuojant negatyvioms patirtims, vyrauja atsitolinimas, pasyvumas. Pozityvių patirčių atveju – aktyvi elgsena.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Pavyzdžiui, išmoktas, suvoktas elgesio modelis, vieno subjekto (darbdavio) galių hiperbolizavimas ir nesaugumas yra perkeliama ir į kitus teisinius santykius. Štai vieni informantai pasidalijo savo patirtimi darbovietėje ir aiškiai nurodė, kad jiems matant darbdavys klastoja dokumentus, vykdo apgaulingą buhalterinę apskaitą ir atlieka daugelį kitų įstatymams prieštaraujančių veiksmų. Tokia darbdavio elgsena ir stebino, ir piktino pašnekovus, tačiau ta beteisiškumo pozicija ir turėta darbo santykių patirtis nesudarė prielaidų galvoti, kad jie gali kažką keisti kreipiantis į teisėsaugos institucijas. Kituose nei darbo teisiniuose santykiuose generalizacijos bruožas tampa aiškiai pastebimas, klausiant, kodėl atvykusieji atsisako kreiptis į priimančios valstybės institucijas. Neretai to priežastimi tampa jau turėtos negatyvios patirtys tam tikrų teisinių santykių srityje. Šio bruožo formavimuisi itin didelę įtaką turi mezolygmens veiksmų grupė, t. y. valstybės institucijų veiklos charakteristikos, nes administraciniai santykiai tampa pirmaisiais, kurie reprezentuoja valstybės veikimo efektyvumą ir palankumą imigravusiems. Patyrus negatyvius išgyvenimus, tokia patirtis (lūkesčių forma) perkeliama į santykį su kitomis institucijomis.

Retrospektyvumas, t. y. teisinės sąmonės bruožas, kuriame santykį su priimančios valstybės teisine sistema atvykusysis iš esmės kuria remdamasis kilmės valstybėje turėta patirtimi ir susiformavusiais požiūriais. Tokiais atvejais atvykęs

asmuo veikia sąlygojamas nežinojimo, tačiau taip pat nekelia klausimo, ar priimančios valstybės teisiniai santykiai skiriasi, ar ne nuo jo patirties kilmės valstybėje. Taigi, asmuo veikia jam įprastais modeliais, įgytais kilmės valstybėje. Kilmės valstybės teisinių santykių „perkėlimo“ į priimančios valstybės teisinę erdvę atvejus taip pat mini S. Graca (2015, 2021), aptardama imigravusių moterų smurto artimoje aplinkoje patirtis. Jose moterys renkasi, ar pasinaudoti teisės suteikiamomis galimybėmis, kurias vertina pagal kilmės valstybėje įgytas patirtis (Graca, 2021, p. 303,304). Vis dėlto autorė šio aspekto detalai neanalizuoja, neįvardija jo kaip imigravusiųjų teisinės sąmonės bruožo, taip pat netiria, ar toks elgsenos elementas yra sutinkamas platesniame teisių santykių spektre. Analogiškai disertacijos empirinio tyrimo metu buvo pastebėti retrospektyvumo elementai, kada asmuo atsisako įgyvendinti savo teises arba nekvestionuoja jų egzistavimo ir vadovaujasi algoritmais, kurie būtų taikomi kilmės valstybėje. Taip matoma, kad tam tikra mąstymo, požiūrių ir elgsenos apimtimi atvykusysis vis dar gyventų kilmės valstybėje.

3.64 lentelė. Teisinės sąmonės „retrospektyvumo“ bruožą charakterizuojantys aspektai

Retrospektyvumas

POŽIŪRIS į teisinius santykius priimančioje valstybėje

Priimančios valstybės ir kilmės valstybės teisinių santykių skirtumai / panašumai nėra aiškiai identifikuojami. Suponuojama, kad teisiniai santykiai yra tapatūs / analogiški turėtiems kilmės valstybėje.

JAUSMAI ir EMOCIJOS, susiję su teisiniais santykiais

Priklauso nuo turimų įvaizdžių ir nuo jų atitikties patiriamuose teisiniuose santykiuose priimančioje valstybėje.

ELGSENA, susijusi su teisiniais santykiais

Priklauso nuo patirčių kilmės valstybėje. Dominuojant neigiamoms patirtims, vyrauja atsitolinimas, pasyvumas. Pozityvių patirčių atveju – aktyvi elgsena.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Tačiau tyrimas atskleidžia, kad retrospektyvumas identifikuojamas įvairiuose teisiniuose santykiuose. Pavyzdžiui, kilmės valstybėje susiformavusia teisine sąmone grįsta elgsena pastebima darbo santykiuose, kada darbuotojas net nesvarsto apie jam suteikiamas teises ir pareigas darbovietėje (priimančioje valstybėje). Jei kilmės valstybėje darbuotojų teisių įgyvendinimas nėra efektyvus ir gynybos mechanizmai nėra išvystyti, tokiu atveju matysime pasyvią elgseną įgyvendinant turimas teises ir priimančiojoje. Administraciniuose teisiniuose santykiuose retrospektyvumas pasireiškia kilmės valstybės įvaizdžių ir lūkesčių apie teisėsaugos institucijas perkėlimu. Pavyzdžiui, turėtų neigiamų patirčių pagrindu matomas atvykusiųjų noras išlaikyti distanciją su priimančios valstybės teisėsaugos institucijomis, nors ir turima didelių lūkesčių, susijusių su jų veikla. Šio bruožo raišką tiesiogiai nulemia turėta patirtis kilmės valstybėje, tačiau netiesiogiai prie jo prisideda ir priimančios valstybės administracinės elgsena. Pavyzdžiui, esant nepakankamai informacijos sklaidai,

atvykusysis pasilieka nežinioje ir neturi kitų elgsenos alternatyvų, kaip perkelti kilmės šalyje turėtą patirtį (plačiau – kitame skyriuje, aptariant „(ne)žinojimo“ efektą).

Neperkeliamumas – teisinės sąmonės bruožas, kuris nurodo, kad santykis su priimančios valstybės teisine sistema susiklosto atvykusiajam nesinaudojant kilmės valstybėje sukaupta teisinių santykių patirtimi. Ir nors teisinės sąmonės teorija bei atlikto empirinio tyrimo duomenys atskleidžia, kad atvykusieji turėtų patirti „perkelia“ į teisinius santykius priimančioje valstybėje („retrospektyvumo“ bruožas), vis dėlto šis faktas negali būti suabsoliutinamas ir minėtas procesas taip pat gali pasižymėti priešingu veikimu.

3.65 lentelė. Teisinės sąmonės „neperkeliamumo“ bruožą charakterizuojantys aspektai

POŽIŪRIS į teisinius santykius priimančioje valstybėje

Priimančios valstybės ir kilmės valstybės teisinių santykių skirtumai / panašumai identifikuojami, tačiau nedrįstama elgtis pagal turimas žinias ir patirtį, net ir atpažįstamų santykių atvejais.

JAUSMAI ir EMOCIJOS, susiję su teisiniais santykiais

Priklauso nuo turimų patirčių priimančioje valstybėje. Svarbus tampa nesaugumo jausmas.

ELGSENA, susijusi su teisiniais santykiais

Pasyvi elgsena, tarpininkų paieška įgyvendinant teises. Matomas „paralyžiaus“ efektas.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Sąmoningas (o kartais ir nesąmoningas) nesirėmimas turima patirtimi gali būti vienas svarbiausių veiksnių, generuojančių atitinkamą elgseną, susijusią su teisiniais santykiais. Tai puikiai atspindi pašnekovų nuomonė apie galimybes ginti savo interesus, susijusius su darbo santykiais. Darbuotojų teisių pažeidimo atvejais tikėtina, kad jie turėtų ieškoti ir kreiptis pagalbos į tas institucijas, kurios gina darbuotojų teises, tačiau vietoje to atvykusieji mini tas įstaigas, su kuriomis buvo tam tikras kontaktas t. y. migracijos įstaigos, ambasada, Užsienio reikalų ministerija ar net policija. Taigi, turima patirtis ir žinios iš kilmės valstybės nebūtinai yra intuityviai „perkeliamos“. Tokiu atveju formuojasi įvaizdis apie naują realybę ir naujas taisykles, kurios turėtų būti kardinaliai kitokios nei kilmės valstybėje, o tai generuoja arba „paralyžiaus“ efektą, kuris reiškia, kad asmuo turėtų ir galėtų veikti, tačiau to nedaro, arba „klaidos“ efektą – veikia netinkamais būdais. Neatsitiktinai tokiais atvejais dominuoja asmens pasyvi elgsena, ieškoma tarpininkų pagalbos: asmeninių – iš socialinio rato kontaktų, nevyriausybinių organizacijų ar teisės srities profesionalų. Neperkeliamumo bruožas teisinių santykių įgyvendinimo plotmėje – tai dar vienas aspektų, nurodantis, kad imigrantai iš Afrikos ir Pietų Azijos gali būti itin pažeidžiami, nes net ir turimos žinios, kurios yra sukauptos kilmės valstybėje, gali būti nepanaudotos teisėms įgyvendinti. Pažeidžiamumą padidina ir tai, kad Lietuvoje NVO sektorius negali pasiūlyti užsieniečių poreikius tenkinančios nemokamos teisinės pagalbos. Taigi, tiesiogiai „neperkeliamumo“ bruožo raišką sąlygoja pats

teisinės aplinkos / kultūros pasikeitimas, tačiau netiesiogiai veikia ir visa grupė mezolygmens veiksmų, kuriuos charakterizuoja valstybės institucijų ir kitų subjektų veikla santykyje su imigrantais.

Aliuzija – teisinės sąmonės bruožas, išreiškiantis santykį su priimančios valstybės teisine sistema, kada atvykusieji aiškiai identifikuoja skirtumus tarp kilmės ir priimančios valstybės teisinių santykių, tačiau priimančios valstybės teisinė sistema asocijuojama su išimtinai pozityviais lūkesčiais. Tarsi atvykusysis sakytų „viskas čia kitaip – daug geriau“. Reiškiami itin dideli lūkesčiai, susiję su nauja teisine sistema (ir ne tik), matomi ir kituose moksliniuose tyrimuose. Mokslininkai pastebi, kad atvykstantieji yra linkę idealizuoti vietos teisinės sistemos ir jos institucijų galimybes, ir toks požiūris yra sietinas su neigiamomis patirtimis kilmės valstybėje (Piquero ir kt., 2016, p. 1406; Röder ir Mühlau, 2012, p. 383). Empirinio tyrimo duomenys atskleidžia, kad šio teisinės sąmonės bruožo raiška tampa itin pastebima aptariant atvykusiųjų santykį su teisėsaugos institucijomis. Pavyzdžiui, nepaisant išlaikomos distancijos, policijai yra reiškiamas itin didelis pasitikėjimas ir atsiskleidžia atvykusiųjų itin dideli lūkesčiai, siejami su šios institucijos veikla. Kituose, pavyzdžiui, darbo teisiniuose santykiuose, šio bruožo raiška nėra tokia akivaizdi. Lūkesčiai, susiję su šia sritimi, yra labiau sietini su galimybėmis įsidarbinti, bet ne su tam tikrų teisių įgyvendinimu darbovietėje. Kaip jau minėta, pats darbo santykių įgyvendinimas yra tam tikras laimėjimas atvykusiojo socialiniame gyvenime, todėl lūkesčiai dėl darbuotojo teisių įgyvendinimo yra „minimizuojami“, ir į darbuotojų teises ginančias institucijas kreipiamasi išskirtiniais atvejais.

3.66 lentelė. Teisinės sąmonės „aliuzijos“ bruožą charakterizuojantys aspektai

POŽIŪRIS į teisinius santykius priimančioje valstybėje

Kilmės ir priimančios valstybės teisinių santykių patirties kontekste susiformuoja požiūris, kada priimančios valstybės teisinė sistema siejama su pozityviais lūkesčiais

JAUSMAI ir EMOCIJOS, susiję su teisiniais santykiais

Kyla iš turimo įvaizdžio apie priimančią valstybę – pozityvios patirties pagrindu arba dėl patirties trūkumo (pozityvumas, pasitikėjimas, lūkestis, viltis)

ELGSENA, susijusi su teisiniais santykiais

Aktyvi / hiperaktyvi elgsena, reikalaujant teisių įgyvendinimo

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

„Aliuzija“ teisiniuose santykiuose užtikrina išankstinį pozityvų teisinių santykių priimančioje valstybėje vertinimą, tačiau taip pat sudaro prielaidas kilti nusivylimo jausmams tais atvejais, kada lūkesčiai nėra pateisinami. Atsakant į klausimą, kokie veiksniai daro esminę įtaką šio bruožo raiškai, visų pirma reiktų akcentuoti ribotas patirtis priimančioje valstybėje, kurių pagrindu būtų galima susidaryti adekvatų įvaizdį apie turimą priimančios valstybės teisinį-procesinį / biurokratinį aparatą. Antra, turimos informacijos trūkumą, kuris tiesiogiai gali būti

susijęs su jau ne kartą minėta valstybės institucijų veikla, ir, trečia – netiesiogiai siejamas su priimančioje valstybėje gyvenančia diaspora ir jos aktyvumu, bendruomeniškumu. Kaip sako vienas iš informantų, *„mes vienas kitą edukuojame / informuojame“* (Interviu nr. 34). Tačiau situacija gali tapti nepalanki tais atvejais, kai atvykusieji neturės asmeninės iniciatyvos siekti žinių apie priimančios valstybės teisinės sistemos funkcionavimą, o vietos diaspora negalės padėti užpildyti šių žinių ir patirties trūkumo. Taip pat jei nebus edukaciją teikiančių institucijų ar išimtinai imigravusiems pritaikytos institucinės komunikacijos, tokiu atveju „aliuzija“ gali prisidėti prie dar didesnio naujų visuomenės narių pažeidžiamumo.

Tarptautiškumas – teisinės sąmonės bruožas, kuris nurodo, kad santykis su priimančios valstybės teisine sistema traktuojamas kitų valstybių teisinių sistemų veikimo spektre. Tokiu atveju teisiniai santykiai yra lyginami, perkeliama turėta asmeninė ar socialinio rato tarptautinės migracijos patirtis ir lūkesčiai. Tarptautiškumo teisinės sąmonės bruožas galėtų būti išreiškiamas tokia atvykusiojo pozicija: „teisiniai santykiai yra vienodi, taigi kokios praktikos galioja vienoje valstybėje, iš esmės panašios turi veikti ir kitoje“.

Nereguliarią migraciją tyrinėjantys mokslininkai pastebi, kad atvykstantieji gyventi, svarstydami apie teisėtą rezidavimą šalyje, nesiremia jos nacionaline teise. Taigi neteisėtai atvykusiems teisė yra labiau globali ir denacionalizuota (Houte ir kt., 2021). JAV atvejų analizė atskleidžia, kad ilgiau nelegaliai reziduojantiems teisė į teisėtumą (teisėtą gyvenimą šalyje), pagal atvykusiųjų įsivaizdavimus, gali būti nusipelnęta vadovaujantis meritokratijos principais (L. Abrego, 2008; L.J. Abrego, 2018). Legaliai gyvenančių migrantų santykis su priimančios valstybės teisės sistema yra nulemtas tų pačių – meritokratijos idealų ir sampratos apie globalius teisės principus. Pavyzdžiui, meritokratijos idėjomis paremtuose pasisakymuose akcentuojama, kad legaliai dirbantis ir mokesčius mokantis imigrantas turi teisę turėti tinkamą prieigą prie teisėsaugos sistemos.

Empiriniame tyrime identifikuojamas ir tarptautine patirtimi grįstas mąstymas, kuris pasireiškia įvairiais atvejais: vertinant darbo santykius, darbuotojo teisės išbandymo laikotarpiu lyginamos su kitų šalių praktika šioje srityje, darbo atlyginimas yra skaičiuojamas valandiniu tarifu ir lyginamas su kitose šalyse galimu gauti uždarbiu. Santykis su teisėsaugos institucijomis ir savo galimybių vertinimas remiasi asmenine ir diasporos patirtimi su policijos įstaigomis ir pareigūnų darbu kitose šalyse (žr. 3.4 poskyrį apie patirtis su policija).

Tarptautinės praktikos, susijusios su teisiniais santykiais, turėjimas gali būti tiek teigiamas, tiek neigiamas įvaizdžius sudarantis veiksnys. Pavyzdžiui, aptardami santykį su teisėsaugos institucijomis, atvykusieji vadovaujasi turėta patirtimi Europos Sąjungos šalyse ir atitinkamai turi šia patirtimi grįstus lūkesčius. Teisinėje sąmonėje dominuoja nebe kilmės valstybės, bet „tarptautiškumu“ grįsti požiūriai. Kitų šalių teisės taikymo praktikos ir priimančios valstybės teisinės tvarkos lyginimas taip pat gali tapti svariu argumentu nepasitenkinimui esama situacija (neigiamoms emocijoms ir jausmams) priimančioje valstybėje išreikšti. Empirinio tyrimo duomenys atskleidžia, kad didesnis nepasitenkinimas kyla administraciniuose migracijos procesuose ir būtent tais atvejais, kada, norėdamas įsidarbinti, darbuotojas turi atitikti

valstybės nustatytus reikalavimus. Ne vienas pašnekovų pasisakymuose pamini kitų valstybių užsieniečių įdarbinimo politikos aspektus.

3.67 lentelė. Teisinės sąmonės „tarptautiškumo“ bruožą charakterizuojantys aspektai

POŽIŪRIS į teisinius santykius priimančioje valstybėje

Naudojamasi turima patirtimi ir žiniomis apie kitų šalių teisinės sistemos, kurių pagrindu atitinkamai adaptuojami ir lūkesčiai priimančios valstybės teisinių santykių atžvelgiu

JAUSMAI ir EMOCIJOS, susiję su teisiniais santykiais

Kyla lyginant priimančios ir kitų valstybių teisinės sistemos veikimo aspektus. Gali būti tiek pozityvios, tiek negatyvios emocijos ir jausmai.

ELGSENA, susijusi su teisiniais santykiais

Priklauso nuo asmeninių / diasporos patirčių kitose valstybėse. Dominuojant negatyvioms patirtims, vyrauja atsitolinimas, pasyvumas. Pozityvių patirčių atveju – aktyvi elgsena.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Žvelgdami į veiksnių, darančių įtaką tarptautiškumo bruožo raiškai, spektrą, visų pirma matome itin didelę diasporos reikšmę, joje cirkuliuoja ne tik bendra informacija apie galimybes įvairiose šalyse, bet ir teisinio reguliavimo patirtys jose. Taip žinių pavidalu ši informacija tampa atvykusiųjų teisinės sąmonės dalimi.

Apibendrinant išskirtus atvykusiųjų teisinės sąmonės bruožus, reikia dar kartą sutikti su teisinės sąmonės tyrimų pradininkų Evick ir Sylbey (1998) pastebėjimu ir akcentuoti, kad minėti bruožai neturi pastovios konstantos, t. y. jų raiška gali kisti ir kinta, priklausomai nuo besikeičiančių aplinkybių. Mokslinėje literatūroje teisei sąmonei charakterizuoti siūloma aprėpti šešis teisinės sąmonės komponentus, tarp kurių yra: bendros ir specialios žinios, įgūdžiai, požiūriai, pasitikėjimo ir tapatybės (angl. *identity*) elementai (Horáka ir kt., 2021). Vertinant atlikto imigrantų teisinės sąmonės empirinio tyrimo duomenis, reikia akcentuoti, kad visi minėti komponentai atsispindi ir išreiškia teisinės sąmonės turinį. Vis dėlto reikėtų pabrėžti, kad atvykusiųjų teisinė sąmonė formuojasi ir reiškiasi keliuose socialinėse aplinkose, t. y. teisinėse sistemose. Taigi, tokiu atveju kiekybiniuose tyrimuose svarbūs taptų ne tik teisinę sąmonę „matuojantys“ komponentai, bet ir veiksniai, darantys įtaką teisinės sąmonės formavimuisi, jos raiškai ir susiklostantis santykis tarp jų. Imigrantų teisinės sąmonės tyrimuose svarbu įvertinti asmens patirtį kilmės, priimančioje valstybėje ir tarptautinėje migracijoje. Vertinant imigrantų teisinės sąmonės mokslinių tyrimų spektrą, pastebėta, jog svarbu atsižvelgti į makro-, mezo- ir mikrolygmens veiksnius, darančius įtaką imigrantų teisinės sąmonės raiškai (plačiau žr. 1 skyriuje). Taigi, teisinė sąmonė negali būti vertinama atskirai nuo jų, nes pastarieji dalyvauja jos raiškos procese.

Įvardijus atvykusiųjų teisinės sąmonės bruožus, taip pat svarbu pažvelgti į tai, koks susiklosto jų santykis su integracijos procesais priimančioje valstybėje. Teoriniuose imigrantų integracijos modeliuose teisės ir teisinių santykių elementas yra matomas kaip tam tikrų teisių turinio ir jo įgyvendinimo galimybių visuma. Jis gali būti tiesiogiai įvardijamas kaip viena fundamentalių integracijos modelio

dedamųjų, pavyzdžiui, Ageris ir Strangas išskiria asmens „teisių ir pilietybės“ elementą (Ager ir Strang, 2008, p. 22). Teisė ir teisiniai santykiai taip pat gali būti traktuojami ir kaip sudedamoji didesnio portreto dalis, išryškinant santykį su įvairiais veiksniais. Pavyzdžiui, Spencerio and Charsley'aus (Spencer ir Charsley, 2021, p. 16) integracijos modelyje teisinius santykius galime identifikuoti ne vien kaip valstybės politikos dalį (angl. *policy*), bet ir per susiklostančius santykius su socialiniais, struktūriniais, kultūriniais, civiliniais ir politiniais, identiteto veiksniais. Šis modelis yra vienas plačiausių, nes taip pat siūlo žvelgti ir į tokius integracijos procesą sudarančius lygmenis, kaip „tarptautinis“, „šeimos ir kitų socialinių tinklų“, „individualus“ bei „visuomenės“.

Reikia pastebėti, kad atvykusiųjų teisinės sąmonės bruožai yra kildinami ir tiesiogiai susiję su minėtais Spencerio and Charsley'aus integracijos modelyje įvardintais elementais. Pavyzdžiui, savipozicionavimas teisinių santykių atžvilgiu yra sietinas su asmens identitetu priimančioje visuomenėje. Retrospektyvumas, neperkeliamumas, aliuzija, tarptautiškumas reprezentuotų integracijos modelyje minimą individualų ir tarptautinius integracijos aspektus. Vis dėlto atlikto empirinio tyrimo duomenys atskleidžia, kad vienas esminių imigrantų teisinei sąmonei įtaką darančių elementų yra kilmės ir priimančios valstybės patirčių ir įvaizdžių sankirta. Deja, ne visos integracijos teorijos vienodai akcentuoja kilmės valstybės dėmenį integracijos procese. Pavyzdžiui, R. Penninxo and B. Garcés-Mascreñas (2016) pasiūlytame heuristiniame integracijos procesų modelyje empiriniams tyrimams (Garcés-mascreñas ir Penninx, 2016, p. 16) kilmės valstybės dimensija nėra įtraukiama. A. Ageris ir A. Strangas (Ager ir Strang, 2008, p. 22) išskiria integracijos sritis, tačiau neatsižvelgia į platesnį integracijos procesų ir veikiančiųjų spektrą, į kurį pagrįstai turėtų būti įtrauktas ir santykį su kilmės valstybe nusakantis dėmuo. Šiame modelyje jį gali reprezentuoti įvardytas „socialinių ryšių“ elementas, tačiau galima tik iš dalies teigti, kad jis yra susijęs su kilmės valstybės socialiniu gyvenimu. Spencerio ir Charsley'aus pasiūlytame modelyje kilmės valstybės aspektas galėtų būti atspindėtas jį įvardijus kaip integracijos procesuose veikiančią „tarptautinį lygmenį“. Vis dėlto minėtame modelyje jis yra traktuojamas kaip vienas iš veikiančiųjų ir nėra traktuojamas kaip vienas svarbiausių elementų. Kilmės valstybės dimensiją akcentuoja ir labiau detalizuoja J. Berry'io akulturacijos tyrimų modelis (Berry, 1997, p. 15), kuris įtraukia tokius kilmės valstybės parametrus, kaip „politinis kontekstas, ekonominė situacija, demografiniai faktoriai“, ir su jais sietinas asmens individualias charakteristikas, tokias kaip amžius, lytis, išsilavinimas, migracijos motyvai, kultūrinė distancija ir kt. Vis dėlto J. Berry'io akulturacijos modelyje taip pat nėra akcentuojama, kiek ir kokie aspektai akulturacijos procese gali būti dominuojantys.

Taigi, nors išskirti teisinės sąmonės bruožai yra kildinami ir susieti su integracijos teorijose įvardijamais integracijos procesais, tačiau pastaruosiuose nepakankamai akcentuojama atskirų dedamųjų svarba. Dėl šios priežasties ne visos integracijos teorijos gali išsamiai paaiškinti atvykusiojo integracijos procesą santykyje su priimančios valstybės teisine sistema. Minėtu atveju itin vertinga tampa teisinės sąmonės teorija. Taip pat svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad tiek Spencerio ir Charsley'aus, tiek J. Berry'io modeliai identifikuoja integracijos / akulturacijos procesuose dalyvaujančius veikiančiuosius, tačiau jie nėra nukreipti aiškiau

konceptualizuoti šių procesų galutinį rezultatą. Pavyzdžiui, J. Berry'is jį įvardija kaip „ilgalaikės pasekmės – adaptacija“, Spenceris ir Charsley'us numato kaip integracijos procesą. Teisinės sąmonės teorija, priešingai, nukreipta konceptualiai įvardyti jau susiklostantį santykį tarp asmens ir priimančios valstybės teisinės sistemos, konkrečiai įvardijant jo bruožus.

Teisinės sąmonės bruožai taip pat atskleidžia, ar ir kiek atvykusieji gali vertinti vietos teisę kaip saistančią ir teisėtą. F. Horákas, D. Lacko ir Kloczekas, remdamiesi A. R. Alexy'iu (2016), pastebi, jog tam, kad visuomenėje teisė būtų traktuotina kaip legitimu / teisėta, ji turi tenkinti šiuos reikalavimus: a) teisės normos turi būti suprantamos, b) teise būtų galima naudotis, c) ji turi būti racionaliai ir intuityviai bei vertybiškai (aksiologiškai) atpažįstama ir priimtina visuomenei (Horáka ir kt., 2021, p. 16). Siekiant įtraukios visuomenės, kaip vienas iš svarių integracijos veiksnių turėtų būtų įvardytas ir atvykusiųjų santykis su priimančios valstybės teisės ir teisine sistema.

Atsižvelgiant į atvykusiųjų teisinės sąmonės raiškos bruožus, būtų svarbu dar kartą atsižvelgti į imigrantų integracijos modelius ir integracijos vertinimo aspektus. K. Žibo ir V. Platačiūtės (Žibas ir Platačiūtė, 2017) išskirtą platų pabėgėlių / migrantų integracijos politikos vertinimo rodiklių sąvadą būtų galima praturtinti dar viena rodiklių grupe, kuri atspindėtų teisingumo įgyvendinimo sąlygas ir praktinius aspektus. Šią rodiklių grupę galėtų reprezentuoti rodikliai, susiję su atvykusiųjų galimybėmis naudotis priimančios valstybės teisingumą įgyvendinančia sistema, atsižvelgiama į statistinius teisių gynimo duomenis ikiteisminėse ir teisminėse instancijose civiliniuose, administraciniuose ir darbo santykiuose. Taip pat apibendrinant statistinius duomenis apie dalyvavimą baudžiamuosiuose procesuose bei įvertinant administracinių nusižengimų mastą. Be minėtų aspektų, reikėtų atsižvelgti ir į pasitenkinimo rodiklius, kurie rodo atvykusiųjų požiūrio lūžio tašką tarp turimų lūkesčių ir jų įgyvendinimo praktikos.

3.6. Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų teisinę sąmonę sąlygojantys veiksniai

Ankstesniuose skyriuose jau aptartos iš Afrikos ir Pietų Azijos atvykusiųjų patirtys Lietuvoje nėra vienalytės ir išsiskiria tiek turiniu, tiek intensyvumu. Jos taip pat atskleidžia, kad susiklostantys santykiai gali būti itin sudėtingi ir keliantys iššūkių atvykusiems. Apžvelgus įvairių patirčių turinį, itin svarbu išanalizuoti ir šiuos santykius supantį kontekstą, kuris tam tikrais atvejais tampa pagrindiniu imigrantų pozityvių ir negatyvių patirčių šaltiniu. Atsižvelgiant į tai, kad teisiniai santykiai susiklosto nevienodu intensyvumu, tolesnei analizei ir iliustracijoms pasirenkamos trys intensyviausios teisinių santykių sritys: a) santykis su migracijos įstaigomis, b) LR policija bei c) darbo santykių sritis. Siekiant išsamiau išanalizuoti atvykstančiųjų patirtis ir šių pagrindų išskirti teisinės sąmonės bruožams įtaką darančius veiksniai, toliau atkreipiamas dėmesys į teisinių santykių aplinką, turinčią įtakos atvykusiųjų teisinių santykių kokybei. Taigi, tolesniuose poskyriuose identifikuojamas spektras svarbiausių veiksnių, darančių įtaką Lietuvoje gyvenančių Afrikos ir Pietų Azijos

imigrantų teisei sąmonei, ir išskiriami teisinės sąmonės bruožai, kurie išskyla susiklostančiuose teisiniuose ir su jais susijusiuose santykiuose.

Priimančios valstybės teinių santykių kontekste bendriausia prasme pastebima keletas objektyvių ir subjektyvių veiksnių, darančių įtaką atvykusiojo patirtims priimančioje valstybėje. Pirmieji – *de jure* nulemti visuomenės, valstybės, jos įstaigų, institucijų ar kitų suinteresuotų teisinio santykio pusių. Šie veiksniai gali būti objektyviai pamatuojami bei įvertinami, pavyzdžiui, valstybinės kalbos vartojimo apimtis ir / ar juridinė technika. Pastarieji pagal savo kilmę gali būti suskirstyti į priimančios valstybės visuomenės, valstybės / institucinius ir kitų subjektų (žr. 3.68 lent. „Objektyvūs veiksniai, darantys įtaką imigrantų teisiniams santykiams“). Pirmieji jų sietini su valstybės politika, kuri formalizuojama įstatymu, institucijų veikla, o subjektų – su asmens (tarnautojo, paties atvykusiojo ir kitų suinteresuotų pusių) kompetencijomis ir elgsena. Vis dėlto šiame lygmenyje veiksniai nėra tiesiogiai sietini su asmens identitetu ar vidinėmis nuostatomis, kurios taip pat gali daryti įtaką teisiniam santykiui. Subjektų lygmeniu objektyvūs veiksniai siejami su turimomis žiniomis ir / ar kompetencijomis, pavyzdžiui, valstybės tarnautojų ir pareigūnų tarpkultūrinėmis žiniomis ar kalbinėmis kompetencijomis.

3.68 lentelė. Objektyvūs veiksniai, darantys įtaką imigrantų teisiniams santykiams

OBJEKTYVŪS	Teisei sąmonei įtaką darančio veiksnio raiška (kur pastebima) ir jo kilmės šaltinis	
	VISUOMENĖS (makrolygmuo) (kilmės šaltinis – priimančios valstybės teisės sistemos ir socialinis kontekstas)	
	Turinys	Iliustruojantys pavyzdžiai
	1. Priimančios valstybės visuomenės narių požiūriai, elgsena, susiję su teisiniais santykiais	Valstybės institucijų veiklos ar teisinio reguliavimo vertinimas, kuris perteikiamas atvykusiems.
	2. Atvykusiųjų diasporos charakteristikos	Diasporos skaitlingumas, socialiniai ryšiai / bendruomeniškumas, kurie lemia informacijos (tap pat ir teisinio pobūdžio) sklaidą.
	VALSTYBĖS / INSTITUCINIAI (mezolygmuo) (kilmės šaltinis – priimanti valstybė, institucija)	
	Turinys	Iliustruojantis pavyzdys
	3. Teisinio reguliavimo turinys	Teisų įgyvendinimą suvaržantis reguliavimas, pavyzdžiui, įsidarbinimas kitoje darbovietėje tik gavus išankstinį valstybinės įstaigos pritarimą.
	4. Teisinio reguliavimo juridinė technika	Sudėtinga juridinė technika, teisinio reguliavimo pateikimas pagrindiniuose įstatymuose ir juos lydinčiuose teisės aktuose.
	5. Teisinio reguliavimo kaita	Itin dažna pagrindinių teisės aktų, kurie daro įtaką administraciniams procesams, kaita.
	6. Valstybinės kalbos taikymo politika	Valstybinės kalbos politikos suabsoliutinimas, susiaurinantis imigranto galimybes išsamiai susipažinti ir suprasti jam skirtus ir teisinį santykį kuriančius dokumentus.

	7. Valstybės įstaigų komunikacija su suinteresuotomis šalimis (informacijos pateikimo forma)	Aiškus, išsamus ir tikslus teisinio pobūdžio informacijos pateikimas institucijos komunikacijos priemonėmis.
	SUBJEKTINIAI (SUBJEKTŲ) (mezo- ir mikrolygmuo) (kilmės šaltinis – asmuo / tarnautojas / atvykusysis / kita suinteresuotoji pusė)	
	8. Valstybės tarnautojų ir pareigūnų kompetencija (tarpkultūrinė, kalbinė ir kt.)	Gebėjimas efektyviai bendrauti su kitakalbiais asmenimis, atvykusiais iš valstybių, pasižyminčių kita kultūra. Gebėjimas efektyviai vykdyti priskirtas funkcijas, pavyzdžiui, pateikiant visapusišką, savalaikę ir teisingą informaciją.
	9. Įvairių (ne valstybinio sektoriaus) suinteresuotų šalių kompetencija (žinios, įgūdžiai) ir elgsena (darbdavių, atstovų, atvykusiųjų)	Gebėjimas pagal reikalavimus paruošti ir / ar teikti dokumentus administraciniam migracijos / darbo santykių procesams. Aiškiai išdėstyti reikalavimo esmę santykyje su teisėsaugos pareigūnais. Atvykusiųjų turimų teisinių žinių spektras.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Aptariant priimančios valstybės visuomenės įtaką atvykusiųjų teisiniams santykiams, visų pirma reiktų grįžti prie teisinio pliuralizmo idėjos ir akcentuoti tai, kad teisinė sąmonė atsiskleidžia ne tik santykyje su pozityvia teise ir valstybės institucijomis, bet ir už jos ribų. Sekant ta pačia mintimi, asmens teisei sąmonei įtaką daro ne tik valstybinės struktūros, bet ir priimančios valstybės sociumas ir jo teisinė kultūra. Šį aspektą puikiai atskleidžia Lietuvoje gyvenančių Afrikos ir Pietų Azijos gyventojų pasidalijimas apie jų matomą lietuvių santykį su teise, kuriame bendrai teisės įvaizdis siejamas su visuomenėje pastebimu dominuojančiu teisės viršenybės principu. Minimas įvaizdis palaiko atvykusiųjų įspūdį apie visuomenę, kurioje teisė yra gerbiama. Taip tarp atvykusiųjų generuojami ir palaikomi atitinkami lūkesčiai, susiję su piliečių ir institucijų veikimu.

3.69 lentelė. Atvykusiųjų požiūris į Lietuvos gyventojų santykį su teise

Žmonės yra labiau informuoti, labiau išsilavinę, jie civilizuotai laikosi įstatymų (Interviu nr. 16).

Manau, kad lietuviai yra labiau paklusnūs įstatymams, nes bijo pasekmių, kurios bus, jei nesilaikys įstatymų (Interviu nr. 52).

Sakyčiau 70 prieš 30. 70 procentų žmonių labiau <...> gerbs taisykles. 30 procentų <...> iš tikrųjų jiems taisyklės nerūpi. Taigi, sakyčiau, visada yra 70 versus 30 (Interviu nr. 46).

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empiriniais duomenimis.

Toliau apžvelgiant į objektyvius veiksnius, reikėtų išskirti teisinio reguliavimo turinį (3.68 lent., nr. 3), kuris nulemia imigravusio teisės ir praeigas priimančioje valstybėje. Šiuo pagrindu kuriamas ne tik teisinio pobūdžio ryšys, bet ir priklausomumo jausmas naujai socialinei erdvei, kuris daro įtaką atvykusiojo

santykiui su priimančios valstybės teisine tvarka. Teisinio reguliavimo turinio perteikime itin svarbi tampa juridinė technika (3.68 lent., nr. 4). Itin sudėtinga reguliavimo išraiška yra ne kas kita, kaip juridinės technikos³⁹ rezultatas ir teisės taikymo procesą apsunkina tiek turintiems valdingus įgaliojimus, tiek recipientams. Pavyzdžiui, dažnai suinteresuotoms pusėms yra itin svarbus įstatymo dėl užsieniečių teisinės padėties įstatymas, tačiau šio teisės akto formuluotės yra sudėtingos. Minimas teisės aktas – didelės apimties dokumentas, kuriame gausu detalių nuorodų į skirtingus įstatymo straipsnius ar jų dalis. Nepaisant to, tai pirminis ir tikslus pagrindinės informacijos šaltinis, nurodantis imigranto teisinio statuso ir jo kaitos pagrindus. Empirinis tyrimas atskleidžia, jog turima juridinė technika nėra aiški ne tik imigravusiems ar teisininkams, bet ir tiesiogiai su šiuo teisės aktu dirbantiems institucijų darbuotojams. Vieno ekspertų teigimu „*net ir teisininkui kartais būna sunku sekti visus (aut. past. teisės aktų) pakeitimus, nes jų būna labai daug <...> iš tikrųjų yra sudėtinga. Lengviausias kelias būna dažniausiai tiesiog susisiekti su migracija ir sužinoti atsakymą*“ (eksperto interviu, teisės specialistas).

Atsižvelgiant į turimą kontekstą, situaciją gali apsunkinti ir jau minėta itin dažna teisinio reguliavimo kaita (3.68 lent., nr. 5). Štai nuo 2014 m. (iki 2022 m. sausio mėn.) įstatymas dėl užsieniečių teisinės padėties keitėsi net 25 kartus (LR įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“, 2004). Remiantis pašnekovų pasidalijimais galima pastebėti, kad tai yra dar vienas ir jau abi puses užklumpantis iššūkis. Atvykusieji stebisi tokia įstatymų kaita ir nespėja sekti šių pakitimų (žr. 3.70 lent. Interviu 13), taip pat dalinasi situacijomis, kuriose mato tam tikrą administracinę „sumaištį“, kada tarnautojai abejoja dėl teisės akto taikymo ir tuo pačiu klausimu pateikia nevienodus atsakymus⁴⁰ (žr. 3.70 lent. Interviu 15, 16, 19, 23, 50). Taigi tikėtina, kad dažna teisės aktų turinio kaita gali prisidėti prie nevienodos jų taikymo praktikos ir neabejotinai tampa vienu iš veiksnių, kuris dalyvauja sukeliant negatyvias imigrantų patirtis, susijusias su administraciniais procesais. Tokia situacija atvykusiems taip pat sukelia nevienareikšmišką jauseną, susijusią su teise ir teisės taikymu Lietuvoje. Žvelgiant į jau aptartas patirtis, pastebima, jog šis pirminis „susitikimas“ su teisiniu reguliavimu ir jo taikymo ypatumais sukelia nesaugumo ir nepasitikėjimo jausmus, daliai imigrantų tampa stigmatizuojančiu potyriu. Toks efektas pastebėtas analizuojant išgyvenimus, susijusius su migracijos teisiniais procesais. Atliktas tyrimas taip pat patvirtina, jog dalis vėliau susiklostysiančių teisinių santykių toliau gali būti vertinami per gyvenimo priimančioje valstybėje legalizavimo procesų patirtis ir siejami su išgyvenimais migracijos įstaigoje bei nesaugumo simboliu tampančiomis migracijos procedūromis (daugiau apie tai skyriuje apie imigrantų teisinių santykių patirtis su administracinėmis įstaigomis).

³⁹ Juridinė technika – tam tikros procedūros, užtikrinančios materialinės teisės kokybę. Juridinė teisėkūros technika – sistema kalbinių, loginių ir organizacinių priemonių ir procedūrų, kuriomis formuluojamos, aiškinamos ir struktūriškai išdėstomos teisės normos, rengiami, sudaromi, įforminami, išleidžiami, sisteminami, saugomi ir randami teisės normų aktai (Šlapkauskas Vytautas, Beinoravičius Darius, Vainiūtė Milda, Liesis Mantas, Arlauskas Saulius, Katuoka Saulius, Maksimaitis Mindaugas, Spruogis Ernestas, 2012, p. 204).

⁴⁰ Šiuo atveju nurodoma į subjektyvų informantų pajautimą apie įstatymų taikymą, todėl negali būti visais atvejais vienpusiškai traktuojama kaip tarnautojų kompetencijos stoka skirtingai taikant teisės aktus, tačiau tai yra indikacija, kad tokios situacijos susiklosto. Svarbu ir tai, kad šios informantų patirtys pasikartoja ne viename interviu, todėl tai laikytina svariu argumentu akcentuojant šią problemą.

3.70 lentelė. Teisinis reguliavimas: atvykusiųjų patirtys migracijos įstaigoje

*Idomu, kaip (aut. past. dažnai) jūs keičiate savo įstatymus. <...>. Mane tai labai žavi. Tačiau tuo pat metu mes dirbame ir negalime tam skirti daug daug laiko. **Taigi tai yra šiek tiek sudėtinga.** <...> „Aš čia gyvenu ketverius metus ir tris kartus, tai jau ketvirtas kartas, kai teikiu paraišką gauti LLG, ir aš ne iki galo nesuprantu, kokia ta procedūra. Turėčiau tiksliai žinoti, ką darau, bet kiekvieną kartą, kai teikiu prašymą, tai ji vis kitokia (aut. past procesas) (Interviu nr. 13).*

*Sakyčiau, procedūra yra sąžininga, o pareigūnai, jie sunkiai dirba. **Tačiau kartais jie taip pat neturi informacijos** Tai liūdna tiesa (Interviu nr. 13).*

*Sutikau daugiau nei keturis ar penkis žmones, kurie turi tas pačias, bet skirtingai sprendžiamas problemas toje pačioje imigracijos tarnyboje. **Taigi susidaro įspūdis, kad kažkas negerai. Jūs sakote, kad tai yra įstatymas, bet įstatymas žmonėms taikomas skirtingai** (Interviu nr. 15).*

Didžiausia mūsų problema yra ta, kad kai mes kreipiamės, pavyzdžiui, į migracijos įstaigą dėl konkrečios informacijos ir kreipiamės į konkrečių žmogų dėl tos informacijos, jis ją suteikia. Tada mes ruošiame dokumentus pagal jo informaciją, manydami, kad ji teisinga. Mes gavome šią informaciją iš tikrai patikimo žmogaus ir kai jau ruošiamės pateikti dokumentą, man sako „trūksta šito dokumento“. Ir jei sakai „ne, aš kalbėjau su šiuo asmeniu ir ji pasakė, kad čia yra visi dokumentai, kuriuos reikia pateikti. O dabar jūs sakote, kad trūksta dokumento. Kaip taip gali būti?“ Tada jie tiesiog sako, kad „gerai, tai buvo klaidinga informacija. Galbūt ji apie tai nežinojo. Galbūt jūs iki galo nesupratote“ (Interviu nr. 16).

*Aš matau taip, kad kartais, kai nueini pas vieną tarnautoją, gauni dalį informacijos. **Bet kitą dieną eini su daugiau dokumentų pas kitą moterį, ir ji gali pasakyti: „taip, reikia ir kito dokumento“.** <...> Tai yra problema, su kuria susiduriama dažniausiai (Interviu nr. 19).*

***Šiandien jie pasakė A, rytoj gali pasakyti B, pavyzdžiui, jei paskambinsi kitam žmogui (aut. past. - tarnautojui), žinok, jis gali tau pasakyti ką nors kita. Ir manau, kad tai vienas didžiausių užsieniečių nusiskundimų čia** (Interviu nr. 50).*

*Imigracijos departamentas nieko nežino, net... **Jeigu skambinsi į Kauną - suteiks kažkokią informaciją, jei paskambinsi į Vilnių** (aut. past. migracijos skyriai), **(irgi) suteiks kokią nors informaciją, bet jos bus visiškai skirtingos** (Interviu nr. 23).*

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Toliau aptariant objektyviuosius veiksnius pastebėta, kad itin svarbi yra valstybinės kalbos politika (3.68 lent., nr. 6). Ši politika lemia tai, kad pagrindinė administraciniuose procesuose vartojama kalba – lietuvių. Jei valstybės įstaigose informavimas ir konsultavimas gali būti teikiamas informantų grupei suprantama kalba, tai teisinis santykis grindžiamas jau nacionaline⁴¹. Plačiau nediskutuojant apie

⁴¹ Migracijos procese dokumentų pateikimo formas galima pildyti anglų kalba, tačiau sprendimų turinys nėra išverčiamas.

tokio pasirinkimo pagrindus, norisi akcentuoti, kad minėtas teisinis santykis sukuriamas su asmeniu, negalinčiu suprasti dokumento turinio. Jo pagrindu šis santykis ir atsiras, ir keisis, ir pasibaigs. Taigi, šiame procese imigrantas turės pasikliauti antriniais šaltiniais, kurie galės ir gebės paaiškinti administraciniame procese naudojamų dokumentų turinį ir prasmę. Pavyzdžiui, siekiant išsamiai aptarti šią situaciją, reiktų detaliau pažvelgti į įstatymo dėl užsieniečių teisinės padėties vertimų dažnį. Tiesa, šis teisės aktas yra išverstas į tyrimo dalyvavusiems pašnekovams suprantamą anglų kalbą, tačiau galiojančios suvestinės teisės akto redakcijos (2021 05) buvo atliktos tik prieš šešerius metus, o per šį laiką tarpą įstatymas keitėsi net 17 kartų. Taigi matome, kad atvykusiems svarbiausio teisės akto vertimas nėra savalaikis, todėl gali būti žinomas tik kalbantiems lietuviškai. Vis dėlto, situaciją vertinant įvairiais aspektais, tokio kalbinio apribojimo negalima suabsoliutinti, nes galimybes naudotis įstatymu suteikiamomis teisėmis ir vykdyti pareigas lemia ne tik objektyvios, bet ir subjektyvios priežastys. Jei objektyviąją pusę sudaro galimybių susipažinti su teisinio reguliavimo turiniu apribojimas (pavyzdžiui, įstatymo pakeitimų nesavalaikis išvertimas), tai subjektyvioji pusė – teisingas įstatymo nuostatų suvokimas ir taikymas yra sąlygojamas paties asmens, t. y. jo kompetencijų, patirties ir kitų aspektų. Deja, asmens subjektyviąją pusę įgalinti ir paruošti teisiniams santykiams priimančioje valstybėje yra itin sudėtinga. Kitas pavyzdys gali būti darbo santykiai, kur situacija yra analogiška tuo aspektu, kad darbo sutartis su imigrantu turi būti sudaroma jam suprantama (t. y. ir ne lietuvių) kalba, tačiau nėra prievolės visus kitus įmonės dokumentus išversti į darbuotojui suprantamą kalbą. Tokios praktikos „pagal nutylėjimą“ tikimasi, tačiau formalus jos egzistavimas nėra užtikrinamas. Tačiau vėlgi reiktų pasikartoti, kad dokumento išvertimas dar negarantuoja, kad asmuo turės pakankamai kompetencijų jį tinkamai suprasti, vertinti ir taikyti (subjektyvioji pusė).

Minėtose situacijose suinteresuotų šalių informavimo forma (informacijos pateikimo forma) tampa dar aktualesnė (3.68 lent., nr. 7), nes, kaip jau aptarta anksčiau, susiduriama su dažna pagrindinių teisės aktų kaita, sudėtinga jų juridine technika, o valstybinės kalbos politika nesudaro galimybių įsigilinti į teisės aktų pakeitimus atvykusiems suprantama (pavyzdžiui, anglų) kalba. Manytina, kad imigrantai, mokantys lietuvių kalbą pažengusiojo lygiu (C1, C2), turi galimybes suprasti originalaus teisės akto nuostatas ir teisingai jį taikyti, tačiau praktikoje atvykusieji (taip pat tyrimo informantų segmentas) tokio lygio kalbos mokėjimu gali pasigirti tik išimtiniais atvejais. Atsižvelgiant į tai, kad tokių imigrantų yra itin mažai, informacijos pateikimas tampa itin svarbia įvairių biudžetinių įstaigų darbo dalimi ir vienu iš veiksnių, darančių įtaką atvykusiųjų teisiniams santykiams bei teisinės sąmonės raiškai (3.68 lent., nr. 7).

Žvelgiant į biudžetinių įstaigų spektrą, galima pastebėti nevienodas praktikas, kurios apima nuo gana vartotojui aiškiai pateikiamos informacijos, pavyzdžiui, Sodros el. puslapyje ir gausios teisinės informacijos VDI, iki labai ribotos teisinio pobūdžio LR policijos informacijos. Atlikto tyrimo laikotarpiu migracijos įstaiga įgyvendino pokyčius informacijos pateikimo srityje, todėl gilesnė šios įstaigos teisinės informacijos pateikimo atvejo analizė leidžia pažvelgti į migrantui teikiamos informacijos reikšmę. Stebint migracijos įstaigos patirtį, pirmiausia reikia išskirti, kad

būtent šioje įstaigoje buvo įgyvendintos inovacijos ir pereita nuo formalaus riboto teisinės informacijos pateikimo elektroninėje erdvėje iki vartotojui palankesnės sistemos. Įdiegus naują klientų aptarnavimo sistemą MIGRIS ir aptarnavimą perkėlus į elektroninę erdvę, buvo patobulinta ir informacijos pateikimo forma⁴². Naujoje platformoje paaiškinti migracijos administraciniai procesai ir sukurtas e-vedlys, pateikiant atsakymus į daugelį galimai kilsiančių klausimų. Šios sistemos įvedimas lėmė greitesnį ir efektyvesnį aptarnavimą ir itin teigiamus migrantų atsiliepimus. Vis dėlto elektroninė informavimo forma ne visada pasiekia labiausiai pažeidžiamus asmenis. Puikiai migracijos procesus pažįstantis ekspertas pastebi, kad *dokumentų pridavimas vyksta tik elektroninėje erdvėje, dažnas užsienietis net neturi savo el. pašto ir jiems tikrai sunku susigaudyti visame procese* (eksperto interviu, Migracijos tarnyba).

Detaliau analizuojant informantų patirtis su migracijos įstaigomis, pastebimi iššūkiai informacijos pateikimo ir priėmimo srityje. Pavyzdžiui, pašnekovai mini, kad nauja MIGRIS sistema yra efektyvi, tačiau atskirais atvejais informacija nėra pakankama ir juos palieka nežinioje. Šioje situacijoje reikėtų išskirti keletą informantų pasisakymuose išryškėjusių aspektų: a) bendrą teisinio pobūdžio informacijos trūkumą; b) pateikiamos informacijos apie teisinę reguliavimą detalumą ir tikslumą ir c) pateikiamos informacijos aiškumą.

Visų pirma, atkreiptinas dėmesys į bendrą teisinio pobūdžio informacijos trūkumą, kuris yra sietinas su imigravusio asmens pirminių žinių apie teisinę reguliavimą, kuris padėtų pasirinkti norimas paslaugas, stygiumi (Interviu nr. 23).

Net ir internete (aut. past. migracijos el. puslapyje) turime daug galimų pasirinkimų. Dirbantis, kvalifikuotas darbuotojas, nekvalifikuotas darbuotojas. <...>Ir jie nieko nemini šioje svetainėje į kurią eilutę turime taikyti. Kvalifikuotas darbuotojas, nekvalifikuotas darbuotojas, aukštesnės kvalifikacijos darbuotojas, investuotojas, niekas nepaminėta. Taigi viskas yra painu (Interviu nr.23)

Praktinėse situacijose gali kilti įvairių atvejų, charakterizuojančių pirminių teisinio pobūdžio žinių trūkumą. Viena jų, pavyzdžiui, gali būti darbo santykių formalizavimo procesas. Nors pastarasis yra patikėtas darbdaviui, tačiau imigravęs asmuo taip pat siekia žinoti ir turimų žinių pagrindu įvertinti savo perspektyvas kitoje darbovietėje, t. y. koku teisiniu pagrindu jis gali būti įdarbintas (ir kokios jo galimybės juo toliau remtis įgyvendinant kitus teisinius santykius), todėl stengiasi gauti kuo daugiau informacijos remdamasis ne tik asmeniniais kontaktais, bet ir oficialiu įstaigos puslapiu. Pirminės žinios apie įvairius pagrindus, susijusius su asmens galimybėmis gauti leidimą gyventi, išsklaidytų abejones apie įvairius pasirinkimus ir nesukeltų sumišimo jausmo pašnekovui. Pavyzdžiui, vienas iš pašnekovų pasakoja apie jam didelį rūpestį sukeliančius svarstymus, koku pagrindu jis gali būti įdarbintas: „ar kaip aukštos kvalifikacijos darbuotojas, ar kaip investuotojas (pastaroji galimybė neegzistuoja, tačiau yra galimybė kreiptis dėl leidimo gyventi vykdant ekonominę veiklą Lietuvoje) (žr. Interviu nr. 23). Šiuo ir kitais atvejais atvykusiems ne tiek trūksta informacijos, kiek galimybių jau turimą

⁴² Pakeitimai palankūs tik informantų grupei, kuri bendrauja anglų kalba. Kitomis kalbomis (pavyzdžiui, rusų) tokios informacijos nėra.

informaciją pritaikyti asmeniškai, personalizuoti, t. y. rasti atsakymą, ar vienas iš galimų pasirinkimų (kuris, pavyzdžiui, jau pateikiamas „MIGRIS sistemoje“) yra tinkamas.

Nesuradus tinkamos informacijos, tolesnė paieška persikelia į konsultacijas su įstaigomis informaciniu telefonu. Ir nors tai adekvatus veiksmas, tačiau taip problema nėra sprendžiama, o perkeliama į kitą lygmenį ir taip padidinamas jos sklaidos ratas. Deja, atliktame tyrime ne vieno pašnekovų atsiliepime pastebima, kad net institucijose gaunama informacija nebūna tiksli / teisinga (žr. Interviu nr. 36).

Aš kalbėjau telefonu, manau, su trimis skirtingomis moterimis, ir dalis jų buvo labai supratingos <...> „Viskas gerai, tu gali kreiptis ir be dokumentų legalizavimo. Galėsite tai padaryti gavus LLG“. Tokį atsakymą gavau iš trijų skirtingų tarnautojų. Bet kiekvieną kartą, kai eidavau į skyrių, man pasakydavo „ne“ (aut. past. be dokumentų legalizavimo, neturi teisės gauti LLG) (Interviu nr. 36).

Nepasitikėjimas gautos informacijos tikslumu ar elementarus jos trūkumas (atsižvelgiant į tai, kokia ji svarbi) toliau nulemia tam tikrus elgsenos modelius – itin aktyvią arba net nekonstruktyviai aktyvią („hiperaktyvią“) elgseną. Atkaklumas pašnekovų patirtyse pasireiškia informacijos paieškomis remiantis įvairiais kanalais (kreipiamasi į NVO, teisininkus, ieškoma informacijos pažįstamų rate ir kitais būdais) (žr. (advokato eksperto interviu).

,<...> žmonės patys bando komunikuoti su Migracijos departamento darbuotojais, negauna atsakymo ir tada jau kreipiasi į mus (advokatus) kaip į paskutinį (aut. past. šaltinį), tartum mes galėtume susišnekėti jau jų (aut. past. tarnautojų) kalba.

Nors Migracijos departamentas ir anglų kalba atrašinėja, tarkim, jeigu raštu kreiptumeis, bet tada (atsakymo terminas) yra 20 darbo dienų. Tai tų galimybių kaip ir yra, negaliu sakyti, kad visiškai nesudarytos galimybės, bet tiesiog tuomet pailgėja visas tavo procesas (eksperto interviu, advokatas).

Teisingos informacijos paieškas toliau seka aktyvūs, tačiau jau įprastomis sąlygomis nebekonstruktyvūs veiksmai. Vienas jų – tuo pačiu klausimu vienu metu kreiptis į visus įmanomus informacijos šaltinius. Pavyzdžiui, kreipiamasi į kelis tos pačios įstaigos padalinius dėl tos pačios situacijos vertinimo (klausimo). Taip pat kreipiantis į kitas institucijas, kurios neturi kompetencijos spręsti šių klausimų. Kaip nekonstruktyvios elgsenos bruožas gali būti įvardijamas ir per didelis nepasitikėjimas savo jėgomis, kuris pasireiškia teisininko paslaugų paieška net ir elementariems procesiniams veiksams atlikti, t. y. dokumentams pateikti.

Taigi, instituciniu lygmeniu pateikiamos informacijos detalumas ir tikslumas yra itin svarbi sudedamoji informavimo dalis, galinti komplikuoti net ir paprastas procedūras. Žvelgiant į pašnekovų patirtis su migracijos įstaigomis, informacijos pakankumas sietinas su tam tikros informacijos poreikio išpildymu informacinėje sistemoje. Tačiau net ir itin gerai vertinama nauja informacinė (pavyzdžiui, „MIGRIS) sistema negali pateikti atsakymų į visas įmanomas situacijas dėl jau minėto itin detalaus ir sudėtingo teisinio reguliavimo bei sudėtingos juridinės technikos. Pavyzdžiui, atsakymas į tą patį klausimą, „ar sutuoktinis gali atvykti gyventi į Lietuvą?“, priklauso nuo įvairių aplinkybių (kokia imigranto kilmės šalis – ES ar

trečioji šalis, koks išduotas leidimo gyventi pagrindas – studijų, darbo, aukštos kvalifikacijos darbuotojo ir kt.). Taigi, natūralu, kad bendroje informacijoje personalizuotos ir aktualios informacijos pašnekovas gali ir nerasti (žr. Interviu nr. 46).

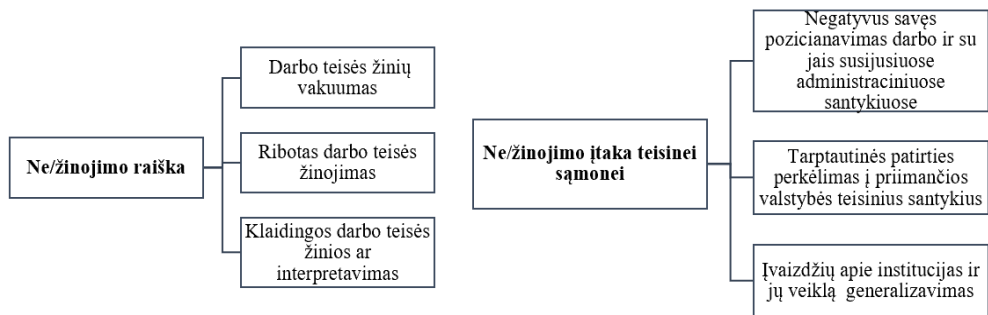
Bandžiau ieškoti informacijos imigracijos svetainėje, iš tikrųjų apie tai (leidimą gyventi šeimos nariui). Vis tiek negaliu gauti tikslios informacijos apie tai (Interviu nr. 46)

Pateikiamos teisinio pobūdžio informacijos aiškumo reikalavimas yra sietinas ir su teksto išvertimo į kitą kalbą profesionalumu. Pavyzdžiui, vienas pašnekovų pateikė pavyzdį apie tai, kad formoje pateikiami *school student* ir *university student* jam yra tapatūs terminai. Dėl to jis ir suklydo pildydamas migracijos įstaigai skirtus dokumentus. Ši klaida lėmė formos taisymą, komplikotą jos gavimą (atspausdinimą) ir papildomą vizitą į Migracijos tarnybą (Interviu nr. 27). Svarbu įvertinti pastarąsias paslaugų gavėjo patirtis, nes bet koks netikslumas toliau lemia papildomą institucijų resursų naudojimą t. y. tarnautojų darbą konsultuojant ir / ar pakartotinai priimant dokumentus. Taigi, informavimo sistema turėtų būti reguliariai peržiūrima, įtraukiant galutinius informacijos gavėjus, tikrinant, ar ir kiek ji yra efektyvi. Šiame procese praverstų aktyvesnis migracijos įstaigų bendradarbiavimas su NVO sektoriaus organizacijomis ir atgalinio ryšio su paslaugų gavėjais palaikymas.

Kalba, (aut. past. kuria pateikiama informacija) svetainėje, tai ne mūsų kalba, (aut. past. ji nėra tiksli), nėra tikslaus vertimo. Išvertę iš lietuvių kalbos į anglų pamatysite, kad ten tikrai nėra tikslaus vertimo, kažkaip netikslu (not direct). Taigi, su jais (aut. past. tarnautojais) bendraudamas turi būti labai diplomatiškas (Interviu nr. 8).

Taigi reikėjo rezervuoti kitą susitikimą, atidžiai pasirinkti kitą pagrindą. Jei jie norėjo būti labai konkretūs, kodėl jie tiesiog neparašė „Aš esu mokyklos studentas“ ir „Aš esu universiteto studentas“, nežinau. Taigi tai buvo patirtis migracijos skyriuje. Tiesiog yra informacijos trūkumas. Nelabai aišku, nors pateikimas yra lengvas, tačiau nelabai aiškus. Nežinodamas galėjai pasirinkti daug neteisingų dalykų (Interviu nr. 27).

Toliau pratęsiant imigrantų turimų žinių, kaip vieno iš teisinei sąmonei įtaką darančių veiksnių, aspekto analizę (žr. 3.68 lent., nr. 9), verta detaliau pažvelgti ir darbo teisinių santykių kontekstą. Atsižvelgiant į imigranto potencialą identifikuoti ir įgyvendinti savo teises, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad žinių (ne)turėjimas gali pasireikšti bent keliomis formomis. Visų pirma – kaip žinių vakuumas, antra – ribotas žinojimas ir, trečia – klaidingas žinojimas. (Ne)žinojimo įtaka gali suponuoti, kad atvykusysis teisinę realybę susies su išankstiniu savęs pozicionavimu, remsis tarptautinėje erdvėje įgytomis žiniomis (tarptautinės teisinės sąmonės bruožas) ir / arba pasirems klaidinga informacija (žr. 3.14 pav. „Imigrantų (ne)žinojimo raiška ir pasekmės, susijusios su darbo teisiniais santykiais“).

3.14 pav. Imigrantų (ne)žinojimo raiška ir pasekmės, susijusios su darbo teisiniais santykiais. Šaltinis: sudaryta autorės

Atvykusiųjų patirtys atskleidžia, kad darbo teisės žinių vakuumas, visų pirma, apriboja imigrantą darbuotoją pasirinkti palankiausias darbuotojo teisių gynimo mechanizmus. Tokiu atveju neidentifikuojamos galimybės įgyvendinti savo teises ir lūkesčius, susijusius su darbo santykiais, taip pat ir galimybės ginti savo teises. Šios ribotos pasirinkimo galimybės tik papildo ir taip sudėtingą priimančios valstybės darbo rinkos kontekstą, pasižymintį darbo vietų trūkumu, administracinių migracijos procesų sudėtingumu, darbdavių distancija ir nepasitikėjimu (daugiau apie tai žr. poskyryje apie darbo santykių patirtis).

Siekiant pateikti atsakymą į klausimą, kokias pasekmes (ne)žinojimo elementas kuria imigrantams apie teisę ir teisinius santykius priimančioje valstybėje, reikėtų pažvelgti kiek plačiau. Imigrantų įdarbinimo praktika Lietuvoje nėra įprasta tiek dėl to, kad nėra daug tarptautinių kompanijų, tiek ir dėl to, kad imigrantų skaičius bendroje populiacijoje nėra didelis. Nesukaupus ilgametės patirties, naujo instituto suaktyvėjimas (imigrantų įdarbinimo) kelia iššūkių visoms suinteresuotosioms šalims – tiek darbdaviui ir / ar darbuotojui, tiek valstybinėms institucijoms. Šiame kontekste imigranto santykis su vietos teise gali būti nevienareikšmis. Pavyzdžiui, darbo teisiniai santykiai formalizuojami sutartimi bei darbovietės vidaus teisės aktais ir juos lydinčiais dokumentais. Imigrantui darbuotojui, norinčiam išpildyti darbdavio reikalavimus ir nepažeisti darbo tvarkos, jis su šiais dokumentais turi būti supažindintas jam suprantama kalba. Vis dėlto privalomai taikomas tik darbo sutarties vertimo į užsieniečiui suprantamą kalbą kriterijus, taigi, kilus ginčo situacijai, imigrantas turi apsispręsti, ar ir kaip įgyvendinti savo teises. Sprendimuose pasirinkti, ar įgyvendinti savo teises, imigranto darbo teisės žinių vakuumas turi potencialą būti pagrindiniu aspektu (tačiau ne visais atvejais!). Jis gali atsisakyti ginti savo teises dėl to, kad:

- nežino, kad jo (darbuotojo) teisės buvo pažeistos;
- nežino jokių priimančios valstybės pagalbos institutų (pavyzdžiui: VDI, Darbo ginčų komisija).

Informantų patirtys taip pat atskleidė, kad ankstesni patyrimai, susiję su valstybės institucijų veikla, turi neigiamų konotacijų, todėl ir darbo teisiniuose santykiuose dalyvaujančios institucijos *a priori* nesukuria pozityvaus / padedančio įvaizdžio.

Kiti svarūs argumentai, susiję su imigrantų galimybėms įgyvendinti savo teises, susijusias su darbo santykiais, yra siejami su tarptautinės sąmonės ir kilmės valstybės patirties perkėlimu. Kai nėra tiesioginių darbo teisės žinių, jie pasireiškia įvairiomis formomis:

- a) darbo teisinių santykių situacijos (darbdavio teisėti / neteisėti veiksmai, darbuotojo lūkesčiai) vertinimu remiantis kitose valstybėse taikoma praktika;
- b) savęs pozicionavimu darbo teisinių santykių atžvilgiu, kai dominuoja ne teisiniais argumentais paremtos išankstinės prielaidos apie darbo teisinių santykių įgyvendinimą.

Kita subkategorija, apibrėžianti (ne)žinojimo pasekmes, yra imigranto disponavimas klaidinga informacija. Tokia situacija susiklosto dėl kelių priežasčių: teisinio reguliavimo kaitos, valstybinės kalbos politikos, teisinės informacijos imigrantui suprantama kalba trūkumo, informacijos sklaidos kanalų ir imigrantų asmeninės iniciatyvos siekti informacijos trūkumo.

Taigi, taip (ne)žinojimas taip pat tampa vienu iš veiksnių apsisprendžiant, ar ginti savo teises, ir turi galią daryti poveikį atvykusio asmens teisei elgsenai. Atitinkamai darbo santykių spektre ši nežinia potencialiai nutiesia kelius imigrantams rinktis neefektyvius ar nekonstruktyvius sprendimus ir sudaro sąlygas darbdaviui piktnaudžiauti susidariusia situacija ir pažeisti esmines darbuotojo teises. Informantų pasisakymuose tokios situacijos pasireiškia darbuotojo ir darbdavio dialogo nebuvimu, vienašališkais darbdavio sprendimais ir / ar darbuotojo teisių negynimu (žr. 3.3 poskyrį apie darbo santykių patirtis).

Pastebėta, kad dalis tyrime dalyvavusių imigrantų sąlyginai ilgą integracijos laiką neturi galimybių (išteklių, resursų) pažinti priimančios valstybės teisinėje sistemoje taikomo darbo teisinių santykių reguliavimo turinio. Net ir susipažinus su įstatymų reguliavimu, tai neužtikrina asmens galimybių jį tinkamai interpretuoti ir taikyti praktikoje. Taigi, susidarius tokiai situacijai, kada asmuo negali įvardyti savo žinių trūkumo, arba žino teisinį reguliavimą, bet negali juo tinkamai pasinaudoti, jis tampa pažeidžiamas. Kaip jau minėta, tokiais atvejais vadovaujamosi jau turimais kilmės valstybės elgesio modeliais ir įvaizdžiais apie teisinį reguliavimą, arba lūkesčiais, kurie dažniau susieti net ne su priimančios valstybės, o su ES regiono teisės efektyvumu (žr. poskyrį apie teisės įvaizdžius). Taigi, lydimi iššūkių, darbo teisiniai santykiai gali būti ir mažiau palankūs imigrantui, neatskleisti / nepažįstami ir *de facto* sunkiai įgyvendinami visa apimtimi (sudėtinga pasinaudoti ginant savo teises). Pastaruoju atveju darbo teisė tampa hipotetine – galimybių teise, skirta vietos gyventojams, tačiau ne imigrantams. Taip (ne)žinojimo efektas daro pastebimą įtaką imigrantų teisinės sąmonės formavimuisi ir raiškai priimančios valstybės teisinių santykių atžvilgiu.

Kitas objektyvių veiksnių segmentas yra susijęs su įvairių suinteresuotų šalių turimomis kompetencijomis ir jų raiška (3.68 lent., nr. 8 ir 9). Tarp jų valstybės tarnautojų kompetencijos aspektas yra svarus, nes informantų patirtyse atsispindi kaip vienas tų, kuris nulemia susiklostančias pozityvias ir negatyvias atvykusiųjų patirtis. Pašnekovų pasisakymuose akcentuojamos bent kelios tarnautojų kompetencijos sritys, kurios kelia nerimą, tai: a) kalbos mokėjimo, b) komunikavimo ir c) tarpkultūrinio išmanymo. Komunikacija grindžiama dvipusiu santykiu, o tai reiškia,

kad idealiuoju atveju rezultatas turėtų būti toks, kad informacijos teikėjas ir gavėjas apie komunikuojamą žinutę turės vienodą supratimą. Minėtas tikslumas, susijęs su teisiniais santykiais, yra ypač svarbus dėl to, kad turi būti tiksliai išpildomi teisės aktuose numatyti reikalavimai. Tačiau teisinio pobūdžio informacijos komunikavime svarbu tinkamos kompetencijos, nes įstaigos tarnautojų funkcijų spektre yra ne tik dokumentų atitikties teisės aktams tikrinimas, tačiau ir paslaugos gavėjų tinkamas siuntimas juos papildyti ar pakeisti. Pavyzdžiui, pašnekovų pasisakymuose vis išskylančios informacijos „nesupratimo“ ar netinkamo supratimo problemos, susijusios su administraciniais migracijos procesais, suponuoja poreikį sustiprinti tiek pačios įstaigos komunikacijos strategiją, tiek ir tarnautojų komunikacijos kompetencijas. Tais atvejais, kada imigrantas nesupranta ar netinkamai supranta gautas instrukcijas, kyla reali galimybė, kad savo pareigų ir teisių jis tinkamai neįgyvendins. *KOPŽI eksperto pasisakymas apie kritinius valstybės įstaigų tarnautojų darbo aspektus taip pat akcentuoja tai, jog tarnautojų kompetencijos yra glaudžiai susijusios su imigranto galimybėmis gauti tinkamą pagalbą ir nesėkmės atveju tik sustiprina atvykusiojo pažeidžiamumą* (žr. eksperto interviu, KOPŽI).

Jeigu tu „sunervinsi“ valdininką tris kartus pasakęs „aš nesuprantu, ar gali dar kartą pakartoti?“, tai ketvirtą kartą tau bus pasakyta – „viskas, laikas baigėsi“. Ir tu pagalbos čia negali gauti. Tai jie (aut. past.- imigrantai) labai skaudžiai išgyvena šitą santykį.“(eksperto interviu, KOPŽI).

Panašūs pastebėjimai skiriami ir teisėsaugos pareigūnams. Pavyzdžiui, G. Bučiūnas ir V. Velička teigia, kad Lietuvos teisėsaugos pareigūnai neturi pakankamai žinių psichologijos srityje (Bučiūnas ir Velička, 2020). Empirinis tyrimas taip pat atskleidžia, kad atvykusieji tikisi aktyvių tarnautojų veiksmų bei efektyvios pagalbos, tačiau tam tikrais atvejais situacija susiklosto priešinga linkme. Kita vertus, dalis atsakomybės tenka ir patiems imigrantams dėl atskirais atvejais ribotų galimybių suprasti informaciją. Žvelgiant į Migracijos tarnybos atvejį, tarnautojų darbo praktikoje pasitaiko ir tokių situacijų, kada tarnautojas turi reikiamas kompetencijas, tačiau atvykusiojo gebėjimai neleidžia jam sėkmingai vykdyti priskirtas funkcijas. Pavyzdžiui, asmuo bendrauja anglų kalba, tačiau akcentas nėra pažįstamas (ar įprastas), todėl tarnautojui tai gali apsunkinti bendravimą ir taip pat sąlygoti teisių gynimo proceso rezultatus (žr. VDI DGK ir advokato interviu).

Didžiausia problema yra bendravimas <...> nes anglų kalba yra laužyta, labai sunkiai suprantama. Esu turėjusi posėdžių, kur dalyvavo vertėjai ir taip pat kur vertėjai nedalyvavo. Iš esmės – jokie skirtumo, nes ir vertėjai sunkiai supranta (eksperto interviu, VDI DGK atstovas).

Kartais pačių užsieniečių anglų kalba būna labai ribota. Ypač iš Indijos arba iš tų kitų šalių. Na, tiesiog labai didelis kalbos barjeras (eksperto interviu, advokatas).

Detaliau aptariant konkrečias patirtis su migracijos įstaigomis pastebėta, kad būtent kalbos mokėjimo kompetencijos yra vienas iš dažniausiai pašnekovų minimų trikdančių komunikuojant su tarnautojais (žr. 3.71 lent. Interviu nr. 1, 3, 12, 16, 43, 51).

3.71 lentelė. Tarnautojų užsienio kalbos mokėjimo kompetencijų stoka

<...>jūs esate kitoje šalyje, bet ten yra žmonės, kurie kasdien turi dirbti su migrantais ir... **jie nemoka kalbėti angliškai, tai labai apsunkina reikalus** (Interviu nr. 1).

Labai blogai, kad jie nekalba angliškai. <...> Kartais jie sako, kad mūsų nesupranta. Jie nekalba angliškai. Kai jie turi klientą - užsieniečių, Jie turi bandyti tai padaryti (Interviu nr. 3).

Ir dar tai, kad **daugelis jų (tarnautojų) nekalba angliškai.** Juk mes užsieniečiai! Tai šiek tiek apmaudu. Tikrai (Interviu nr. 12).

Ir pasirūpinkite savo pareigūnais ir valdžios atstovais, kurie nuolat bendrauja su užsieniečiais, pasirūpinkite jų anglų kalba. Kad bent jau jie turėtų anglų kalbos pagrindus. Tai būtų geriausia (Interviu nr. 16).

Kaskart, kai tenka kreiptis į imigracijos departamentą, jie būnų užsiėmę arba **nesupranta anglų kalbos** (Interviu nr. 43).

Bet kai ten – migracijos skyrius, **jie turi mokėti bent bendrinę kalbą ir ta bendrinę kalbą šioje srityje yra rusų ar anglų?** Kai žmonės iš skirtingų šalių atvyksta kaip užsieniečiai, manau, kad bendrinę kalbą yra anglų. (Interviu nr. 43).

Jie nelabai mėgsta bendrauti angliškai arba, sakyčiau, tiesiog nemoka susikalbėti angliškai. Taigi čia gali kilti sunkumų (Interviu nr. 51).

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Atsižvelgiant į tai, kad empirinis tyrimas atliktas dvejų metų laikotarpiu, natūraliai kyla klausimas, ar ši situacija laikui bėgant nesikeičia. Pašnekovų atsakymai atskleidžia, kad keičiasi, tačiau nėra pasikeitusi tiek, kad netrikdytų atvykusiųjų ir pačių tarnautojų darbo. Štai, komentuodamas 2020 m. pabaigoje gautas paslaugas, pašnekovas sako, kad nors ir turėjo galimybes pasirinkti paslaugas anglų kalba, tačiau tokių negalėjo gauti (žr. Interviu nr. 36). Kitas pašnekovas nurodo jau įvykusius pokyčius ir jais ne tik džiaugiasi, bet ir stebisi (Interviu nr. 29). Taigi, pastebimos ir labai gerų pokyčių tendencijos – daugiau ir geriau anglų kalba kalbančių tarnautojų Afrikos ir Pietų Azijos imigrantams tampa didele paspirtimi siekiant tinkamai įgyvendinti savo teises ir pareigas.

Ir aš du kartus prašiau paslaugos anglų kalba. Tačiau moteris, kuri atėjo priimti mano dokumentų, vos mane suprato (Interviu nr. 36).

<...>labai prastai kalba angliškai, atsižvelgiant į tai, kad tai imigracijos ar migracijos skyrius. Ten, kur tu turi bendrauti su užsieniečiais, turi suprasti, ką jie kalba. Tai – elementaru. Vis dėlto mano nuostabai viskas pasikeitė. <...> Taip, viskas pasikeitė, ir dabar viskas tikrai gerai. Taigi, jie kalba angliškai, labai greitai reaguoja. Ir tikrai nustebau dėl šių dalykų. (Interviu nr. 29).

Taip pat reikia atkreipti dėmesį į užsienio kalba komunikuojamą turinį. Jame gali vyrauti specialybės – teisiniai terminai, kurie nėra priimtini ar dažnai vartojami bendrinėje kalboje. Administracinis procesas – dokumentinis procesas, komunikuojantis teisinius reikalavimus, kuriuos turi išpildyti klientas, norintis sukurti

teisinių santykių, o minimoje ir analizuojamoje situacijoje – gauti leidimą gyventi Lietuvoje. Jei užsienio kalbos (anglų kalbos) žinios tesiekia B1 ar B2 lygmenis, tai reiškia, kad asmuo geba kalbėti, tačiau tik jam gerai žinomomis temomis. Jei teisinė terminologija – viena iš jų, tada pats komunikavimo procesas tampa nesudėtingas, nes egzistuoja abipusis supratimas. Ir, priešingai, jei kalbiniai gebėjimai šio lygmens nesiekia, tada sudaromos prielaidos kilti nesklandumams. Tačiau, neatsižvelgiant į tai, kad tarnautojai yra kritikuojami dėl pašnekovams suprantamos (anglų) kalbos nemokėjimo arba menko kalbos mokėjimo lygmens, tačiau bendrame pasisakymų kontekste tai nėra sureikšminama, jei tik šiose situacijose pastebimas tarnautojo geranoriškumas t. y. rodomas noras padėti (daugiau apie tai – subjektyvių veiksmų apžvalgoje).

Kitų suinteresuotųjų šalių kompetencijos ir elgsena (3.68 lent., nr. 9) yra ne ką mažiau svarbios. Pavyzdžiui, migracijos skyriams tenka aktyviai bendradarbiauti su universitetais, darbdaviais, tarpininkais, kurie dalyvauja imigrantų dokumentų paruošimo ir teikimo procesuose. Pastarųjų elgsena taip pat prisideda prie kartais sudėtingo imigrantų susidūrimo su administraciniais teisiniais santykiais. Žvelgiant kiek giliau į tarnautojų patirtis, šie savo veikloje susidurdavo bent su keliais neigiamais suinteresuotųjų pusių veiklos aspektais. Vienas jų – tai kompetencijos trūkumas pildant ir teikiant dokumentus, kurių atitiktį įstatymams tarnautojai turi patikrinti. Minimais atvejais įvairių klaidų daro ne tik imigrantai, bet ir darbdaviai bei mokslo viešosios įstaigos. Ir, priešingai, kompetentinga suinteresuotųjų pusių elgsena tik palengvina imigrantų administracinius migracijos procesus, kuriems jie gali būti dar nepasiruošę, ir niveliuoja jų turimų žinių ir patirties vakuumą (žr. 3.72 lent.).

3.72 lentelė. Suinteresuotųjų pusių veiklos svarba vykstant migracijos administraciniams procesams

Pastebime tam tikrų problemų ir su mokslo (įstaigomis, aut. past.). Būna taip, kad tarpininkavimo rašte rašo vieną informaciją, kai pradedam aiškintis, pasirodo visiškai kita informacija. Tai mums susidaro toks įspūdis, kad daugelį veiksmų atliekama „copy / paste“, lyg veiksmas vykėtų konvejeriu. Ir tada studentas patenka į nepatogią situaciją, mes negalime iš jo priimti dokumentų, siunčiame jį daryti pakartotinai dokumentus, prašome pakeisti ir t. t. Kartais studentas elementariai net nesupranta mūsų, ko mes prašome, ir sako: „žiūrėkite, taigi aš Jums atnešu tarpininkavimo raštą“. Jis yra parašytas, tačiau raštas neatitinka tikrovės, kaip turėtų būti, ir tai aišku studentas nėra kaltas, kaltas tas žmogus, kuris neatidžiai ir neatsakingai rengė tuos dokumentus (eksperto interviu, Migracijos tarnyba).

Bet kai ten nuvažiuojam, pasakė, kad šių dokumentų reikia lietuvių kalba, nors laiške tai nebuvo paminėta (aut. past. - iš universiteto). <...>Taigi jis turėjo viską pakartoti iš naujo. Taip, tai buvo kažkoks nesusikalbėjimas (Interviu nr. 45).

Ji (universiteto atstovė, aut. past.) net atspausdino žemėlapi, kaip ten patekti. Ir netgi nubraižė, kaip atrodo pastato vidus. Ir ji pasakė: „šitai matysite „čia“. Tu turi eiti čia“. Taigi, viską man parengė labai aiškiai ir patogiai (Interviu nr. 44).

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis

Suinteresuotų pusių klaidos lemia papildomą migracijos darbuotojų krūvį ir su negatyviomis emocijomis susijusį nuovargį (žr. 3.73 lent., eksperto interviu). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad didelius tarnautojų darbo krūvius pastebi ir komentuoja ir patys pašnekovai (žr. 3.73 lent. Interviu nr. 31, 45). Taigi, suinteresuotų pusių klaidos ir susiklostanti situacija („administracinė sumaištis“) kelia iššūkių abiem pusėms – tiek atvykusiems, tiek tarnautojams.

3.73 lentelė. Migracijos darbuotojų patiriami iššūkiai

*Esmė yra ta, kad kai yra nepriimami dokumentai **darbuotojai patiria labai didelį spaudimą, tam tikrą grubumą iš klientų.** <...> Galiu pasakyti, kad **darbuotojos ne kartą yra verkusios dėl netinkamo kliento elgesio.** Kartais reikdavo leisti darbuotojai nurimti, kad toliau galėtų vykdyti priėmimą (Eksperto interviu, Migracijos tarnyba).*

Kiekvienas, kuris kalba apie migraciją, pasakoja apie tai, kokios nemandagūs migracijos tarnautojos. Aš, manau, tikriausiai tai stresas, jiems kasdien tenka susidurti su tūkstančiais užsieniečių (Interviu nr. 31 m.).

Gal jie galėtų būti dėmesingesni? Taip. Taip, jie galėtų būti dėmesingesni, galbūt labiau... žinau, kad jie labai sunkiai dirba (Interviu nr. 45).

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Pavyzdžiui, itin negatyviomis patirtimis atvykusieji pasidalijo kalbėdami apie susiklosčius santykius migracijos procesuose. Dalis tokių patirčių yra sietinos su patyrimais prieš įgyvendinant sisteminės reformos migracijos aptarnavimo srityje ir įdiegiant MIGRIS (kartu su susitikimų rezervavimo sistema). To laikotarpio aptarnavimo realijos lemdavo tai, kad imigrantams tekdavo ilgai laukti eilėse, o kartais net ir budėti visą naktį laukiant aptarnavimo migracijos įstaigoje (žr. 3.74 lent. Interviu nr. 4, 13, 14, 16). Minėtomis aplinkybėmis (darbo sąlygomis) dirbantys tarnautojai dar dažniau susidurdavo su suinteresuotų pusių spaudimu, o papildomas darbo krūvis ir patiriamas spaudimas sudarė sąlygas nekorektiškai ar neetiškai pačių darbuotojų elgsenai kilti (daugiau apie tai – aptariant subjektyvius veiksnius).

3.74 lentelė. Imigrantų iššūkiai prieš įdiegiant MIGRIS sistemą

Kartais žmonės ten turėjo miegoti - imigracijos tarnyboje - kad sulauktų savo eilės kitą dieną, o kartais ir kitą dieną net nespėjo... (Interviu nr. 4).

Suprantu, kad ten kreipiasi daug žmonių. Jei ten nueitume, pamatytume bent 12 ar 15 žmonių (Interviu nr. 13).

Jų eilės tokios ilgos.... Vieną kartą pavėlavau pateikti vieną dokumentą, tada turėjau kreiptis dėl skubaus, bet kreipiantis dėl skubaus ir kainuoja beveik dvigubai (Interviu nr. 14).

Studentai <...> turi ateiti pakartotinai ir su jais būna komunikavimo problemų. Todėl kartais žmonės gali labai susierzinti dėl šių dalykų. Kaip ir ten sėdintys tarnautojai. Todėl kartais jie labai susierzina... Bet mes, studentai, daug ko nežinome (Interviu nr. 16 m.).

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Taigi, apžvelgiant objektyvius veiksnius, susijusius su administraciniais santykiais, galima daryti išvadą, kad jie sudaro pakankamą pagrindą teisinius santykius traktuoti kaip sudėtingus ir keliančius iššūkių. Tačiau reiktų atsižvelgti į tai, kad patirtys ir iššūkiai taip pat priklauso nuo įstaigos ar institucijos veiklos spektro ir santykio su imigrantais intensyvumo. Sudėtingas teisinio reguliavimo turinys ir jo kaita, efektyvios komunikacijos su atvykstančiais ir suinteresuotų pusių kompetencijų stoka administracinius teisinius santykius gali itin apsunkinti tiek tarnautojams ir pareigūnams, tiek patiems atvykusiems. Tokiu atveju atvykusiems šie teisiniai santykiai potencialiai asocijuojasi su tam tikra grėsme, nes reikalavimų neišpildymas ar netinkamas išpildymas gali lemti tolesnio gyvenimo šalyje perspektyvas. Vis dėlto, jei administraciniuose santykiuose su užsieniečiais inovacijos būtų nukreiptos komunikacijos procesams ir tarnautojų kompetencijoms tobulinti, situacija galėtų pasikeisti teigiama linkme.

Kita svarbi dimensija, kuri daro įtaką atvykusiųjų teisiniams santykiams, – subjektyvių veiksmų spektras. Jį atspindi asmens nuostatos ir jų sąlygojama elgsena. Subjektyvūs veiksniai – tai imigrantų ir tarnautojų ar kitų suinteresuotų pusių išankstinės nuostatos. Pavyzdžiui, imigrantų išankstinė nuostata gali reikšti atidžiai parengti dokumentus migracijos procesams. Valstybės tarnautojų ir kitų suinteresuotų pusių išankstinės nuostatos gali pasireikšti (ne)palankumu ir jo demonstravimu ar net neetiška elgsena.

3.75 lentelė. Subjektyvūs veiksniai, darantys įtaką imigrantų teisiniams santykiams, susijusiems su administraciniais procesais

SUBJEKTYVŪS	Teisei sąmonei įtaką darančio veiksnio raiška	
	Turinys	Iliustruojantis pavyzdys
	Susiję su asmens subjektyvia patirtimi, nuostatomis, identitetu	
	Tarnautojų nuostatos	Paslaugus aptarnavimas / diskriminacinės nuostatos apie asmenis, atvykstančius iš skirtingų kultūrų, neetiškas elgesys
	Atvykusiųjų nuostatos	Pagarbus bendravimas, atidumas, emocinis „spaudimas“, neatidumas keliams reikalavimams
	Kitų suinteresuotų šalių nuostatos	Pagarbus bendravimas / pagalba / agresyvumas, nepasitenkinimas

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Atliktas tyrimas atskleidė, kad subjektyvūs veiksniai, darantys įtaką imigrantų teisiniams santykiams, yra itin svarbūs. Jau minėta, kad geranoriškos tarnautojų nuostatos įgalina atvykusius atidžiau vertinti sistemos netobulumus ar administracinius sunkumus. Geranoriškumo patirtys atliepia turimus lūkesčius, susijusius su ES šalimi, o tai kartu mažina institucinę ir socialinę distanciją. Vis dėlto tyrime dalyvavusių pašnekovų pasidalijimuose apie patirtis, susijusias su administraciniais migracijos procesais, dominavo neigiamos tarnautojų elgsenos aptarimas. Didelė dalis informantų (t. y. 19 iš 45) pasidalijo neigiamais

išgyvenimais.. Šie patyrimai ne tik formuoja negatyvius įvaizdžius apie migracijos tarnautojus, bet ir kuria bendras priimančios valstybės tarnautojų charakteristikas. Reikėtų atsižvelgti į tai, kad priimančios valstybės teisinių santykių įvaizdžiai kuriami praktinės patirties ir išankstinių nuostatų pagrindu. Norint, kad susiformuotų ir išliktų pozityvios nuostatos, siektina, kad ir patirtys būtų atitinkamos. Vis dėlto Lietuvos migracijos įstaigų darbe itin dažnai jos yra priešingos. Siekiant detaliau pažvelgti į negatyvių nuostatų išraiškas, toliau pateikiamos atvykusiųjų patirtys, kurios atskleidžia ne tik tarnautojų elgsenos bruožus, bet nurodo ir subjektyvias nuostatas jų atžvilgiu. Tarp šių patirčių yra: „nepaslaugumas“, „priekabumas“, „privertimas jaustis nenorimam“, „šališkumas“, „nepagarbus“, „grubus“, „stačiokiškas“ valstybės tarnautojų bendravimas bei „galios demonstravimas“ (žr. 13 priedą). Negatyvūs išankstiniai nusistatymai reprezentuoja dalį trečiųjų šalių piliečių socialinės distancijos portreto Lietuvoje. Tai jausmas, kurį išgyvena imigrantas, tačiau šiuo atveju jis jį išgyvena priimančios valstybės įstaigoje. Minėtų negatyvių nuostatų spektras pasižymi skirtingais turinio elementais. Pavyzdžiui, informantų patiriamas „nepaslaugumas“ susijęs su bendru jausmu, kad asmuo nėra laukiamas, ir nusivylimu negavus tokio administracinio aptarnavimo, kokio buvo tikimasi. Pasigendama aktyvesnio ne tik tarnautojų įsitraukimo į klientų administracinio proceso problemas, bet ir atsižvelgimo į pačią grupę (pavyzdžiui, imigrantai, ar siauresnę – studentai). „Priekabumas“ – kitas tarnautojų bruožas, nurodantis, kad pašnekovai nesupranta priežasčių, kodėl tarnautojas priima sprendimą įpareigoti papildyti dokumentus, kodėl tam tikras trūkumas ar dokumento forma yra tokia sviri procese (pavyzdžiui, dokumento legalizavimas, išrašo kalba ar kiti elementai). Dalis pašnekovų negali priimti tokio sprendimo kaip teisingo ir reiškia nepasitenkinimą tokia procedūra. Tokia „priekabumo“ forma indikuotų atvykusiųjų sunkų prisitaikymą prie reiklios administracinės procedūros. Vis dėlto „priekabumas“ įgauna ir kitą administracinės elgsenos formą – neefektyvumą, kada tarnautojas, užuot peržiūrėjęs visus pateiktus dokumentus ir nurodęs visus netikslumus, identifikuoja tik pirmą klaidą ir prašo ją ištaisyti, ir taip klaidų taisymo procesas itin ištesiamas, nes kiekvienai jų pataisyti reikia naujos registracijos ir naujo susitikimo⁴³. Taip sudaromos aplinkybės, kada imigrantas turi grįžti ir kartoti administracinę procedūrą vėl ir vėl. Kitas patirtų jausmų segmentas rodo negatyvius išgyvenimus, susijusius su pašnekovų jausena situacijoje, kada priverčiama jaustis „nenorimam“. Pašnekovai pastebi, kad stengiamasi jų atsikratyti – tarsi „problemos“. Atvykusieji tarnautojus mato susierzinusius ir piktus ir šiuos jausmus sieja su savo vizitu ir migracijos procesais.

Pašnekovų išskiriamas tarnautojų „šališkumas“ reiškiasi malonesniu, greitesniu ir kokybiškesniu aptarnavimu atsižvelgiant į tai, kokiai šaliai, regionui priklauso atvykęs imigrantas (pavyzdžiui, Rusijos, Baltarusijos, Ukrainos). Pašnekovai, kilę iš Afrikos ir Pietų Azijos, identifikavo jaučiamą distanciją, kurią išreiškia tarnautojai (bendraudami su jais). Jie pastebi kur kas malonesnį aptarnavimą tų asmenų, kurie atvykę iš artimesnių Lietuvai geografinių regionų. Kaip minėtos elgsenos priežastį pirmiausia reikėtų įvardyti tas pačias tarnautojų kompetencijas, t. y.

⁴³ 2021m. tai jau nėra vieninga migracijos įstaigų praktika. Ji iš dalies keitėsi tobulinant MIGRIS ir aptarnavimo sistemą. Pozityvi praktika apima tarnautojų išankstinį susiskambinimą su pateikusiųjų dokumentus ir visų trūkumų įvardijimą.

galimybes komunikuoti. Kaip puikų to pavyzdį galima įvardyti aplinkybę, kad tais atvejais, kai informantai, kilę iš Afrikos ir Pietų Azijos, gebėjo bendrauti su migracijos įstaigos tarnautojais rusų kalba, juos aptarnavo geriau nei tuos, kurie mokėjo tik anglų kalbą. Tai patvirtina ir eksperto patirtis, kada jis pastebi besikuriantį glaudesnį ryšį tarp tų, kurie geba bendrauti abiem suprantama kalba (žr. eksperto interviu, advokatas).

darbuotojai daug labiau nori (aut. past. naudoti jiems suprantamą kalbą) sako: „dabar pereikime prie rusų kalbos“ <...> taip automatiškai susikuria kažkoks glaudesnis ryšys, nes abu šneka ta pačia kalba, ir viskas yra daug paprasčiau (eksperto interviu, advokatas).

„Nepagarbus“, „grubus“, „stačiokiškas“ valstybės tarnautojų bendravimas yra tarnautojų išorinės elgsenos dalis, kuri sukelia itin neigiamas imigrantų emocijas. Būtent pastarasis elgesys, o ne teisinių santykių sudėtingumas susilaukia daugiausia pašnekovų kritikos. Jo išraiškos formas galima aiškiai identifikuoti kaip tarnautojų etikos pažeidimus. Elgesys, kurio metu pakeliamas balso tonas (*raise their voice*), rėkiama (*shouting yelling*), mėtomi dokumentai (*take your paper and throw it away*), klientai vadinami „kvailiais“ (*saying „that stupid people“*), rodo itin žemą administracinę kultūrą. Ji itin kontrastuoja su imigrantų lūkesčiais, todėl neigiamos emocijos tampa dar intensyvesnės. Situacijos sudėtingumą apibūdina ir tai, kad dėl imigrantui labai svarbių tarnautojų sprendimo pasekmių asmenys jaučiasi priklausomi ir tokio tarnautojų elgesio neskundžia. Dėl minėtos tarnautojų elgsenos atvykusieji nesikreipia taip pat ir dėl kitų priežasčių – administracinių procesų etikos standartų nežinojimo, neaiškumo, kur kreiptis, ar neturėjimo galimybių turėti atstovą netinkamos elgsenos apskundimo procese.

Kitas tarnautojų subjektyvias nuostatas atspindintis aspektas yra „galios demonstravimas“. Dalis pašnekovų atkreipia dėmesį į tai, kad tarnautojas nesuteikia visos informacijos ir tiesiog naudoja galia dokumentų teikimą „užšaldyti“ iki bus pasiektas atitinkamas dokumentų išsamumo – išbaigtumo standartas. Pašnekovai pastebi, kad tarnautojai taip pat naudoja savo galia skirtingai spręsti tapačias situacijas.

Taigi, apibendrinant minėtas patirtis, pastebima, kad migracijos įstaigų veiklos sektoriuje susiklosto intensyviausi teisiniai santykiai. Pozityvioji šių santykių pusė yra ta, kad šioje įstaigoje įvykę esminiai pokyčiai leido efektyviau vystyti paslaugas, sumažinti įtampas, kurios lydi tiek imigrantus, tiek ir tarnautojus. Vis dėlto tai nepanaikino esminių trūkumų, susijusių su žmogiškaisiais resursais, t. y. tarnautojų kompetencijomis. Tai reiškia, kad komunikaciją komplikuojančios aplinkybės keitėsi, tačiau jos nepasikeitė iš esmės – imigrantai vis dar turi neigiamų patirčių, susijusių su administraciniais procesais (žr. interviu nr. 36, 50). Didesnės dalies pašnekovų subjektyvias patirtis ir jausmus jose atspindi vieno iš atvejų analizė (žr. interviu nr. 36). Svarbu atsižvelgti ir į tai, kad dalijamasi patirtimi iš to laikotarpio, kada sisteminiai pokyčiai jau yra įvykę (Interviu laikas – 2020 rugsėjo mėn.)⁴⁴.

⁴⁴Lietuvos migracijos informacinė sistema – MIGRIS – įdiegta 2019 m., o 2020 m. vasario mėnesį padidintas šios sistemos funkcionalumas. Įdiegus papildomas funkcijas, besikreipiantiems buvo sudaryta galimybė MIGRIS paskyroje koreguoti atskirus pateikto prašymo duomenis.

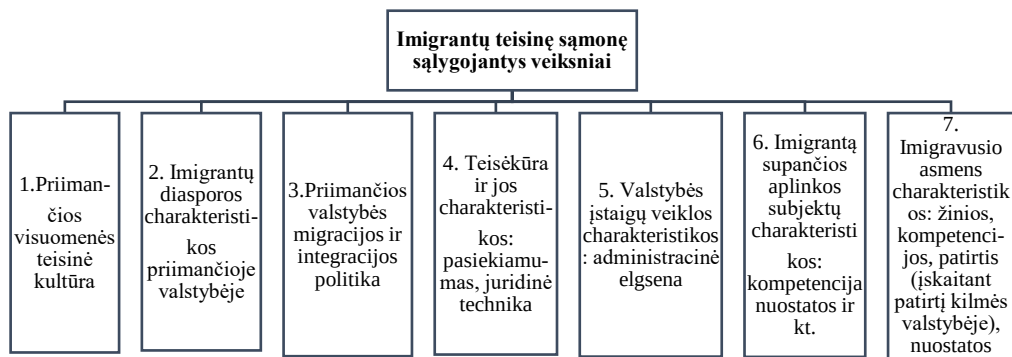
Analizuojamoje situacijoje pašnekovas ne vieną kartą skambimo konsultacijoms skirtu telefonu, tačiau gavo netinkamą informaciją apie dokumento legalizavimą. Dėl šios ir kitų priežasčių vis suklysdavo pateikdamas dokumentus ir turėdavo persitarti dėl papildomo laiko tvarkyti dokumentus. Tai yra tipiška situacija, su kuria susiduria nemaža dalis imigrantų, kurie patys teikia dokumentus migracijos skyriams. Pašnekovas šiame procese bendravo su 8 tarnautojomis, iš jų tik dvi galėjo įvardyti kaip „geranoriškas“ (*kind*). Tokia susiklosčiusi situacija kėlė įtampas, ir pašnekovą buvo apėmęs pyktis / susierzinimas ir neviltis (*exasperation, frustration*). Pagalba, kurią pašnekovui suteikė geranoriška tarnautoja, buvo atsižvelgimas į jo situaciją su atjauta, paguoda ir keletas bendrų patartimų (*Okay, listen, I understand it's complicated. Maybe you can try and do it like this and do it like this*). Ir, priešingai, negeranoriškumas, kurį patyrė, pasireiškė grubumu, nemandagumu, šiurkštumu (*two of them were actually just very rude*). Minimas „grubumas“ atsiskleidė kalbėsenos maneroje, ir pašnekovas nesuprato tokio elgesio priežasties. Kita tarnautoja nemandagiai elgėsi dėl klaidos registracijos sistemoje (nėra aišku, ar tai buvo pašnekovo klaida), bet jos nemandagus elgesio išraiška taip pat atsiskleidė kalbėjimo maneroje – stačiokišku, šaltu tonu (*asked for my passport, very blunt way, like „Passport“*) ir pakeltu balso tonu (rėkimu) (*she came on screaming, and she was like „What is this? What is this?“*). Tokią situaciją pašnekovas įvardijo kaip nepagarbą (*respectfulness three or four out of 10*), tačiau, žvelgiant iš tarnautojų etikos standartų pusės, pastaroji situacija nurodo kur kas daugiau – neetišką tarnautojo elgesį. Pats faktas, kad dar viena tarnautoja negalėjo bendrauti pašnekovui suprantama kalba, nebuvo vertinamas itin negatyviai, tačiau paminimas ir dėl to tampa reikšminga tarnautojų komunikacijos portreto dalimi (*woman didn't speak English, so she didn't know what I'm saying*). Šio atvejo detalizavimas neatspindi visų įmanomų scenarijų, tačiau atkartoja didelę dalį tų atvejų, kuriais dalijosi dalis pašnekovų, kalbėdami apie negatyvius ir pozityvius migracijos procesų administracines patirtis.

Kitoje tarnautojų portreto pusėje – teigiamas įvaizdis, tačiau jis pasisakymuose matomas kur kas rečiau. Pašnekovas iš Afrikos mini: *Žinoma, su kai kuriais imigracijos ar policijos tarnautojai elgiasi labai gerai, bet kai kurie iš mūsų, o tiksliau, daugelis iš mūsų, tokių gerų patirčių neturi, ypač didesniuose miestuose* (Interviu nr. 7). Teigiamos tarnautojų aptarnavimo patirtys taip pat dažnai persipina su neigiamomis, ką galime pastebėti tik apžvelgtoje istorijoje, tačiau informantų rate jos nebuvo dominuojančios (Interviu nr. 36). Pozityviose patirtyse visų pirma išryškėja „geranoriškumas“, noras padėti ir aktyvūs veiksmai siekiant pagelbėti suprasti administracinius reikalavimus (migracijos reikalavimus). Kiti teigiami apibūdinimai – „svetingumas“, „malonus bendravimas“ (*welcoming, „very nice“*), „draugiškumas“ (*very friendly*) ir „pagarbumas“ (*very respectful*).

Įvairių suinteresuotų šalių nuostatas (pozityvius, negatyvius) tyrimo kontekste galime matyti žvelgdami į imigrantų patirtis ir ekspertų interviu, kuriame minima, kad jos gali būti itin neigiamos ir sukelti konfliktus. Vadovaujančias pareigas atliekančio tarnautojo eksperto išvalga dar kartą grąžina svarstyti platesnius / kontekstualius aspektus. Jis akcentuoja, kad, *darbuotojams dirbant prie klientų aptarnavimo langelio, kartais tikrai yra pakankamai sudėtinga susitvarkyti tiek su savo, tiek su kliento emocijomis* (eksperto interviu, Migracijos tarnyba). Siekiant geriau suprasti

situacijos sudėtingumą, ekspertas pažymėjo Kauno migracijos skyriaus atvejį. Jis pateikia pavyzdį apie Migracijos skyriaus perkėlimą iš LR policijai priklausančių patalpų į naujas, dėl ko dalis tarnautojų neteko saugumo jausmo, kurį teikė policijos darbas gretimose patalpose. Pastebima, kad kai skyrius buvo policijos pastate, dar buvo galima *įspėti klientą, kad pakviesime pareigūnus, o dabar liko tik pasikliauti savimi* (eksperto interviu, Migracijos tarnyba).

Apibendrinant Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų teisinei sąmonei įtaką darančių veiksnių turinį, pirmiausia galima pastebėti objektyvių ir subjektyvių veiksnių grupes. Bendriausia prasme, pagrindiniai administraciniai teisiniai santykiai įtaką darantys veiksniai gali būti grupuojami į tokias platesnes kategorijas, kaip 1) priimančios visuomenės teisinė kultūra; 2) imigrantų diasporos charakteristikos priimančioje valstybėje; 3) priimančios valstybės migracijos ir integracijos politika; 4) priimančios valstybės teisėkūra ir jos charakteristikos; 5) valstybės įstaigų veiklos charakteristikos; 6) imigrantų supančios aplinkos subjektų charakteristikos ir 7) imigravusio asmens charakteristikos (žr. 3.15 pav.).

3.15 pav. Imigrantų teisinę sąmonę sąlygojantys veiksniai. Šaltinis: sudaryta autorės

Aptarti susiklostančio santykio aspektai su priimančios valstybės biudžetinėmis įtaigomis atskleidžia, jog neretai imigrantams jie yra susiję su iššūkiais. Šioms patirtims įtaką daro skirtingi objektyvūs ir subjektyvūs veiksniai, dėl kurių susiformuoja tam tikri pasyvios ir aktyvios bei nekonstruktyvios elgsenos bruožai. Be abejonės, šie veiksniai taip pat daro įtaką ir imigravusių teisinės sąmonės formavimuisi bei raiškai.

Teisinei sąmonei įtaką darančių veiksnių kontekste taip pat vyksta ir atvykusiųjų teisinės sąmonės transformacijos. Supaprastinta tokio veiksmo forma yra gana paprasta: teisinei sąmonei įtaką darantys veiksniai lemia, ką atvykusieji mąsto apie vietos teisę ir kaip elgiasi su ja susidūrę. Teisinės sąmonės transformacijos gali vykti sąlygojami vieno ir visų anksčiau minėtų veiksnių. Pavyzdžiui, asmenims susidūrus su priimančios valstybės administracine elgsena, jiems tenka atsakyti ne tik egzaltuotų, bet kartais ir teisėtų lūkesčių, susijusių su Lietuvos (ES) teisine sistema. Atvykusieji stebi, ar tokia elgsena taikoma ir vietos gyventojams, bando įvertinti savo veiksmų galimybes ir remiasi turimu (dažniau ribotu) žinių bagažu. Desperatiškai

ieško pagalbos vietos bendruomenėje, nedidelėje diasporoje arba tiesiog atsisako turimų teisių. Siekiant konkrečiau aptarti, kaip vis dėlto teisiniams santykiams įtaką darantys veiksniai dalyvauja teisinės sąmonės bruožų raiškoje, toliau aptariamas imigrantų darbo santykių laukas.

Įprasta praktika rodo, jog (dažnai) atvykstantieji neturi žinių apie priimančios šalies teisinę sistemą ar darbo teisinius santykius. Naujos socialinės tikrovės patirtis (o kartais tik požiūris į ją) atveria kelią teisinės sąmonės pokyčiams – transformacijai. Imigrantų darbo teisiniuose santykiuose koegzistuoja eilė veiksnių, kurie atitinkamai nulemia patyrimų įvairovę. Pirmieji – kontekstualūs, atspindintys socialinius santykius, pavyzdžiui, imigrantų socialinė atskirtis, kurios dalis yra darbdavių nenoras įdarbinti užsieniečius, kiti nurodo ekonomikos realijas, tarp kurių ir darbo rinkos poreikiai. Treti yra kildinami ir reprezentuoja valstybės valdymo sferą, pavyzdžiui, valstybės užsieniečių įdarbinimo politika, valstybės įstaigų / tarnautojų administracinė elgsena. Ir galiausiai – subjektyvūs veiksniai, tarp kurių gali būti ir asmeninės imigranto savybės, jo teisinių santykių patirtis kilmės ir priimančioje valstybėje. Dalis šių veiksnių buvo detalčiai aptarti 2 skyriuje, analizuojant imigrantų patirtis, susijusias su valstybės įstaigų administraciniais teisiniais santykiais.

Darbo santykiuose galima pastebėti tų pačių veiksnių konfigūracijas, kurios daro įtaką teisiniams santykiams. Įdarbinimo proceso santykiuose imigranto pozicija yra gana pasyvi – administracinio įdarbinimo proceso valdymas yra daugiau darbdavio nei darbuotojo dispozicijoje. Aptariant veiksnis, darančius įtaką imigrantų teisei sąmonei darbo santykiuose, pirmiausia reikia pastebėti, kad imigrantų darbo teisiniai santykiai *de jure* atrodo tapatūs, tačiau *de facto* pasižymi skirtingais bruožais nei priimančios valstybės piliečių įgyvendinami darbo teisiniai santykiai. Taigi, pirmasis veiksnys, sudarantis prielaidas šiam skirtumui, yra darbo santykių reikšmė imigranto socialinei realybei, kuri yra nulemta valstybės migracijos politikos ir iš jos kylančio nesaugumo. Antras – darbdavio pozicija darbuotojo atžvilgiu t. y. subjekto elgsena santykiuose. Trečia – priimančios valstybės imigrantų pozicionavimas ir ketvirta – imigranto potencialas identifikuoti ir įgyvendinti savo teises, t. y. teisinis (ne)žinojimas ir iš to kylantis savęs pozicionavimas, susijęs su teisiniais santykiais.

Detaliau aptariant darbo santykių reikšmę imigranto socialinei realybei ir teisinės sąmonės raiškai, reikia pastebėti, kad legalus imigranto rezidavimas priimančioje valstybėje priklauso nuo to, ar jis turi teisinį pagrindą, o vienas jų – darbo santykiai. Kaip jau minėta, imigranto statusas lemia, kad būtent teisinis reguliavimas nustato asmens įsidarbinimo ir darbo keitimo sąlygas. Tai yra laisvė, kuria neribotai naudojasi vietos gyventojai ir kuria asmuo neribotai naudojosi savo kilmės valstybėje. Imigravus ji yra suvaržoma, ir tai sukelia negatyvius išgyvenimus, nebent asmuo yra „profesionalus imigrantas“, jis šio suvaržymo tikisi, atitinkamai kuria strategijas ir savo lūkesčius susieja su teisinio reguliavimo pateiktomis nuostatomis. Visiškai priešinga situacija susiklosto su tais asmenimis, kurie turi pereiti šios laisvės transformavimosi, t. y. suvaržymo, etapą. Visų pirma – šis naujas statusas asmeniui gali būti nelauktas ir iš anksto jam nebūna pasiruošta. Pastarajam tapus akivaizdžiam (norint įsidarbinti, keičiant darbą), dažnai susiduriama su neigiamomis emocijomis: nepasitikėjimu gauta informacija, keliamas klausimas, ar tokia situacija nebus susijusi su diskriminacijos apraiškomis, susiduriama su atstūmimu ir distancija. Šis nuo darbo

sutarties priklausomas darbo santykių ciklas taip pat lemia ir socialinį gyvenimą, kuris apibrėžiamas „ramybės“ ir „nerimo“ periodais. Ir jei vietos gyventojai gali keisti darbovietę padedant valstybei (nedarbo išmoka), tai imigrantui, nesusiklosčius darbo santykiams, tenka susitaikyti su kardinaliais pokyčiais, t. y. keisti ir gyvenamąją vietą – valstybę. Tiek darbo santykių pabaigą, tiek gyvenamosios vietos keitimą psichologijos mokslas įvardija kaip asmeninio gyvenimo krizines situacijas. Šiuo atveju abi jos daro pastebimą įtaką imigranto emocinei savijautai. Tokiomis aplinkybėmis formuojasi tarptautinė teisinės sąmonė, savęs pozicionavimo priimančioje valstybėje teisinės sąmonės bruožai. Atvykusiajam reikia naudotis turimais resursais ir atrasti savo vietą (save pozicijuoti) priimančioje valstybėje ir jos teisinėje erdvėje.

Darbo santykių pradžia taip pat gali būti apipinta itin dideliais ir sunkiais įgyvendinamais lūkesčiais, kurie skatina aliuziją į kitokį / geresnį gyvenimą (žr. eksperto interviu, VDI). Kartais tokie lūkesčiai būna specialiai sukurti, pavyzdžiui, darbdaviui siekiant prikalbinti specialistą dirbti Lietuvoje (žr. eksperto interviu, profesinės sąjungos atstovas).

Važiudami į Europos Sąjungą, jie galvoja, kad čia visiškai viskas yra idealu. Kad čia tvarkinga, kad čia visi reaguoja į jų visas problemas. Jie sako „taigi čia Europos Sąjunga, kodėl jūs nereaguojate taip greitai į mano iškilusias problemas?“ (eksperto interviu, VDI).

„Negali kaltinti pačių emigrantų, nes tai susiję yra su ta informacija, kurią jie gavo. Kartais būna labai nepagrįstai „nupiešiama“, tiesiog rožiniai akiniai uždedami, kad čia yra viskas fantastiška. Ir čia prie to prisideda tie patys darbdaviai, kurie, viliodami savo darbuotojus, žada aukso kalnus (eksperto interviu, profesinės sąjungos atstovas).

Taigi, imigrantai darbo santykiuose patiria ne tik išorinius suvaržymus, bet ir kokybiškai naują teisinio statuso realybę. Šis etapas yra veikiamas tiek asmeninių, tiek ir priimančioje valstybėje veikiančių institucinių veiksnių ir galėtų būti vadinamas teisinės sąmonės transformavimosi ir prisitaikymo etapu. Jis taip pat yra lydimas stiprių emocijų (išgyvenimų) (žr. 2 skyrių).

Nutrūkus darbo santykiams, dažnai nebelieka ir teisės gyventi priimančioje šalyje, taigi neišvengiamai keičiasi visa socialinė realybė. Taip pat žlunga ir turėti lūkesčiai bei planai. Aiškiai suvokiama atsakomybė ir pareiga išlaikyti darbo santykius ir tam tikrą socialinį stabilumą sudaro prielaidas kilti nesaugumo, pažeidžiamumo ir priklausomumo jausmams. Taigi susiklosto tokie teisiniai santykiai, kurie tik primena apie turimas galimybes, tačiau stinga derybinių galių jomis pasinaudoti. Taigi, atsiranda hipotetiniai (galimybių) teisiniai santykiai, kurie susiklosto tais atvejais, kai *de jure* suteikiamos galybės ginti darbuotojo teises, tačiau, *de facto* tai sunkiai įgyvendinamas procesas. Tai yra atvejai, kada imigrantai tampa beteisiais teisinėje valstybėje. Tokios aplinkybės vėlgi prisideda prie savęs pozicionavimo, t. y. turimų teisių apribojimų priimančioje valstybėje priėmimo.

Priešinga situacija gali susiklostyti esant pozityviems darbo santykiams, kada darbuotojai nesusiduria su didesniais iššūkiais ar situacijomis, kada reikia ginti pažeistas teises. Tai jau sudaro tolesnio veiksnio darbdavio pozicijos darbuotojo atžvilgiu turinį. Darbdavio iniciatyva atsižvelgti į daugiakultūriškumą ir ypatingą darbuotojų situaciją gali suteikti darbo santykiams aiškumo, stabilumo ir tapti

imigranto pasitikėjimo objektu. Atlikto empirinio tyrimo duomenys atskleidžia, kad informantai, kurie teigė neturėję iššūkių, susijusių su darbo santykiais, pabrėžė, jog darbdavys ėmėsi iniciatyvos, kad jiems tokių nekiltų. Tokios situacijos atspindi tuos atvejus, kada darbdavys prisiima išpareigojimus imigracijos dokumentų tvarkymo bei vidinės įmonės dokumentacijos pateikimo darbuotojui suprantama kalba. Šiuo atveju būtent darbdaviai suvaldo pagrindines rizikas, susijusias su darbo santykių pradžia ir tolimesne eiga. Reikia akcentuoti, kad tokiomis pozityviomis istorijomis dalijosi imigrantai, dirbantys tarptautinėse, o ne lietuviško kapitalo įmonėse. Jie jautėsi saugūs ir teisinių santykių atžvilgiu dar ir dėl to, kad buvo užtikrintas aiškumas ir informantams itin svarbus lygybės / nediskriminavimo principas.

Ne mažesnę reikšmę turi priimančios valstybės imigrantų pozicionavimo politika. Ją sudaro valstybės kompleksiniai sprendimai imigrantų atžvilgiu. Tai yra ir imigrantų įdarbinimo galimybės, t. y. reikalavimų įdarbinant nustatymas. Antra – valstybės įstaigų administracinės elgsenos modelis, kuris nesudaro prielaidų iki galo įgyvendinti darbuotojo teises, ir, trečia – integracijos politika, kuriai trūksta koncentravimosi į asmens teisių užtikrinimo ir gynimo mechanizmo pažinimą.

Galiausiai, atvykusiojo potencialas identifikuoti ir įgyvendinti savo su darbo santykiais susijusias teises, t. y. teisinis (ne)žinojimas, ir dideli kartais darbdavio sukurti lūkesčiai sudaro prielaidas tokių teisinės sąmonės bruožų raiškai, kaip „aliuzija“ ir „neperkeliamumas“. Pirmuoju atveju asmenys sutelkia itin dideles viltis teisinių santykių laukui, administracinių procesų efektyvumui ar darbo santykių standartui. Kitu atveju, stebėdami itin ryškius teisės veikimo skirtumus, išgyvena tam tikrą teisinės elgsenos „paralyžių“ ir negeba arba baiminasi perkelti kilmės valstybėje sukauptą patirtį. Paralyžiaus efektą generuoja ir itin neigiamos patirtys priimančios valstybės teisinių santykių srityje. Asmenys nesijaučia pakankamai kompetentingi ar galintys patys imtis iniciatyvos įgyvendinti administracinius santykius.

Galiausiai teisinio santykio turinį ir teisinės sąmonės bruožus sąlygoja ir imigravusio asmens charakteristikos, kurios yra glaudžiai susijusios su žiniomis, kompetencijomis ir patirtimis, įgytomis kilmės valstybėje, t. y. kitoje kultūrinėje ir teisinėje aplinkoje. Šitai puikiai iliustruoja ekspertų pasidalijimai, susiję su extraordinarinių darbo teisinių santykių taikymu (žr. 3.76 lent.). Juose atsiskleidžia, kaip atvykusiojo kilmės valstybės elgsenos ir pasaulėžiūros modeliai gali lemti teisių įgyvendinimo procesą priimančioje. VŠĮ KOPŽI atstovas pastebi, kad kultūriniai skirtumai gali lemti net ir teisminio ginčo rezultatą. Eksperto pasidalintoje patirtyje dar labiau išryškėja tarnautojų ir pareigūnų tarpkultūrinių kompetencijų svarba, siekiant tinkamai identifikuoti pažeistas ir ginti jau nukentėjusių imigrantų teises. VDI atstovas nurodo teisinių žinių vakuumą ir kilmės valstybės patirčių perkėlimą, kuris *a priori* sąlygoja institucinį nepasitikėjimą / distanciją.

3.76 lentelė. Kilmės valstybės patirčių perkėlimas į priimančios valstybės teisinį kontekstą

Būtent iš Azijos atvykęs žmogus....per jo istoriją suvokėme, kad „aukščiau“ stovinčio žmogaus negalima kritikuoti, negalima tiesiogiai sakyti, kuo tu nepatenkintas esi tokio žmogaus elgesyje. Ir mes, ar tyrėjai, nežinodami tokių momentų, tiesiog galime ir neatpažinti, kur čia tas nukentėjimas (aut. past. dėl pažeistų teisių) buvo. Jeigu betarpiškoje kalboje tu išgirsti labai daug detalių, bet vos tikai sėda pareigūnas užrašinėti ant popieriaus, kur čia tas nukentėjimas, žmogus sako, „aš neturiu jokių pretenzijų“. O pareigūno niekas nemokė, kad būtent iš vat to regiono atvykę žmonės jie tiesiogiai socialiai aukščiau stovinčiam žmogui negali reikšti pretenzijų. Reikia aplinkiniais keliais, tiesiog per kažkokius palyginimus <...>prieiti prie to, kas atsitiko, ir ką tas darbdavys darė. <...> Ir tai nėra jo (aut. past. imigranto) melavimas, nėra blaškymasis, nėra parodymų keitimas, tiesiog tokia yra ta kultūrinė sankloda, ir mes nuolat tą matom (eksperto interviu, KOPŽI).

Iš Rytų Azijos kilusi moteris duoda parodymus teisme <...> teisišios pusės advokatas tris keturis kartus klausė to paties klausimo, ir jinai visus tuos kartus vis skirtingai atsakinėjo.<...> Ir vėliau mes jau jos klausėme, kodėl tu skirtingai atsakinėjai į tą patį klausimą. Ji tiesiog su ašaromis mums atsako, „bet juk labai nemandagu, labai nemandagu, kai tavęs klausia to paties klausimo, vienodai atsakyti. Tai kaip tik aš supratau, kad man reikia skirtingai atsakyti, nes aš būčiau išreiškęs didžiausią nepagarbą ir pačiam teismui <...>taip negalima.“ <...> priešingos pusės advokatai ploja rankom - štai sugriauti tokie, atrodo puikūs buvę, parodymai (eksperto interviu, KOPŽI).

Kartais patys tie asmenys, jei nesijaučia kaip aukos. Juos išnaudoja, bet jie nesuvokia, kad jie yra išnaudojami (eksperto interviu, VDI).

Pas juos šalyje tai įprasta, jie nepasitiki institucijom. Jie bijo kreiptis, nes jiems atrodo, kad tiesiog ta institucija - policija, darbo inspekcija, bendradarbiauja su darbdaviu.<...> nepasitikėjimas institucijomis (yra kildinamas) būtent iš jų pačių šalies (eksperto interviu, VDI).

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis empirinio tyrimo duomenimis.

Svarbu akcentuoti ir tai, jog rėmimasis kilmės valstybės patirtimis yra vienintelis aspektas, kuris nėra lengvai ar akivaizdžiai identifikuojamas priimančios valstybės teisinių santykių kontekste. Kilmės valstybės patirtyse susiformavę požiūriai ir praktikos yra nematomi ir nepastebimi iki tam tikrų sąlygų susiklostymo, pavyzdžiui, neišvengiamo bendravimo su migracijos įstaigų darbuotojais ar svaraus poreikio ginti savo teises pasitelkiant valstybės institucijas.

Aptariant pagrindinius atvykusiųjų teisei sąmonei įtaką darančius veiksnius priimančioje valstybėje, reikėtų akcentuoti darbe aptartas plačias objektyvių ir subjektyvių veiksnių kategorijas, kurios sąlygoja atvykusiųjų teisinių santykių patirtis (žr. 3.68 ir 3.75 lent.). Jos sietinos su imigravusio asmens bei priimančios visuomenės ir imigrantų diasporos charakteristikomis. Tarp jų svarios yra valstybės migracijos politikos, teisėkūros ir valstybės bei kitų įstaigų veiklos charakteristikos. Imigrantų teisinę sąmonę apibūdina ir kilmės valstybės patirčių ir / ar įvaizdžių perkėlimas į priimančios valstybės teisinių santykių spektrą (žr. 3.76 lent.). Dėl šios priežasties imigravusio asmens charakteristikos (žinios, kompetencijos, patirtis (įskaitant patirtį kilmės valstybėje) bei nuostatos) taip pat turėtų būti traktuotinos kaip veiksnys, kuris sąlygoja imigravusio teisinę sąmonę priimančioje valstybėje (žr. 3.15 pav.).

IŠVADOS

1. Teisinės sąmonės tyrimų spektras apima antropologijos, sociologijos ir teisės mokslo sritis. Bendriausia prasme teisinė sąmonė atskleidžia asmens santykį su socialine aplinka ir jos veikėjais bei reiškiasi tam tikroje valstybės teisinėje sistemoje. Moksliniame diskurse teisinė sąmonė suprantama kompleksiskai, kaip asmens žinių bei santykio su teise visuma, atsiskleidžianti per asmens požiūrius, jausmus ir elgseną. Šios tematikos atliktų tyrimų spektras išsiskiria dėmesiu, skiriamu socialiai jautrių grupių ir joms priklausančių žmonių teisės sampratai bei santykiui su valstybe ir jos teisiniu reguliavimu. Lietuvoje teisinės sąmonės tyrimai plėtoti gana fragmentiškai, tačiau skirtingoms teisės šakoms priskiriamo teisinio santykio aspektai analizuojami imigrantų integraciją aptariančioje literatūroje. Mokslininkai atskleidžia, kad atvykusieji susiduria su socialine distancija, teisių įgyvendinimo problematika darbo santykiuose bei patiria diskriminaciją.

Tarptautiniame teisinės sąmonės tyrimų kontekste migracijos temai didesnis dėmesys pradėtas teikti tik XXI a. pradžioje. Empiriniai tyrimai iki šiol plėtoti Šiaurės Amerikoje bei fragmentiškai Europoje ir kituose kontinentuose. Imigrantų teisinė sąmonė analizuojama atsižvelgiant į jai įtaką darančius veiksnius, t. y. supančio socialinio ir teisinio konteksto reikšmę. Mokslinių tyrimų analizė atskleidžia, kad priimančioje valstybėje imigrantų teisei sąmonei įtaką darančių veiksnių spektras vyrauja visuomenės makro-, mezo- ir mikrostruktūrų lygmenimis. Makrolygmeniu kaip svarūs veiksniai identifikuojama priimančios valstybės teisinė aplinka – migracijos politika, vertybių kultūra – visuomenės vertybių sistema / teisinė kultūra bei politinė kultūra. Tarp mezolygmeniu svarių veiksnių – valstybės institucijų administracinė kultūra ir socialinių veikėjų elgsena. Mikrolygmens teisei sąmonei įtaką darantys veiksniai jungia imigranto subjektyvius jausmus, požiūrius, kylančius iš patyrimų dėl suteikiamo teisinio statuso turinio priimančioje valstybėje. Minėti makro-, mezo- ir mikroveiksniai asmens teisinę sąmonę formuoja ne tik kilmės valstybėje, todėl naujoje teisinėje erdvėje atvykusieji išgyvena teisinės sąmonės transformacijos laikotarpį.

Lietuvos konteksto analizė atskleidžia, jog didesnė dalis imigravusiųjų atvyksta iš romanų-germanų teisės tradicijos šalių ir iš žemesniu demokratijos ir teisės viršenybės indeksu pasižyminčių valstybių. Dėl šių priežasčių imigrantų teisinė sąmonė *a priori* determinuojama pokyčiams priimančioje valstybėje. Lietuvos teisės aktų analizė atskleidžia, kad imigrantams, kaip ir vietos gyventojams, yra numatytas įpareigojimas laikytis valstybėje galiojančio teisinio reguliavimo, tačiau teisinės socializacijos politikos trūkumas neužtikrina efektyvių priemonių su juo susipažinti ir praktikoje taikyti tinkama apimtimi. Visų pirma, pastebimas pirminės teisinio pobūdžio informacijos trūkumas dėl nesavalaikio teisės aktų ar jų naujų redakcijų išvertimo į pagrindines Lietuvoje gyvenančių diasporų mokamas užsienio kalbas (anglų ir rusų). Valstybės kalbos politika taip pat apriboja galimybes susipažinti ir kartu įgyvendinti asmens teises ir pareigas. Ir nors esama situacija rodo imigrantų pažeidžiamumą, tačiau biudžetinių įstaigų administracinė elgsena, tarnautojų kalbinių kompetencijų ir aukštų etikos standartų laikymasis turi potencialo ją keisti imigrantui palankesne linkme.

2. Imigrantų patirtys priimančios valstybės teisinėje sistemoje atskleidžia atvykusiųjų teisinės sąmonės bruožus ir spektrą veiksnių, kurie daro įtaką jos raiškai. Empirinio tyrimo duomenų analizė atskleidė Afrikos ir Pietų Azijos regiono imigrantų požiūrių, jausmų / emocijų bei elgsenos formų, susijusių su administraciniais, darbo ir su teisėsaugos įstaigose susiklostančiais teisiniais santykiais, įvairovę. Administraciniai teisiniai santykiai, kylantys tarp imigrantų ir valstybės įstaigų, teikiančių viešąsias paslaugas, yra tarp pirmųjų, atspindinčių priimančios valstybės teisinius santykius. Jie susiklosto nevienodu intensyvumu ir pasižymi skirtinga galia veikti atvykstančiųjų socialinius-teisinius santykius bei gyvenimo priimančioje valstybėje perspektyvą. Tarp intensyviausiai patiriamų administracinių santykių – migracijos administraciniai procesai. Jų turinui įtaką daro valstybės migracijos ir valstybinės kalbos politika bei administracinių procesų praktika bei joje iškylantis imigrantų ir tarnautojų galios disbalansas. Šiose patirtyse formuojasi skirtingos atvykusiųjų jausenos ir elgsenos modeliai. Teigiamos santykio formos sukelia pozityvias emocijas, kuria ir stiprina pasitikėjimą priimančios valstybės teisine sistema bei skatina institucinės distancijos mažėjimą. Negatyvios atskleidžia atvykstančiųjų pažeidžiamumą bei priklausomumą nuo tarnautojų kalbinių, tarpkultūrinių kompetencijų ir tarnautojų etikos standartų išlaikymo.

Darbo ir su jais susijusiuose teisiniuose santykiuose tarp darbuotojo ir darbdavio susiklosto intensyvūs priklausomumo saitai. Jie taip pat yra nulemti Lietuvos migracijos politikos, administracinio migracijos procesų reguliavimo ir vietos darbo rinkos konkurencingumo faktorių. Šio priklausomumo intensyvumas yra sietinas su imigranto teisiniu statusu ir jo suteikiamų galimybių įsidarbinti ir / ar keisti darbovietę. Pozityvios darbo santykių patirtys nurodo socialinės distancijos mažėjimą. Negatyvios išraiškos lemia darbuotojų teisių neįgyvendinimą arba išnaudojimą, susijusius su darbo santykiais. Imigrantų elgsena įgyvendinant darbuotojų teises pasižymi pasyvumu, nuolankumu susiklostančiais darbo santykių praktikai. Kritiniais atvejais (išnaudojimo darbe) linkstama remtis nevyriausybinių organizacijų, socialinio rato parama arba atsisakoma ginti turimas teises. Atvykusiųjų teisių įgyvendinimo ir gynimo procese svarūs aspektai yra objektyvūs ir subjektyvūs veiksniai. Objektyvūs – nepalanki teisinės pagalbos sistema imigrantams Lietuvoje, teisinės informacijos trūkumas. Subjektyvūs: imigrantų žinių apie darbuotojų teises ir pareigas trūkumas, informacijos interpretavimo klaidos, kilmės valstybės teisių santykių patirties perkeliamumas.

Atvykusiųjų santykis su teisėsaugos institucijomis yra paremtas išankstiniais lūkesčiais, susijusiais su Europos Sąjungos sistema, taip pat turėta patirtimi kilmės ir kitose valstybėse bei itin fragmentiškai susiformavusia patirtimi priimančioje valstybėje. Intensyviausias teisinis santykis susiklosto su policijos institucijų veikla, kuri informantų vertinama pozityviai. Tokio įvaizdžio susiformavimui įtaką daro turimi išankstiniai lūkesčiai, išorinių teisėsaugos institucijų veiklos stebėjimas, teigiami socialinio rato atsiliepimai bei policijos prevencinė-educacinė veikla. Vis dėlto negatyvios patirtys suponuoja gilesnes sistemines problemas: policijos pareigūnų kalbinių ir tarpkultūrinių kompetencijų vystymo poreikį, vertimo paslaugų užtikrinimo trūkumus. Atvykusiems taip pat sudėtinga identifikuoti nusižengimo ar

nusikalstamos veikos faktą bei pasirinkti tinkamas teisių gynimo galimybes. Minėtos aplinkybės sudaro sąlygas susiformuoti negatyvioms patirtims ir iš jų kylančiam pasyvumui ginant savo teises arba net sąlygoti nekonstruktyvią elgseną.

Administraciniuose, darbo ar santykiuose su teisėsaugos institucijomis kylančios negatyvios teisinių santykių patirtys, tarp kurių – nepateisinti lūkesčiai, paneigtos teisės ar neteisėta elgsena atvykusiųjų atžvilgiu, sukelia nepasitikėjimą ir suteikia impulsą stigmatizacijos procesams. Teigiamos patirtys, priešingai, sustiprina lūkesčius, susijusius su priimančios valstybės teisiniais santykiais, jų turiniu ir skatina socialinės bei institucinės distancijos mažėjimą.

Atvykusiems apribojamas teisinio žinojimo spektras, t. y. vienas iš teisinę sąmonę nusakančių elementų. Neturėdami artimo socialinio rato asmenų (vietos gyventojų ar diasporos narių) pagalbos arba galimybės naudotis tarpininkavimo paslaugomis (teisininkų, nevyriausybinių organizacijų atstovų), atvykusieji neturi galimybių tinkama apimtimi susipažinti su teisiniu reguliavimu ir jį įgyvendinti visa apimtimi. Tai reiškia, kad asmenys negali jo suprasti ir taikyti socialiniame gyvenime įgyvendindami savo teises ir pareigas. Lietuvoje gyvenančių Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų patirtis, susijusias su darbo, administraciniais santykiais, vienijantys bruožai: priklausomumas, teisinio statuso sukeltas nesaugumo jausmas, Lietuvos teisinės sistemos nepažinumas, kilmės valstybės patirties (ne)perkėlimas. Vyrauja pasyvios elgsenos modeliai. Išsiskiriantys arba pavieniais atvejais pastebimi bruožai: tarptautinės teisinės sąmonės elementai, aktyvios elgsenos, susijusios su teisiniais santykiais, bruožai.

3. Lietuvos migracijos politikos, administracinės ir institucinės kultūros kontekste Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų teisinė sąmonė pasižymi šiais bruožais: savęs pozicionavimu, analogija, generalizavimu, retrospektyvumu, neperkeliamumu, aliuzija ir tarptautiškumu. „Savęs pozicionavimas“ teisinių santykių atžvilgiu atspindi asmens sau priskirtas teisių ir pareigų ribas priimančioje valstybėje, nepriklausomai nuo *de jure* suteikiamų. Savęs pozicionavimas reiškiasi per požiūrį ir / ar elgseną, kuriais asmuo identifikuoja savo intencijas veikti aktyviai / pasyviai priimančios valstybės teisinių santykių atžvilgiu. „Analogija“ – bruožas, kuris reiškia, kad, remiantis turimomis patirtimis, aktyviai kuriamas santykis su priimančios valstybės teisine sistema. Šiame santykyje yra perimami vietos gyventojų požiūriai ir elgsenos modeliai. Tokiu atveju atvykusiųjų teisinėje sąmonėje yra reprodukuojama socialinėje aplinkoje matyti požiūriai ir elgsena. „Generalizavimas“ išreiškia asmens santykį su priimančios valstybės teisine sistema, remiantis joje įgyta patirtimi. Pastaroji apibrėžta riboto patirčių spektro. Šis bruožas nurodo, kad įvaizdis apie visus teisinius santykius perkeliamas / generalizuojamas į kitas teisinių santykių sritis. „Retrospektyvumas“ nurodo tokį santykį su priimančios valstybės teisine sistema, kuris susiklosto kilmės valstybėje turėtos patirties pagrindu. Minimais atvejais atvykęs asmuo nekelia klausimo, ar priimančios valstybės teisiniai santykiai yra kitokie, ir veikia remdamasis jam įprastais modeliais, įgytais kilmės valstybėje. „Neperkeliamumas“ išreiškia santykį su priimančios valstybės teisine sistema, kada asmuo nepasinaudoja kilmės valstybėje sukaupia teisinių santykių patirtimi, nors ir turi potencialą turimą patirtį adaptuoti ir taikyti savo interesų išpildymui. „Aliuzija“

– teisinės sąmonės bruožas, išreiškiantis santykį su priimančios valstybės teisine sistema, kada imigrantai aiškiai identifikuoja kilmės ir priimančios valstybės teisių santykių skirtumus, tačiau priimančios valstybės teisinė sistema siejama su itin pozityviais lūkesčiais. „Tarptautiškumas“ – toks santykis su priimančios valstybės teisine sistema, kada teisiniai santykiai priimančioje valstybėje vertinami kitų valstybių teisinio reguliavimo kontekste.

4. Lietuvoje gyvenančių Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų teisių santykių patirtyse atsiskleidžia veiksniai, kurie dalyvauja atvykusiųjų teisinės sąmonės bruožų raiškoje. Bendriausia apimtimi jie priskirtini trimis kategorijoms – makro-, mezo- ir mikrolygmenims. Makrolygmenyje kaip esminiai veiksniai išskirtinos valstybės migracijos politika ir visuomenės socialinė distancija. Pirmoji gali sukurti nesaugumo jausmą, kuris persikelia ir į teisių santykių plotmę. Dalis atvykusiųjų dvejoja dėl visaverčių teisių santykių užtikrinimo. Iš šio (ne)galėjimo įgyvendinti visaverčių teisių santykių kildinamas savipozicionavimo teisinės sąmonės bruožas. Visuomenės socialinės distancijos elementai rodo gilesnes atvykusiųjų priėmimo visuomenėje stigmatas. Be efektyvaus įsitraukimo į priimančios valstybės visuomenę susiaurėja atvykusiųjų supratimas apie teisių santykių spektrą ir jų įgyvendinimą. Paraleliai atsiradęs teisių žinių trūkumas sąlygoja tuos teisinės sąmonės bruožus, kurių raiška nebūtų tokia akivaizdi, t. y. tarptautinė teisinė sąmonė, aliuzija, retrospektyvumas ar generalizacija. Mezolygmenyje atsiskleidžia institucinės ir administracinės elgsenos svarba ir atskirų socialinių santykių veikėjų elgsena. Nesėkmingas teisių santykių įgyvendinimas santykyje su valstybės institucijomis tampa stigmatizuojančiu ir inspiruojančiu atvykusiųjų atskirtį bei institucinę distanciją. Kitų veikėjų reikšmė šiame lygmenyje taip pat yra svari. Pagrindiniai iš jų yra susiję su intensyviausiai vystomais teisiniais santykiais – darbo ir / ar studijų srityse (darbdaviai, mokslo įstaigos). Įgyvendinant imigrantų teises užtikrinančius teisinius santykius, itin svarų vaidmenį vaidina nevyriausybinių organizacijų, tačiau jos yra nepakankamai įgalintos suteikti savalaikę ir kvalifikuotą pagalbą teisių santykių srityje. Svarbių subjektų spektre identifikuojamas teisės specialistų vaidmuo, jų paslaugų matomumo ir prieinamumo trūkumas. Tarp mikrolygmens teisinę sąmonę sąlygojančių veiksnių itin svarbūs aspektai yra: teisių žinių turėjimas, teisinės patirties kilmės valstybėje (ne)perkėlimas ir lūkesčiai, susiję su ES teisės efektyvumu.

SUMMARY

AFRICAN AND SOUTH ASIAN IMMIGRANTS' EXPERIENCES OF LEGAL RELATIONSHIPS IN LITHUANIA AND THE FEATURES OF LEGAL CONSCIOUSNESS

The XXI century has been marked by the particular and multilevel scientific enquiry on the topic of migration. It was mainly conditioned by the globalization processes and challenging geopolitical and economic situations which have increased the flows of migration. This movement evoked challenges and prospects in parallel as well. Looking from diverse perspectives, the scale of regular and irregular migration introduces both – challenges and gains to the sending and welcoming countries which are encountered at national and supranational levels. On the one side, it is welcomed for the contribution of young, highly skilled workers and their intellectual knowledge to local economies (Sardak et al., 2021; Teney, 2021), as well as for the circulation of financial, social and political values between countries (Boatema Setrana & Arhin-Sam, 2020; Tuccio et al., 2019). On the other side, irregular migration brings a variety of challenges, related to the management of the outcomes it brings. Therefore the major political effort it vested to strategically plan the flows of migrants and develop the integration processes at both national and supranational levels (Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration, 2018).

The aforementioned social reality highly affects the field of research at various levels. Starting from the exponentially growing abundance in migration research (Levy et al., 2020; Pisarevskaya et al., 2021; Scholten, 2018) and following the greatly increased international collaboration of scientists in the field (Levy et al., 2020). It should be noted that the spectrum of scientific approaches in migration research is highly expansive. It is grounded (but not limited) within the fields of sociology, anthropology, economics, geography, and others where scientists provide insights into varying subtopics. Sociological enquiry is interested in the topics of changes in migration flows and the following discussion on the aspect of irregular migration (FitzGerald & Arar, 2018). Great interest is vested in the research on the determinants and causes of migration (Bygnes, 2017; Hunter et al., 2015, etc.) and the following issues of integration as well (Donato & Ferris, 2020; Wingens et al., 2011 et al.). In this spectrum of scientific inquiry, we also encounter a range of research on the migrants' relationship with the legalities of the welcoming countries.

The standing theoretical approaches suggest exploring the aspects of migrants' legal consciousness, legal mobilization, rights mobilization and/or legal knowledge as well. In this scope, the theory of legal consciousness empowers to investigate while combining multiple aspects and referring to how immigrants feel, evaluate, and act in the welcoming country and its legal system. It is especially valuable for it is capable to suggest insights into the aggregated level and avoiding limitations while considering only one type of migrant concerning legal reality. Considering the fact that immigrants' relationship to the legal system of the host country can vary revealing

positive, neutral or even negative outcomes (Adamson, 2020; Bradford & Jackson, 2018; Röder & Mühlau, 2012, etc.), the application of the theory of legal consciousness provides substantial and practically useful insights about immigrant's relationship with the legal system of the welcoming countries.

Though the theoretical framework of legal consciousness has been used in researching immigrants' relationship with the host country, it has not been sufficiently developed in the spectrum of international scientific discourse. The current fragmentation in the scientific analysis is revealed by observing the dominant elements of the research: for example, indicating a primary focus on the research of legal consciousness of illegal migrants (Miežanskienė, 2020). Due to the aforementioned fragmentation of research, there could be noticed a need to form and expand the boundaries of scientific knowledge by analyzing not only the experience of not regular or refugee's legal consciousness but also the experiences of regular migrants and their relationship with the legal system of the host country.

The Lithuanian scientific literature has provided a discussion on migration policy and the aspects of social and policy formation regarding it. At the national level, scientific research has been conducted while investigating the legal situation of asylum seekers and refugees (Biekša & Samuchovaitė, 2012; Jakulevičienė & Biekša, 2009, etc.), however, insufficient attention has been paid to the relationship of immigrants with the legal system of the host country. The research has already emphasized the vulnerability of newcomers in labour relations, with the major stress of individuals facing the risk of being exploited (Žibas & Lekavičiūtė, 2017, p. 67; Žibas & Petrušauskaitė, 2015a, p. 21). The already conducted analysis of working conditions reveals that "labour migrants experience verbal abuse and physical violence at work slightly more often than Lithuanian citizens" and that "opportunities for representation or assistance in cases of exploitation of labour migrants are limited" (Petrušauskaitė et al., 2015, pp. 66–77). The research also reveals that the new residents might suffer from hate crimes (Labanauskas, 2019, 2020) and face a certain atmosphere of impunity from the perpetrators. It is also noted that it is difficult to prosecute individuals for work in particularly exploitative conditions (Žibas & Lekavičiūtė, 2017, p. 67; Žibas & Petrušauskaitė, 2015a, p. 21). The possible liability for exploitation in forced labour is reduced due to the extremely high vulnerability of the victims (including immigrants) and the refusal to defend/exercise their rights (Gutauskas, 2015, pp. 65–66, 2016, p. 207) within the legal system of the host country.

While referring to the main legal and political documents in Lithuania it is indicated that migrants' legal relationships are treated as an integral part of social relationships with no particular attention or distinctiveness to the field. Considering the fact that legal regulation outlines provide the substantial principles of migrant integration in Lithuania we find the subtopic of migrants' relationship with the legal system of the host country provided in a rather fragmented way. These circumstances are mitigated by the sector of non-governmental organizations. Upon NGO activities migrants can be consulted on legal aspects and might be represented in critical situations as well. However, the knowledge and skills provided to immigrants are segmented, not deep enough and focus only on certain areas, such as setting up a business or familiarizing oneself with an exclusive administrative-legal relationship.

For example, the acquisition of driving licenses or regulating basic employment relationships. The analysis of legal regulation shows that the Lithuanian state provides formal mechanisms for the implementation of rights in a form of legal aid and legal protection for immigrants and indicates that the NGO sector is active in helping further. Though the question of how immigrants feel in the Lithuanian legal system and whether the proposed measures are sufficient has not been scientifically addressed yet and demands more attention.

In the given political and legal framework, the scientific inquiry was set to reveal the relationship of immigrants with the Lithuanian legal system. There is a lack of knowledge about how newcomers deal with legal issues, what arguments and resources they follow, and what behavioural patterns are being developed. Given the fact that newcomers develop a relationship through the scope of various social practices in the country of origin and the host country (Kubal, 2015), it becomes important to identify the features of legal consciousness and the factors that influence its formation. It is important to note that in Lithuanian research, the situation of immigrant integration is assessed (more often) referring to the group of refugees. There is also a need to look beyond the monolithic structure of immigrants, which is mostly represented by those coming to Lithuania (those from Russia, Belarus, Ukraine) and to analyze the experience of those from Africa and other Asian regions. Only very few (except Russian speaking immigrants) migrant realities have been taken into scientific consideration. One of the distinctive research examples sets a focus on Chinese and Turkish (Žibas, 2014), and Indian citizens (Kireliene, 2020). Therefore, it is important to consider the relationship of sensitive immigrant groups (with a greater social distance) within the Lithuanian legal system.

In the light of the aforementioned circumstances, this dissertation addresses the scientific inquiry about the features of legal consciousness of particular immigrant groups and seeks to answer what factors are relevant to its development. The relevance of the analysis of legal consciousness and its relationship with the legal system of the host country is based on the following arguments:

- a) the noticeable fragmentation of international scientific literature discourse on immigrants' legal consciousness, which also implies the need to expand the spectrum of investigations about immigrants' legal consciousness, as well as the need to focus on the Lithuanian context which was not analysed in the theoretical framework of legal consciousness before. It also addresses the need to broaden scientific knowledge with a particular investigation of the features of immigrants' legal consciousness;
- b) to extend the scope of investigations in Lithuanian scientific discourse about immigrant experiences, while emphasizing and broadening the scientific knowledge about the sphere of legal relationships. The relevance of analysis is also based on scientific investigations, where the aspect of migrants' legal vulnerability has already been revealed;
- c) to raise awareness about the experiences of legal relationships of regular migrants who face a greater social distance, as well as the features of their legal consciousness and the factors which are relevant to it.

The scientific problem addressed in this dissertation is defined by several questions:

1. What are African and Southern Asian immigrants' experiences of labour and public law legal relationships in Lithuania?
2. What are the features of and factors for the legal consciousness of African and Southern Asian immigrants in Lithuania?

The aim is to reveal and evaluate the African and Southern Asian immigrants' experiences of legal relationships in Lithuania as well as the features of legal consciousness and the factors which are relevant to them.

Objectives:

1. to create a model of factors which determine legal consciousness and to develop a methodology for scientific investigation;
2. to investigate and outline the experiences of African and Southern Asian immigrants' of labour and public law legal relationships in Lithuania;
3. to identify the factors which influence the features of African and Southern Asian immigrants' legal consciousness in Lithuania and to evaluate their relevance;
4. to identify and discuss the features of legal consciousness of African and South Asian immigrants, who are residing in Lithuania.

The novelty of the thesis is based on the fact that the analysis is interdisciplinary, and it studies the legal consciousness of immigrants based on the theoretical frameworks of the representatives of schools of law and sociology. This scientific work reveals the reality of immigrants' legal relationships and the possibilities for improving the policies of immigrants' legal integration by the Lithuanian state. The thesis highlights immigrants' experiences in the area of legal relationships that have not been examined widely in Lithuanian scientific discourse until now. The practical applicability of the thesis is revealed by offering recommendations on how to strengthen immigrants' legal integration and legal socialisation in Lithuania.

The conducted research adds to the development of scientific knowledge about legal consciousness. The analysis is also in line with the need for an academic discussion of the experiences of legal relations of foreign citizens in the Lithuanian legal system. The features of immigrants' legal consciousness singled out in the analysis enable to identify another aspect of integration policies, i.e., the strengthening of legal socialisation of newcomers.

The main statements of the dissertation:

1. International scientific literature characterises migrants' legal consciousness and these pre-identified features have also been noticed while investigating the legal consciousness of the immigrants coming from Africa and Southern Asia to Lithuania. In addition to this, the conducted research identified new aspects of legal consciousness which were not observed before. Therefore, the consideration of the application of the theory of legal consciousness could be supplemented by considering more variations of different contexts while

referring to migrants' views, feelings, and behaviours that arise from the legal relations in a host country.

2. The features of legal consciousness of African and Southern Asian immigrants who reside in Lithuania derive from migrants' a) experiences in a host country; b) experiences in the country of origin; c) the interaction between these experiences and d) the interaction among the images and experiences of legal relationship in the host country and other countries as well;
3. Immigrants' legal consciousness could be affected on several levels: macro, mezzo, and micro. The migration policies and the legal culture of the host country were identified to be important on the macro level. The administrative behaviours of state institutions could determine the expression of legal consciousness on the mezzo level. Sociodemographic characteristics, the level of legal knowledge, subjectively expressed expectations and attitudes of a new resident should be considered relevant for legal consciousness while referring to the micro-level.

The method of triangulation was applied in the dissertation analysis:

- a) the analysis of scientific research, legal regulations and political documents which entitle immigrants to the opportunity to implement and defend their rights in the host country;
- b) the implementation of empirical research to identify immigrant experiences and features of legal consciousness and factors in a host country. A semi-structured interview had been conducted with 45 immigrants who are coming from African and Southern Asian regions and who reside in Lithuania;
- c) to obtain comprehensive, reliable, and valid information, the analysis was supplemented with a semi-structured interview with six experts.

The transcripts of the interviews were coded and analysed using Maxqda computer software and based on the approach of qualitative content analysis.

The empirical analysis of the thesis was conducted to overview the experiences, viewpoints and behaviour models of immigrants who were most likely to experience the biggest social change. Therefore, the migrant group of African and South Asian regions was chosen for the scientific research. This segment of migrants in Lithuania is also distinguished as homogenous and obtains similar characteristics i.e., immigrants who come from one geographic region, from mixed legal systems (non-Western law tradition), the probability that the experiences in the legal system of the country of origin are different in comparison with the legal environment of the welcoming country. The following groups represent the aforementioned categories:

- a) immigrants from the African continent whose countries of origin are classified under mixed legal systems with the features of Anglo-Saxon, religious, and customary law;
- b) immigrants from Southern Asian geographic region (Pakistan, India, and others), the countries of origin of which are classified under mixed legal systems which express the features of Anglo-Saxon/ religious and/or Anglo-Saxon/ religious, and customary law.

In order to distinguish the features of immigrants' legal consciousness and the factors that influence them in the host country, the area of empirical research was connected referring to several categories. Firstly, the focus was set to investigate the understanding of the law which is linked to the state law (the category of positivist view) and, secondly, it is how the law is understood and evaluated by the immigrants in the host country. The first structural element is connected with the components of the national legal system, among which are the elements which reflect homogenous legal relationships – the branches of law. Thus, this analysis limits itself to 1) experiences, viewpoints, and behaviours of immigrants that face legal rules and their implementation in the spheres of labour and administrative law and which represent the components of the legal system and 2) experiences, viewpoints, and behaviours of immigrants who face law enforcement institutions. Other components, which are at the centre of attention, were immigrants' legal consciousness and the factors that influence it, which are distinguished while analysing the experiences of newcomers in the legal system of the Lithuanian state.

The spectrum of research on legal consciousness has been marked by multiplicity and combines the fields of anthropology, sociology, and law. The prevailing focus and scientific inquiry of legal consciousness have been set not only to a person's relationship with the social environment in general. It has been brought into the scene of investigation by providing an analysis of the particular features of the legal system of the welcoming state as well. The scientific discourse of legal consciousness has stressed the complexity of trying to understand and research legal consciousness. Therefore, the analysis unfolded it as a constituent object which is revealed through the aggregation of a person's knowledge and relationship with the law (but not limited to it) and detected through a person's attitudes, feelings, and behaviour. The range of research that had been conducted on this topic has distinguished itself by the attention paid to socially vulnerable groups and the people belonging to them, as well as their relationship with the state and its legal regulations.

The research in the dissertation has revealed that the international discussion on the topic of migrants' legal consciousness began to receive more attention only at the beginning of the 21st century. The main trendline of empirical research has been conducted in North America and had been followed by very fragmented investigations in Europe and other continents. The aspects of immigrants' legal consciousness had been mainly analyzed in terms of the factors which had a major effect on it, i.e., the significance of the surrounding social and legal contexts. The current analysis of the conducted research reveals that the host country might produce a particular spectrum of factors that could influence the migrant's legal consciousness. In the most general sense, these factors can be revealed and prevail in the macro, mezzo, and microstructures of the host society. At the macro level, the important factors were identified as migration policy, the values settled in the host country society, including legal and political culture as well. At the mezzo level, important factors include the administrative culture of public institutions and the activity of the sector of non-governmental agencies. The factors which are important to frame the migrant's legal consciousness at the micro-level combine the subjectiveness of reaction to the macro and mezzo environment of the welcoming states, i.e., feelings and attitudes

arising from the experiences of the content of the legal status granted in the host country. The above-mentioned macro, mezzo, and micro factors allow to presume their role in shaping the legal consciousness of a person not only in the state of origin but in the host state as well. Therefore, those who have arrived in the new legal environment, are exposed to the possibility of experiencing the transformation of individual legal consciousness.

The current research in Lithuania on the aspects of migrants' legal consciousness has been developed in a rather fragmented way and referred to the aspects of the legal relationship, which could be assigned to different branches of law. It also refers mainly to the immigrant integration where it is stressed that newcomers are facing social distance and issues on rights implementation. The analysis of the Lithuanian context reveals that the majority of immigrants who are residing in Lithuania come from the countries with Romano-Germanic legal traditions and countries with a lower Index of democracy as well as the index of the Rule of law. This presupposes that the legal consciousness of immigrants might be a priori determined to experience the changes in the host country. The analysis of the regulations of the Lithuanian legal system reveals that immigrants, as well as local residents, are obliged to comply with all legal regulations with no particular exceptions to them. Although the lack of a legal socialization policy does not ensure effective means of accessing the content of these regulations and applying it to the appropriate extent in practice. Legal socialization is burdened by the lack of primary legal information due to its untimely translations of legal documents or they are up to date versions into the main foreign languages. The application of state language policy also constrains access to exercise individual rights and responsibilities. The current situation indicates the vulnerability of immigrants which is made more complicated by the administrative behaviour of budgetary institutions. Research has revealed that a high proficiency of language competencies amongst the civil servants of state institutions and the adherence to high ethical standards could benefit for the migrant's socio-legal inclusion and prevent incidents of institutional violence.

The conducted analysis of the experiences of immigrants in the Lithuanian legal system reveals the particular features of migrants' legal consciousness and the range of the particular factors that are influencing their content. The analysis of the empirical study revealed the diversity of African and South Asian region immigrants' attitudes, emotions, and behaviours in their experiences of administrative and employment relations in Lithuania. The administrative legal relations arising between immigrants and public institutions are amongst the first to reflect the legal relations between the host country. They manifest in different intensities and obtain different leverages to influence the socio-legal relations of the newcomers. It is mainly derived from the exercised power to change the perspective of their life in the host country. Among the most intensively experienced administrative relations are the migration administrative processes. They are featured by a set of factors, namely, the state's migration and language policy and the practice of administrative processes, as well as a major imbalance of power leverages between immigrants and civil servants. A range of different feelings and behaviours arise in contact with public institutions and the following experiences of administrative processes. The relationship which is not

challenging evokes positive emotions, builds trust in the host country's legal system and produce the diminution of institutional distance. Contrary to this, negative and challenging experiences reveal the vulnerability of new residents in the new legal system of the host country. It also exposes their dependence on the host countries' civil servants' linguistic, intercultural competencies and ethical standards.

The conducted research in the dissertation also revealed that the same patterns of intense ties of dependency and vulnerability are set in the employment legal relationship as well. They are also determined by the same factors as Lithuanian migration policy and administrative processes. They are also followed by the additional aspects of the employment environment which is marked by the competitiveness in the local labour market and restrictions to be employed for short-term contracts. The centre of dependency is directly tied to the immigrants' legal status and the opportunities it offers for employment and/or changing the job. Therefore, as an outcome of these factors, there are two types of experiences that are coming as a result of the social and legal surroundings of the welcoming country. The positive employment experiences result in a decrease in social and institutional distance and the negative experiences lead to non-implementation of immigrant employees' rights or exploitation in the employment relationship. The research reveals that the migrants' behaviour in the field of the implementation of workers' rights could be characterized by passivity and/or indifferent practices. In critical cases (such as exploitation at work), the research reveals a tendency to rely on the support of non-governmental organizations as well as the social circle, or the opposite – to refuse to defend one's rights. In the situation of infringement of employees' rights, the set of objective and subjective factors reveal to be important aspects in the process of implementing and defending the rights of newcomers. The objective factors reveal an unfavourable national legal aid system and a lack of legal information. Subjective factors indicate a lack of knowledge of immigrants about workers' rights and obligations and personal errors while interpreting information, as well as transferability of the legal knowledge and experiences of legal relations of the country of origin.

The research on the relationship between the immigrants and the law enforcement authorities of the welcoming country reveals it to be based on the immigrant's expectations about the legal system and its functionality as a part of the European Union, as well as the experience in the country of origin or country's of which has been prior an object of the visit. It is also followed by the fragmented experiences in the host country.

Research on the relationship between migrants and law enforcement institutions of the welcoming countries has revealed that the most intense relationship develops referring to the Police. On the one hand, research shows migrants' positivity towards this institution. It is constructed under the influence of the existing high expectations, the external monitoring of the activities of law enforcement institutions, positive feedback from the social circle and the educational activities of the Police institution. However, the unvailed negative experiences presuppose deeper systemic problems, such as the need to develop linguistic and intercultural competencies of police officers, which are followed by the shortcomings in the provision of translation

services. Migrants' vulnerability has been exposed by their challenges in identifying the fact or severity of illegal activity towards them. The possible misinterpretation of the circumstances restricts the choice of appropriate legal remedies. These circumstances presuppose the experiences that in turn result in the passivity or neglect in defending one's rights or even lead to unconstructive behaviour in contact with law enforcement institutions.

The negative experiences which are situated in the field of administrative, employment, or law enforcement-related institutions usually include the feeling of unjustified expectations, denied rights or illegal treatment of newcomers. This provokes distrust and gives impetus to stigma processes. Positive experiences, on the contrary, strengthen expectations for the legal order of the host country and reduce social and institutional distance.

The limited range and access to up-to-date and accurate legal knowledge have been identified as one of the key elements to affect legal consciousness. The conducted research has also identified a need for active support mechanisms, which could echo migrants' vulnerable status. Without the help of people from close range social circles (locals or members of the diaspora) or access to mediation services (lawyers, representatives of non-governmental organizations), new residents lack empowerment to access, implement, and use legal regulations to their full extent. Individuals are not able to apply it in social life in the exercise of their rights and responsibilities. The research has identified several features recurring in the experiences of administrative and employment legal relationships of African and South Asian immigrants living in Lithuania. They function in social relations as dependence, feeling of insecurity caused by legal status, lack of knowledge about the Lithuanian legal system, and not the capability of transferring their experience which was gained in the country of origin. In some cases, such features as elements of transnational legal consciousness or features of active behaviour in legal relations are observed.

In the context and features of Lithuanian migration policy, administrative and institutional culture, the legal consciousness of African and South Asian immigrants could be characterized by (but not limited to) the following features: self-positioning, analogy, generalization, retrospection, paralysis, allusion, and transnationality.

Self-positioning is reflected in a self-ascription of individual rights, responsibilities, and their limits as well, in the host state. It could be described as a person's statement about one's rights in the host state regardless of what is granted there as "de jure". It could be expressed through the attitude and/or behaviour by which a person identifies his/her intentions to act actively/passively in the legal relations of the host state. *Analogy* could be described as reproduced behaviour. This is the feature that is based on migrants' existing experience and is being developed through an active relationship with the legal system of the host country. In this relationship, the attitudes and behavioural patterns of local people are adopted and reproduced in the newcomers' attitudes and behaviour in the social environment of the welcoming country. Another feature of legal consciousness could be identified as *generalization*. It could be described through a person's relationship with the legal system of the host country, based on the experience gained there. The latter might be

determined even by a limited range of experiences. This feature indicates that the image of all legal relationships is transferred/generalized to other areas of legal relationships. The feature of *retrospection* refers to the relationship with the legal system of the host country, which is based mainly on experiences in the country of origin. In this case, the person who is immigrating does not question whether the legal relationship of the host country is different and/or operates in another way. Instead, it ascribes the usual patterns acquired in the state of origin. *Paralysis* refers to the development of the relationship with the legal system of the host country in such a way that a person does not make use of the legal experience gained in the country of origin. This feature displays a person's inactivity/stagnation though he/she has the potential to adapt and apply experiences and knowledge to pursue the interests in the welcoming country. Contrary to the before-mentioned *generalization*, the *allusion* feature of legal consciousness expresses a relationship with the legal system of the host country when immigrants identify the differences in the legal system of the host country. Though the main aspect is the allocation of highly or even excessively positive expectations. *Transnationality* develops the relationship with the legal system of the host country when the legal relationship in the host country is assessed in the context of the legal regulation of other countries.

The experience of legal relations of African and South Asian immigrants living in Lithuania reveals several factors that participate and are relevant to the legal consciousness. In general, they fall into three categories that could be identified as macro, mezzo, and micro. At the macro level, the key factors should be considered as the state's migration policy, legal culture, and the social distance in the society. The former can create a sense of insecurity that extends to the sphere of legal relationships as well. Some of the new residents from African and South Asian countries are hesitant about the guarantee of a fully implemented legal relationship in the host country. The possible restrictions of implementing legal relationships to their full extent derive from the feature of self-positioning. Furthermore, the elements of social distance in society indicate deeper stigmas in this field. The lack of effective involvement in the society of the host country narrows the immigrants' understanding of the range of legal relations and their implementation. The parallel lack of legal knowledge leads to those features of legal consciousness the expression of which would not be so obvious, i.e., transnational legal consciousness, allusion, retrospection, or generalization. In the given situation, the aspects of the Mezzo level reveal their relevance indicating and stressing the importance of institutional and administrative behaviour and the behaviour of individual agency in social relations.

The challenging and unsuccessful implementation of legal relationships concerning state institutions is stigmatizing and inspiring the exclusion and institutional distance. Therefore, the role of other citizen agencies at this level becomes of great importance. The most intensively developed legal relations were noticed to emerge in the fields of labour and/or studies introducing the possibility to act for employers and educational institutions as mitigating agencies. Non-governmental organizations play a key role in the implementation of legal relations while guaranteeing the identification and implementation rights, but in the Lithuanian legal and social context they are not sufficiently empowered to provide

timely and qualified assistance in the field of legal relations. In the spectrum of important agencies, there emerges the relevance of the role of legal professionals and the lack of visibility and accessibility of their services. Among the factors influencing the legal consciousness at the micro-level, the most important aspects were identified as legal knowledge, the aspect of not/transferring legal experience from the country of origin, and expectations related to the effectiveness of the law of the EU continent.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Abrego, L. (2008). Legitimacy, social identity, and the mobilization of law: The effects of assembly bill 540 on undocumented students in California. *Law and Social Inquiry*, 33(3), 709–734. <https://doi.org/10.1111/j.1747-4469.2008.00119.x>
2. Abrego, L.J. (2011). Legal Consciousness of Undocumented Latinos: Fear and Stigma as Barriers to Claims-Making for First- and 1.5-Generation Immigrants. *Law and Society Review*, 45(2), 337–370. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5893.2011.00435.x>
3. Abrego, L.J. (2018). Renewed optimism and spatial mobility: Legal consciousness of Latino Deferred Action for Childhood Arrivals recipients and their families in Los Angeles. *Ethnicities*, 18(2), 192–207. <https://doi.org/10.1177/1468796817752563>
4. Abrego, L.J. (2019). Relational Legal Consciousness of U.S. Citizenship: Privilege, Responsibility, Guilt, and Love in Latino Mixed-Status Families. *Law and Society Review*, 53(3), 641–670. <https://doi.org/10.1111/lasr.12414>
5. Adamson, G. (2020). Migrants and Crime in Sweden in the Twenty-First Century. *Society*, 57(1), 9–21. <https://doi.org/10.1007/s12115-019-00436-8>
6. Ager, A., & Strang, A. (2008). Understanding integration: A conceptual framework. *Journal of Refugee Studies*, 21(2), 166–191. <https://doi.org/10.1093/jrs/fen016>
7. Aidinlis, S. (2019). Defining the ‘legal’: two conceptions of legal consciousness and legal alienation in administrative justice research. *Journal of Social Welfare and Family Law*, 41(4), 495–513. <https://doi.org/10.1080/09649069.2019.1663024>
8. Albiston, C. R. (2019). Legal consciousness and workplace rights. In *The New Civil Rights Research: A Constitutive Approach* (p. 55–75). <https://doi.org/10.4324/9780429060632-4>
9. Anleu, S. R., & Mack, K. (2019). Law and sociology. *Routledge Handbook of Socio-Legal Theory and Methods*, 149–161. <https://doi.org/10.4324/9780429952814-11>
10. Azad, A. (2019). Recruitment of Migrant Workers in Bangladesh: Elements of Human Trafficking for Labor Exploitation. *Journal of Human Trafficking*, 5(2), 130–150. <https://doi.org/10.1080/23322705.2017.1422091>
11. Baranov, P. P., Mamychyev, A. Y., Dremluga, R. I., & Miroshnichenko, O. I. (2021). Legal consciousness and legal culture in the era of total digitalization: Theoretical-methodological and legal-technical problems. *Linguistics and Culture Review*, 5(S3), 899–910. <https://doi.org/10.21744/lingcure.v5nS3.1665>
12. Baublys, Linas, Beinoravičius, Darijus, Kaluina, Andrius, Kathrani, Pares, Lastauskienė, Giedrė, Miliauskaitė, Kristina, ... Venckienė, Eglė (2012). Teisės teorijos įvadas: vadovėlis (2-asis patal. ir papild. leid.). Vilnius: Mes.
13. Bengoetxea, J. (2020). Legal theory and sociology of law. In *Research Handbook on the Sociology of Law* (p. 7–18). <https://doi.org/10.4337/9781789905182.00008>
14. Beresnevičiūtė, V., & Leončikas, T. (2009). Diskriminacijos suvokimas Lietuvos visuomenėje. *Filosofija, Sociologija*, 20(4), 335–343.
15. Berman, H. J. (1999). Teisė ir revoliucija: Vakarų teisės tradicijos formavimasis. Vilnius: Pradai.
16. Bernard, W. (1976). Immigrants and Refugees: Their Similarities, Differences, and Needs. *International Migration*, 14(4), 267–280. <https://doi.org/10.1111/j.1468->

17. Berry, J. W. (1997). Immigration, Acculturation, and Adaptation. *Applied Psychology*, 46(1), 5–34. <https://doi.org/10.1080/026999497378467>
18. Blažytė, G., Sotirovič Pilinkaitė, V., & Žibas, K. (2016). Visuomenės nuostatos apie socialines ir etnines grupes: nepakantumo ir socialinės distancijos stebėseną. *Lietuvos Gyventojų Grupių Socialinė Kaita*, 109–124. <https://doi.org/978-9955-531-58-6>.
19. Blažytė, G. (2017). Immigration for family reunification to Lithuania: the role of gender and ethnicity in the process of social adaptation: summary of doctoral dissertation : social sciences, sociology (05S). Vilnius.
20. Blažytė, Giedrė. (2018). Contextual factors of family reunification and social adaptation. *Contemporary Research on Organization Management and Administration*, 6(1), 53–64. <https://doi.org/10.33605/croma-012018-005>
21. Blažytė, Giedrė, & Žibas, K. (2019). Integration of beneficiaries of international protection in the Lithuanian labour market: policies and practices. *Transfer: European Review of Labour and Research*, 25(1), 113–119. <https://doi.org/10.1177/1024258918819981>
22. Boatema Setrana, M., & Arhin-Sam, K. (2020). Migration, Remittances, and Sustainable Development in Africa. In *Migration, Remittances, and Sustainable Development in Africa*. <https://doi.org/10.4324/9780429288814>
23. Bradford, B., & Jackson, J. (2018). Police legitimacy among immigrants in Europe: Institutional frames and group position. *European Journal of Criminology*, 15(5), 567–588. <https://doi.org/10.1177/1477370817749496>
24. Bučiūnas, G., & Velička, V. (2020). Pareigūnų kompetencijos užkardant prekybą žmonėmis Ukrainoje ir Lietuvoje. *Visuomenės Saugumas Ir Viešoji Tvarka*, 25, 17–34. <https://doi.org/10.13165/PSPO-20-25-28>
25. Bygnes, S. (2017). Are They Leaving Because of the Crisis? The Sociological Significance of Anomie as a Motivation for Migration. *Sociology*, 51(2), 258–273. <https://doi.org/10.1177/0038038515589300>
26. Casebeer, K. M. (2008). Of service workers, contracting out, joint employment, legal consciousness, and the university of Miami. *Buffalo Law Review*, 56(4), 1059–1093.
27. Cerar, M. (2009). The Relationship Between Law and Politics. *Annual Survey of International & Comparative Law*, 15(1), 19–41.
28. Chacko, E., & Price, M. (2020). (Un)settled sojourners in cities: the scalar and temporal dimensions of migrant precarity. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 0(0), 1–18. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1731060>
29. Chua, L. J., & Engel, D. M. (2021). Legal consciousness. In *Routledge Handbook of Law and Society* (p. 187–192). Routledge.
30. Chua, L.J., & Engel, D. M. (2019). Legal Consciousness Reconsidered. In *Annual Review of Law and Social Science* (Vol. 15). <https://doi.org/10.1146/annurev-lawsocsci-101518-042717>
31. Cotterrell, R. B. M. (1997). Teisės sociologija: įvadas (2-asis leid.). Kaunas: Dangerta.
32. Cowan, D. (2004). Legal Consciousness: Some Observations. *Modern Law Review*, 67(6), 928–958. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2230.2004.00518.x>
33. Creswell, J. W. (2007). Qualitative inquiry & research design: choosing among five approaches (2nd ed.). Thousand Oaks [Calif.]: Sage.

34. Creutzfeldt, N., Mason, M., & Mc Connachie, K. (2019). Socio-legal theory and methods: Introduction. *Routledge Handbook of Socio-Legal Theory and Methods*, Chapter 2, 3–8. <https://doi.org/10.4324/9780429952814-1>
35. Csaba, V. (2020). Comparative Law and Multicultural Legal Classes: Challenge or Opportunity? In *Comparative Law and Multicultural Legal Classes: Challenge or Opportunity?* (p. 212). <https://doi.org/https://doi.org/10.1007/978-3-030-46898-9>
36. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. (2017). In *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. 7–as patais. ir papild. leid.* (Stasys Kei, Vol. 7–as patai, p. 969). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. <https://doi.org/ISBN 978–609–411–151–8>. – lkiis.lki.lt
37. Danišauskas, G. (2013). *Teisės saugos institucijos: [vadovėlis]*. Vilnius: Justitia.
38. Davis, D. R., & Nemec, J. (2016). Legal consciousness in medieval indian narratives. *Law, Culture and the Humanities*, 12(1), 106–131. <https://doi.org/10.1177/1743872112443762>
39. Davulis, T. (2017). Darbo Teisės Rekodifikavimas Lietuvoje 2016-2017 m. *Teisė*, 104, 7–27. <https://doi.org/10.15388/teise.2017.104.10842>
40. De Castro Cunha Filho, M., & Blum, R. O. (2021). How Does the Law Affect Trust in Bitcoin?: An Analysis of Legal Consciousness. *California Western International Law Journal*, 51(2), 359–380. <https://search.informit.org/doi/10.3316/agis.20220310063179>
41. De Hart, B., & Besselsen, E. (2021). ‘Everything went according to the rules’. Female citizen sponsors’ legal consciousness, intimate citizenship and family migration law. *Identities*, 28(1), 37–55. <https://doi.org/10.1080/1070289X.2020.1723310>
42. De Sousa, F. O. (2018). A realistic theory of law. *Jurisprudence*, 9(2), 438–447. <https://doi.org/10.1080/20403313.2018.1462987>
43. Deflem, M. (2008). Sociology of law: Visions of a scholarly tradition. In *Sociology of Law: Visions of a Scholarly Tradition* (Issue January 2008). <https://doi.org/10.1017/CBO9780511815546>
44. Donato, K. M., & Ferris, E. (2020). Refugee Integration in Canada, Europe, and the United States: Perspectives from Research. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 690(1), 7–35. <https://doi.org/10.1177/0002716220943169>
45. Duve, T. (2018). Legal traditions: A dialogue between comparative law and comparative legal history*. *Comparative Legal History*, 6(1), 15–33. <https://doi.org/10.1080/2049677X.2018.1469271>
46. Economist Intelligence Unit. (2020). Democracy Index 2019: A year of democratic setbacks and popular protest. *The Economist Intelligence Unit*, 69. <http://www.eiu.com/topic/democracy-index>
47. Elo, S., & Kyngäs, H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 107–115. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x>
48. Engel, D. M. (2016). Blood Curse and Belonging in Thailand: Law, Buddhism, and Legal Consciousness. *Asian Journal of Law and Society*, 3(1), 71–83. <https://doi.org/10.1017/als.2016.2>
49. European Commission, Eurostat, Kraszewska, K., Juchno, P., Todorova, A. (2021). Migrant integration statistics: 2020 edition, Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2785/373334>

50. Europos parlamento ir tarybos reglamentas (ES) 2018/1806, 39 (2018). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018R1806&from=ES>
51. Ewick, P., & Silbey, S. S. (1998). *The common place of law: Stories from everyday life*. University of Chicago Press.
52. Farmer, A. K., Sun, I. Y., & Starks, B. C. (2015). Willingness to record police-public encounters: The impact of race and social and legal consciousness. *Race and Justice*, 5(4), 356–377. <https://doi.org/10.1177/2153368715581663>
53. Finckenauer, J. (1998). Legal socialization: concepts and practices. *Trends in Organized Crime*, 4, 30–40. <https://doi.org/https://doi.org/10.1007/BF02900336>
54. FitzGerald, D. S., & Arar, R. (2018). The Sociology of Refugee Migration. *Annual Review of Sociology*, 44, 387–406. <https://doi.org/https://doi.org/10.1146/annurev-soc-073117-041204>
55. Fox, C., Deakin, J., Spencer, J., & Acik, N. (2020). Encountering authority and avoiding trouble: Young migrant men's narratives of negotiation in Europe. *European Journal of Criminology*, 1–20. <https://doi.org/10.1177/1477370820924627>
56. Franzke, J., & Ruano de la Fuente, J. M. (2021). *An Overview of Local Migrant Integration Policies in Europe*. 335–344. https://doi.org/10.1007/978-3-030-50979-8_18
57. Freier, L. F., & Pérez, L. M. (2021). Nationality-Based Criminalisation of South-South Migration: the Experience of Venezuelan Forced Migrants in Peru. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 27(1), 113–133. <https://doi.org/10.1007/s10610-020-09475-y>
58. Fritsvold, E. D. (2009). Under the Law: Legal consciousness and radical environmental activism. *Law and Social Inquiry*, 34(4), 799–824. <https://doi.org/10.1111/j.1747-4469.2009.01168.x>
59. Galginaitis, J. (2002). Teisinė sistema ir pagrindinės jos sistemos kaip lyginamosios teisėtyros objektas. *Teisė*, t. 44, 31–41. 1392–1274, 2424–6050
60. Galinaitytė, J. (2001). Individo teisinė socializacija: samprata ir struktūra. *Jurisprudencija: mokslo darbai*, 20, 16–22.
61. Galli, C. (2020). The ambivalent U.S. Context of reception and the dichotomous legal consciousness of unaccompanied minors. *Social Problems*, 67(4), 763–781. <https://doi.org/10.1093/socpro/spz041>
62. Garcés-mascreñas, B., & Penninx, R. (2016). Integration Processes and Policies in Europe. Contexts, Levels and Actors. In *IMISCOE Research series* (Issue April 2018). <https://doi.org/10.1007/978-3-319-21674-4>
63. García, A. (2016). *Local Laws and Undocumented Mexicans' Political Engagement: Why Immigrant Destinations Matter*. American Sociological Association, Seattle. 1–22.
64. García, A. S. (2021). Undocumented, not Unengaged: Local Immigration Laws and the Shaping of Undocumented Mexicans' Political Engagement. *Social Forces*, 99(4), 1658–1681. <https://doi.org/10.1093/sf/soaa070>
65. Gleeson, C., Frost, R., Sherwood, L., Shevlin, M., Hyland, P., Halpin, R., ... Silove, D. (2020). Post-migration factors and mental health outcomes in asylum-seeking and refugee populations: A systematic review. *European Journal of Psychotraumatology*, 11(1), 1793567. <https://doi.org/10.1080/20008198.2020.1793567>
66. Gleeson, S. (2010). Labor Rights for All? The Role of Undocumented Immigrant

- Status for Worker Claims Making. *Law and Social Inquiry*, 35(3), 561–602. <https://doi.org/10.1111/j.1747-4469.2010.01196.x>
67. Glendon, Mary A, Gordon, Michael W., & Osakwe, Christpher. (1993). *Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius: Pradai.
 68. González-Duarte, A., Zambrano-González, E., Medina-Franco, H., Alberú-Gómez, J., Durand-Carbajal, M., Hinojosa, C. A., Aguilar-Salinas, C. A., & Kaufer-Horwitz, M. (2019). The research ethics involving vulnerable groups. *Revista de Investigacion Clinica*, 71(4), 217–225. <https://doi.org/10.24875/RIC.19002812>
 69. Graca, S. (2021). Resistance and the paradox of legal entitlement – a theoretical analysis of migrant women’s responses to domestic abuse in the host country. *The Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law*, 0(0), 1–25. <https://doi.org/10.1080/07329113.2021.1925458>
 70. Grammatikov, V. V. (2020). Problems of deformation of professional legal consciousness in modern Russia (as exemplified in advocacy). *Revista Amazonia Investiga*, 9(26), 254–262. <https://doi.org/10.34069/ai/2020.26.02.29>
 71. Gundhus, H. O. I. (2021). Shaping migrants as threats: Multilayered discretion, criminalization, and risk assessment tools. *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, 10(3), 56–71. <https://doi.org/10.5204/IJCJS.D.2041>
 72. Gutasukas, A. (2015). Išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms (BK 147(1) straipsnis) kaip prekybos žmonėmis forma. In G. Švedas (Ed.). *Šiuolaikinės baudžiamosios teisės tendencijos* (pp. 51-68). Vilniaus universitetas.
 73. Gutasukas, A. (2016). Diagnostė -šiuolaikinė vergovė: ar įmanoma ją sustabdyti? Vyraujančios teismų praktikos tendencijos. *Jurisprudencija*, 23(2), 193–209. <https://doi.org/10.13165/JUR-16-23-2-03>
 74. Haddeland, H. B., & Franko, K. (2021). Between legality and legitimacy: The courtroom as a site of resistance in the criminalization of migration. *Punishment and Society*, 1–20. <https://doi.org/10.1177/1462474521996815>
 75. Halliday, S., & Morgan, B. (2013). I Fought the Law and the Law Won? Legal Consciousness and the Critical Imagination. *Current Legal Problems*, 66(1), 1–32. <https://doi.org/10.1093/clp/cut002>
 76. Halliday, Simon. (2019). After Hegemony: The Varieties of Legal Consciousness Research. *Social & Legal Studies*, 28(6), 859–878. <https://doi.org/10.1177/0964663919869739>
 77. Hearst, M. A., Pedersen, E., Patil, L., Lee, E., Laskowski, P., & Franconeri, S. (2020). An Evaluation of Semantically Grouped Word Cloud Designs. *IEEE Transactions on Visualization and Computer Graphics*, 26(9), 2748–2761. <https://doi.org/10.1109/TVCG.2019.2904683>
 78. Hedegaard, T. F. (2019). Migration and Meritocracy: Support for the idea that hard work will get you ahead in society among nine migrant groups in Denmark, the Netherlands and Germany. *Nordic Journal of Migration Research*, 9(1), 1. <https://doi.org/10.2478/njmr-2019-0002>
 79. Heimerl, F., Lohmann, S., Lange, S., & Ertl, T. (2014). Word cloud explorer: Text analytics based on word clouds. *Proceedings of the Annual Hawaii International Conference on System Sciences*, 1833–1842. <https://doi.org/10.1109/HICSS.2014.231>
 80. Hein, J., & Beger, R. R. (2001). Legal Adaptation among Vietnamese Refugees in

- the United States: How International Migrants Litigate Civil Grievances during the Resettlement Process. *The International Migration Review*, 35(2), 420–448. <https://www.jstor.org/stable/i326119>
81. Herrera, N. S. (2019). Law and social change: An exercise applied to trans lives. *Cadernos Pagu*, 2019(56). <https://doi.org/10.1590/18094449201900560016>
 82. Hertogh, M. (2018). Nobody's law: legal consciousness and legal alienation in everyday life. London: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-60397-5>
 83. Hofstede, G. (2011). Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1). <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1014>
 84. Hollander, A. C., Bruce, D., Burström, B., & Ekblad, S. (2011). Gender-related mental health differences between refugees and non-refugee immigrants - A cross-sectional register-based study. *BMC Public Health*, 11(1), 180. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-11-180>
 85. Horáka, F., Lackob, D., & Klocck, A. (2021). Legal Consciousness: A Systematic Review of its Conceptualization and Measurement Methods. *Anuario de Psicología Jurídica*, 31, 9–34. <https://doi.org/https://doi.org/10.5093/apj2021a2>
 86. Houte, M., Leerkes, A., Slipper, A., & Breuls, L. (2021). Globalised citizenship and the perceived legitimacy of immigration control: narratives and acts of resistance in immigration detention. *Migration Studies*, 00(0), 1–23. <https://doi.org/10.1093/migration/mnaa034>
 87. Huddleston, T., Bilgili, Ö., Joki, A.-L., & Vankova, Z. (2015). *Migrant Integration Policy Index 2015*.
 88. Hull, K. E. (2016). Legal Consciousness in Marginalized Groups: The Case of LGBT People. *Law and Social Inquiry*, 41(3), 551–572. <https://doi.org/10.1111/lsi.12190>
 89. Hunter, L. M., Luna, J. K., & Norton, R. M. (2015). Environmental Dimensions of Migration. *Annual Review of Sociology*, 41(2015), 377–397. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-073014-112223>
 90. Husa, J. (2004). Classification of Legal Families Today. Is it time for a memorial hymn? *Revue Internationale de Droit Comparé*, 56(1), 11–38. <https://doi.org/10.3406/ridc.2004.19249>
 91. Husa, J. (2016). *The Future of Legal Families* (p. 1–22). Oxford Handbooks Online. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199935352.013.26>
 92. International Union of Judicial Officers. (2020). *The Judicial Officer in the World. Republic of Lithuania*. <https://www.uihj.com/wp-content/uploads/2020/05/Lithuania-April-2020-EN.pdf>
 93. Jackunas, Ž. (2008). Patyrimas patirtis ir supratimas. *Logos*, 56, 20–28.
 94. Jankevičiūtė-Lastauskienė, Giedrė, Latvelė, Rūta, Machovenko, Jevgenij, Murauskas, Donatas, Stonys, Arnas, & Valančienė, Dovilė (2020). *Teisės teorija: Vilniaus universiteto vadovėlis*. Vilniaus universiteto leidykla.
 95. Janušauskienė, D. (2019). Diskriminacijos suvokimas ir požiūris į lygių galimybių principo užtikrinimą Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija*, t. 30, Nr. 2, 100–107.
 96. Jimenez, A. M. (2021). The legal violence of care: Navigating the US health care system while undocumented and illegible. *Social Science and Medicine*, 270(December 2020), 113676. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2021.113676>

97. Karalienė, I. (2019). Ar darbas ypatingai išnaudojančiomis sąlygomis užtraukia baudžiamąją atsakomybę Lietuvoje? *Law Review*, 19(19), 45–68. <https://doi.org/10.7220/2029-4239.19.3>
98. Kazlauskienė, Asta, Petkus, Artūras, Petkuvienė, Rūta, & Šlapkauskas, Vytautas. (2015). *Teisės sociologija*: [vadovėlis]. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
99. Kelsen, H. (2002). Grynoji teisės teorija. Vilnius: Eugrimas.
100. Kennedy, D. (1980). Toward an Historical Understanding of Legal Consciousness: the Case of Classical Legal Thought. *Research in Law and Sociology*, 3, 3–24.
101. Kireliene, I. (2020). Imigracija į Lietuvą studijų tikslais: Indijos piliečių lūkesčiai darbo rinkoje. *Lietuvos Socialinė Raida*, 9, 130–141.
102. Kirk, E. (2021). Legal Consciousness and the Sociology of Labour Law. *Industrial Law Journal*, 50(3), 405–433. <https://doi.org/10.1093/indlaw/dwaa020>
103. Knauer, N. J. (2012). Legal Consciousness and LGBT Research: The Role of the Law in the Everyday Lives of LGBT Individuals. *Journal of Homosexuality*, 59(5), 748–756. <https://doi.org/10.1080/00918369.2012.673947>
104. Korsakov, K. V. (2019). Effective forms and means of preventing criminal activity of migrant workers in Russia. *Russian Journal of Criminology*, 13(3), 455–464. [https://doi.org/10.17150/2500-4255.2019.13\(3\).455-464](https://doi.org/10.17150/2500-4255.2019.13(3).455-464)
105. Kubal, A. (2009). Why Semi-Legal? Polish post-2004 EU Enlargement Migrants in the United Kingdom. *Journal of Immigration, Asylum and Nationality Law*, 23(2), 148–164.
106. Kubal, A. (2013). Migrants' Relationship with Law in the Host Country: Exploring the Role of Legal Culture. *Journal of Intercultural Studies*, 34(1), 55–72. <https://doi.org/10.1080/07256868.2013.751905>
107. Kubal, A. (2015). Legal consciousness as a form of social remittance? Studying return migrants' everyday practices of legality in Ukraine. *Migration Studies*, 3(1), 68–88. <https://doi.org/10.1093/migration/mnu032>
108. Kubal, A. (2016). Socio-Legal Integration: Polish Post-2004 EU Enlargement Migrants in the United Kingdom. In *Socio-Legal Integration: Polish Post-2004 EU Enlargement Migrants in the United Kingdom*. <https://doi.org/10.4324/9781315609720>
109. Kuznecovienė, J. (2008). (Ne)lietuviškumo dėmenys: savo/svetimo ribų braižymas. In V. Čiubrinskas & J. Kuznecovienė (Eds.), *Lietuviškojo identiteto trajektorijos* (p. 89–109). <https://doi.org/978-609-467-143-2>
110. Labanauskas, L. (2019). Neapykantos nusikaltimų pažeidžiamų bendruomenių kokybinio tyrimo ataskaita. Vidaus reikalų ministerija. [https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/Pažeidžiamų bendruomenių kokybinio tyrimo ataskaita.pdf](https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/Pažeidžiamų_bendruomenių_kokybinio_tyrimo_ataskaita.pdf)
111. Labanauskas, L. (2020). Rasistiniai išpuoliai, neapykantos nusikaltimai ir incidentai prieš imigrantus Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija*, 31(4), 283–290.
112. Levy, N., Pisarevskaya, A., & Scholten, P. (2020). Between fragmentation and institutionalisation: the rise of migration studies as a research field. *Comparative Migration Studies*, 8(1), 1–24. <https://doi.org/10.1186/s40878-020-00200-6>
113. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „dėl Demografijos, migracijos ir integracijos politikos 2018–2030 metų strategijos patvirtinimo“, TAR, 2018-09-27,

- Nr. 15175. (2018). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/fbb35e02c21811e883c7a8f929bfc500>
114. Lietuvos Respublikos vidaus tarnybos statuto pakeitimo įstatymas, TAR 2018-07-16, i. k. 2018-12049. (2018). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/fae39102834511e89188e16a6495e98c/asr>
 115. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos ministro įsakymas „Dėl Užsieniečių, kurie atvyksta į Lietuvos Respubliką dirbti pagal profesiją, kuri įtraukta į Profesijų, kurių darbuotojų trūksta Lietuvos Respublikoje, sąrašą pagal ekonominės veiklos rūšis, kvotos 2021 metams patvirtinimo“, TAR, 2020-11-20, Nr. 24491. (2020). Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/0344ddc02aee11eb932eb1ed7f923910>
 116. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos ministro įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2013 m. kovo 27 d. įsakymo Nr. A1-133 „Dėl Leidimo dirbti užsieniečiams išdavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ pakeitimo“. TAR, 2021-03-03, Nr. 4293. (2021). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/f289b3207c5f11eb9fc9c3970976dfa1?jfwid=66gfwtl42>
 117. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos ministro įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2015 m. kovo 19 d. įsakymo Nr. A1-139 „Dėl Sprendimo dėl užsieniečio darbo atitikties Lietuvos Respublikos darbo rinkos poreikiams priėmimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. TAR, 2021-03-03, Nr. 4292. (2021). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/e128b1d17c5f11eb9fc9c3970976dfa1?jfwid=66gfwtl42>
 118. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos ministro įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2017 m. gegužės 15 d. įsakymo Nr. A1-253 „Dėl Leidimų dirbti sezoninį darbą užsieniečiams išdavimo tvarkos aprašo ir sezoninių darbų sąrašo patvirtinimo“ pakeitimo“. TAR, 2021-03-03, Nr. 4294. (2021). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/0173e8127c6011eb9fc9c3970976dfa1?jfwid=32wf69m7>
 119. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro, teisingumo ministro, finansų ministro įsakymas „Dėl Vidaus tarnybos sistemos pareigūnų pareigybių aprašymo ir vertinimo metodikos patvirtinimo“. (2019). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/ce9fca9214dc11e9bd28d9a28a9e9ad9?jfwid=-vvherd8f>
 120. Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymas, Valstybės žinios, 1995-02-18, Nr. 15-344. (1995). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.15211/asr>
 121. Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institutas. (2020). *Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų instituto užsakymu atliktos visuomenės nuostatų apklausos 2020 m. rezultatai*. Prieiga per internetą: <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2021/01/Visuomenės-nuostatos-apklausos-rezultatai-2020.pdf>
 122. Gyventojų užimtumo statistinio tyrimo metodika, (2021). Prieiga per internetą: https://osp.stat.gov.lt/documents/10180/130368/Gyventoju_uzimtumo_statistinio_ty

- 123.Litowitz, D. (2000). Gramsci, Hegemony, and the Law. *BYU Law Review*, 2000(2), 515–551.
- 124.Liu, Q. (2018). Legal Consciousness of the Leftover Woman: Law and Qing in Chinese Family Relations. *Asian Journal of Law and Society*, 5(1), 7–27. <https://doi.org/10.1017/als.2017.28>
- 125.Lopez Rodriguez, M. (2010). Migration and a quest for “normalcy”. Polish migrant mothers and the capitalization of meritocratic opportunities in the UK. *Social Identities*, 16(3), 339–358. <https://doi.org/10.1080/13504630.2010.482422>
- 126.Lousley, G. (2020). Sentencing “Unwanted” Migrants: the Border, Racism, and Narrating Punishability. *Critical Criminology*, 28(2), 209–224. <https://doi.org/10.1007/s10612-020-09513-5>
- 127.Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymas „Dėl Lietuvos medicinos normos MN 159:2021 „Skubiosios medicinos gydytojas“ patvirtinimo“, TAR 2021-06-29, i. k. 2021-14637. (2021). Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/54ed633070f911e6a014b8463e530a88/asr>
- 128.Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas, Valstybės žinios, 2000-10-25, Nr. 89-2741. (2000). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.111555/asr>
- 129.Lietuvos Respublikos antstolių įstatymas, Valstybės žinios, 2002-05-29, Nr. 53-2042. (2002). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.167057/asr>
- 130.Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas, Valstybės žinios, 2002-04-09, Nr. 37-1341. (2002). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.163482/asr>
- 131.Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinio proceso kodeksas, Valstybės žinios, 2002-04-06, Nr. 36-1340. (2002). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.162435/asr>
- 132.Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinis kodeksas, Valstybės žinios, 2000-09-06, Nr. 74-2262. (2003). Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.8A39C83848CB/asr>
- 133.Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“, Valstybės žinios, 2004-04-30, Nr. 73-2539. (2004). Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.42837E5A79DD/asr>
- 134.Lietuvos Respublikos teisėkūros pagrindų įstatymas, Valstybės žinios, 2012-09-22, Nr. 110-5564. (2012). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.433088/asr>
- 135.Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas. Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodeksas, TAR, 2015-07-10, Nr. 11216. (2015). Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/4ebe66c0262311e5bf92d6af3f6a2e8b/asr>
- 136.Lietuvos Respublikos užimtumo įstatymas, TAR, 2016-07-05, Nr. 18825. (2016).

- Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/b9ca8ad03de611e68f278e2f1841c088/asr>
137. Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas, TAR 2016-11-17, i. k. 2016-26967 (2016). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.222522/asr>
 138. Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo Nr. VIII-1316 pakeitimo įstatymas, TAR, 2018-07-16, Nr. 12037. (2018). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/cad5a783834211e89188e16a6495e98c/asr>
 139. Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas, TAR 2020-06-11, i. k. 2020-12819. (2020). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.83679/asr>
 140. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, ministro įsakymas „Dėl socialinės apsaugos ir darbo ministro 2000 m. birželio 1 d. įsakymo Nr. 62 „Dėl Užsieniečių įsidarbinimo Lietuvos Respublikoje pagal darbo sutartį tvarkos“ dalinio pakeitimo“, Valstybės žinios, 2002-06-07, Nr. 56-2277. (2002). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.168144>
 141. Lietuvos Respublikos užimtumo tarnybos prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos direktoriaus įsakymas „Dėl Dokumentų, suteikiančių teisę dirbti Lietuvos Respublikoje užsieniečiams, išdavimo, pratęsimo ir panaikinimo, prašymų išduoti tokius dokumentus netenkinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, TAR, 2019-06-12, Nr. 9539. (2019). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/7ee66c358d4911e98a8298567570d639/asr>
 142. Lietuvos Respublikos užimtumo tarnyba prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos. 2020 m. Veiklos ataskaita. (2021). Prieiga per internetą: <https://uzt.lt/wp-content/uploads/2021/04/2020-veiklos-ataskaita.pdf>
 143. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Prašymų ir skundų nagrinėjimo ir asmenų aptarnavimo viešojo administravimo subjektuose taisyklių patvirtinimo“, TAR 2021-12-06, i. k. 2021-25240. (2021). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.303479/asr>
 144. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo įgyvendinimo“, TAR, 2018-12-03, Nr. 19573. (2018). Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/d1d27480f6ee11e89fcaa4a4a9822176/asr>
 145. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2014 m. sausio 22 d. nutarimo Nr. 79 „Dėl Lietuvos migracijos politikos gairių patvirtinimo“ pakeitimo“, TAR, 2020-02-28, Nr. 4458. (2020). Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=2d5b40705a2b11ea931dbf3357b5b1c0>
 146. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymas „Dėl Lietuvos medicinos normos MN 14:2019 „Šeimos gydytojas“ patvirtinimo“, TAR 2019-03-22, i. k. 2019-04462. (2019). Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.C4E4FA59E3C5/asr>
 147. Lietuvos Respublikos darbo kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Darbo kodeksas, TAR 2016-09-19, i. k. 2016-23709. (2016). Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/f6d686707e7011e6b969d7ae07280e89/asr>

148. Malgieri, G., & Niklas, J. (2020). Vulnerable data subjects. *Computer Law and Security Review*, 37(788039), 1–16. <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2020.105415>
149. Mandujano-Salazar, Y. Y. (2020). Two Welded into One: The Experiences of Mexican Americans Who Have Dual Citizenship and Live a Transborder Life. *Journal of Borderlands Studies*, 0(0), 1–18. <https://doi.org/10.1080/08865655.2020.1824682>
150. Marshall, A. (2005). Idle Rights: Employees' Rights Consciousness and the Construction of Sexual Harassment Policies. *Law and Society Review*, 39(1), 83–124. <https://doi.org/10.1111/j.0023-9216.2005.00078.x>
151. Massoud, M. F., & Moore, K. M. (2020). Shari'a consciousness: Law and lived religion among California muslims. *Law and Social Inquiry*, 45(3), 787–817. <https://doi.org/10.1017/lsi.2019.73>
152. Matveeva, N., Moosally, M., & Willerton, R. (2017). Plain Language in the Twenty-First Century: Introduction to the Special Issue on Plain Language. *IEEE Transactions on Professional Communication*, 60(4), 336–342. <https://doi.org/10.1109/TPC.2017.2759619>
153. McAuliffe, M., Bauloz, C., Kitimbo, A., Nguyen, M., Sawyer, A., & Qu, S. (2019). World Migration Report 2020. Prieiga per internetą: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2020>
154. Menjívar, C. (2011). The power of the law: Central Americans' legality and everyday life in Phoenix, Arizona. *Latino Studies*, 9(4), 377–395. <https://doi.org/10.1057/lst.2011.43>
155. Menjī, C., & Albrego, L. J. (2012). Legal Violence: Immigration Law and the Lives of Central American Immigrants'. *American Journal of Sociology*, 117(5), 1380–1421. <https://doi.org/10.1086/663575>
156. Menski, W. (2009). Legal pluralism. In *Comparative Law in a Global Context* (p. 1012). Cambridge University Press. <https://doi.org/https://doi.org/10.1017/CBO9780511606687>
157. Miežanskienė, R. (2020). Exploring Tendencies in Migrants' Legal Consciousness Research and Uncovering Factors for Socio-Legal Integration. *European Integration Studies*, 1(14), 26–38. <https://doi.org/10.5755/j01.eis.1.14.26774>
158. Miežanskienė, R., & Giedraitytė, V. (2019). *Užsieniečių sociodemografiniai portretai Lietuvos teisėsaugos institucijų veikloje: ikiteisminio tyrimo įstaigų atvejo analizė*. 18(1), 68–84. <https://doi.org/10.5755/j01.ppaa.18.1.23129>
159. Miežanskienė, R., & Tartilaitė-Paulauskienė, A. (2020). International students' experiences of public administration activity in the host country: Revealing patterns of administrative culture. *Public Policy and Administration*, 19(1), 53–63. <https://doi.org/10.5755/j01.ppaa.19.1.24870>
160. Miežanskienė, R., & Tartilaitė, A. (2014). Teisinės kalbos aiškumo poreikis viešajame sektoriuje: viešųjų paslaugų vartojimo sutarčių atvejis. *Viešojo Politika Ir Administravimas*, 13(1), 65–79. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.5755/j01.ppaa.13.1.6510>
161. Miežienė, R., & Gruževskis, B. (2020). Migration and labour market integration of third-country nationals: the case of Lithuania. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 73(3), 36–51. <https://vb.lstc.lt/object/elaba:76701497/>

162. Migracijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos. (2020). 2019 m. Migracijos metraštis. Prieiga per internetą: [https://migracija.lrv.lt/uploads/migracija/documents/files/Migracijos metraščiai/MIGRACIJOS METRAŠTIS_2019 \(1\).pdf](https://migracija.lrv.lt/uploads/migracija/documents/files/Migracijos_metra%C5%A1iai/MIGRACIJOS_METRA%C5%A1TIS_2019_(1).pdf)
163. Migracijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos. (2021). 2020m. Migracijos metraštis. Prieiga per internetą: https://migracija.lrv.lt/uploads/migracija/documents/files/Migracijos%20metra%C5%A1iai/MIGRACIJOS%20METRA%C5%A1TIS_2020_1.pdf
164. LR Užimtumo tarnybos prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos direktoriaus įsakymas „Dėl Profesijų, kurių darbuotojų trūksta Lietuvos Respublikoje, sąrašo pagal ekonominės veiklos rūšis 2021 metams patvirtinimo“, TAR, 2020-11-06, Nr. 23306. (2020). Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/029e20801ff811ebb0038a8cd8ff585f>
165. Lietuvos Respublikos užimtumo tarnyba prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos. 2019 m. veiklos ataskaita. Prieiga per internetą: <https://uzt.lt/wp-content/uploads/2020/04/2019-metu-veiklos-ataskaita.pdf>
166. Moustafa, T. (2013). Islamic Law, Women's Rights, and Popular Legal Consciousness in Malaysia. *Law and Social Inquiry*, 38(1), 168–188. <https://doi.org/10.1111/j.1747-4469.2012.01298.x>
167. Munger, F. (2007). Constitutional reform, legal consciousness, and citizen participation in Thailand. *Cornell International Law Journal*, 40(2), 455–476.
168. Muñoz, S.M. (2016). Undocumented and unafraid: Understanding the disclosure management process for undocumented college students and graduates. *Journal of College Student Development*, 57(6), 715–729. <https://doi.org/10.1353/csd.2016.0070>
169. Muñoz, S.M. (2018). Unpacking Legality Through La Facultad and Cultural Citizenship: Critical and Legal Consciousness Formation for Politicized Latinx Undocumented Youth Activists. *Equity and Excellence in Education*, 51(1), 78–91. <https://doi.org/10.1080/10665684.2018.1441762>
170. Nellums, L. B., Powis, J., Jones, L., Miller, A., Rustage, K., Russell, N., Friedland, J. S., & Hargreaves, S. (2021). “It’s a life you’re playing with”: A qualitative study on experiences of NHS maternity services among undocumented migrant women in England. *Social Science and Medicine*, 270 (2020), 113610. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2020.113610>
171. Nielsen, L. B. (2017). Situating Legal Consciousness: Experiences and Attitudes of Ordinary Citizens about Law and street harassment. *Consciousness and Ideology* (pp. 289–324). Routledge. <http://dx.doi.org/10.4324/9781315259604-10>
172. Nisar, M. A. (2018). (Un)Becoming a Man: Legal Consciousness of the Third Gender Category in Pakistan. *Gender and Society*, 32(1), 59–81. <https://doi.org/10.1177/0891243217740097>
173. Novelskaitė, A., & Pučėtaitė, R. (2018). Public trust in civil service organizations and civil servants in Lithuania: Findings from a representative survey. *Public Policy And Administration*, 17(1). <https://doi.org/10.5755/j01.ppaa.17.1.20613>
174. OECD/European Union. (2015). Indicators of Immigrant Integration 2015. In *Indicators of Immigrant Integration 2015*. <https://doi.org/10.1787/9789264234024-en>

175. Papadopoulos, T. Immigration and the variety of migrant integration regimes in the European Union. In *Migration and welfare in the new Europe* (pp. 23–48). Bristol University Press. <http://dx.doi.org/10.2307/j.ctt9qgn47.8>
176. Parreñas, R. S., Kantachote, K., & Silvey, R. (2020). Soft violence: migrant domestic worker precarity and the management of unfree labour in Singapore. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 0(0), 1–17. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1732614>
177. Patler, C., Hale, J. M., & Hamilton, E. (2021). Paths to Mobility: A Longitudinal Evaluation of Earnings Among Latino/a DACA Recipients in California. *American Behavioral Scientist*. <https://doi.org/10.1177/0002764221996746>
178. Petrušauskaitė, V., Žibas, K., & Batuchina, A. (2015). Darbo migrantų gyvenimo ir darbo sąlygų tyrimas lietuvoje. *Etniškumo Studijos*, 1, 48–78.
179. Pilinkaite Sotirovic, V., & Kontvainė, V. (2021). Lyčių lygybės politikos diskursai ir procesai savivaldoje: „gyvenimiškos būtinybės pas mus šiai dienai nėra“. *Public Policy and Administration*, 20(1), 58–69. <https://doi.org/10.5755/j01.ppaa.20.1.27929>
180. Piquero, A. R., Bersani, B. E., Loughran, T. A., & Fagan, J. (2016). Longitudinal Patterns of Legal Socialization in First-Generation Immigrants, Second-Generation Immigrants, and Native-Born Serious Youthful Offenders. *Crime and Delinquency*, 62(11), 1403–1425. <https://doi.org/10.1177/0011128714545830>
181. Pisarevskaya, A., Levy, N., Scholten, P., & Jansen, J. (2019). Mapping migration studies: An empirical analysis of the coming of age of a research field. *Migration Studies*, 8(3), 455–481. <https://doi.org/10.1093/migration/mnz031>
182. Plutchik, R. (2001). The Nature of Emotions. *American Scientist*, 89(4), 344. <https://doi.org/10.1511/2001.4.344>
183. Privara, A., & Rievajova, E. (2021). Migration Challenges of the Current Stage of Globalization. *SHS Web of Conferences*, 92, 07054. <https://doi.org/10.1051/shsconf/20219207054>
184. Rimkutė, S., & Dobržinskienė, R. (2017). Policijos pareigūnų kalbinė kompetencija kitų kompetencijų kontekste. *Visuomenės Saugumas Ir Viešoji Tvarka*, 18, 220–229. Prieiga per internetą: <https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/15094/Rimkutė.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
185. Robinson, D. L. (2008). Brain function, emotional experience and personality. *Netherlands Journal of Psychology*, 64(4), 152–168. <https://doi.org/10.1007/bf03076418>
186. Röder, A., & Mühlau, P. (2012). What determines the trust of immigrants in criminal justice institutions in Europe? *European Journal of Criminology*, 9(4), 370–387. <https://doi.org/10.1177/1477370812447265>
187. Ruiz, I., & Vargas-Silva, C. (2018). Differences in labour market outcomes between natives, refugees and other migrants in the UK. *Journal of Economic Geography*, 18, 855–885. <https://doi.org/10.1093/jeg/lby027>
188. Santos, C. E., Menjivar, C., VanDaalen, R. A., Kornienko, O., Updegraff, K. A., & Cruz, S. (2018). Awareness of Arizona’s immigration law SB1070 predicts classroom behavioural problems among Latino youths during early adolescence. *Ethnic and Racial Studies*, 41(9), 1672–1690. <https://doi.org/10.1080/01419870.2017.1311021>

189. Sarat, A., & Felstiner, W. L. F. (1989). Lawyers and Legal Consciousness: Law Talk in the Divorce Lawyer's Office. *The Yale Law Journal*, 98(8), 1663. <https://doi.org/10.2307/796611>
190. Sardak, S., Shymanska, K., Girman, A., & Krupskyi, O. (2021). International youth migration: features, tendencies, regulation prospects. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 30(2), 365–378. <https://doi.org/https://doi.org/10.15421/112133>
191. Scholten, P. (2018). Research-Policy Relations and Migration Studies. In *IMISCOE Research Series*. https://doi.org/10.1007/978-3-319-76861-8_16
192. Schwarz, C., Alvord, D., Daley, D., Ramaswamy, M., Rauscher, E., & Britton, H. (2019). The Trafficking Continuum: Service Providers' Perspectives on Vulnerability, Exploitation, and Trafficking. *Affilia - Journal of Women and Social Work*, 34(1), 116–132. <https://doi.org/10.1177/0886109918803648>
193. Schwenken, H. (2013). "The EU Should Talk to Germany" Transnational Legal Consciousness as a Rights Claiming Tool among Undocumented Migrants. *International Migration*, 51(6), 132–145. <https://doi.org/10.1111/imig.12118>
194. Silbey, S. S. (2005). After Legal Consciousness. *Annual Review of Law and Social Science*, 1(1), 323–368. <https://doi.org/10.1146/annurev.lawsocsci.1.041604.115938>
195. Silove, D., Steel, Z., McGorry, P., & Mohan, P. (1998). Trauma exposure, postmigration stressors, and symptoms of anxiety, depression and post-traumatic stress in Tamil asylum-seekers: Comparison with refugees and immigrants. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 97(3), 175–181. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0447.1998.tb09984.x>
196. Singer, S. (2019). "Desert Island" detention: Detainees' understandings of "Law" in the UK's Immigration detention system. *Refugee Survey Quarterly*, 38(1), 1–29. <https://doi.org/10.1093/rsq/hdy020>
197. Singer, Sarah. (2017). "Undesirable and unreturnable" in the United Kingdom. *Refugee Survey Quarterly*, 36(1), 9–34. <https://doi.org/10.1093/rsq/hdw025>
198. Sipavičienė, A., Gaidys, V., & Jeršovas, M. (2010). *Lietuvos gyventojų požiūris į imigraciją ir darbo imigrantus*. Vilnius.
199. Šlapkauskas, V. (2004). Teisės sociologijos pagrindai: vadovėlis. Vilnius: M. Romerio universiteto Leidybos centras.
200. Šlapkauskas Vytautas, Beinoravičius Darius, Vainiutė Milda, Liesis Mantas, Arlauskas Saulius, Katuoka Saulius, Maksimaitis Mindaugas, Spruogis Ernestas, Š. A. (2012). *Teoriniai teisėkūros pagrindai ir problemos*. Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/43721>
201. Solano, G., & Huddleston, T. (2021). *Migrant Integration Policy Index, 2020*. <https://doi.org/978-84-92511-83-9>
202. Solórzano, L. G. (2021). "We are not the people they think we are": First-generation We are not the people they think we are undocumented immigrant belonging and legal consciousness in the wake of deferred action for parents of Americans. *Ethnicities*, 1–18. <https://doi.org/10.1177/14687968211041805>
203. Spencer, S., & Charsley, K. (2021). Reframing 'integration': acknowledging and addressing five core critiques. *Comparative Migration Studies*, 9(1). <https://doi.org/10.1186/s40878-021-00226-4>
204. Surmiak, A. (2018). Confidentiality in qualitative research involving vulnerable participants: Researchers' perspectives. *Forum Qualitative Sozialforschung*, 19(3).

<https://doi.org/10.17169/fqs-19.3.3099>

205. Swan, R. S., & Clark-Ibáñez, M. (2017). Perceptions of Shifting Legal Ground: Daca and the Legal Consciousness of Undocumented Students and Graduates. *Thomas Jefferson Law Review*, 39(2), 67–92. Prieiga per internetą: <http://scsu.idm.oclc.org/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=aph&AN=124293169&site=ehost-live>
206. Taljūnaitė, M. (2011). *Lietuviškasis identitetas šiuolaikinės emigracijos kontekstuose* (V. Čiubrinskas (Ed.); p. 41–59). Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
207. Tamanaha, B. Z. (2017). A realistic theory of law. *Cambridge University Press*. <http://dx.doi.org/10.1017/9781316979778>
208. Tamanaha, B. Z. (2017). Necessary and Universal Truths about Law? *Ratio Juris*, 30(1), 3–24. <https://doi.org/10.1111/raju.12155>
209. Telešienė, A. (2013). Atvirumas imigracijai: Lietuvos atvejis tarptautinėje perspektyvoje. *Sociologija. Mintis Ir Veiksmas*, 32(1), 122–1350. <https://doi.org/10.15388/socmintvei.2013.1.1847>
210. Teney, C. (2021). Immigration of highly skilled European professionals to Germany: intra-EU brain gain or brain circulation? *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 34(1), 69–92. <https://doi.org/10.1080/13511610.2019.1578197>
211. Trubek, D. M. (1984). Where the Action Is: Critical Legal Studies and Empiricism. *Stanford Law Review*, 36(1/2), 575–622. <https://doi.org/10.2307/1228692>
212. Tuccio, M., Wahba, J., & Hamdouch, B. (2019). International migration as a driver of political and social change: evidence from Morocco. *Journal of Population Economics*, 32(4), 1171–1203. <https://doi.org/10.1007/s00148-019-00734-9>
213. Tulli, M., Salami, B., Juen, J., Foster, J., Vallianatos, H., & Okeke-Ihejirika, P. (2022). “I feel like I’m just nowhere”: Causes and Challenges of Status Loss in Canada. *Journal of International Migration and Integration*, 0123456789. <https://doi.org/10.1007/s12134-022-00940-7>
214. Tungnirun, A. (2018). Practising on the Moon: Globalization and Legal Consciousness of Foreign Corporate Lawyers in Myanmar. *Asian Journal of Law and Society*, 5(1), 49–67. <https://doi.org/10.1017/als.2017.30>
215. Tungohan, E. (2018). Living with Compromised Legal Status: Irregular Temporary Foreign Workers in Alberta and the Importance of Imagining, Strategizing, and Inter-Provincial Legal Consciousness. *International Migration*, 56(6), 207–220. <https://doi.org/10.1111/imig.12506>
216. United Nations Department of Economic and Social Affairs. (2020). International migration. In *International Migration 2020 Highlights*. Prieiga per internetą: <https://www.un.org/en/desa/international-migration-2020-highlights>
217. United Nations International Organization for Migration. (2021). <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2020-interactive//>
218. United Nations General Assembly. Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration 73/195 (2018). Prieiga per internetą: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N18/451/99/PDF/N1845199.pdf?OpenElement>
219. Vaišvila, A. (2009). *Teisės teorija: vadovėlis* (3-iasis, patais. ir papild. leid.). Vilnius: Justitia.
220. Visockas, E. (2016). Pasitikėjimas teisėsaugos institucijomis Lietuvoje. *Teisės Problemos*, 2(92), 88–116. Prieiga per internetą: <http://teise.org/wp->

content/uploads/2017/02/Visockas-2016-2.pdf

221. Visuotinė lietuvių enciklopedija. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/teisine-sistema/>
222. Viuhko, M., Lietonen, A., Jokinen, A., & Joutsen, M. (2016). *Exploitative sham marriages: Exploring the links between human trafficking and sham marriages in Estonia, Ireland, Latvia, Lithuania and Slovakia*.
223. Von Benda-Beckmann, F. (2002). Who's afraid of legal pluralism? *Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law*, 34(47), 37–82. <https://doi.org/10.1080/07329113.2002.10756563>
224. Wang, Z., Ho, S. B., & Cambria, E. (2020). A review of emotion sensing: categorization models and algorithms. *Multimedia Tools and Applications*, 79(47–48), 35553–35582. <https://doi.org/10.1007/s11042-019-08328-z>
225. World Justice Project. (2020). *Rule of law index*. Washington, D.C: World Justice Project. Prieiga per internetą: https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP-ROLI-2020-Online_0.pdf
226. Wilson, J. C. (2011). Sustaining the State: Legal Consciousness and the Construction of Legality in Competing Abortion Activists' Narratives. *Law and Social Inquiry*, 36(2), 455–483. <https://doi.org/10.1111/j.1747-4469.2011.01238.x>
227. Wingens, M., De Valk, H., Windzio, M., & Aybek, C. (2011). The Sociological Life Course Approach and Research on Migration and Integration. In *A Life-Course Perspective on Migration and Integration* (p. 1–27). https://doi.org/10.1007/978-94-007-1545-5_1
228. Yang, L., Li, J., Lu, W., Chen, Y., Zhang, K., & Li, Y. (2020). The influence of font scale on semantic expression of word cloud. *Journal of Visualization*, 23(6), 981–998. <https://doi.org/10.1007/s12650-020-00678-3>
229. Young, M. (1961). The Rise of the Meritocracy, 1870-2033 : An Essay on Education and Equality by Michael Young Review by : Paul Nash Source : History of Education Quarterly , Vol. 1 , No. 4 (Dec., 1961), pp. 40-42 Published by : Cambridge. *History of Education Quarterly*, 1(4), 40–42. <https://doi.org/10.2307/367489>
230. Žibas, K. (2014). *Kinų ir turkų imigrantai Lietuvoje: monografija*. Vilnius: Vaibra.
231. Žibas, K., & Petrušauskaitė, V. (2015a). Darbo migrantai Europoje ir Lietuvoje: gyvenimo ir darbo sąlygų problematika. *Etniško Studijos*, 1, 11–27. Prieiga per internetą: http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2015/09/2-Petrušauskaitė-Žibas_EtnSt-2015_1.pdf
232. Žibas, K., & Petrušauskaitė, V. (2015b). Darbo migrantų gyvenimo ir darbo sąlygų tyrimas Lietuvoje. *Etniško Studijos*, 1, 5–9.
233. Žibas, K., & Platačiūtė, V. (2017). Migrantų ir pabėgėlių integracijos politikos bei procesų vertinimas. *Oikos: Lietuvių Migracijos Ir Diasporos Studijos*, 1(2), 23–24. <https://doi.org/https://dx.doi.org/10.7220/2351-6561.23-24.1>
234. Žibas K., Biekša L., Račius E., Skuodienė I. (2016). Migracijos samprata ir tarpkultūrinė kompetencija darbe su prieglobsčio gavėjais: sociologinis, teisinis ir kultūrinis pjūviai. Prieiga per internetą: <http://www.diversitygroup.lt/wp-content/uploads/2016/11/Methodology.pdf>
235. Žibas, K., & Lekavičiūtė E. (2017). Darbo migracijos procesai Lietuvoje. *Lietuvos socialinė raida*, 6, 54-71. Prieiga per internetą: http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2010/02/K-Zibas_Darbo-migracijos-procesai-Lietuvoje_2017.pdf

236. Zodi, Z. (2019). The limits of plain legal language: Understanding the comprehensible style in law. *International Journal of Law in Context*, 15(3), 246–262. <https://doi.org/10.1017/S1744552319000260>
237. Žvinklienė, A., Kublickienė, L., Šėporaitytė-Vismantė, D., Janušauskienė, D. (2018). *Patikėję demokratija: gyventojų nuostatos ir socialinė patirtis lygių galimybių užtikrinimo srityje*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
238. Žydžiūnaitė, V., & Sabaliauskas, S. (2017). *Kokybiniai tyrimai: principai ir metodai : vadovėlis socialinių mokslų studijų programų studentams*. Vaga.

PADĖKA

Dėkoju Dievui už nuostabius žmones, kuriuos teko sutikti ar kartu dirbti disertacijos rašymo metu. Dėkoju už nuoširdų palaikymą, pagalbą ir išmintingus patarimus, kuriuos gavau iš įvairių sričių mokslininkų, ekspertų, KTU Socialinių, humanitarinių mokslų ir menų fakulteto mokslo grupės „Pilietinė visuomenė ir darnus vystymasis“ kolegų, draugų ir šeimos narių.

PRIEDAI

1 priedas. Sąlygos, atleidžiančios nuo įpareigojimo gauti leidimą dirbti Lietuvoje

Straipsnio dalis	LR įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ 58 str. numatytos sąlygos, atleidžiančios nuo įpareigojimo gauti leidimą dirbti Lietuvoje	Detalizuojami esminiai taikymo atvejai ir aplinkybės
58str. 1d.	Turi leidimą laikinai gyventi, išduotą pagal šio Įstatymo 40 straipsnio 1 dalies 1–3, 7–10 punktus;	LR pilietybės atkūrimas, buvimas lietuvių kilmės asmeniu, šeimos susijungimas, globos (rūpybos) faktas, nelydimo nepilnamečio statusas, negalimas išvykimas dėl humanitarinių priežasčių (įstatyme numatytomis sąlygomis), suteikta papildoma ar laikinoji apsauga Lietuvos Respublikoje.
58str. 2d.	Turi leidimą laikinai gyventi, išduotą pagal šio Įstatymo 40 straipsnio 1 dalies 6 punktą, ir įdarbinamas praktinio mokymo (praktikos) laikotarpiu mokslo ir studijų institucijoje mokslinių tyrimų ir eksperimentinės plėtros darbų srityje arba studijuodamas ar mokydamasis ketina dirbti, laikydamasis apribojimo, nustatyto šio Įstatymo 46 straipsnio 4 dalyje;	Mokosi, studijuoja, stažuojasi ar tobulina kvalifikaciją.
58str. 3d.	Turi leidimą nuolat gyventi;	
58str. 4d.	Kreipiasi dėl leidimo laikinai gyventi išdavimo ar pakeitimo pagal šio Įstatymo 40 straipsnio 1 dalies 4, 4 ¹ , 4 ² , 5, 5 ¹ , 13, 14, 15 ar 16 punktus;	Ketina dirbti aukštos profesinės kvalifikacijos reikalaujantį darbą; Darbuotojas perkeliamas įmonės viduje; užsiimti teisėta veikla; Ketina dirbti pagal darbo sutartį, sudarytą su mokslo ir studijų institucija, dirbti kaip dėstytojas arba tyrėjas; turi ES ilgalaikio gyventojų statusą; jis yra studijas užbaigęs užsienietis, tyrėjas (doktorantas); Australijos, Japonijos, Jungtinės Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystės, Jungtinių Amerikos Valstijų, Kanados, Naujosios Zelandijos, Pietų Korėjos pilietis, kuris ketina dirbti ar užsiimti kita teisėta veikla Lietuvos Respublikoje.
58str. 5 d.	Jis yra šio Įstatymo 11 straipsnio 6 dalyje nurodytas užsienietis, perkeliamas įmonės viduje ne ilgesniam negu 90 dienų per 180 dienų laikotarpiui dirbti į priimančiąją įmonę, įsteigtą Lietuvos Respublikoje, ir jeigu užsieniečio perkėlimas įmonės viduje, įskaitant judėjimą tarp priimančiųjų įmonių, įsteigtų kitose Europos Sąjungos valstybėse narėse, netrunka ilgiau negu 3 metus, kai užsienietis perkeliamas įmonės viduje kaip vadovas arba specialistas, ar ilgiau negu vienerius metus, kai jis perkeliamas įmonės viduje kaip darbuotojas – stažuotojas. <...>	Turi kitos Europos Sąjungos valstybės narės išduotą galiojantį leidimą laikinai gyventi kaip perkeltas įmonės viduje. Gali būti dirbantis pagal reglamentuojamą profesiją asmuo.
58str. 5 ¹ d.	Jis yra šio Įstatymo 11 straipsnio 8 dalyje nurodytas užsienietis;	Užsienietis, kuris turi kitos Europos Sąjungos valstybės narės išduotą galiojantį leidimą laikinai gyventi ar nacionalinę vizą, gali atvykti

		mokslinių tyrimų ir eksperimentinės plėtros darbų vykdymo tikslu ir kt.
58str. 6 d.	Yra Europos Sąjungos ar Europos laisvosios prekybos asociacijos valstybėje narėje įsteigtos įmonės nuolatinis darbuotojas, šios įmonės atsiunčiamas laikinai dirbti į Lietuvos Respubliką, ir yra apdraustas socialiniu draudimu toje valstybėje narėje;	
58str. 7 d.	Yra su Lietuvos valstybės vėliava tarptautiniais maršrutais plaukiojančio laivo įgulos narys;	
58str. 8 d.	Atvyksta į Lietuvos Respubliką ne ilgesniam kaip 3 mėnesių laikotarpiui per metus tvarkyti reikalų, susijusių su derybomis dėl sutarties sudarymo ir šios sutarties vykdymu, su personalo mokymu ar įrangos įdiegimu;	
58str. 9 d.	Atvyksta į Lietuvos Respubliką užsiimti šio Įstatymo 45 straipsnio 1 dalies 3–8 punktuose nurodyta teisėta veikla, taip pat dirbti kaip dėstytojas arba atlikti mokslinius tyrimus ir eksperimentinės plėtros darbus kaip tyrėjas, turėdamas darbo arba autorinę sutartį, sudarytą su mokslo ir studijų institucija;	sportininkas, dalyvaujantis aukšto meistriškumo sporte; atlikėjas; akredituotas žurnalistas; tyrėjas; tradicinės Lietuvos religinės bendrijos ar valstybės pripažintos religinės bendrijos narys arba LR juridinio asmens statusą turinčios kitos religinės bendruomenės ar bendrijos dvasininkas; atvykstantis vykdyti bendrų su užsienio valstybėmis vyriausybinių programų; ES savanoriškos veiklos programų dalyvis.
58str. 10 d.	Atvyksta į Lietuvos Respubliką užsiimti teisėta veikla ir yra dalyvis įmonės, vykdančios steigimo dokumentuose nurodytą veiklą Lietuvos Respublikoje, kurios nuosavo kapitalo (ne akcinės bendrovės ir ne uždarnosios akcinės bendrovės atveju – turto) vertė sudaro ne mažiau kaip 28 000 eurų, iš kurių ne mažiau kaip 14 000 eurų – užsieniečio investuotos lėšos ar kitas turtas, arba yra vadovas įmonės, vykdančios steigimo dokumentuose nurodytą veiklą Lietuvos Respublikoje, kurios nuosavo kapitalo (ne akcinės bendrovės ir ne uždarnosios akcinės bendrovės atveju – turto) vertė sudaro ne mažiau kaip 28 000 eurų, ir jo atvykimo tikslas yra darbas toje įmonėje;	
58str. 11 d.	Atvyksta į Lietuvos Respubliką dirbti ir yra užsienietis, kurio profesija yra įtraukta į Profesijų, kurių darbuotojų trūksta Lietuvos Respublikoje, sąrašą pagal ekonominės veiklos rūšis, ir nėra išnaudota kvota, nustatoma pagal Įstatymo 57 ¹ straipsnį;	
58str. 13 d.	Jis yra Australijos, Japonijos, Jungtinės Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystės, Jungtinių Amerikos Valstijų, Kanados, Naujosios Zelandijos, Pietų Korėjos pilietis, kuris atvyksta į Lietuvos Respubliką dirbti (įskaitant nurodytoje valstybėje įsteigtos įmonės atsiunčiamą laikinai dirbti į įmonę Lietuvos Respublikoje pagal tarp šių įmonių sudarytą sutartį dėl paslaugų teikimo ar darbų atlikimo) ar užsiimti kita teisėta veikla;	
58str. 14 d.	Jis yra įgijęs šio Įstatymo 71 straipsnio 1 dalies 10 punkte nurodytą teisę;	jeigu per 6 mėnesius nuo prašymo suteikti prieglobstį pateikimo dienos Migracijos departamentas nepriėmė sprendimo dėl prieglobsčio Lietuvos Respublikoje suteikimo ne dėl prieglobsčio prašytojo kaltės;
58str.15 d.	Jis yra užsienietis, kuris ketina dirbti aukštos profesinės kvalifikacijos reikalaujančią darbą ir kurio profesija yra įtraukta į Profesijų, kurioms būtina aukšta profesinė kvalifikacija, kurių darbuotojų trūksta Lietuvos Respublikoje, sąrašą arba kuriam darbdavys įsipareigoja mokėti mėnesinį darbo užmokestį, ne mažesnę negu 3 Lietuvos statistikos departamento paskutinio paskelbto ketvirčio šalies ūkio BDU dydžiai. Jeigu užsienietis dirbs pagal reglamentuojamą profesiją, kaip ji apibrėžta Reglamentuojamų profesinių kvalifikacijų pripažinimo įstatyme, turi būti pateiktas dokumentas, patvirtinantis, kad užsienietis atitinka Lietuvos Respublikos teisės aktuose nustatytas sąlygas vykdyti reglamentuojamą profesinę veiklą;	
58str.16 d.	Atvyksta į Lietuvos Respubliką pagal tarptautinėse sutartyse numatytas jaunimo mainų programas;	
58str.17 d.	Neatvyksta į Lietuvos Respubliką ir ketina visą darbo laiką dirbti nuotoliniu būdu pagal darbo sutartį, sudarytą su įmone, vykdančia veiklą Lietuvos Respublikoje.	

2 priedas. Empirinio tyrimo lauko ir empirinio tyrimo instrumento sąsajos: civilinių ir darbo teisių santykių sritys

Teisinių santykių spektras	Klausimai informantams
1. Darbo teisiniai santykiai	Could you describe any of situation when you were facing employment legal regulations or their implementation in Lithuania? a. Have you experienced any challenges and how did you resolve them? b. Could you comment on the process? c. Have you encountered situations, when you were in need to defend your rights as an employee? d. What would you do if you face a challenge in the employment relationship (or if your rights would be ignored)? Whom or where would you turn to ask for assistance <u>first</u> ? e. Do you know what challenges foreigners are facing in their workplace and how they are dealing with them? f. What do you think, what could be done differently (if any) to make employment legal environment work better for people who are coming to live in Lithuania?

3 priedas. Empirinio tyrimo lauko ir empirinio tyrimo instrumento sąsajos: administracinių teisinių santykių sritys

Teisinių santykių spektras	Klausimai informantams
3.Administraciniai teisiniai santykiai Santykiai su valstybės biudžetinėmis įstaigomis, įgyvendinančiomis valstybės numatytą teisinį reguliavimą svarbiose visuomenės gyvenimo srityse. a. Valstybinė mokesčių inspekcija prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos (toliau VMI) b. Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba prie Socialinės apsaugos ir darbo	Have you addressed public administration institutions in Lithuania as Labour exchange / employment services? Could you share your experiences? a. Have you been facing any challenges along the way, if yes than how did you resolve them? b. Could you comment on the process? c. Could you share your knowledge about foreigners' experiences related to this institution? d. What do you think, what Labour exchange / employment services could do differently (if any) to perform better for newcomers? e. What kind of changes you would like to see in the field of employment regulations? Have you addressed public administration institutions in Lithuania as Migration department or its units? Could you share your experiences? a. Have you experienced challenges along the way if yes, than how did you resolve them? b. Could you comment on the processes? c. Could you share your knowledge about foreigners' experiences related to this institution? d. What could be the ways for this institution to perform better for people who are coming to live in Lithuania? e. What kind of changes you would like to see in the field of migration regulations? Have you addressed public administration institutions in Lithuania as Social Insurance Fund Board? (Sodra) Could you share your experiences?

ministerijos (toliau Sodra) c. Užimtumo tarnyba prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau Užimtumo tarnyba) d. Migracijos departamentas ir jo padaliniai prie VRM	a. Have you experienced any challenges along the way if yes, than how did you resolve them? b. Could you comment on the processes? c. Could you share your knowledge about foreigners' experiences related to this institution? d. What do you think, what could be done differently (if any) for this institution to perform better for people who are coming to live in Lithuania? e. What kind of changes in regulations you would prefer? Have you addressed public administration institutions in Lithuania as State Tax Inspectorate? Could you share your experiences? a. Have you encountered any challenges along the way if yes, than how did you resolve them? b. Could you comment on the processes? c. Could you share your knowledge about foreigners' experiences related to this institution? d. Please share your opinion about how State Tax Inspectorate could perform better for people who are coming to live in Lithuania? e. What kind of changes you would like to see in the field of tax regulations? Have you addressed any other public administration institutions in Lithuania that you would be willing to share your experience?
--	--

4 priedas. Empirinio tyrimo lauko ir empirinio tyrimo instrumento sąsajos: santykis su teisingumo ir teisėsaugos institucijomis bei jų vykdoma veikla

Teisinių santykių spektras	Klausimai informantams
4. Santykis su teisėsaugos institucijomis a. Teismų veikla b. Policijos veikla c. Senos apsaugos tarnybos veikla d. Prokuratūros veikla	How would you generally describe Lithuania's judicial / court system activity or give an example that would characterize it? a. Have you ever encountered yourself the judicial / court system of Lithuania? Could you comment on the process? b. Have you experienced any challenges along the way if yes, than how did you resolve them? c. Have you ever found yourself in a situation when you would have preferred judicial defence / or defence in the court but did not use it? d. Could you share your knowledge about foreigners' experiences related to the judicial system of Lithuania? e. What do you think, what could be done differently (if any) to make judicial / court system work better for people who are coming to live in Lithuania? Have you ever encountered law enforcement agencies like police, border control or other? a. How would you describe the activity of police or give an example that would characterize it? What about border control? b. Have you experienced any challenges related the processes of police / border control and how did you resolve them?

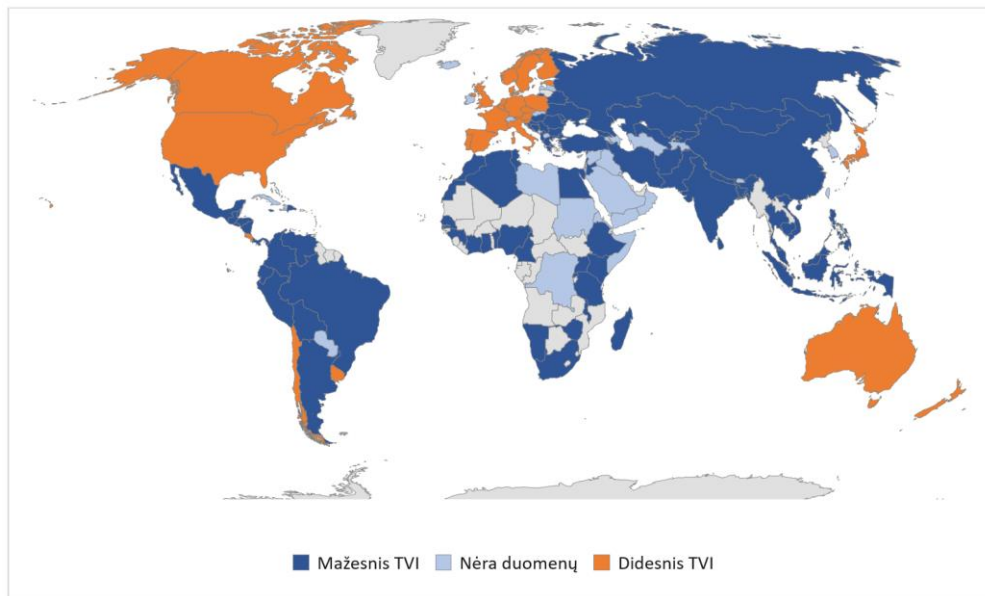
	c. Have you ever found yourself in a situation when you needed police help? If you have, please comment on the process? What about border control? d. Could you share your knowledge about foreigners' experiences related to the police work in Lithuania? And what about border control officers? e. What do you think, what could be done differently (if any) for police to serve better for people who are coming to live in Lithuania? And what about border control? f. would you like to share your experience about any other institution or situation that involves officers?
5. Santykis su nepriklausomomis teisės saugos institucijomis a. Notarai b. Antstoliai c. Advokatai	Have you ever used the services of a notary or a bailiff in Lithuania? Could you share your experiences about it? a. Have you experienced any challenges regards the services of a notary / bailiff and if yes, than how did you resolve them? b. Could you please share if you know something about other foreigners' experiences of using services of a notary or bailiff in Lithuania? c. What do you think, what could be done differently (if any) in these institutions' work to perform better for people who are coming to live in Lithuania? Have you ever used the services of an advocate or legal consultant in Lithuania? Could you share your experiences about it? a. Have you experienced any challenges regards the services of an advocate or legal consultant and how did you resolve them? b. Could you please share if you know something about other foreigners' experiences of using services of an advocate or legal consultant in Lithuania? c. What do you think what could be done differently (if any) for advocates or legal consultants to perform better for people who are coming to live in Lithuania?

5 priedas. Pagrindinės grupės – Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų charakteristikos

Informantų pasiskirstymas pagal gyventą laikotarpį Lietuvoje	Informantų skaičius	Procentinė išraiška, %	Pasiskirstymas amžiaus grupėje	Informantų skaičius	%
iki 2m.	6	13,33	18-25	15	33,33
2-4	15	33,33	26-35	26	57,78
5-10	22	48,89	36-46	4	8,89
11-15	2	4,44			
Pasiskirstymas pagal užimtumą	Informantų skaičius	%	Pasiskirstymas pagal gyvenamąją vietovę Lietuvoje	Informantų skaičius	%
Studijos	42	93,33	Kaunas	32	71,11
Darbas / stažuotė	26 / 2	62,22	Vilnius	6	13,33
Verslo vykdymo veikla	13	28,89	Klaipėda	6	13,33
Pasiskirstymas pagal lytį	Informantų skaičius	%	Kt,	1	2,22
Moterys	14	31,1			
Vyrai	31	68,9			
Pasiskirstymas pagal kalbos mokėjimą	Informantų skaičius	%			
Anglų	45	100,00			
Rusų	4	8,89			
Prancūzų	3	6,67			
Ispanų	2	4,44			
Vokiečių	1	2,22			
Suomių	1	2,22			

Šaltinis: sudaryta autorės

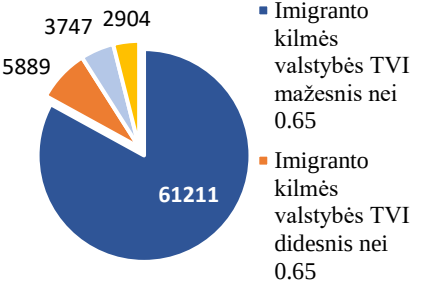
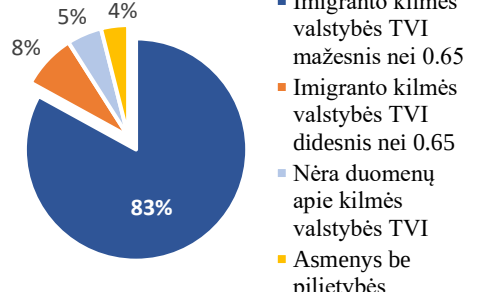
6 priedas. 2020 m. Lietuvoje gyvenančių imigrantų kilmės valstybės teisės viršenybės indeksas

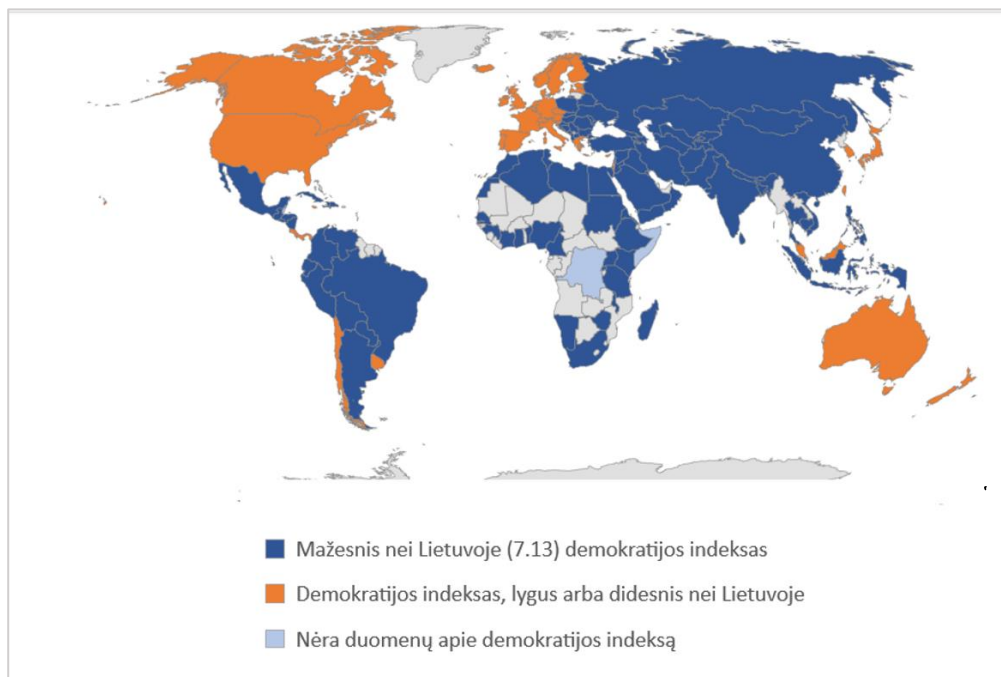
Pav. 2020 m. Lietuvoje gyvenančių imigrantų kilmės valstybės teisės viršenybės indekso priskyrimas mažesniai ir didesnei nei 0,65, t. y. vidutiniam, po 2004 m. į

ES įstojusių Centrinės ir Rytų Europos šalių teisės viršenybės indeksui
Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis 2020 m. World Justice Project Teisės viršenybės indekso duomenimis ir 2020 m. Migracijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos duomenimis

7 priedas. 2020 m. Lietuvoje gyvenančių imigrantų ir asmenų be pilietybės populiacija pagal kilmės valstybės teisės viršenybės indekso priskyrimą mažesniam ir didesniam nei 0,65

	
1 pav. 2020 m. Lietuvoje gyvenančių imigrantų ir asmenų be pilietybės populiacija pagal kilmės valstybės teisės viršenybės indekso priskyrimą mažesniam ir didesniam nei 0,65, t. y. vidutiniam, po 2004 m. į ES įstojusių Centrinės ir Rytų Europos šalių teisės viršenybės indeksui (absoliučias skaičiais) Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis 2020 m. World Justice Project Teisės viršenybės indekso duomenimis ir 2020 m. Migracijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos duomenimis	2 pav. 2020 m. Lietuvoje gyvenančių imigrantų ir asmenų be pilietybės populiacija pagal kilmės valstybės teisės viršenybės indekso priskyrimą mažesniam ir didesniam nei 0,65, t. y. vidutiniam, po 2004 m. į ES įstojusių Centrinės ir Rytų Europos šalių teisės viršenybės indeksui (% išraiška) Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis 2020m. World Justice Project Teisės viršenybės indekso duomenimis ir 2020 m. Migracijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos duomenimis

8 priedas. Lietuvoje gyvenančių imigrantų kilmės valstybės ir jų demokratijos indekso priskyrimas

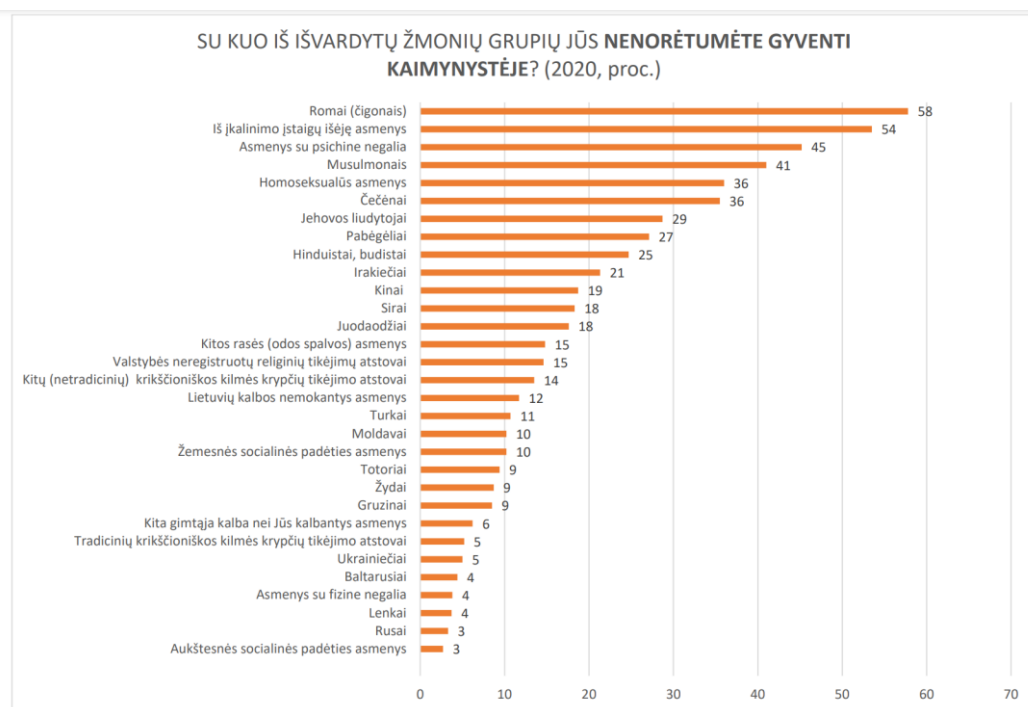

Pav. 2020 m. Lietuvoje gyvenančių imigrantų kilmės valstybės ir jų demokratijos indekso priskyrimas mažesniai arba tolygiai / didesniai nei Lietuvos demokratijos indeksui

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis 2020 m. „Economist Intelligence Unit’s Democracy Index“ ir 2020 m.

Migracijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos duomenimis

9 priedas

Pav. Šaltinis: Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų instituto užsakymu atliktos visuomenės nuostatų apklausos 2020 m. rezultatai (Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institutas, 2020, p. 2)

10 priedas. Informuotas asmens sutikimas lietuvių ir anglų kalbomis

Consent for participation in the research interview:

“Migration and Legal Environment: Perceptions and Experiences of Foreign Residents in Lithuania”

I agree to participate in a research project conducted by PhD candidate Ramunė Miežanskienė from the Kaunas University of Technology, Faculty of Social Sciences, Arts and Humanities, Lithuania.

I have been given sufficient information about this research project and I understand my role. The purpose of my participation as an interviewee in this project and the future management of my data has been explained to me and is clear.

My participation as an interviewee in this project is voluntary. There is no explicit or implicit coercion whatsoever to participate.

Participation involves being interviewed by the researcher from the Kaunas University of Technology. The interview will last approximately 60 minutes. I allow the researcher to take notes during the interview. I also may allow the recording of the interview. It is clear to me that in case I do not want the interview and dialogue to be recorded I am fully entitled to withdraw from participation till the 1st of March of 2021.

I have the right not to answer questions and if I feel uncomfortable in any way during the interview session, I have the right to withdraw from the interview.

I have been given the explicit guarantee that the researcher will not identify me by name or function in any reports using information obtained from this interview, and that my confidentiality as a participant in this study will remain secure. In all cases, uses of records and data will be subject to the European Union Data Protection policy.

I have read and understood the points and statements of this form. I have had all my questions answered to my satisfaction, and I voluntarily agree to participate in this study.

I have been given a copy of this consent form co-signed by the interviewer.

Participant: name, surname date signature

Ramunė Miežanskienė

Researcher: name, surname date signature

For further information, please contact:

Ramunė Miežanskienė

Email: ramune.miezanskiene@ktu.lt

Sutikimas dalyvauti tiriamajame pokalbyje:

„Migracija ir teisinė aplinka: užsienio gyventojų įžvalgos ir patirtys Lietuvoje“

Sutinku dalyvauti mokslinių tyrimų projekte, kurį vykdo doktorantė Ramunė Miežanskienė, studijuojanti Lietuvos Kauno technologijos universiteto Socialinių, humanitarinių mokslų ir menų fakultete.

Man buvo suteikta pakankamai informacijos apie šį mokslinių tyrimų projektą, ir aš suprantu savo vaidmenį jame. Man buvo paaiškintas ir yra aiškus mano, kaip pašnekovo, dalyvavimo šiame projekte tikslas, taip pat ir duomenų tvarkymas.

Mano, kaip pašnekovo, dalyvavimas šiame projekte yra savanoriškas. Nėra jokios aiškos ar numanomos prievartos dalyvauti.

Dalyvavimas apima apklausą, vykdomą Kauno technologijos universiteto tyrėjos. Pokalbis truks apie 60 minučių. Per pokalbį leidžiu tyrėjai užsirašyti pastabas. Taip pat galiu leisti įrašyti pokalbį. Ašsuprantu, kad jei nenoriu įrašyti pokalbio ir dialogo arba nenoriu dalyvauti tyrime, turiu visišką teisę pasitraukti iš projekto iki 2021m. kovo 1 d.

Turiu teisę neatsakyti į klausimus ir, jei pokalbio sesijos metu jaučiuosi nepatogiai, turiu teisę pasitraukti iš pokalbio.

Man buvo aiškiai patvirtinta, kad tyrėja neidentifikuos manęs pagal vardą ar pavardę ar funkciją jokiose ataskaitose, naudodamasi iš šio pokalbio gauta informacija, ir kad mano, kaip šio tyrimo dalyvio, konfidencialumas išliks. Įrašų ir duomenų naudojimui bus taikoma Europos Sąjungos duomenų apsaugos politika.

Perskaičiau ir supratau šios formos punktus ir pareiškimus. Į visus mano klausimus buvo atsakyta ir aš savanoriškai sutinku dalyvauti šiame tyrime.

Man buvo pateikta šios sutikimo formos, kurią pasirašė pašnekovas, kopija.

Dalyvis: vardas, pavardė	data	parašas
--------------------------	------	---------

Ramunė Miežanskienė

Tyrėja: vardas, pavardė	data	parašas
-------------------------	------	---------

Norėdami gauti daugiau
informacijos, kreipkitės:
Ramunė MiežanskienėEl.
paštas:
ramune.miezanskiene@ktu.lt

QUESTIONNAIRE

Q 1. I would like to know a little bit more about you. Could you share some of your story of coming to Lithuania?

Q 2. As we will further one will concentrate on law-related aspects, I would like to ask you when you generally think of “law”, what comes into your mind?

2a. Could you share some of your thoughts on what law means in your life?

2b. How do you see law working in your daily life?

Q 3. What do you think, what should be taken into consideration when a law is being drafted? (Moral values, customs, usefulness, or some other consideration?) // Let’s imagine that you are drafting a law. What would you take into consideration?

Q 4. Could you share your opinion should all laws be obeyed at all times? (Could there be any occasions when it is justifiable to disobey the law?)

Q 5. Could you share your general thoughts about the legal system of Lithuania? What image or thoughts comes first into your mind?

5a. What kind of expectations did you have regarding the legal order in Lithuania when you first came?

5b. How did it meet your expectations?

Q 6. Could you describe any of the situations when you were facing employment legal regulations or their implementation in Lithuania?

6a. Have you experienced any challenges and how did you resolve them?

6b. Could you comment on the process?

6c. Have you encountered situations when you were in need to defend your rights as an employee?

6d. What would you do if you face a challenge in the employment relationship (or if your rights were ignored)? Whom or where would you turn to ask for assistance first?

6e. Do you know what challenges foreigners are facing in their workplace and how they are dealing with them?

6f. What do you think could be done differently (if any) to make the employment legal environment work better for people who are coming to live in Lithuania?

Q 7. Maybe you could share your experience (if you have one) related to the business legal environment or business regulations in Lithuania.

7a. What challenges have you experienced and how did you resolve them?

7b. Could you comment on the processes?

7c. What would you do if you face a challenge related to business regulations or your rights would be ignored? Whom or where would you turn to ask for assistance first?

7d. Do you know what challenges foreigners are facing in Lithuania related to the business legal environment and how they are dealing with them?

7e. What do you think could be done differently (if any) to make the business legal environment in Lithuania work better for people who come to live here?

7f. Have you ever considered doing business in Lithuania yourself? Could you explain why?

Q8. Could you share your experiences (if you have any) in making agreements/contracts in Lithuania?

8a. What challenges did you have along the way and how did you resolve them?

8b. Could you comment on the process?

8c. What would you do if you face a challenge concerning the contract or in the case your rights were ignored? Whom or where would you turn to ask for assistance first?

8d. Do you know what challenges foreigners are facing in contracting and how they are dealing with them?

8e. What do you think could be done differently (if any) to make contracting work better for people who come to live in Lithuania?

Q9. Have you ever needed legal information related to family law or about laws on succession?

9a. Have you ever encountered Lithuania's family law regulations? Could you comment on the processes?

9b. Have you been facing challenges along the way, if yes then how have you been resolving them?

9c. What would you do if you face a challenge related to family issues? Whom or where would you turn to ask for assistance first?

9d. Do you know what challenges foreigners are facing regarding family laws regulations and how they are dealing with them? What about the laws on succession?

9e. What do you think could be done differently (if any) to make this legal environment work better for people who come to live in Lithuania?

Q10. Could you share your experiences related to the implementation of public laws (in terms of public order or criminal law)?

10a. Have you been facing challenges along the way, if yes then how have you been resolving them?

10b. Were there any situations when you needed to defend your rights?

10c. What would you do if you faced a challenge related to public laws or experienced a criminal offence? Whom or where would you turn to ask for assistance first?

10d. Do you know what challenges foreigners face regarding the public laws of Lithuania and how they deal with them?

10e. What do you think could be done differently (if any) to make this legal environment work better for people who come to live in Lithuania?

Q 11. How would you evaluate the activity of public administration institutions in Lithuania (which are engaged in the implementation of legal regulations)? Could you share your experiences?

- 11a. Have you experienced any challenges along the way and how have you resolved them?
- 11b. How much trust do you put towards public administration institutions to operate according to the laws in Lithuania? Why?
- Q 12. Have you addressed public administration institutions in Lithuania, such as Labour exchange/employment services? Could you share your experiences?
- 12a. Have you faced any challenges along the way, if yes then how have you resolved them?
- 12b. Could you comment on the process?
- 12c. Could you share your knowledge about foreigners' experiences related to this institution?
- 12d. What do you think the Labour exchange/employment services could do differently (if any) to perform better for newcomers?
- 12e. What kind of changes you would like to see in the field of employment regulations?
- Q 13. Have you addressed public administration institutions in Lithuania, such as Migration department or its units? Could you share your experiences?
- 13a. Have you experienced any challenges along the way if yes, then how have you resolved them?
- 13b. Could you comment on the processes?
- 13c. Could you share your knowledge about foreigners' experiences related to this institution?
- 13d. What could be the ways for this institution to perform better for people who come to live in Lithuania?
- 13e. What kind of changes you would like to see in the field of migration regulations?
- Q 14. Have you addressed public administration institutions in Lithuania, such as Social Insurance Fund Board? (SODRA) Could you share your experiences?
- 14a. Have you experienced any challenges along the way if yes, then how have you resolved them?
- 14b. Could you comment on the processes?
- 14c. Could you share your knowledge about foreigners' experiences related to this institution?
- 14d. What do you think could be done differently (if any) for this institution to perform better for people who come to live in Lithuania?
- 14e. What kind of changes in regulations you would prefer?
- Q 15 Have you addressed public administration institutions in Lithuania, such as State Tax Inspectorate? Could you share your experiences?
- 15a. Have you encountered any challenges along the way if yes, then how have you resolved them?
- 15b. Could you comment on the processes?
- 15c. Could you share your knowledge about foreigners' experiences related to this institution?
- 15d. Please share your opinion about how the State Tax Inspectorate could perform better for people who come to live in Lithuania?

15e. What kind of changes you would like to see in the field of tax regulations?

Q.16. Have you addressed any other public administration institutions_____ in Lithuania that you would be willing to share your experience about?

16a. Have you experienced any challenges along the way if yes, then how have you resolved them?

16b. Could you comment on the processes?

16c. Could you share your knowledge about foreigners' experiences related to this institution?

16d. What do you think could be done differently (if any) to make it work better for people who come to live in Lithuania?

16e. What kind of changes you would like to see in the field of_____ regulations?

Q 17. How would you generally describe Lithuania's judicial/court system activity or give an example that would characterize it?

17a. Have you ever encountered the judicial/court system of Lithuania? Could you comment on the process?

17b. Have you experienced any challenges along the way if yes, then how have you resolved them?

17c. Have you ever found yourself in a situation when you would have preferred judicial defence/ or defence in the court but did not use it?

17d. Could you share your knowledge about foreigners' experiences related to the judicial system of Lithuania?

17e. What do you think could be done differently (if any) to make the judicial/court system work better for people who come to live in Lithuania?

Q 18. Have you ever encountered law enforcement agencies like the police or border control?

18a. How would you describe the activity of the police or give an example that would characterize it? What about border control?

18b. Have you experienced any challenges related to the processes of police/ border control and how have you resolved them?

18c. Have you ever found yourself in a situation when you needed police help? If you have, please comment on the process? What about border control?

18d. Could you share your knowledge about foreigners' experiences related to police work in Lithuania? And what about border control officers?

18e. What do you think could be done differently (if any) for police to serve better for people who come to live in Lithuania? And what about border control?

18f. Would you like to share your experience about any other institution or situation that involves officers?

Q 19. Have you ever used the services of a notary or a bailiff in Lithuania? Could you share your experiences about it?

- 19a. Have you experienced any challenges regarding the services of a notary/bailiff and if yes, then how have you resolved them?
- 19b. Could you please share if you know anything about other foreigners' experiences of using the services of a notary or bailiff in Lithuania?
- 19c. What do you think could be done differently (if any) in these institutions' work to perform better for people who come to live in Lithuania?
- Q 20. Have you ever used the services of an advocate or legal consultant in Lithuania? Could you share your experiences about it?
- 20a. Have you experienced any challenges regards the services of an advocate or legal consultant and how have you resolved them?
- 20b. Could you please share if you know anything about other foreigners' experiences of using the services of an advocate or legal consultant in Lithuania?
- 20c. What do you think could be done differently (if any) for advocates or legal consultants to perform better for people who come to live in Lithuania?
- Q 21. Have you ever been or considered being politically engaged in Lithuania? Could you share your experiences and opinion about that?
- 21a. What do you think could be done differently (if any) for migrants to be politically engaged?
- Q 22. Could you share your opinion about native Lithuanians' attitude towards the law and legal regulations?
- Q 23. Could you generally compare your native country's and Lithuania's national legal systems, referring to legal order and its implementation?

12 priedas. Tyrimo klausimai ekspertams

1. Kokiomis aplinkybėmis ir kaip dažnai susiduriate su poreikiu komunikuoti su Lietuvoje gyvenančiais imigrantais? Ar galite plačiau pakomentuoti šias situacijas / atvejus?
 - i. kaip dažnai per paskutinius trejus metus (nuo 2018m.) tenka konsultuoti / padėti Lietuvoje gyvenantiems imigrantams? Ar galite įvardyti tendencijas?
 - ii. iš kokių šalių ar regionų pastarieji būna atvykę ir su kokiais klausimais ar prašymais yra kreipiamasi?
2. Ar, Jūsų nuomone, (aut. past.: eksperto organizacijos, įstaigos, institucijos) darbuotojai susiduria su iššūkiais / nepatogumais vykdydami savo pareigas, kada viena iš procese (aut. past.: ar teisiniame santykiyje) dalyvaujančių šalių – užsienietis / imigrantas? Jei taip, kokiais?
 - i. ar galite plačiau pakomentuoti apie šių iššūkių priežastis?
 - ii. kokius matytumėte Jūsų įvardytų iššūkių sprendinius?
3. Kaip galėtumėte apibūdinti imigrantų iš Europos Sąjungos santykį su Lietuvoje taikomu (aut. past.: nukreipiama į teisinių santykių lauką) santykių

teisiniu reguliavimu? Kokie veiksniai jį sąlygoja? Ar jis skiriasi nuo imigrantų iš trečiųjų šalių?

4. Kaip galėtumėte apibūdinti imigrantų iš trečiųjų šalių santykį su Lietuvoje taikomu darbo santykių teisiniu reguliavimu? Ar galite pakomentuoti atsižvelgdami į imigrantų kilmės regionus ar šalis:
 - i. Afrikos
 - ii. Pietų Azijos (Indija, Pakistanas ir kt.)
 - iii. kitų Azijos šalių (Armėnija, Irakas, Izraelis, Jordanas, Saudo Arabija, Sirija, Libanas ir kt.)
 - iv. Rytų Europos (Ukraina, Rusija, Baltarusija)
 - v. Kitų regionų
5. Ar norėtumėte pasidalinti kita, Jūsų manymu, svarbia informacija apie imigrantų darbo santykių ypatumus Lietuvoje?

13 priedas. Negatyvios pašnekovų patirtys, susijusios su migracijos tarnybos tarnautojų elgsena

Nepaslaugūs (not very considerate, don't really give information about what you need to do, don't try to help out)
„Well, I would say, not very good experience with the migration department, because, I would think, they didn't take it, like, they're not very considerate about a lot of issues, which immigrants or new students face. So, they have their rules, which are fixed, and then they don't try to compromise or understand, like, the situations of what's actually going on. (Interviu nr. 51) „I don't think they're very helpful.....most of the time they don't really give information about what you need to do concerning your TRP or your Visa.“ (Interviu nr. 4) „those ones in Kaunas are still, you know, they still don't try to help out.“ <...> „<...> once you go to them for help, they don't give you straight answers“ (Interviu nr. 50)
Stengiasi atsikratyti problemos, priverčia jaustis nenorimam, susierzinę, pikti
„They could do it in a much more simplified way or in much more responsible way instead of just like, you know, trying to get rid of a problem“ (Interviu nr. 48) „Because sometimes they just don't want to see you at all.“ (Interviu nr. 31) „You go there today - they don't give you the service like you feel welcomed. You just feel like maybe this person has come again to come and kill me. That's the job they're supposed to do, but when they see you they're, "Aah this boy has come again." (Interviu nr. 3) „My problem is, how they deal with clients, how they're actually not willing to deal with clients, and how how quick they are to just dismiss everyone.“ (Interviu nr. 36) „So sometimes they get very much irritated.“ (Interviu nr. 16) „They're usually very angry, if I would say“ (Interviu nr. 50)
Šališki rusakalbiamis
„it's their tone, the tone the tone how they speak to you. I feel they're a bit partial to toward Russian speaking.“ (Interviu nr. 31) „So he spoke Russian. And it was nice service, polite, nothing happened.“ (Interviu nr. 44) „when I enter into the room and I start to get comfortable with English, they are not so comfortable. They ask

„Do you know Russian language?" I answer „Yes". When I start and everything was going very normal, more than normal. <...> On the score, I've deal with them very well. They cooperated me because of language. <...> Even though I have a lot of mistaken in documents. I don't fill some in the form just because language barrier, they feel very comfortable with me. They told me „Okay, you write this, you can write this." Otherwise some in other language - speak in English „Okay, you can go and come again."“ (Interviu nr. 35) „I really say in Kaunas, I think, that happens. I think they treat a group of people more special than the others.“ (Interviu nr. 50)
Demonstruoja galią
„I saw that I was not treated based on what the law says, but it was based on abuse of power I'd say, the woman used to do whatever she wanted.” (Interviu nr. 15) “This is a problem she faces any small document doesn't match or something that can be easily rectified they asked you to take a new appointment altogether.” (Interviu nr. 49)
Turi išankstinių negatyvių nusistatymų
„When you see somebody coming to your own country and try to get the process. It feels a little different. But the Immigration Department is meant and been built for that particular process. So when somebody approaches it needs to be a helpful hand always. When certain people start judging a person just because they come from a different ethnic background. It is not a nicer way to do it. It had happened with me, a couple of times.“ (Interviu nr. 43) „It's just all these preconceived ideas or shouting at someone. It's not nice.” (Interviu nr. 34)
Šališki
„<...>They will clearly break the line and come, and the officials would still be okay with it. And they will choose to serve them first. And then at the end they will want you” (Interviu nr. 39)
Priekabūs
„Every time you go, there's always something they need more. Which they don't tell you in the first place when you go like when you go first time they tell you they need another document and when you have the document and you go they ask for a different document.“ (Interviu nr. 31) „You know, they send to then back for very simple things just because they couldn't... understand what they were supposed to do or the documents they suppose to submit” (Interviu nr. 1)
Nepagarbūs, grubūs
„<...>even saying „that stupid people" and referring the country to be specific, that, you know, that you know how we come here and, so it was quite a harsh thing.“ <...>„I can say that I was treated as a criminal. It was, I mean, it was so bad.“ (Interviu nr. 14) „So for my friends who went to Chemijos they were very rude.” (Interviu nr. 27) „But with english speakers, some of them are pretty rude. Just their tone, tone and the way they take your paper and throw it away. It's just not pleasant experience.“ <...> Everyone that talks about migration is how rude the ladies at migration are.“ (Interviu nr. 31) „the immigration and the immigration people will be shouting at us like yelling at us, even though it's not our mistake, to be in person” (Interviu nr. 46) „When you go there, sometimes even they start shouting for you. They raise their voice, "Eeeh, eeeh." They speak in Lithuanian” (Interviu nr. 3)

Informantų citatos anglų kalba yra transkribuotos iš garso įrašo ir neredaguotos.

14 priedas. Pozityvios pašnekovų patirtys, susijusios su migracijos tarnybos tarnautojų elgsena

Pagarbūs (very respectful)
„<...>Alytus of Vilnius, because those ones, they're very, like they very respectful and they don't waste too much time they, once you go, they just do what they're supposed to do and you go.” (Interviu nr. 50)
Paslaugūs, pagelbstintys (cooperative, helpful, guided very well, was explaining)
„I mean not all of them there are some employees who are actually cooperative and would also, but some of them” (Interviu nr. 31)
„<...>but on the other hand, one time the whole form was filled for me, by the, by that police officer (aut. past – nevadina tiksliai - tarnautoju).” (Interviu nr. 49)
„Actually, that they were very helpful, like, I think I was supposed to pay in cash, but I only bought my card and ATM was broken. So, I went to talk to the receptionist. And she like asked someone to fix it. And I could get the money out. And I asked in English, You know. It was very helpful.“ (Interviu nr. 44)
„She was very nice. That was my plan. That's what I'm thinking because of the woman, my experience with her. Oh my god, I was like, Wow, she had to take a phone to translate.“ (Interviu nr. 40)
„So the guy was very helpful. He took my documents, everything was done.“ (Interviu nr. 31)
„I was having the appointment for TRP, for submitting documents. At that time I asked her so, she guided very well“ (Interviu nr. 30)
„After coming to Vilnius the analyst was pretty good, the person who was taking my case was pretty good. She was talking on the phone with me. She was explaining with the process, what happened, why happened and everything. It's not her, I was not even able to understand what what is going on.” (Interviu nr. 14)
Teisingi (fair)
„had a grace period to apply. And like a 28 days grace period to apply, which I think is fair, it's“ (Interviu nr. 34)
Efektvūs, greitai aptarnauja (speed, quickly solve, very quick response) nešvaisto laiko (don't waste too much time, quickly solve, call you and tell you)
„<...>Alytus of Vilnius, because those ones, they're very, like they very respectful and they don't waste too much time they, once you go, they just do what they're supposed to do and you go.” (Interviu nr. 50)
„And like, I had to wait there long, but after like 20 minutes, they just like call me inside and quickly solve the situation, because it was this Corona time <...>“ (Interviu nr. 49)
„Yeah, very good. Yeah, things got changed, and everything is really good now. So they do speak English, they give very quick response“ (Interviu nr. 29)
„And if you book the wrong appointment, they call you and tell you it's the wrong appointment instead of like, you know. So it's a good thing and you don't need to go there and waste your time.“ (Interviu nr. 39)
„Everything was speed. I applied on time. I do my processings on time, I make sure all my documents are on time“ (Interviu nr. 7)
Profesionalūs Turintys reikiamą kvalifikaciją
„When I came here to Vilnius, I mean, it was just everything ... was really professional“ (Interviu nr. 50)
„And I think to an extent they have more people who speak English in the immigration department now.” <...> (Interviu nr. 15)
svetingi, malonūs (welcoming, very nice), draugiški (very friendly)
„They don't speak too much, but they are very welcoming.” (Interviu nr. 2)
She was actually she was very friendly. She was „Okay, listen, I understand it's complicated. Maybe you can try and do it like this and do it like this.” (Interviu nr. 36)

Informantų citatos anglų kalba yra transkribuotos iš garso įrašo ir neredaguotos.

15 priedas. Teisės aktai, reglamentuojantys imigrantų įdarbinimo teisinius santykius Lietuvoje

Įstatymai	LR SADM teisės aktai
Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“, 2004	Teisės aktas – LR SADM ministro įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2013 m. kovo 27 d. įsakymo Nr. A1-133 „Dėl Leidimo dirbti užsieniečiams išdavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ pakeitimo. Paskirtis: Įvardyta LR darbo rinkos poreikių nustatymo kriterijus ir atitinkamas tvarkas, kurių pagrindu: - pateikiami prašymai išduoti leidimą dirbti LR - įvertinamas LR darbo rinkos poreikis tais atvejais, kada užsienietis ketina dirbti LR pagal darbo sutartį arba kurio nuolatinė darbo vieta yra užsienyje ir jis atsiunčiamas laikinai dirbti į LR. - numatoma leidimų išdavimo, jų galiojimo pratęsimo, atsisakymo išduoti arba pratęsti galiojimą, dublikato išdavimo bei duomenų pranešimo tvarka. (LR SADM ministro įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2013 m. kovo 27 d. įsakymo Nr. A1-133 „Dėl Leidimo dirbti užsieniečiams išdavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ pakeitimo“, 2021) Reikšmė: administracinių procedūrų visuma, kurių pagrindu priimami sprendimai dėl leidimų įdarbinti užsieniečius. Minimas procedūras turi gerai išmanyti užimtumo tarnybos darbuotojai ir darbdaviai, norėdami įdarbinti užsieniečių. Netinkamai išpildomi ar neišpildomi detalūs reikalavimai, sąlygoja užsieniečio neįdarbinimą.
	LR SADM ministro įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2017 m. gegužės 15 d. įsakymo Nr. A1-253 „Dėl Leidimų dirbti sezoninį darbą užsieniečiams išdavimo tvarkos aprašo ir sezoninių darbų sąrašo patvirtinimo“ pakeitimo“. Paskirtis: Reglamentuoja prašymo išduoti leidimą dirbti sezoninį darbą užsieniečiui pateikimo, išdavimo ir atsisakymo, galiojimo pratęsimo ir atsisakymo pratęsti, dublikato išdavimo, duomenų pranešimo tvarką. (LR SADM ministro įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2017 m. gegužės 15 d. įsakymo Nr. A1-253 „Dėl Leidimų dirbti sezoninį darbą užsieniečiams išdavimo tvarkos aprašo ir sezoninių darbų sąrašo patvirtinimo“ pakeitimo“, 2021) Reikšmė: remiantis nustatyta tvarka vykdomas administracinis patikrinimas, ar yra tenkinami reikalavimai užsieniečio įdarbinimui sezoniniams darbams.
	LR SADM ministro įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2015 m. kovo 19 d. įsakymo Nr. A1-139 „Dėl Sprendimo dėl užsieniečio darbo atitikties Lietuvos Respublikos darbo rinkos poreikiams priėmimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ pakeitimo“. Paskirtis: Nustato užsieniečio darbo atitikties LR darbo rinkos poreikiams nustatymo kriterijus, prašymo priimti sprendimą dėl užsieniečio darbo atitikties LR darbo rinkos poreikiams pateikimo, užsieniečio darbo atitikties LR darbo rinkos poreikiams įvertinimo ir Užimtumo tarnybos sprendimo dėl užsieniečio darbo atitikties LR darbo rinkos poreikiams priėmimo tvarką. (LR SADM ministro įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2015 m. kovo 19 d. įsakymo Nr. A1-139 „Dėl Sprendimo dėl užsieniečio darbo atitikties Lietuvos Respublikos darbo rinkos poreikiams priėmimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, 2021)

	Reikšmė: remiantis numatyta tvarka Užimtumo tarnyba priima sprendimus dėl užsieniečio darbo atitikties LR darbo rinkos poreikiams. LR SADM ministro įsakymas „Dėl Užsieniečių, kurie atvyksta į Lietuvos Respubliką dirbti pagal profesiją, kuri įtraukta į Profesijų, kurių darbuotojų trūksta Lietuvos Respublikoje, sąrašą pagal ekonominės veiklos rūšis, kvotos 2021 metams patvirtinimo“. Paskirtis: Nustatyti kvotas užsieniečiams, kurie atvyksta į Lietuvos Respubliką dirbti pagal profesiją, kuri įtraukta į Profesijų, kurių darbuotojų trūksta Lietuvos Respublikoje, sąrašą. (LR SADM ministro įsakymas, „Dėl Užsieniečių, kurie atvyksta į Lietuvos Respubliką dirbti pagal profesiją, kuri įtraukta į Profesijų, kurių darbuotojų trūksta Lietuvos Respublikoje, sąrašą pagal ekonominės veiklos rūšis, kvotos 2021 metams patvirtinimo“, 2020) Reikšmė: Nustatyta kvota sudaro prielaidas kontroliuoti darbo imigrantų srautus. Ir nors išnaudojus kvotas įdarbinimo galimybės nesumažėja, tačiau nėra taikoma supaprastinta įdarbinimo tvarka, ir tai apsunkina užsieniečio įdarbinimo procesą.
	LR UT prie LR SADM teisės aktai Teisės aktas – LR užimtumo tarnybos prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos direktoriaus įsakymas „Dėl Profesijų, kurių darbuotojų trūksta Lietuvos Respublikoje, sąrašo pagal ekonominės veiklos rūšis 2021 metams patvirtinimo“. Paskirtis: Nustatomos profesijos pagal ekonominės veiklos rūšis, kurių darbuotojų trūksta Lietuvos Respublikoje. (LR užimtumo tarnybos prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos direktoriaus įsakymas „Dėl Profesijų, kurių darbuotojų trūksta Lietuvos Respublikoje, sąrašo pagal ekonominės veiklos rūšis 2021 metams patvirtinimo“, 2020) Reikšmė: sąraše nurodytas specialybes turintys trečiųjų šalių piliečiai gali pretenduoti į paprastesnes įsidarbinimo procedūras.
	Teisės aktas – LR užimtumo tarnybos prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos direktoriaus įsakymas „Dėl Dokumentų, suteikiančių teisę dirbti Lietuvos Respublikoje užsieniečiams, išdavimo, pratęsimo ir panaikinimo, prašymų išduoti tokius dokumentus netenkinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. Paskirtis: užtikrinama vieninga dokumentų, suteikiančių teisę dirbti Lietuvos Respublikoje užsieniečiams, išdavimo, pratęsimo ir panaikinimo, prašymų išduoti tokius dokumentus netenkinimo procedūrų organizavimo tvarka. Reikšmė: vykdomas patikrinimas, ar yra tenkinami reikalavimai įdarbinti užsieniečių. Pavyzdžiui, 7 str. 3d. 1p. numatyta, kad Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių ir Panevėžio KAD⁴⁵ aptarnaujamose teritorijose patikrinama, ar yra registruotų ieškančių darbo asmenų, galinčių pretenduoti užimti darbdavio užregistruotą laisvą darbo vietą ir, tokius asmenis nustačius, imamasi bendrų su konkrečiu KAD ar jo sudėtyje esančiu KAS⁴⁶ veiksmų, parenkant reikiamus darbuotojus darbdavio užregistruotai laisvai darbo vietai užimti ir organizuojant jų atrankas. (LR užimtumo tarnybos prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos direktoriaus įsakymas, „Dėl Dokumentų, suteikiančių teisę dirbti Lietuvos Respublikoje užsieniečiams, išdavimo, pratęsimo ir panaikinimo, prašymų išduoti tokius dokumentus netenkinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, 2019)

⁴⁵ KAD – LR užimtumo tarnybos Klientų aptarnavimo departamentas

⁴⁶ KAS – LR užimtumo tarnybos Klientų aptarnavimo skyrius

	Remiantis nustatyta tvarka, pateikiami sprendimai, kurių pagrindu darbdaviui suteikiama galimybė įdarbinti užsienio pilietį. Tvarkos pažeidimo atveju – šios tvarkos pagrindu priimtas sprendimas sudaro pagrindą jį skusti.
--	--

16 priedas. Lietuvos valstybės įstaigų funkcijos, sietinos su imigrantų įsidarbinimo ir darbo santykių įgyvendinimu

Valstybės įstaigos, kurių veikla siejasi su imigrantų darbo ir su jais susijusiais teisiniais santykiais	Konsultavimo ir valdinių įgaliojimų įgyvendinimo sritys	
	Pagrindinės konsultavimo sritys	Įstaigų atliekamos funkcijos įgyvendinimo sritys
Imigrantų darbo paieška ir joje dalyvaujančios valstybės įstaigos		
Užimtumo tarnyba prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos	Dėl darbo santykių paieškos ir sudarymo; Dėl darbdavio formalių reikalavimų darbuotojo įdarbinimui išpildymo.	
Imigrantų įdarbinimo santykiai ir juose dalyvaujančios valstybės įstaigos		
Užimtumo tarnyba prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos	Dėl darbo santykių paieškos ir sudarymo; Dėl darbdavio formalių reikalavimų darbuotojo įdarbinimui išpildymo.	Dėl darbo santykių sudarymo galimumo, t. y. darbuotojo turimos kvalifikacijos atitikimo Lietuvos darbo rinkos poreikiams; Darbdavio formalių reikalavimų darbuotojo įdarbinimui išpildymo.
Migracijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos	Dėl LLG išdavimo dėl darbo santykių pagrindu.	Dėl leidimo gyventi darbo santykių pagrindais; Dėl leidimo keisti darbdavį.
Imigrantų darbo santykiai ir juose dalyvaujančios valstybės įstaigos		
Užimtumo tarnyba prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos	Dėl darbo santykių keitimo.	Dėl darbo santykių sudarymo galimumo, t. y. darbuotojo kvalifikacijos poreikio Lietuvos darbo rinkoje; Darbdavio formalių reikalavimų darbuotojo įdarbinimui išpildymo.
Migracijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos	LLG dėl darbo santykių teisinių pagrindų; Dėl darbo teisinių santykių pabaigos.	Dėl leidimo gyventi nutraukimo; Dėl leidimo keisti darbdavį.
Valstybinė darbo inspekcija prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos	Dėl darbuotojo ir darbdavio teisių ir pareigų turinio ir įgyvendinimo.	Dėl įpareigojimo ištaisyti arba nutraukti darbuotojo teises pažeidžiančius veiksmus, įgyvendinti darbuotojo teises. (Ekstraordinariniai darbo santykiai)
Kiti darbo santykius lydinčios teisiniai santykiai ir juose dalyvaujančios valstybės įstaigos, institucijos		
Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos	Dėl darbuotojo ir darbdavio mokesčių įsipareigojimų.	Įskaito mokesčius įsipareigojimus.
Valstybinė mokesčių inspekcija prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos	Dėl darbuotojo ir darbdavio mokesčių įsipareigojimų.	

Notarai		Tvirtina Užimtumo tarnybai ir Migracijos departamentui / skyriams teikiamus įdarbinimui skirtus dokumentus.
Teisėtas veiklas licencijuojančios įstaigos	Dėl imigranto galimybės vykdyti licencijuojamas veiklas.	Išduoda licencijas – patvirtina imigranto galimybes vykdyti licencijuojamas veiklas.

17 priedas. Darbo pagrindų atvykstančių gyventi į Lietuvą užsieniečių dalis

Vizos D suteikimas darbo pagrindų / sprendimai išduoti ar pakeisti LLG	2016*	2017*	2018	2019	2020
1. Ilgalaikės nacionalinės vizos (D), išduotos darbo pagrindų	-----	22 961	36 586	36 905	28 401
a. Iš viso išduota ilgalaikių vizų	17 161	29 319	46 127	48 790	37 932
2. LLG išdavimo pagrindas: užsienietis ketina dirbti Lietuvos Respublikoje, kai jis turi leidimą dirbti Lietuvos Respublikoje arba priimtas sprendimas, kad užsieniečio darbas atitinka Lietuvos Respublikos darbo rinkos poreikius	6 450	10 877	18 815	27 905	32 535
3. Užsienietis ketina dirbti Lietuvos Respublikoje, kai jis yra atleistas nuo pareigos įsigyti leidimą dirbti Lietuvos Respublikoje	267	133	---	---	---
4. LLG išdavimo pagrindas: užsienietis ketina dirbti Lietuvos Respublikoje aukštos profesinės kvalifikacijos reikalaujantį darbą	193	238	428	375	356
5. LLG išdavimo pagrindas: užsienietis perkeliamas įmonės viduje	----	4	98	85	36
6. LLG išdavimo pagrindas: užsienietis ketina pagal darbo sutartį, sudarytą su Lietuvos Respublikoje įregistruota mokslo ir studijų institucija, dirbti kaip dėstytojas, atlikti mokslinius tyrimus ir (arba) eksperimentinės (socialinės, kultūrinės) plėtros darbus kaip tyrėjas	50	74	57	78	32
7. LLG išdavimo pagrindas: užsienietis yra Australijos, Japonijos, Jungtinių Amerikos Valstijų, Kanados, Naujosios Zelandijos, Pietų Korėjos pilietis, kuris ketina dirbti ar užsiimti kita teisėta veikla Lietuvos Respublikoje	---	---	---	12	85
Iš viso išduota LLG	15 328	20 058	26 235	36 800	40 041

*Sprendimų išduoti ar pakeisti arba atsisakyti išduoti ar pakeisti LLG skaičius

Šaltinis: sudaryta autorės pagal 2016, 2017, 2018, 2019m. migracijos metraščius, vadovaujantis užsieniečių registro duomenimis <https://migracija.lrv.lt/lt/statistika/migracijos-metrasciai>

18 priedas. Afrikos ir Pietų Azijos imigrantų teisinės sąmonės bruožai

Teisinės sąmonės bruožas, išreiškiantis santykį su priimančios valstybės teisine sistema	POŽIŪRIS į teisinius santykius priimančioje valstybėje	JAUSMAI, susiję su priimančios valstybės teisiniais santykiais	ELGSENA, susijusi su priimančios valstybės teisiniais santykiais
Savęs pozicionavimas (angl. <i>self-positioning</i>)	Sąmoningas savo teisių identifikavimas, besireiškiantis arba priimančios valstybės ribojančios politikos, visuomenės diskriminacinių nuostatų priėmimu, arba pasipriešinimu joms. Galimas savęs pozicionavimas remiantis lūkesčiu ir / arba grįstas patirtimi.	Kyla lūkesčių pagrindu arba patirties pagrindu ir susiformuoja priimančioje valstybėje, priklausomai nuo patirčių. Pozityvūs – užtikrintumas, Negatyvūs – nusivylimas, vienišumas, beteišiskumas	Pozityvių patirčių atveju – aktyvus savo teisių reikalavimas ir gynimas. Negatyvių patirčių atveju – atsitolinimas / pasyvumas / alternatyvų individualiai iniciatyvai paieška.
Analogija / reprodukovimas / internalizavimas (angl. <i>analogy</i>)	Atvykusieji perima priimančios valstybės sociume vyraujančius požiūrius ir veikia tapačiai priimančioje visuomenėje nusistovėjusiai elgsenai.	Reiškiasi turimų žinių ir patirčių pagrindu. Galimi tiek pozityvūs, tiek negatyvūs jausmai.	Atkartojamos socialinio rato nuostatos ir elgsena. Negatyvių patirčių atveju galimas atsitolinimas, pasyvumas. Pozityvių – aktyvumas, atkaklumas.
Retrospektyvumas (angl. <i>retrospection</i>)	Priimančios valstybės ir kilmės valstybės teisinių santykių skirtumai / panašumai nėra aiškiai identifikuojami, todėl vadovaujamosi kilmės valstybėje įgyta patirtimi. Suponuojama, kad priimančioje valstybėje teisiniai santykiai yra tapatūs turėtiems kilmės valstybėje.	Priklauso nuo turimų patirčių kilmės valstybėje ir nuo šių įvaizdžių atitikties priimančios valstybės teisiniais santykiais. Galimi tiek pozityvūs, tiek negatyvūs jausmai. Pozityvūs – pasitikėjimas. Negatyvūs – atsitolinimas	Matomas elgsenos pasyvumas, nes nekeliami pozityvūs lūkesčiai ar laukiama negatyvių pasekmių.
Neperkeliamumas (angl. <i>paralysis</i>)	Priimančios valstybės ir kilmės valstybės teisinių santykių skirtumai / panašumai identifikuojami, tačiau net ir pažįstamiems / analogiškiems santykiams nepasitelkiama kilmės valstybėje įgyta patirtis.	Priklauso nuo įvaizdžio apie priimančią šalį, patiriamo kultūrinio šoko, negatyvių patyrimų priimančioje valstybėje. Negatyvių jausmų skalėje pastebimas sumišimas ir nepasitikėjimas.	Neperkeliamos patirties atveju pastebimas pasyvumas, alternatyvų individualiam veiksmui paieška. Itin negatyvių patirčių atveju – nekonstruktyvumas.
Generalizacija / suabsoliutinimas (angl. <i>generalization</i>)	Linkstama suabsoliutinti patirtį priimančioje valstybėje ir tapačius lūkesčius perkelti įvairioms teisinių santykių sritims.	Raiška kildinama iš turimų patirčių priimančioje valstybėje. Galimi tiek pozityvūs, tiek negatyvūs jausmai.	Pozityvių patirčių atveju – aktyvumas. Negatyvių – atsitolinimas, pasyvumas ar hiperaktyvumas.
Aliuzija (angl. <i>allusion</i>)	Aiškiai identifikuojamas skirtumas tarp kilmės ir priimančios valstybės teisinių sistemų, tačiau priimančios valstybės teisinė sistema	Raiška kildinama iš turimo įvaizdžio apie priimančią valstybę. Atsiskleidžia pozityvumas, pasitikėjimas, lūkesčiai.	Pozityvių patirčių atveju – aktyvi elgsena arba pasyvus pasitikėjimas. Negatyvių patirčių atveju – atsitolinimas /

	asocijuojama su išskirtinai pozityviais lūkesčiais.	Susidūrus su neatitikimais – nusivylimas, liūdesys.	pasyvumas, nekonstruktyvi elgsena.
Tarptautiškumas (,angl. <i>transnationality</i>)	Naudojamasi turima patirtimi ir žiniomis apie kitų šalių teisinės sistemos, kurių pagrindu atitinkamai adaptuojami lūkesčiai, požiūriai ir elgsena priimančios valstybės teisinėje sistemoje.	Reiškiasi lyginant priimančios ir kitų valstybių teisinės sistemos. Galimi tiek pozityvūs, tiek negatyvūs jausmai.	Galima aktyvi elgsena siekiant tapačių teisių turimiems įvaizdžiams pateisinti arba pasyvi elgsena suponuojant, kad teisės nebus įgyvendinamos.

Šaltinis: sudaryta autorės

UDK 314.151.3-054.72+364.652:34+341.215.4-054.72](474.5)(043.3)

SL 344. 2022-*.*, * leidyb. apsk. 1. Tiražas 14 egz. Užsakymas *
Išleido Kauno technologijos universitetas, K. Donelaičio g. 73, 44249 Kaunas
Spausdino leidyklos „Technologija“ spaustuvė, Studentų g. 54, 51424 Kaunas